

ANNALES

ACADEMIAE LUGDUNO-BATAVAE,

1825—1826.

ANNALES

ACADEMIAE LUGDUNO-BATAVAE,

a. d. VIII *Februarii A.* MDCCCXXV. *ad d.* VIII *Februarii A.* MDCCCXXVI.

RECTORE MAGNIFICO

HENRICO GUILIELMO TYDEMAN,

ACADEMIAE ACTUARIO

NICOLAO SMALLENBURG.

LUGDUNI BATAVORUM,
APUD S. ET J. LUCHTMANS,
ACADEMIAE TYPOGRAPHOS,
MDCCCXXVII.

INDEX

EORUM, QUAE UNDECIMO ANNALIUM LEIDENSIUM VOLUMINE CONTINENTUR.

NOMINA PROFESSORUM,

QUI

inde a d. VIII *Februarii* MDCCCXXV, *a d.* VIII *Februarii* MDCCCXXVI

IN ACADEMIA LUGDUNO-BATAVA
DOCENDI MUNUS OBIERUNT.

RECTOR MAGNIFICUS,

HENRICUS GUILIELMUS TYDEMAN.

ACADEMIAE ACTUARIUS,

NICOLAUS SMALLENBURG.

JURIS PROFESSORES.

H. G. TYDEMAN.
N. SMALLENBURG.
E. HAGEMAN, propter aetatem septuagenariam rude donatus.
C. I. VAN ASSEN.

THEOLOGI.

I. VAN VOORST.
I. CLARISSE.
L. SURINGAR.
N. C. KIST, Historiae Ecclesiasticae et Historiae Dogmatum Professor extraordinarius.

A *DIS-*

DISCIPLINARUM MATHEMATICARUM ET *PHYSICARUM.*

S. SPEYERT VAN DER EYK.
C. EKAMA.
G. WTTEWAALL.
C. G. C. REINWARDT.
I. DE GELDER.

PHILOSOPHIAE THEORETICAE ET *LITERARUM.*

I. H. VAN DER PALM.
M. SIEGENBEEK.
S. I. VAN DE WYNPERSSE, propter infirmam valetudinem rude donatus.
I. BAKE.
I. NIEUWENHUIS.
H. A. HAMAKER, Legati Warneriani interpres.
P. HOFMAN PEERLKAMP.
C. I. C. REUVENS, Archaeologiae Professor extraordinarius.

MEDICI.

M. S. DU PUI.
G. SANDIFORT.
I. C. KRAUSS, propter infirmam valetudinem rude donatus.
I. C. B. BERNARD, rei medicinalis in Regno Belgico Inspector generalis.
M. I. MACQUELYN.
C. PRUYS VAN DER HOEVEN, Medicinae Professor extraordinarius.

LECTORES.

N. G. VAN KAMPEN, literarum Germanicarum.
C. F. RUPPE, Musices.
P. I. UYLENBROEK, discipl. Mathemat. et Physic.

MAGISTRI ACADEMICI.

C. H. EYFFERT, Equitationis.
G. KNIPPENBERG, Artis Gladiatoriae.

SERIES

SERIES LECTIONUM,

IN ACADEMIA LUGDUNO-BATAVA,

habendarum à die 20 Septembris 1825.

RECTORE MAGNIFICO

HENRICO GUILIELMO TYDEMAN.

FACULTAS JURIDICA.

H. G. TYDEMAN Encyclopaediam Juris (sive Introductionem ad studium Jurisprudentiae universe et singularum illius partium) tradet, diebus Lunae, Martis, Mercurii et Jovis, hora XII.

Historiam politicam recentiorem, duce HEERENIO, enarrabit, diebus Lunae, Mercurii et Veneris, hora I.

Oeconomiae Politicae principia, auctore potissimum J. B. SAY, tradet, diebus Martis et Jovis, hora I.

Statisticam Patriae describet, diebus Lunae, Martis, Mercurii et Jovis, hora XI.

N. SMALLENBURG Pandectas, secundum WESTENBERGIUM, tractabit, diebus Lunae, Martis, Mercurii, Jovis et Veneris, hora X.

Institutiones, iisdem diebus, hora XI.

Primas Lineas Juris Civilis Hollandici, à se editas, explicabit, diebus Lunae, Martis, Mercurii, et Jovis, hora XII.

E. HAGEMAN, in quantum aetas et valetudo permittent, diebus et horis dein indicandis, studiosae Juventuti prodesse conabitur.

C. J. VAN ASSEN interpretabitur Digestorum Libros, duce WESTENBERGIO, diebus Lunae, Martis, Mercurii et Jovis, hora VIII.

Tradet Elementa Juris Civilis Attici, die Veneris, hora VIII.

Illustrabit Historiam Jurisprudentiae Romanae, duce J. A. BACHIO, diebus Lunae, Martis et Mercurii, hora IX.

Tractabit separatim locum de Delictis et Poenis, interpretando Digestorum Libros XLVII et XLVIII, et Codicis Librum IX, die Jovis, hora IX.

Docebit JUSTINIANI Institutiones, diebus Lunae, Martis et Mercurii hora XI.

Explanare perget GAJI Institutionum Commentarios, die Jovis, hora X.

FACULTAS THEOLOGICA.

J. VAN VOORST Epistolam Jacobi et selectas aliorum Novi Testamenti librorum pericopas Critice et Exegetice exponet, diebus Lunae, Martis, Jovis et Veneris, hora XII.

Praecepta de populari Religionis Christianae institutione cum privatâ, tum publicâ, tradet die Jovis, hora X.

Theologiam Dogmaticam colloquendo cum Commilitonibus tractabit, diebus Mercurii et Veneris, hora X.

Orationibus Sacris pronuntiandis praeërit die Jovis, hora I.

J. CLARISSE Theologiam Naturalem tradet, diebus Martis et Jovis, hora IX.

Theologiam Dogmaticam, diebus Lunae, Mercurii et Veneris, hora IX.

Theologiam Moralem, diebus Lunae, Martis, Mercurii et Jovis, hora VIII.

Theologiam, quae dicitur, Pastoralem, diebus Veneris et Saturni, hora VIII.

Encyclopaediam et Methodologiam Theologicam hora Auditoribus commoda.

Exercitia Oratoriae Sacrae moderabitur, die Lunae, hora I.

L. SURINGAR Theologiam Christianam Theoreticam docebit, diebus Lunae et Martis, hora X. et Mercurii, hora XII.

Historiam Religionis et Societatis Christianae, inde a Carolo M. ad nostram usque aetatem explicabit, diebus Lunae, Martis, Mercurii et Jovis, hora XI.

Acta

Acta Apostolorum cursoria lectione pertractabit hora ipsi et Auditoribus commoda.

Oratoriae Sacrae exercitiis praeërit die Mercurii, hora I.

J. CLARISSE et L. SURINGAR moderari pergent exercitia de quaestionibus argumenti Theologici disputandi, die Veneris, hora IV.

N. C. KIST, Professor Extraordinarius, Religionis et Ecclesiae Christianae historiam docebit antiquam, diebus Martis et Jovis, hora I. et Veneris, hora XI.

Dogmatum historiae Christianorum capita selecta tractabit, diebus Lunae et Mercurii, hora III.

FACULTAS DISCIPLINARUM MATHEMATICARUM ET PHYSICARUM.

S. SPEYERT VAN DER EYK Mathesin Sublimiorem docebit, diebus Lunae et Mercurii, hora I.

Physicam, experimentis illustratam, tradet, diebus Lunae, Martis, Mercurii et Jovis, hora XII.

C. EKAMA demonstrabit Mathesin, diebus Lunae, Martis, Mercurii et Jovis, hora VIII.

Astronomiam popularem, diebus Martis et Jovis, hora X.

Physicam Mathematicam, diebus Lunae et Mercurii, hora X.

Astronomiam, diebus Martis et Jovis, hora XI.

Geometriam applicatam, diebus et horis deinceps indicandis.

G. WTTEWAALL Oeconomiam Ruralem docebit, diebus Lunae, Mercurii et Veneris, hora I.

C. G. C. REINWARDT *Chemiam et Artem Pharmaceuticam* docebit, diebus Lunae, Martis, Mercurii et Jovis, hora XI.

Rei Herbariae fundamenta tradet, diebus Lunae et Mercurii, hora I.

Plantarum Historiam illustrabit verno et aestivo tempore matutino, hora VII.

Historiam Naturalem exponet, diebus Martis et Jovis, hora I.

J. DE GELDER, demonstrabit Mathesin, diebus Lunae, Martis, Mercurii et Jovis, hora VIII.

Trigonometriam rectilineam et sphaericam ejusque usum in Astronomiâ et Arte navigandi provectioribus discipulis explicabit, diebus Lunae, Mercurii et Veneris, hora I.

Calculum Differentialem et Integralem ter quavis hebdomade docebit iis horis, quae Auditoribus maximè sint commodae.

Mechanicam analyticam diebus Martis et Jovis post meridiem, hora V et VI.

Theoriam probabilitatis, quam vocant, et insignem ejus usum in vita civili tradet, quarum lectionum horas in commodum Auditorum constituet.

FACULTAS PHILOS. THEOR. ET LITERARUM.

J. H. VAN DER PALM Jobi Carmina Philologice et Critice illustrare perget diebus Lunae et Mercurii, hora I.

Praecepta Oratoriae Sacrae tradet, diebus Martis et Jovis, hora I.

Coranicis lectionibus vacabit, diebus Martis, hora V et VI.

Librum I Regum cursoria lectione explicare perget, diebus Veneris, hora I.

M. SIEGENBEEK praecipuas Historiae Patriae epochas observationibus illustrabit, diebus Lunae, Martis, Mercurii et Jovis, hora VIII.

Praecepta stili bene Belgici tradet, iisdem diebus, hora XII.

Eloquentiam Belgicam docebit, diebus Lunae, Martis et Mercurii, hora I.

Literas Belgicas tradet, diebus Jovis et Veneris, hora I.

Eloquentiae exterioris exercitia moderabitur, die Veneris, hora III.

J. BAKE interpretabitur cum PLUTARCHI Vitas *Lysandri* et *Sullae*; tum EURIPIDIS *Iphigeniam in Tauris:* diebus Lunae, Martis, Mercurii et Jovis, hora X.

Antiquitatum Graecarum, maxime *Atticarum*, locum Civilem explicabit diebus Lunae et Mercurii, hora I.

Historiam Literarum Graecarum, superiori anno institutam, tradere perget, die Martis, hora I.

J. NIEUWENHUIS Scholas habiturus est *Metaphysicas*, diebus Martis, Mercurii, Jovis et Veneris, hora VIII.

Logicas, conjunctas cum Encyclopaediâ philosophiae sive introductione ad studium Philosophiae universe, die Jovis, hora XII. et die Veneris, hora X.

His-

Historiam Philosophiae Antiquae explicabit, diebus Martis et Mercurii, hora XII.

H. A. HAMAKER Grammaticam Hebraeam docebit, et exercitiis analyticis moderandis vacabit, diebus Lunae, Martis, Mercurii et Jovis, hora VIII.

Arabicae, item Syriacae linguae et Chaldaicae elementa tradet, diebus Lunae et Mercurii, hora I. et Veneris, hora IV.

Loca historicorum a Freytagio V. Cl. edita, item Lebidi et Antarae carmina explicabit diebus Martis et Jovis, hora IV.

Bar-Hebraei Chronicon Syriacum interpretabitur privatissime, diebus Jovis, hora V et VI.

Disputationibus sive privatis, sive publicis, praeërit hora auditoribus commoda.

P. HOFMAN PEERLKAMP explicabit historiam universalem, a prima regnorum origine usque ad divisionem imperii Carolingici, diebus Lunae, Martis, Mercurii et Jovis, hora XI.

Literas Latinas docebit, interpretando loca selecta Titi Livii ex libris XXI, XXII, XXIII, XXIV, et carmina elegantiora C. Valerii Catulli, diebus Lunae, Martis, Mercurii et Jovis, hora IX.

C. J. C. REUVENS, Professor Extraordinarius, *Antiquitatem Romanam* explicabit secundum compendium J. D. FUSSII, V. Cl., diebus Lunae et Martis, hora XII.

Idem scholas *numismaticas* instaurabit, hora maxime commodâ.

J. BAKE et P. HOFMAN PEERLKAMP praeërunt publicis Disputandi exercitationibus, die Martis, hora III.

FACULTAS MEDICA.

M. S. DU PUI Theoriam disciplinae Chirurgicae, ejusdemque Praxin in Nosocomio Academico exponet, diebus Lunae, Martis, Mercurii, Jovis et Veneris, hora X. et Veneris, hora XI.

Anatomiam Chirurgicam cum operationibus, hiberno tempore, diebus Lunae, Martis, Mercurii et Jovis, hora V.

Ar-

Artem obstetriciam cum theoretice, tum practice, diebus Lunae, Martis, Mercurii, Jovis et Veneris, hora XII.

Medicinam Forensem explicabit, diebus Mercurii et Veneris, horis postmodum indicandis et a lectionibus Juridicis et Medicis vacuis.

Disputationibus publicis vacabit, horâ dein indicandâ.

G. SANDIFORT Anatomiam docebit, diebus Lunae, Martis, Mercurii, Jovis et Veneris, hora X.

Physiologiam, Anatome comparata illustratam, iisdem diebus, hora IX.

Methodum secandi Cadavera, quotidie, hiberno tempore, ab hora III ad V.

M. J. MACQUELYN Materiem Medicam et Pharmaciam, ad Pharmacopaeam Belgicam accommodatam, tractabit, diebus Lunae, Martis, Mercurii et Jovis, hora VIII.

Selecta capita de cognoscendis et curandis morbis tam acutis, quam chronicis explicabit: et in Nosocomio clinico Academico Medicinae studiosos in morborum divisione per sua signa, cognitione per suas causas, et curatione per sua indicata exercebit singulis diebus, hora IX.

Diaeteticem seu Hygieinen ad Praxin Medicam applicatam docebit, die Veneris, hora IX et XI.

Disputandi exercitia moderabitur horâ auditoribus commoda.

C. PRUYS VAN DER HOEVEN, Med. Prof. extraordinarius, Pathologiam docebit, diebus Lunae, Mercurii et Veneris, hora I.

et die Veneris, hora VIII.

Medicinam Practicam cum exercitatione in Nosocomio Academico singulis diebus, horis XI.

Historiam Medicinae tradet, diebus Lunae et Mercurii, hora IV.

N. G. VAN KAMPEN, Liter. German. Lector, Poëtarum Germanicorum Specimina, inde à KLOPSTOCKIO, interpretabitur è Florilegio suo nuper edito, (*Handboek der Hoogduitsche Letterkunde*) die Mercurii, post meridiem horâ IV. et die Veneris a. m hora VIII.

Scho-

Scholas Grammaticas habebit, diebus et horis Auditoribus maximè opportunis.

C. F. RUPPE, Musices Lector, Harmoniae fundamenta et principia Compositionis Musicae docebit, diebus Lunae et Jovis, hora III.

P. J. UYLENBROEK, Discipl. Mathem. et Physic. Lector, Arithmetices Universalis initia tradet, diebus Lunae et Mercurii, hora X.

Ejusdem Disciplinae capita selecta explicare perget, diebus Martis et Jovis, hora I.

Optices elementa exponet horis auditoribus commodis.

C. H. EYFFERT, Academicus Equitationis Magister, artem equitandi quotidiè docebit.

Theoriam artis equitandi exponet, die Jovis, hora V.

G. KNIPPENBERG, Academicus Artis Gladiatoriae Magister, aptum et elegantem gladii usum quotidie docebit.

ACTA ET GESTA IN SENATU

ACADEMIAE LUGDUNO-BATAVAE.

1825. Die 12 Novembris. Ex litteris Illustr. Acad. Curatorum, additoque illis Regio Decreto intellexit Senatus Virum Clarissimum HENRICUM COCK, hactenus Juris Professorem in Illustri Athenaeo Daventriensi, Juris Professorem in hac Academia esse constitutum.

1826. Die 23. Januarii. Quatuor ex diversis Facultatibus ad normam ab Augustissimo Rege constitutam, nominati sunt Professores, e quibus unus a Rege eligeretur ad Rectoris munus anno proximo Academico gerendum.

Nominati quoque sunt quatuor, e quibus unus ex Lege Regia eligendus esset Senatus Actuarius in annum sequentem.

Nominatio prior mox per litteras, Latino sermone scriptas, ad Regem missa, utraque cum Curatoribus communicata est. In eodem consessu dies a Rectore Magnifico Orationi Inaugurali habendae dictus est Viro Clarissimo HENRICO COCK.

Die 6 Februarii. Recitatum est Regis Augustissimi Decretum, quo Academiae Rector Magnificus in annum sequentem designatur Vir Clar. LUCAS SURINGAR. Designato Rectori adjuncti sunt Assessores

Viri Clarissimi J. DE GELDER.
H. A. HAMAKER.
M. S. DU PUI.
H. W. TYDEMAN.

1826. Die 8 Februarii. Rector ad Senatum retulit, in consessu Curatorum, Rectoris, et Assessorum, ex nominatis Actuarium electum esse Virum Clar. M. J. MACQUELYN.

Dein a Viro Clar. COCK in manum Pracsidis Curatorum solenne praestitum est jusjurandum. Mox munus auspicatus est, habita Oratione *de Juris Publici universalis studio ad civitatis otium pacemque fructuosissimo.* — Exinde munere abiens Vir Magnificus in Auditorio Majori solenni habito sermone Magistratum Academiae posuit; ceteraque ex more antiquo et Legibus Regiis hoc die praestanda feliciter peracta sunt.

S E R I E S

DISSERTATIONUM INAUGURALIUM,

IN ACADEMIA LUGDUNO-BATAVA

PUBLICE DEFENSARUM,

à die VIII Februarii MDCCCXXV. ad diem VIII Februarii MDCCCXXVI.

1825.

d. 12 Martii. *Specimen Juridicum, quo continentur Quaestiones varii argumenti*, defensum a Guilielmo Friderico van Reede van Oudtshoorn, Gorinchemensi, pro Doctoratu Juris Romani.

d. 24 Martii. *Specimen Juridicum, quo continentur Quaestiones aliquot ex capite de inofficioso testamento*, defensum a Petro Pompejo Repelaer, Dordracensi, pro Doctoratu Juris Romani.

d. 26 Martii. *Dissertatio Juridica de Novatione*, defensa a Petro Adriano van Slingelandt, Vadensi, pro Doctoratu Juris Romani et Hodierni.

d. 15 Aprilis. *Dissertatio Juridica de Commodato secundum Juris Romani et Hodierni principia*, defensa a Jano van Reigersberg Versluys, Medioburgo-Zelando, pro Doctoratu Juris Romani et Hodierni.

d.

1825.

d. 16 Aprilis. Disputatio Juridica, sistens Disquisitionem de peritis in arte, defensa in Auditorio Majori, à Joanne Philippo du Quesne van Beuchem en Cillershoek, Altona-Dano, pro Doctoratu Juris Romani et Hodierni.

d. 25 Aprilis. *Specimen Juridicum, quo continentur Quaestiones aliquot ex Jure Romano et Hodierno*, defensum a Jano van der Houven van Anckeren, Roterodamensi, pro Doctoratu Juris Romani et Hodierni.

d. 30 Aprilis. Disputatio Theologica de Primorum hominum Christianorum vita privata, defensa in Auditorio Majori, à Jacobo Borsius, Amstelodamensi, pro Doctoratu Theologiae.

d. 4. Maji. *Dissertatio Medica de signis ex decubitu, positione et incessu in nonnullis Morbis*, defensa ab Aärone German, Amstelodamensi, pro Doctoratu Medicinae.

d. 7 Maji. *Specimen Philosophicum, exhibens Monographiam Ammoniteorum et Goniatiteorum*, defensum à Guilielmo de Haan, Amstelodamensi, pro Matheseos Magisterio et Doctoratu Philosophiae Naturalis.

d. 11 Maji. *Specimen Juridicum de Appellationibus in caussis Civilibus ex Juris Gallici principiis*, defensum à Frederico Godfriedo Houck, Daventriensi, pro Doctoratu Juris Romani et Hodierni.

d. 18 Maji. *Dissertatio Juridica de Nuptiis, quibus consensus contrahentium defuit*, defensa ab Emmanuele Desiderato Carolo Ernesto Corbisier, e Fremeriës in Hannonia, pro Doctoratu Juris Romani et Hodierni.

d. 21 Maji. Dissertatio Historica et Literaria de Vita Croesi, quam Xenophon in Cyropaedia tradidit, ad fi-

1825.

fidem Historicam exacta, defensa in Auditorio majori, à Jacobo Klerk, P. F., Roterodamensi, pro Phil. Theor. Magisterio et Literarum Humaniorum Doctoratu.

d. 21. Maji. Dissertatio Literaria et Juridica de M. Tullii Ciceronis Oratione pro M. Coelio, defensa in Auditorio Majori, ab eodem Jacobo Klerk, P. F., Roterodamensi, pro Doctoratu Juris Romani et Hodierni.

d. 26 Maji. Disputatio Juridica de cura, quam Romani habuerunt, carceris, et eorum, qui carcere continerentur, defensa in Auditorio Majori, à Thoma Guilielmo Schade van Westrum, Amstelodamensi, pro Doctoratu Juris Romani et Hodierni.

d. 7 Junii. *Dissertatio Juridica de contractu reditus annui cum vita cessantis*, defensa à Johanne Jacobo Nederburgh, Arnhemensi, pro Doctoratu Juris Romani et Hodierni.

d. 11 Junii. *Dissertatio Juridica de Mutationibus in re Criminali Belgica, ex Edicto Regis nostri diei XI Decembris anni 1813.*, defensa à Martino Gerardo Pauw, Hagano, pro Doctoratu Juris Romani et Hodierni.

d. 16 Junii. *Dissertatio Juridica de Stipulatione Aquiliana*; defensa à Thoma Fraser, Invernesiensi-Scoto, pro Doctoratu Juris Romani.

d. 20 Junii. Dissertatio Juridica de scriptura privata, defensa in Auditorio Majori, à Cosma Damiano Beels, Steenberga-Batavo, pro Doctoratu Juris Romani et Hodierni.

eod. die. Specimen Literarium, continens Diatriben in Demosthenis Orationes I et II. in Stephanum, defensum in Auditorio Majori, ab eodem Cosma Damiano Beels, Steenberga-Batavo, pro Phil. Theor. Magisterio, et Literarum Humaniorum Doctoratu.

d.

1825.

d. 23 Junii. *Specimen Juridicum, exhibens M. Porcii Catonis vitam a Corn. Nepote scriptam, annotatione instructam, Thesesque annexas*, defensum ab Agone Tjepkone Ruardo Sixma van Heemstra, Nobili Frisio, pro Doctoratu Juris Romani.

d. 24 Junii. *Dissertatio Juridica de obligatione venditoris ex Jure Cod. Civ. Gall. ad rem a vitiis immunem praestandam*, defensa à Wyëro Antonio van de Graaff, Daventriensi, pro Doctoratu Juris Romani et Hodierni.

d. 25 Junii. *Specimen Juridicum, quo continentur Quaestiones aliquot ex Jure Romano et Hodierno*, defensum à Ludovico Cornelio Slicher, Medioburgo-Zelando, pro Doctoratu Juris Romani et Hodierni.

d. 6 Septembris. *Specimen Juridicum de Procuratoribus ex Jure Romano*, defensum à Guilielmo Smith, Barbadiensi, pro Doctoratu Juris Romani.

d. 24 Septembris. Specimen Theologicum de Parabolis Jesu Christi, defensum in Auditorio Majori, à Gerardo Annaeo van Limburg Brouwer, Amstelodamensi, pro Doctoratu Theologiae.

eod. die. Specimen Theologicum in locum I. Epist. Petri I. 3—12., defensum in Auditorio Majori, à Gerardo Ruitenschild, Leovardia-Frisio, pro Doctoratu Theologiae.

d. 1 Octobris. Disputatio Juridica de Notariis, in primis secundum Jus Hodiernum, defensa in Auditorio Majori, ab Alexandro Francisco Sifflé, Medioburgo-Zelando, pro Doctoratu Juris Romani et Hodierni.

eod. die. Dissertatio Philosophica, in qua ratione Mathematica, et Physica, quaeritur de mensura, constructione et munitione aggerum terreorum, ad lacus, flu-

1825.

fluvios, et mare ab agris humilioribus arcenda, defensa in Auditorio Majori à Gideone Jano Verdam, Mydrechto-Batavo, pro Matheseos Magisterio, et Doctoratu Philosophiae Naturalis.

d. 1 Octobris. *Dissertatio Medica de quibusdam Sectis antiquioris et recentioris aevi Medicis*, defensa à Petro Abrahamo Jeltes, Harlemensi, pro Doctoratu Medicinae.

d. 14 Octobris. *Dissertatio Juridica de Officiis Tutorum ex Juris Hodierni principiis*, defensa ab Adriano van Bergen, ex Pago Wassenaer, pro Doctoratu Juris Romani et Hodierni.

d. 31 Octobris. *Specimen Juridicum, continens Quaestiones aliquot ex Jure Romano et Hodierno*, defensum ab Henrico Jano Kronenberg, Daventriensi, pro Doctoratu Juris Romani et Hodierni.

d. 5 Novembris. *Specimen Literarium de L. Annaei Senecae Libro de Tranquillitate animi explicato*, defensum ab Antonio Hirschig, Ginneko-Brabanto, pro Phil. Theor. Magisterio, et Literarum Humaniorum Doctoratu.

d. 12 Novembris. Specimen Theologicum de Pontii Pilati in caussa Servatoris agendi ratione, defensum in Auditorio Majori, a Petro Joanne Jacobo Mounier, Delphis-Batavo, pro Doctoratu Theologiae.

d. 18 Novembris. *Specimen Juridicum de Domicilio Civili*, defensum à Jacobo Roorda, Leovardia-Frisio, pro Doctoratu Juris Romani et Hodierni.

d. 26 Novembris. Specimen Medicum de Principiis Vegetabilium Alcaloïdeis, defensum in Auditorio Majori, à Christiano Nicolao van Enspyck Kleynhoff, Amstelodamensi, pro Doctoratu Medicinae.

d.

1825.

d. 28 Novembris. *Dissertatio Medica de Natura Humana; gravidarum saluti prospiciente*, defensa a Jacobo Mario Alberto Roelants, Schiedamo-Batavo, pro Doctoratu Medicinae.

d. 30 Novembris. Disputatio Juridica de Testamenti Holographi historia, et de hodierno ejus usu, defensa in Auditorio Majori, à Francisco de Greve, Arnhemiensi, pro Doctoratu Juris Romani et Hodierni.

eod. die. *Dissertatio Medica varii argumenti*, defensa ab Antonio Bernardo Jacobo Heydenryck, Amstelodamensi, pro Doctoratu Medicinae.

d. 7. Decembris. *Specimen Juridicum; continens breves annotationes ad Tit. Cod. Civ. de Transactionibus*, defensum ab Erico de Lang 's Graeuwen, Medioburgo-Zelando, pro Doctoratu Juris Romani et Hodierni.

d. 12 Decembris. *Specimen Literarium de Oratione M. Tullii Ciceronis pro Q. Ligario*, defensum à Petro Henrico Alberto Zillesen, Schiedamensi, pro Phil. Theor. Magisterio, et Literarum Humaniorum Doctoratu.

d. 17 Decembris. *Specimen Juridicum de Canonicis Rheno-Trajectinis*, defensum à Josepho Gerardo van der Schaaff, Rheno-Trajectino, pro Doctoratu Juris Romani et Hodierni.

d. 23 Decembris. *Dissertatio Juridica de Successione ab intestato, secundum Juris Hodierni principia*, defensa à Roberto Boreel, Amstelodamensi, pro Doctoratu Juris Romani et Hodierni.

1826.

d. 30 Januarii. Dissertatio Juridica de Luxu et Legibus Sumtuariis ex Oeconomia Politica dijudicandis, defensa in Auditorio Majori, ab Abrahamo Elia Penning, Hagano, pro Doctoratu Juris Romani et Hodierni.

1826.

d. 2 Februarii. *Specimen Medicum de Variolarum Vaccinarum, in homine et vacca, diagnosi, nec non de cautelis ex illa conficiendis*, defensum à Samuele Hartog, Amstelodamensi, pro Doctoratu Medicinae.

d. 6 Februarii. *Dissertatio Juridica de Testamento mystico seu clauso, ex Juris Hodierni principiis*, defensa à Carolo Gerhardo Everhardo Alexandro van Lamsweerde, Zutphania-Gelro, pro Doctoratu Juris Romani et Hodierni.

eod. die. *Dissertatio Juridica de Beneficio Inventarii, nec non iis, qui inventarium conficere coguntur, ex Juris Hodierni principiis*, defensa ab Alexandro Frederico Ernesto Martino van Lamsweerde, Zutphania-Gelro, pro Doctoratu Juris Romani et Hodierni.

JUDICIA FACULTATUM DE CONSCRIPTIS HOC ANNO COMMENTATIONIBUS, AB ACTUARIO PRAELECTA DIE VIII FEBRUARII MDCCCXXVI.

I.

ORDINIS JURECONSULTORUM.

Ad Quaestionem ab ordine Jureconsultorum positam de Jure Civili Romano quatuor allatae sunt disputationes.

Prima munita erat hac inscriptione:

Spes alit timentes.

Altera his Plinii verbis:

Equidem beatos puto, quibus Deorum munere datum est, aut facere scribenda, aut scribere legenda.

Tertia symboli loco habebat hoc Ciceronis dictum:

Utilis est Juris Civilis scientia.

Quarta denique inscripta erat his Plinii verbis:

Est omnino iniquum, sed usu receptum, cet.

Primae disputationis auctor hanc instituit commentandi rationem; ut Institutionum Justiniani librorum ordinem sequeretur, ad quem Plinii Epistolarum locos referret, et singulis fere titulis insereret; quo factum est, ut Institutiones Justinianeas exemplis e Plinio petitis, et ab optimo quovis interprete plerumque laudatis, augeret magis, quam aliquid animadversu dignum, quo Jurisprudentia aetate Plinii illustraretur, proferret.

 Se-

Secundae disputationis auctor longe diversa via ac ratione rem suam egit. Ex universis Plinii Epistolis locos quosdam illustriores selegit, ad quos, tamquam quaestiones de jure à se positas, ipse disputaret. Atque hic puro sermone et minime indocte disputavit, progressuumque suorum in Jurisprudentiâ laudabiliter periculum fecit. Sed quum identidem longiores quos selegisset Plinii locos descripsisset, et breviter admodum ad illos respondisset, neque in delectu locorum faciundo satis certam rationem secutus esset, accidit, ut alios Plinii locos omitteret, alios describeret magis quam illustraret.

Tertiae disputationis auctor plures Plinii locos ad graviores Juris Civilis partes, veluti ad Jus Civitatis, ad Jus testamentorum, obligationum et actionum universe ita retulit, ut ejus commentatio quum lucidum ordinem cum eleganti doctrina conjunctum habere videretur, palmam dubiam fecisset, si quidem auctor opus suum, ut instituisset, ita ad exitum perduxisset.

Quartae denique disputationis auctor singulari quadam ratione usus est in hujus argumenti tractatione. Singulos Plinii Epistolarum libros in tres potissimum partes tribuit, in quarum primam conferret locos qui adnotatu et illustratu digni viderentur, sive ob Antiquitatis effigiem, sive ob historiam Jurisprudentiae, sive ob verborum juris significationem: in altera vero cujusvis libri parte interpretaretur locos Plinianos ad Jus ipsum Civile pertinentes: in tertia denique parte exponeret judicia, actiones et causas magnas a Plinio aut oratas aut commemoratas. Cujusmodi disputandi forma quamvis habeat quod reprehendatur, visa tamen est docta haec et ampla commentatio ad eam rationem esse conscripta, ut auctorem declararet ad Litterarum et Juris studia, bene institutum, qui ad hoc opus non temere accessisset, sed id diligenter egisset, ut in omni disputatione eximie doceret, quantum et Plinii Epistolarum recta interpretatio ex juris cognitione, et jurisprudentia ipsa ex Plinii Exemplorum copia proficere posset.

Itaque censuit Ordo propositum praemium huic esse tribuendum; tertiae autem commentationis auctorem publice esse laudandum.

Schedula aperta nomen prodiit: JUSTINUS JACOB LEONARD VAN DER BRUGGHEN, Phil. Theor. et Litt. Hum. et Jur. Cand. in Acad. Lugd. Bat.

Al-

Alterius vero disputationis auctor, quamvis publice invitatus, ut nomen suum profiteretur, tamen nondum professus est.

II.

ORDINIS THEOLOGORUM.

Ad Quaestionem anno superiori propositam: » Grammatice et historice » exponatur argumentum Epistolarum, quae continentur Libro Apocalyp- » seos C. II et III. Brevis accedat disquisitio de earumdem auctore, scri- » bendi genere, atque in rem Christianam usu": tres ad Facultatem delatae sunt Commentationes his inscriptae symbolis:

I. Καλὸς οὗτος καὶ ἀξιονικότατος εὐκλείας ἀγὼν τε καὶ στέφανος, ἐν ᾧ καὶ τὸ ἡττᾶσθαι οὐκ ἄδοξον.

II. *Quod est, eo decet uti: et quidquid agas, agere pro viribus.*

CICERO.

III. *Cuivis potest accidere, quod cuiquam potest.*

PUBLIUS SYRUS.

Singulis harum Commentationum auctoribus insignem cum industriae ac diligentiae, tum judicii laudem tribuendam esse judicarunt hujus Ordinis socii, ita tamen, ut Commentationis primae auctorem, propter uberiorem et accuratiorem argumenti tractationem, prae ceteris praemio dignum censuerint. Apertâ Schedulâ eodem, quo ipsa Commentatio, lemmate inscriptâ prodiit nomen A. C. VAN ELDIK THIEME, Lit. Cand. et Theol. Stud. in Academiâ Rheno-Trajectinâ.

Reliquarum Commentationum auctores per diaria publica invitati sunt ad nomina sua profitenda, ut haec publice commemorari possent ac laudari. Huic invitationi lubens satisfecit alterius Commentationis auctor, WIBRANDUS VERWEY, Theologiae Studiosus in Academiâ Groninganâ.

III.

ORDINIS DISCIPLINARUM MATHEMATICARUM ET PHYSICARUM.

Ad propositas Quaestiones e Physicâ, e Mathesi, et ex Astronomiâ nemo se in certamen contulit.

Ad Quaestionem Botanicam, *de motu Fluidorum in plantis ejusque caussis*, acceptum est responsum signatum his verbis: *in magnis voluisse sat est.* De quo judicat Nobilissima Facultas: Multa quidem hac scriptione contineri doctrinae et diligentiae argumenta, eam tamen praemio non esse dignam, tum, propter structurae plantarum neglectum, aliosque errores; tum vero praesertim quoniam auctorem non satis in universo quaestionis argumento versatum esse, e totius suae commentationis lectione apparuit.

Ex Oeconomiâ Rurali ad Quaestionem, quae sic se habet:

> *Explicetur, aptisque illustretur exemplis, quibus in regionibus Patriae nostrae, modus quo et aestate pecus semper in stabulo retinetur, commendatione dignus videatur; deinde vero accurate exponantur difficultates, quibus haecce methodus illis in locis premitur.*

una tantum accepta est responsio, sequenti lemmate inscripta: *Qui didicit Patriae quid debeat.*

Quae quidem Commentatio tanta assidui laboris exhibuit specimina, et investigandi studio ita sese commendavit, ut Facultas eam praemio dignam censuerit.

Apertis autem literis responsioni adjunctis apparuit Auctorem esse: PETRUM OTTONEM VAN DER CHYS, Delphensem, Literarum Humaniorum in Academiâ Lugduno-Batavâ Candidatum.

Examine igitur coram Facultate instituto ita ad objectiones respondit, ut sese auctorem illius Commentationis omnino probaverit.

IV.

ORDINIS PHILOSOPHIAE THEORETICAE ET LITERARUM HUMANIORUM.

Ordo sequentes proposuerat Quaestiones:

I. *Exponantur singula argumenta de scientia et de opinione, ex* PLATONIS Theaeteto *et* Phaedone, *eaque cum ipsa illustrentur ex aequalium philosophorum dissensionibus tum ad dialecticam rationem exigantur.*

II. PHILIPPI I, *Burgundiae Ducis, vita, res gestae et mores exponantur, ita ut disquiratur, qua ratione* Boni *cognomen tueri possit.*

Ad priorem Quaestionem nemo respondit. Ad alteram quinque responsiones Facultati fuerunt oblatae, his symbolis notatae:

I. *Vir bonis est quis?*
Qui consulta patrum, qui leges, juraque servat. HORATIUS.

II. *Pars magna bonitatis est, velle fieri bonum.* SENECA.
et Οὐ μὲν μοὶ δοκέεις ὁ κάκιστος Ἀχαιῶν
Ἔμμεναι, ἀλλ' ὥριστος, ἐπεὶ βασιλῆϊ ἔοικας. HOMERUS.

III. *Der Burgundische Zeitraum schimmert wolthätig hervor aus jenen finsteren Jahrhunderten, wie ein lieblicher Frühlingstag aus den Schauern des Hornungs.* SCHILLER.

IV. *Frugi hominem dici non multum habet laudis in Rege, fortem, justum, severum, gravem, magnanimum, liberalem, hae sunt regiae laudes.*

V. *Hic, post laudatissimam rerum administrationem, magna cum gloria, a suis multum desideratus, obiit.*
HAVERKAMP, in *Introductione in historiam patriae.*

Censuit Ordo tres priores Commentationes laudabilem quidem auctorum industriam probare, caeterum neque accurata rerum expositione, neque orationis Latinae dotibus satis se commendare, ut vel praemio, vel honorifico etiam laudis testimonio possint ornari. Longe magis placuerunt Commentatio quarta et quinta; adeo ut vehementer doluerit Facultas, in utraque nonnul-

nulla desiderari, quae ad obtinendum praemium necessaria habebantur. Perdigni tamen existimati sunt ambarum Commentationum auctores, qui propter eximiam in pervolvendis historiae monumentis industriam atque in exponendis et dijudicandis rebus diligentiam publice laudarentur. Invitati igitur ut nomen Facultati significarent, quartae Dissertationis, primo loco memorandae, auctorem se professus est A. M. C. VAN HALL, Philos. Theor. et Litt. Hum. in Illustri Athenaeo Amstelodamensi Studiosus; quintae vero E. B. SWALUE, Theol. in hac Academia Studiosus; quam nominum professionem apertae dein, quae Commentationibus adjectae erant, schedulae confirmarunt.

Itaque hos juvenes praestantissimos missis responsionibus optimam sui spem praebuisse, et, cum ob modestiam, nominum significatione probatam; tum ob insignes in bonis literis profectus, dignos esse, qui aliis in exemplum proponantur, publice declarat Facultas.

V.

ORDINIS MEDICORUM.

Ad propositam ab hoc Ordine Quaestionem nemo respondit.

PROGRAMMA

PROGRAMMA

CERTAMINIS LITERARII

A

RECTORE ET SENATU ACADEMIAE LUGDUNO-BATAVAE,

D. VIII. MENSIS FEBRUARII

A. CIƆIƆCCCXXVI

INDICTI.

Rector et Senatus Academiae Lugduno-Batavae, ex Augustissimi Regis Edicto d. 2 Mensis Augusti A. CIƆIƆCCCXV. N°. 14., omnes Academiarum Belgicarum Cives, et Athenaeorum alumnos in annum sequentem ad certamen Literarium invitant et evocant, et propositas a singulis Ordinibus Academicis quaestiones promulgari jubent.

Ab ORDINE THEOLOGICO quaeritur:

Quis sensus sit moniti Joannei 1 Epist. V: 16*b*. Ἔστιν ἁμαρτία πρὸς θάνατον, οὐ περὶ ἐκείνης λέγω ἵνα ἐρωτήσῃ: et quomodo cum aliis de diligendis omnibus hominibus, Doctrinae Christianae praeceptis in concordiam redigi possit.

Ab

Ab ORDINE DISCIPLINARUM PHYSICARUM ET MATHEMATICARUM propositae sunt sequentes Quaestiones:

E PHYSICA.

Quaeritur Theoria Physico-Mathematica cum *Antliae Suctoriae*, tum *Antliae compressoriae* generalis; atque utriusque effectus ad aquas elevandas invicem comparentur.

E MATHESI.

Datâ quatuor Sphaerarum inter se invicem dispositarum magnitudine et mutuâ positione, inveniantur, cum loca centrorum, tum radii omnium Sphaerarum, quae datas illas tangunt.

Ex ASTRONOMIA.

Planetarum Jovis, Martis, et Veneris determinentur distantiae proximae, minimae et geocentricae Anno superiori observatae.

Ex HISTORIA NATURALI.

Exponatur Historia Naturalis Animalium Molluscorum Regni Belgii Indigenorum.

E CHEMIA.

Quaeritur expositio concinna et perspicua elementorum Stœchiometriae.

ORDO PHILOSOPHIAE THEORETICAE ET LITERARUM HUMANIORUM sequentes proponit Quaestiones:

E PHILOSOPHIA THEORETICA.

Quaenam fuit veterum Scepticorum sententia de veri judicio? Quibus argumentis eam tueri conati sunt adversus Dogmaticos, imprimis Socraticos, et

et Stoicos? Quomodo denique Sceptica philosophandi ratio, observatâ hominis indole, naturâ, atque ingenii progressione, explicanda et coërcenda videtur?

E LITERIS ORIENTALIBUS.

Exponantur causae, quibus factum est, ut Imperium *Turcarum Otsmanorum* a parvis initiis ad eam magnitudinem et potentiam pervenerit, quam *Solimano Magno* regnante, erat consecutum?

ORDO MEDICORUM sequentem proponit Quaestionem:

Quum ab omni tempore Anatomicorum, Physiologorum, atque Obstetricatorum practicorum attentionem meruerit *Uterus*, tam ante conceptionem, quam durante graviditate, in partu, et in puerperio; quaeritur ut exponantur:

I. Ex penitiore hodie cognitâ fabrica uteri animalium, et praesertim foeminae, tota evolutio hujus organi a minimo foetu ad aetatem foeminae adultae; nec non sententiae auctorum de ipsius fabricâ in statu non gravido, quae legi naturae satisfacit.

II. Evolutio ipsius, et inde mutata textura durante graviditate, recensitis diversorum auctorum laboribus, quâ functioni hoc tempore non tantum satisfacere, sed ipsum partum adjuvare valet.

III. Quid denuo in puerperio locum habeat, quod attinet ad ipsius uteri fabricam, ut redeat ad statum, in quo fuit ante graviditatem.

IV. An Anatomia Pathologica aliquid etiam conferat ad explicationem fabricae in diverso statu organi?

ORDO JURISCONSULTORUM quaerit:

Quid vectigalia et Tributa, pro diverso genere suo modoque, faciunt ad industriam civium vel incitandam, vel frangendam, et ita divitias Nationis augendas, vel exhauriendas?

Commentationes, Latina tantum oratione conficiendae, et alia, quam auctorum manu describendae, ante diem 1 Novembris hujus anni mittuntor ad Virum Clarissimum MICHAELEM JACOBUM MACQUELYN, Academiae Actuarium, ita ut nullis ab Academiae parte faciendis expensis detur locus. Lemmate autem omnes inscribendae, iisque adjungendae sunt Schedulae obsignatae, Auctorum nomina et pronomina integris Literis continentes, eodemque exteriore parte lemmate insignitae.

Universa vero concertationis ineundae et dijudicandae ratio cognosci potest ex Edicto Regio, supra dicto, Art. 205—213.

HENRICI GUILIELMI TYDEMAN,

JCTI ET ANTECESSORIS,

SERMO HABITUS

DIE VIII. FEBRUARII MDCCCXXVI;

QUUM MUNERE ACADEMICO ABIRET.

PERILLUSTRES ACADEMIAE LEIDENSIS CURATORES; IN QUIBUS ET URBIS CONSUL!

QUARUMVIS ARTIUM AC DOCTRINARUM PROFESSORES, COLLEGAE HONORATISSIMI, CONJUNCTISSIMI!

IN TRIBUNALI TRACTUS LEIDENSIS PRAESES, LEGATE REGIS, JUDICES, GRAPHIARI! VIRI GRAVISSIMI!

CIVITATIS LUGDUNO-BATAVAE NOMOPHYLACES ATQUE DECURIONES, QUIQUE HIS AB ACTIS ESTIS, VIRI SPECTABILES!

LECTORES DOCTISSIMI! — VERBI DIVINI MINISTRI! QUARUMVIS ARTIUM VEL SCIENTIARUM DOCTORES, ALIIQUE HONORIBUS CONSPICUI DOCTRINAVE VIRI, AUDITORES EXOPTATISSIMI!

TUQUE, GENEROSA JUVENTUS ACADEMICA, SPES PATRIAE, AMOR CURAQUE NOSTRA!

Ex-

Exiit igitur hic meus annus, primi hujus Academiae millenarii alterius quadrantis primus, in ipsis suis — novaeque adeo periodi — auspiciis, augusto loco, celebri corona, votis rite conceptis, Supremi Numinis favori, curae, tutelae consecratus.

Annuit votis Deus Opt. Max. placidumque et prosperum Academiae concessit annum. Beatiora namque censere tempora, quorum brevissima sit historia, dudum didicimus: nec tamen segniter et otiosè praetermissum censendum esse tempus, ex quo vix quidquam posteritati referendum esse videatur, proximo suo sacro sermone sapienter et acute monentem audivistis PALMIUM.

Est igitur quod hanc annalium et actorum annui mei regni brevitatem mihi et Academiae gratuler. — Vobis inprimis, Clarissimi et exoptatissimi Collegae! nam nostrae mortes primam et necessariam sermonis a fasces ponente Rectore habendi efficiunt. Sed vivitis omnes, et hanc mihi dicendi materiam, faustissimo novi hujus aevi, quod aperueram, omine, bona Academiae fortuna negavit.

Quod, credo, praesagiens Clarissimus in magistratu Decessor, inposuit mihi provinciam, elogii debiti meo parenti, optimo, doctissimo, sanctissimoque viro, Vobis omnibus, A. A., cognito dilectoque, et et mihi semper, sed privatim, lugendo, certe recolendo venerandoque.

Quamquam autem Clarissimo Decessori vitio minime sit vertendum, anno jamjam exeunte, confecta jam Oratione rerum copiosissima, — et in mediis illis, non tantum quotannuis Recturae transferendae negotiis, sed

in semisaecularibus istis, adornandae festorum pompae, templique ornandi; sediliumque numerandorum, destinandorum, nocturnis diurnisque curis — fato fungentem Collegam non plene laudavisse nec longo verborum elogio mactavisse: — non ideo magis tamen animo inducor ipse, ut destinatam mihi spartam suscipiam. Hoc enim tentando viderer agnoscere titulos honoris dicam an amicitiae, quibus Vir Clarissimus aptum dignumque huic operi me benignè quidem praedicavit, ast quos ne mihi videar arrogasse, vel hac sola de causa cum iisdem conjunctum quodcunque munus deprecandum fuisset.

Regis autem Edictum illud de studiis et Academiis ordinandis, requirit ut vita simul et merita Professorum fato functorum describantur. Ego verò neque possem, neque vellem, patris mei vitam jejunè referre, a laudis praeconiis abstinere: nec magis tamen meum esse videtur, celebrare laudes mei parentis. — Quae, quaeso! gratia foret, quae dignitas istiusmodi laudationis?

Quin Regis Edicto, quod non nisi brevem relationem a decedente Rectore requirit, ipse sic satis videtur fecisse Clarissimus Decessor; commemorans, » tam docendo quam re publica tractanda; et docendo quidem » in tribus Academiis, Harderovicena, Rheno-Trajectina, Lugduno-Batava, » de patria deque doctrinis egregie meruisse" patrem meum; et » praeclaram Viri eruditionem, indefessam diligentiam, animi candorem, pietatemque in Deum" honorifice testatus. Deinde, quum de parente meo, dum in vivis esset, Latino Gallicoque sermone et in libris pervulgatis, Latine quidem a CHRISTOPH. SAXIO, Viro Celeb., fuerit expositum; defunctique laudes graviter mox et disertè praedicaverint sacri Oratores PALMIUS et CLARISSIUS: tandem, pro honore et amore quo Virum optimum semper est prosecutus, vitam meritaque viri vernaculo sermone peramanter et copiosè narraverit SIEGENBEKIUS (quod elogium, typis descriptum, et vestrum plerisque cognitum, sed non in vulgus editum, his ipsis diebus, me non id agente, vulgandum sibi sumsit in eoque desudat adhuc, Mercurius Harlemensis); et quum, denique, gratissima spes supersit, Latino sermone de vita deque praestantia doctrinae mei parentis expositum iri a Viro Clarissimo, quem plurimi faciebat ipse, quo gratiorem aut acceptiorem nullum ipsi, si statuendum hac de re haberet vel rogari posset, quemquam futurum existimo — Nihil igitur, profecto! vel beatitudini, qua fruitur, coelesti, vel gloriae praesentis aevi vel apud poste-

steritatem, Patri meo decedet, nec indecorum fuerit habendum, si non majorem in Academiae nostrae Annalibus locum invenerit, quam contigit suppari suo WYTTENBACHIO; scilicet itidem paucis diebus ante habendam, et a Rectore diversae studiorum classis, orationem defuncto.

Vivunt et omnes Academiae Curatores, Viri Illustres, et vivant floreantque diu, et eadem humanitate, benignitate, zelo, tam patriae, doctrinisque et literis in universum, quam Academiae speciatim nostrae prospicere pergant! Quorum Quinque-Virorum quamvis nunc terni simul habeant filios in hac Academia studiis strenuam operam navantes, non ideo majore tamen aliqua cura res Academicas promovent et impellunt: — nam neque locus foret ulli accessioni; nec sibi suisque, sed liberali et integro patriae, literarum, Palladisque Leidensis amore tutandam hanc ornandamque receperunt. — Multum tamen debemus D'ESCURII nostri filiis, quorum praecipuè causâ, relictâ gratissimâ sede Haganâ, domum suam tantisper huc transtulit: quo teste, judice, fautore studiorum laborumque nostrorum nobis placemus atque gratulamur, qui vanam spernentes jactationem cum aliorum detrectatione conjunctam, penitius inspici gaudemus et boni esse malumus quam videri. In praesentis autem Nobilissimi simul doctissimique Viri laudes excurrere, nec me sinit vera humanitas Viri et dedignatio fastûs, pulcerrimum virtutum illius ornamentum; et in omnium manibus et ore versatur victurum illud opus, quo casto cultoque sermone mirificam eruditionis copiam opportunè promens et ornans, dum dilectam tantum patriam, literasque et artes cogitat, ast eadem opera simul ipse sibi laudis gloriaeque statuit monumentum.

Proximis autem hisce diebus vivere desiit vir optimus, senex venerandus, JACOBUS DE FREMERY, qui Collegio Curatorum hujus Academiae quondam per complures annos fuit ab Actis; donec ingravescentibus simul annis negotiisque suis, honestam flagitavit obtinuitque missionem. Non potui tamen, quin verbo saltem memorarem Virum, quem annis quidem gravem, sed vegetum adhuc et industrium et indefessum, defunctum luget non tantum digna doctaque quam reliquit soboles, sed lugent omnes boni. Habet autem digna soboles optimi parentis eadem quibus ego me, ipso hoc praecedentis anni die, consolari debui, sed et potui: non suae tantum familiae, sed civibus gratum et honoratum omnibus, ad senectutem usque vixisse, nunc autem humanâ sorte superiorem nostris non indigere neque frui lacrymis,

mis, fruentem Deo, quem sincerâ pietate vivus coluerat.

Proxima quidem vice SANDIFORTIO nobisque omnibus plusquam satis erat, uni parentasse KEMPERO; cujus ut nulla nos unquam capiet oblivio, locum in docendo — dum de successore tanti Viri ambigitur — vacuum manere dolebamus. Haec vero mihi contingit felicitas, ut quum nullum hoc anno Doctorem Academia, Collegam ordo noster amisit, novus Collega, et in ipsa classe sive Facultate mea, sit gratulandus. Quod et ex animi mei — Clar. COCK! — et ex omnium hîc congregatorum, qui praeclarum hunc tuum sermonem auribus hausimus, animi sententia facio. Non novus ad hanc Academiam, non incognitus nobis advenis, in ipsâ hac Academiâ, a Facultate nostrâ, — jam nostrâ communi, — quemadmodum in Academiis Rheno-Trajectinâ et Groningânâ praemio commentationum, doctè et eleganter scriptarum, decoratus: quin docendo quoque nobis cognitus et probatus; quum in optimis Academiae, nostraeque Classis discipulis censere soleremus illos qui ex disciplina Tua ad nostram accesserant. — In quam Tuae laudis partem ut etiam succedat muneris successor Tibi datus, carissimi amici mei, Professoris clarissimi, huic Academiae debiti tandemque promissi, sed fato rapti, filius patre dignus, ipse mecum optabis. Tu vero, KEMPERI nostri digne successor, iisdem quibus ille floreas laudibus et gratia: hoc uno — felicior, non dicam, sed Academiam et amicos reddas beatiores, — ut quos illius aevi spatio fatum decerpsit annos, addantur tuo. Quanti ego Te faciam ostendere volui hoc ipso, quod in Tui gratulatione KEMPERI nomen non magis reformidaverim aut absconderim, quam Tu in aditiali tuo sermone. Nimirum non est ut exemplum memoriaque KEMPERI demant animum Tibi vel opprimant, sed ut erigant atque sustentent.

Porro his ipsis diebus accepimus nuncium, Facultati Doctrinarum Mathematicarum et Physicarum Professorem Extraordinarium additum, Virum Doctissimum JANUM VAN DER HOEVEN, Medicum Roterodamensem, CORNELII Professoris Medicinae Extraordinarii fratrem, ipso tertioque ipsorum fratre, Viro docto pioque pariter et facundo dignissimum. Huic igitur novo Collegae, doctaeque genti gratulamur; — et simul REINWARDTIO nostro, cujus multiplici occupationi sublevandae disertis verbis destinatur novus Professor; cui post omnigenas intensi studii, raraeque doctrinae palmas academicas, eximiam hanc vitae in Museorum nostrorum thesauris degendae retributionem

nem contingere gaudemus; et ab ipso magna quaevis exspectamus; a — REINWARDTIO autem nostro, laborum aliorum parte levando, promtius nunc et certius itineris illius sui Indici descriptionem.

Eidem autem Facultati hoc anno nova facta fuit, vel certè constitutum ab Rege ut fieret nova docendi accessio, fructus ad universi bonum populi latura uberrimos; nimirum ut novos et ingentes Chemiae atque Mechanices nostris temporibus factos progressus, ad ipsas artes et opificia facilius, melius et fructuosius tractanda adhibere doceantur ipsi illi qui has artes exercent, et sic in usum vitae communis reique publicae nova mox convertantur doctrinae et artis inventa.

Complurium ex ordine nostro scripta hoc anno typis edita, si id agendum putarem, haberem celebranda. PALMIO quidem nostro ingens illud Sacrorum Bibliorum novae versionis Belgicae et adnotationis opus absolutum; cujus rei Summo Deo pro concione publicâ Christianâ grates piè reddentem audivimus et adsensimus; addendaeque partis quam diversa, sed major pars Christianorum, sacram agnoscit, novos exinde conceptos animos laeti comperimus. Porrò, SMALLENBURGII nostri indefessam industriam ardoremque planè juvenilem, quo magni SCHULTINGII Adnotationes in Pandectas, suis, non minoris sanè momenti, locupletatas edere pergit. HAMAKERI et summam laboris patientiam et inexhaustam eruditionem, in opere historico Arabico, de Memphidis et Alexandriae per Islamitas expugnatione, nuper — publico sumtu; ex liberalitate Regis nondum satis cognitâ celebratâque — in lucem edito, quinquaginta ex illis, quas possidet Academia nostra Arabicos codices ineditos, ad unum hunc laborem adhibitis.

Reverà tamen ab hujusmodi recensione, nisi talia sint ut illa quae nominavi, Professorum opera, praestiterit abstinere — quod et apud nos fieri solet — et aliis illam curam relinquere, quam invidiosè referre, quae et qualia quantave hic vel ille Professorum anno proximè elapso scripta in vulgus ediderit. Absit enim, ut a numero vel pondere chartarum, quas typis quilibet fecit maculari, vel eruditionem, vel studium, vel docendi successum vel justam famam Doctoris Academici vel ipsi nos censeamus Doctores, vel alios istam ineptiam doceamus!

Studiosae juventutis gesta fataque quod attinet, ex horum quidem numero complures habemus lugendos, quos gnaviter studiis incumbentes, moribus ornatissimos, Parentibus, Praeceptoribus, Commilitonibus suis dilectos, turbato mortalitatis ordine mors praecîdit. Cujusmodi casus, juvenum in ipso flore juventae vitaeque civilis ingressu raptorum, quam affligant et diu crucient Parentes, cognatos, amicos, nemo plenius aut acerbius sentit quam ego. . . .

Sed commemorem potius mihi vobisque gratiora: Studiosorum numerum, hoc Rectoratus mei anno, insigniter auctum; et quod ipso magno Studiosorum numero majus est et optabilius, animos moresque (unius, alteriusve exceptis; sed qui pauciores sunt, quam ut numerum faciant) mores igitur animosque ad honestatem, virtutem, ad studiorum industriam compositos.

Cujus rei cum constans hujus Academiae tenor laetus et tranquillus, tacitum, sed vel sic disertius praebet argumentum; sunt verò propria quoque documenta: humanitatis quidem, in pecuniâ deliciis ludisque detractâ, in pauperes Leidenses, in cives exaestuante mari oppressos fortunisque eversos, in Graecos pro vitâ sacrisque suis fortiter dimicantes, certatim collatâ: studiorum documenta, in Dissertationibus inauguralibus compluribus elaboratissimis, et in Commentationibus illis, quibus ad Quaestiones, vel a nostra vel ab aliis Academiis propositas laudabiliter responderunt. Quamvis enim hoc anno meo in Quaestionibus hujus Academiae vel omnino adoriendis vel dignè tractandis, nostrorum non adeo spectata videri possit industria, si tamen computemus, ut facere par est, diversis in Academiis patriis coronatos honoratosve nostros, facile invenientur Quaestionum numerum, etsi largiorem Academiae nostrae concessum, et ita pensum velut nostris propositum absolvisse.

Sed audiamus ipsa de Quaestionibus nostris hujus anni Facultatum judicia: Vos autem, Juvenes optimi, quibus contigit, aurea praemia reportare, nominibus vestris auditis deinceps ad me accedite. —

Silentio Vos excepi, Juvenes, verè jam *ornatissimi!* tam brevitati hujus actus quam pudori vestro, partim quoque meo consulens: nullo modo quod non gauderem honore vestro vestrorumque et laetitiâ, in laudesque vestras effundi non gestiret animus, et studium favoremque significare, tum Vobis,

o praeclari ambo hujus Academiae dilectique mei discipuli! tum et erga Theologum Rheno-Trajectinum, patre viro aestumatissimo, avo autem materno, viro in paucis doctissimo, genitum: quin et lubens publice laudo Studiosum Amstelaedamensem, heroûm doctorum jam efflorescente gente prognatum; Theologumque Leidensem, in eadem quaestione historiae patriae, tam gravi et ampla, vires non infeliciter periclitatum; et absentem quoque Groninganum, cujus patrem, fratresque natu majores, doctos acutosque viros, dudum cognovi atque dilexi. — Vos igitur et ipsi fruimini praemiis laboris vestri, et alios, sed quibus sint vires atque vigor, ad honestam laudis aemulationem accendite!

Superest quod laetus referam, ad studiosos hujus Academiae pertinens, non qui nunc sunt, sed qui decennio ante fuerunt; tunc autem plerique et mihi et aliis Praeceptoribus suis accepti probatique; quorum complures nunc in veris jucundisque amicis habeo; et quorum generatim exemplo spectet praesens Academica juventus, quid virtus et industria possit generoso patriae amore alta et incensa. Nimirum, conjunctis omnis Europae viribus vix everso, mox reditum minitante, nostraeque inprimis Belgicae inhiante NAPOLEONTE Tyranno, trepidis in rebus patriae nostrae sibi vix redditae nec satis confirmatae, complures praestantesque cives Academiae nostrae sponte ad arma convolarunt, ad quae jam vocare patriae salus quaeque iis velut porrigere videbatur ipsa Minerva. Honestis igitur stipendiis in Galliâ factis redierunt ovantes, honestâque accepta missione integros animos ad pacatae jam Minervae cultum retulerunt. Sed erat vexillum cohorti, quod splendidum et pulcrum confecerant lectissimae virgines Leidenses, hoc ipso testantes quam probarent virgineos choros cum ipsis Palladis atriis deseri ab his, qui pro patriâ tutandâ vitam objicere nulli dubitarent. Hoc igitur vexillum, multis nominibus charum sanctumque, redux et jam militiae numeris votoque solvenda juventus, me Collegisque aliis praesentibus obtulerat et consecraverat ipsi Minervae Lugduno-Batavae. Cujus quidem nomine, optimus Divae aedituus receperat KEMPERUS, Academiae Rector, et juvenum illorum et expeditionis fautor, et ipse hactenus custodierat in aedibus suis, Musarum Charitumque gratissima sede: unde quis promendum ursisset vel censuisset, ut in vasta potius aede aliquâ Academica collocaretur? — Sed mortuo Clar. KEMPERO, me Rectorem Academiae inauguratum adierunt aliqui e co-

cohortis qui fuerant antesignanis, et locum jam publicum, signo memoriaeque expeditionis suae dudum promissum, flagitarunt. Rem ad Senatum et ad Illustres Academiae Curatores retuli; prolixam omnium voluntatem inveni, praestantem inprimis operam D'ESCURYI nostri, cùm in apto loco, in novo Bibliothecae atrio, dispiciendo quaeque alia huc facerent jubendis, deinde omnem quae de signi titulo fieri potuisset dubitationem eximendo, quin occupando, quâ pollet floretque genuinae poëseos Latinae facultate:

Leidanae vexilla vides victura juventae:
Doctae signa vides armisonaeque Deae.
Virgineae fecere manus quae conspicis; ista
Munera Gradivo fert Cytheraea suo.
Invictas dubites aquilas, si Patria Honorque
Palladios iterum poscit ad arma choros?
Werviadae manes, Dousae testantur et umbram,
Facta secuturos se generosa patrum.

Absolvi, A. A. H. H., priorem relationis meae partem, vivam, sive quae est de hominibus: sequitur altera, de Museis et aliis studiorum adminiculis, sive ut barbarè dicunt, » de materialibus altioris institutionis subsidiis." Qualia quidem, ex dignitate et fama hujus Academiae nostrae, et multa hic habemus et multiplicia atque praeclara. Vastum illud et praedives Historiae Naturalis, Zoölogiae scilicet et Mineralogiae Museum; Hortum Botanicum itidem cum paucis comparandum; Bibliothecam, dudum meritoque celebratissimam; Museum reliquiarum ex antiquitate, divitiis suis, angustiore loco pressis abundans, penè dixerim regurgitans; Museum etiam, sive horreum, instrumentorum agriculturae, — cui hactenus inservit Auditorium nostrum Literarium et Philosophicum; Nosocomium quod dicunt Clinicum, exercendis ad artis praxin Medicinae Studiosis; Armamentarium jam antiquatorum instrumentorum chirurgicorum, — et alia multa.

Sed an ego nunc singulatim Vobis referam, quae vel majora, vel fortasse minora, insectae, conchae, lapides Museo Historiae Naturalis, — vel Horto plantae, — vel

— vel Bibliothecae libri, — quae claves aut fibulae, lampades fictiles vel ollae tegulaeve Museo Antiquario, — vel forcipes aut cultri accesserint Chirurgicali? Credo etiam, cum donatorum, quibus debeantur singula, nominibus, titulis, elogiis? Non faciam, Auditores! Nam et » pauperis est numerare pecus;" et collectionum hujusmodi fere omnium haec paulo onerosior conditio est, ut nisi subinde quid accedat, decedere de dignitate et celebritate, quin et ab utilitate illarum videatur. — Nec magis Clarissimos Collegas, quotquot alicui harum collectionum vel institutorum sunt praepositi, propterea quod curam iisdem debitam lubentes et bene gerant, subsidiisque studiorum et institutionis liberaliter praestitis recte utentes gratissimis fungantur officiis, singulatim palpabo atque mulcebo. Mea facere liceat, quae in simili causa graviter et opportunè dixit Collega Clarissimus, Rector superioris anni: » Quid » singuli Vestrum, Collegae conjunctissimi!" (sed idem de TEMMINCKIO, GEELIO, HUMBERTO dictum volo) » quid singuli Vestrum in suâ quisque pro» vincia, aut simul omnes, in communem utilitatem atque commodum Aca» demiae nostrae, jamjam contuleritis et conferre quotidie pergatis, enarra» re, vestrasque laudes ambitiose praedicare; nisi praesentia vestra mo» destiaque mihi dissuaderent, meas etiam vires longe superaret."

Aliqua tamen ex hoc anno sunt exstantiora, mihique benigne relata, quae silentio, quamquam festinantem praetermittere nefas fuerit: breviter hic indicanda, paulo plenius fortasse in ipsis Academiae Annalibus explicanda.

Non in Museo tantum Historiae Naturalis, sed et in Horto Botanico multum hoc anno aedificatum: tum calidaria plantis Australis Africae similisve naturae, tum ut proprius et spatiosus fieret locus magnis et pretiosis Herbariis vivis, — quos dicunt; sed mortuarum siccatarumque plantarum; — Sed verè viventes exoticae plantae multis etiam accessionibus auctae; quam in rem eminuit liberalis cujusque doctrinae promovendae cura Societatis doctrinarum et artium quae Bataviae, metropoli Indiae Orientalis Belgicae, dudum composita sed intermortua, RAFFLESII primum Angli, mox iterum REINWARDTII nostri operâ curâque fuit instaurata, nunc autem Praeside gaudet MAURISSIO, Viro Spectatissimo, doctrinarum omnium et patriae et hujus urbis amantissimo. — In coenacula Museo Historiae Naturalis contigua migrante Theatro et Museo Physico, spatium illud vacuum exoptatum accessit Laboratorio Chemico, commodiori sic et aptiori reddito. Museum autem no-

vum Physicum inaugurantem cum voluptate audivimus, Car. Collegam SPEYERTUM EYKIUM, Oratione prosâ (sed cujus titulus est longior), postero mox die recitantem carmen, doctum Hercule! et laboriosum, *in laudem Geometriae, et de Mentis humanae facultatibus ejusque immortalitate.* In hoc igitur Theatro Vir Doctus sedulusque, crure quamquam vexatus morboso, (quod et ab his eum removet solennibus,) lectiones tamen suas physicas non intermisit.

Laudandam accepimus in exercitiis Nosocomii Clinici singularem Discipulorum diligentiam (cui non dubito quin curarum responderit successus). Ibidem quoque armarium sive armamentarium Medicamentorum simplicium ad praesentem doctrinae artisque methodum fuit adaptatum. Antiquario Museo praeter minora multa et partim minuta (si quid in ullo doctrinae genere minutum est —) complura quoque accesserunt pretiosa; agalmata, candelabrum, Jlissi Parthenonis Athenarum, ex Phidiae aetate, nunc Londinensis, ectypum gypseum. Imo quum huic Museo deessent adhuc monumentorum classes quaedam, hae nunc primum constitutae videri possunt: *prima* scilicet architecturae; *altera*, quae continet gemmarum ectypa; *tertia*, quae habet monumenta Gentium Septentrionalium.

Plurima missa facio: sed postremo loco paulo plenius est celebrandum, subsidium studiorum novum et insigne: pretiosissima collectio tabularum et imaginum aere expressarum, legatum pleraque Royerianum, nunc a Bibliotheca publica, suis opibus satis divite, segregata, propriae Doctissimi HUMBERTI curae commissa, hujus autem humanitate studioque, id agentibus etiam Illustribus Academiae Curatoribus, in publicos mox usus statis temporibus aperienda: Cujus contemplationis non tantum insignes fructus fuerint voluptatis illius generosioris quae est in praeclaris artis operibus admirandis, sed et ad historiam artis diversasque scholas et aetates pernoscendas, et ad sensum studiumque pulcri et venusti formandum: propria verò utilitas ex iconibus virorum, dignitate, consiliis, armis literisque illustrium. His enim contemplandis et majorem cum ipsis veluti familiaritatem contrahimus, illorum indolem et ipsa gesta facilius et rectius animo concipimus, et ad virtutum gloriaeque ipsorum incendimur aemulationem.

Hic

Hic igitur dicendi finem facere, breviterque salutato Reverendo et amicissimo collega successore mei muneris, dimittere Vos possem, Auditores! — et fortasse deberem; defunctus iis, quorum necessitatem decedenti Rectori Regis inponit Edictum. Orationis super alio quolibet argumento habendae facultas dicentis arbitrio disertis Edicti verbis relinquitur. Et hic quidem in ancipiti collocatum me sentio. Nam facultate legis uti praeter necessitatem, ambitiosius et jactantius possit videri; nec dubito quin plerique Vestrum, Auditores Exoptt.! tertium ab integro jam ordientem sermonem toto pectore reformident. — Plerique tamen Rectores vetustum retinere solent laudabilemque orationis addendae morem, neque verentur ne sic minus verecundi videantur. Nec vestrum nullos esse puto, queis nondum satisfecerim; qui politicum aliquem sermonem ab ingenio personaque mea postulent; qui hanc, tali coram coronâ dicendi opportunitatem, fortasse numquam, vel post quindecim aut viginti annos seni tandem redituram, me non ita de manu dimissurum existiment; vel si fecerim, timidiuscule egisse, et in iis, quae haut ita multa magnaque referenda mihi contigisse dixeram, veluti praevaricantem diutius haesisse, donec dicendi tempus exemerim sermocinando.

Initio quidem hujus anni, munerisque mei, temporis itidem brevitate pressus, dicendorum mihi partem in aliud, nimirum in hocce tempus seposueram; ut institutâ comparatione rationis omnis habitusque Imperii Russici Patriaeque nostrae docerem, diversa circa doctrinas politicas publice proponendas et in ipsum rerum actum deducendas, consilia et instituta, diversis, tam Principibus, quam nationibus utrisque convenire; nec ideo tamen desperandum esse de humanitate liberalique erga populos sibi subditos amore Imperatoris ALEXANDRI, ut industriam et artes, literas et doctrinas, veramque animorum culturam juvando promovendoque, sic aliquâ tandem libertate politicâ dignos aptosque *subditos* suos, et ita *civium* aliquando nomine dignos redderet.

ô Miseras hominum mentes, ô pectora caeca!
Qualibus in tenebris vitae, quantisque periclis
Degimus hoc aevi, quodcumque est! —

Jo-

Jovis istud imperium, potentissimis quoque regibus semper et ubique imminens, mediis in exercitibus suis interim sensit ALEXANDER. — De quo quamquam ex animi sententia fueram dicturus, de consiliis tamen quae fuerint viventis et imperantis non magis est ut nunc dicam, quam de iis quae fuerint successoris, vix diadema cingentis.

Sed aliud quoddam est, cujus hoc ipso die locoque vehementius admoneor; — quamvis omnino sentiam quam parum gratiae hac ipsa recordatione accedere possit qualicunque orationi meae.

Decimus hoc ipso die completur annus, quum ex hoc ipso loco, eadem Rectoratus ponendi solennitate, KEMPERUS ille noster, Vir elogio meo major, gravissimum illum funderet sermonem, plerisque Vestrum auditum, omnibus certe cognitum: *de aetatis nostrae fatis, exemplo gentibus, ac praesertim Belgis, numquam negligendo:* quam orationem, per Doctissimum et jam Clarissimum ASSENIUM nostrum curatè mox et eleganter in vernaculam linguam conversam editamque, causam fuisse autumo, (cum aliis quibusdam fortasse causis, quas nunc exquirere non vacat,) ut beati jam KEMPERI monitis apud nos satis obsecundari — vix aliquâ fortasse interstrepente Cassandrâ — uno ore plurimi consentiant.

Sed reliqui Principes et nationes Europeae non eadem fuisse videntur felicitate. (Scilicet in aulis Principum exterisque gentibus hodie minus frequentatur Latina lingua). — Certe Vir Amplissimus, Praesidis Collegii Curatorum nostri, in diverso munere, in dimidiatae Provinciae Hollandiae Praefecturâ Collega, quum sexto post KEMPERI sermonem anno, quarto abhinc, annuum solennem totius Hollandiae Provinciae Ordinum conventum splendida compositaque oratione Praeses aperiret, ipso hoc exordio usus est: » Exceptâ Patriâ nostrâ nullam esse Europae partem paulo ma» jorem, externis periculis turbisve internis vacuam. Populorum vitia vel » Rectorum insidiari publicae securitati; neglectisque luculentis illis exem» plis, gentibus Principibusque per aetatis nostrae fata propositis, diffiden» tiam, simultatem, suspiciones et iras cuncta pervasisse, horribilesque » minitari calamitates." —

De cujus mali, quod, brevitati studens hîc non latius explico, nec exemplis, odiosis fortasse futuris, confirmo; (quum neque putem auctoritati

Gra-

Gravissimi Viri quemquam facile esse repugnaturum; de cujus igitur mali causis disquirere, certè mihi Vobisque dignum foret, Auditores! modo ne leviter nunc et desultoriè tanta res foret tractanda.

Ad Patriam quidem nostram, bono fato! nihil pertineret istorum, quae dicenda haberem. Neque ideo tamen a Vobis alienum putaretis, quum Vos quidem sani Vobis videamini, respicere, quales et ubi et unde pravi humores politici in corporibus aliarum Europae nationum existant. Profecto, neque humanitatis foret iste sensus, Auditores! ast neque prudentiae. Novistis enim duo vulgaria, sed aurea monita: magnum esse bonum, sed sapientibus proprium, alienis potius quam suis doceri damnis; et illud:

Jam tua res agitur, paries quum proximus ardet.

Ne hoc etiam addam, quod » *quibus ipse malis careas, tibi cernere* » *suave est.*"

Causas igitur illius parum tutae conditionis Europae, externâ specie, — quantum scilicet et quamdiu manu teneri potest et armis, — quietae compositaeque; ast ubi per ignes suppositos cineri doloso incedant Principes populique, mecum multùm cogitatas animoque perpensas, pro libertate mea sentiendi atque dicendi

Nullius addictus in verba jurare magistri

promere Vobis, vestro nimirum judicio perpendendas, et constitueram et conscribere coeperam.

Sed in iisdem retractandis et elaborandis, tum quidem plerasque tales inveni, ex quarum explicatione non sequeretur illud, quod in corporis humani Medicinâ plerumque solet obtineri, ut ex indagatis perspectisque morbi causis remedia malorum indicentur methodusque curandi. Parum igitur vel jucunditatis vel utilitatis habitura videbatur oratio, quae quò melior veriorque visa fuisset, eò majores et graviores doloris atque curarum aculeos cordibus infixisset. Quod si quidem umquam alias opportunum, certè laeto hoc festoque Academiae vestroque die nefas duxerim.

Praeterea vero causas generatim inveneram plures atque graviores, quam subsecivis his et residuis — imo jam exsuperantibus — horae particulis,

 auri-

auribus mentibusque vestris jam fatigatis aperiri, nedum pertractari posse viderentur.

Immolanda igitur, quantumvis dolens atque repugnans est ambitio, premendaque cuncta quae dicenda, et Principes, scilicet, Pepulosque Europae docenda habueram. Hoc sacrificio magistratui meo finem impono, fascesque trado Clarissimo Collegae, successori mei muneris ab Rege nominato: Quod dum laetus lubensque facio, Clarissime et amicissime SURINGAR! hoc unum opto Tibi voveoque, ne Tibi gravior aut molestior sit Rectoratus, quam mihi fuit. Pacatam — et, non ullâ meâ virtute vel operâ, sed spontè sua — tranquillam accipis Academiam; nec Tu illam turbabis.

Ipsa igitur perpetuò et moribus suis commendetur, et studiis laetè floreat, et favore Regis et bonorum omnium digna, favorem Nationis et Regis perpetuò sentiat, et amore Patriae Regisque et virtutis atque doctrinarum sincero studio rependat simul sibique confirmet! — Ita velit, ita faxit Deus Optimus Maximus!

❋

A N-

ANNOTATIO.

Pag. 5. PALMIUM] Editus jam ille Sermo in V. D. PALM *Leerred.* IVde Tiental. Leid. 1826. Locus ibidem exstat pag. 203.

Ibid. *nam nostrae mortes*] Conf. omn. Edicti regii d. 2 Aug. 1815. N. 14. (*Organisatie van het hooger Onderwijs*) art. 251.

Ibid. *imposuit mihi provinciam*] conf. GER. SANDIFORT *Oratio habita d.* VIII *Febr. anni* MDCCCXXV. *cum Magistratu Academico abiret, Academia Lugduno-Batava seculare festum celebrante*, pag. 29. (prout exstat in *Annal. Acad. Lugd.-Bat.* an. 1824—1825; sed pag. 34. si legatur in propria collectione illorum quae spectant *Acta* illa *Secularia*, quam [Doctiss. J. T. BERGMANNI] praefatione instructam edere maturârant *Luchtmansii*).

pag. 6. *Gallico sermone*] In Lexico Biographico Hominum illustriorum nostrae vel paulo superioris aetatis, Bruxellis edito, *Galerie des Contemporains*, in v. T. VIII. p. 395, sq.

Ibid. a CHRISTOPH. SAXIO, *Onom. Liter.* P. VIII. p. 242 in f. — 244. (V. infr.)

Ibid. PALMIUS] *Leerrede tot Godsdienstige Voorbereiding der viering van het Akademisch Jubelfeest, uitgesproken d.* 6 *Febr.* 1825. pag. 29, 30. — „Waarom „zagen wij hen" [KEMPER, BORGER, BRUGMANS] „niet in ons midden de „kroon der grijsheid dragen? gelijk zoovele andere onzer Akademische Leer„aren, van wier ouderdom wij nog kostelijke vruchten mogten inoogsten, „en die niet van ons werden weggenomen, dan toen zij als rijpe garven „in de voorraadschuur der eeuwigheid werden opgevoerd! Dat lot viel in „deze zelfde dagen onzen waardigen MEINARDUS TYDEMAN te beurt; wiens „tegenwoordigheid ons eeuwfeest zulk een' schoonen en aandoenlijken luis„ter zou hebben bijgezet, maar wien zijn Hemelsche vader tot betere feest„viering heeft opgeroepen. Het is hier mijn taak niet aan zijne uitgebreide „en bijkans onbegrensde geleerheid de hulde, die haar toekomt, te betalen, „en elders zal dit naar waarde geschieden. Hier roemen wij de vereeniging „dier zeldzame geleerdheid met ongeveinsde en standvastige godsvrucht, die „in zijn openbaar leven niet alleen, maar ook in zijnen leerzamen omgang „zoo velen tot nut en stichting verstrekte; hier danken wij God, dat Hij

„ hem den schoonen avond zijns levens onder ons deed doorbrengen; en ge„ lijk de ondergaande zon nog zachte en koesterende stralen verspreidt, dat „ alzoo ook Leydens Hoogeschool den roem van zijnen naam heeft mogen „ dragen, en de vruchten van zijn voortreffelijk onderwijs, en van zijne nooit „ vermoeide werkzaamheid, nog zoo vele jaren lang heeft mogen genieten! „ Mogt onze Vaderlandsche Kweekschool veel zulke uitmuntende Leeraars in „ haar midden ontvangen, en hen, in wier bezit zij zich verblijden mag, tot „ zulk een' hoogen en gezegenden ouderdom behouden; ook daaruit zou het „ blijken, dat bij voortduring *Gods oogen nacht en dag over haar open wa*„ *ren*." [2 Chron. VI. 20*a*.]

Ibid. CLARISSIUS] *Leerrede na de viering van het* 250*jarig bestaan, en bij de opening van het zesde halve eeuwperk der Hoogeschool te Leyden, naar* Nehem. II. 20*b*, *d.* 13 *Febr.* 1825, pag. 33—35. „ Dit was nog onlangs uw zalig voorregt; „ voortreffelijke Grijsaard (*), — thans reeds verheerlijkte Onsterfelijke, die „ aan onze feestvreugd, waaraan gij anders nog met een jeugdig hart zoudt heb„ ben deel genomen, ontrukt werd om in te gaan in de oneindig heerlijker „ vreugde uwes Heeren! — Ja, Gij hadt het reeds vroeg geleerd, Gij hadt „ het in stille nederigheid, zonder ophef of praalvertooning, uw leven lang „ betoond, wat het zij, zich op te maken en te bouwen in het geloof, dat „ de Heer zelf het zal doen gelukken. Uw wandel predikte op het welspre„ kendste, dat niemand van ons zich zelven leven, niemand zich zelven sterven „ mag. Uw leven was Christus: zou uw sterven u geen gewin geweest zijn? „ Ja, duizendvoudig gewin; op den versten afstand uwe hoop en verwachting „ overtreffende. Gij, goede en getrouwe dienstknecht! weet nu reeds bij be„ vinding, wat ons nog raadselachtig en duister, maar toch het voorwerp „ onzes geloofs is. Toen het aardsche huis uwes tabernakels verbroken werd, „ vondt gij het gebouw bij God, niet met handen gemaakt, maar eeuwig in den „ hemel. Wij, nu nog achtergebleven, staren op uw voorbeeld, o Gij, die „ als mensch en Christen, als vader en leeraar, als ambtenaar en huisgenoot, „ als letteroefenaar en lid der gezellige zamenleving, altijd even achtenswaar„ dig als beminnelijk waart! wij staren op uw voorbeeld met weemoedigen „ wellust: och! dat wij het konden navolgen! Zoo zou ook ons einde zijn, „ gelijk het uwe! . . . .

„ Gij vergeeft mijner vriendschap, mijner hartelijke dankbaarheid voor de „ ge-

(*) „ MEINARDUS TYDEMAN, overleden den 1 Febr. d. j. in den gezegenden ouderdom van 84 „ jaren, bij het volle gebruik zijner vermogens, en in de ongeschokte hoop der eeuwige zaligheid."

„ genegenheid, waarmede hij mij wel onverdiend vereeren wilde, — gij vergeeft mij deze spraakwending, vertrouw ik, M. T., gereed en gaarne. „ Gij inzonderheid, die met mij, of welligt nog langer en beter dan ik, den „ waardigen, rijk gezegenden, door lijden en vreugd beproefden en gelouterden vader TYDEMAN gekend, geëerbiedigd en bemind hebt. En wel boven „ allen Gij, mijne veel geëerde Ambtgenooten, die juister dan anderen 's mans „ wonderbaarlijk wijdstrekkende en altijd bij de hand zijnde, grondige geleerdheid, zijne nimmer zich verloochenende genegenheid om oud en jong, om „ meer- en minkundigen te dienen en te helpen, de wijsheid zijner raadgevingen, zijne eenvoudigheid in onze gezellige kringen, die nederigheid zonder gemaaktheid en zonder aanmatiging, die effenbare gemoedsgesteltenis, „ altijd wel te vreden, altijd bescheiden en vredelievend, die levendige belangstelling in al wat godsdienst, wetenschap, zedelijkheid en menschengeluk betrof, die onvermoeide werkzaamheid tot onderwijs en dienst van anderen, zonder verwaarloozing van zich zelven en de zijnen, en die onvervalschte godsvrucht zonder eenigen aanstreek van dweeperij, kondt waardeeren, waardoor hij aller achting won, aller harten innam, en allen toonde, „ hoe men, ook nu nog, *Nehemia's* taal gaaf en opregt kan en moet overnemen. Dat gemis zult Gij met mij nog lang gevoelen, nog lang betreuren."

Ibid. SIEGENBEEKIUS] *Handelingen van de Jaarl. Vergadering van de Maatschappij der Vaderlandsche Letterkunde te Leyden, gehouden d.* 30sten *Juny* 1825, pag. 3—32.

Ibid. *Mercurius Harlemensis*] Vulgo *Algem. Konst- en Letter-bode*, 1826. Num. 4, 5, 6. (Apud Clar. HERINGA, libr. mox cit. p. 244, errore, sive calami, sive typorum, pro 1826 legitur 1825: nec Tabellario *praebuisse* credo SIEGENBEEKIUM typis repetenda, si activè hoc intelligatur).

pag. 7. *si non majorem locum invenerit*] Sentio tamen, et pleniorem aliquanto de vita Parentis relationem, et ex ipso quidem, ad historiam literarum in Belgio juvandam conservandamque egregie comparato Regis Edicto *supr. cit.* catalogum eorum quae scripsit, nostris in Annalibus non esse desideranda. Sed quidquid fiat de Narratione vel Elogio, cujus consilium ceperat Clarissimus in hac Academiâ Collega, vitam laudesque parentis affatim literis exposuisse videntur, et illi quos jam dixi, quosque infra dicam, et otium mihi fecit vicinae Rheno-Trajectensis Academiae praeclarus Theologus JOD. HERINGA, in *Oratione, dicta publice*, d. 25 Mart. a. CIↃIↃCCCXXV, *quum Academiae regundae munus tertium poneret, novumque auditorium inauguraret*, pag. 32—36. et in *Annotatorum* (quae verè dicitur) *copia*, typis descriptae Orationi

adjecta, pag. 151 et pag. 243 — 245. Qui liber, quum partem faciat *Annalium Acad. Rheno-Traj.* An. 1824 — 1825, et separatim vendibilis exstet, neminem esse credo qui a me requirat ut quae Vir Celeberrimus, mihi Parentique meo aestumatissimus, ibidem concinne, sed docte, suaviter, dilucide, humaniter et honorifice scripsit, vel transscribam hic, vel alio nec certe meliori sermone traducam. Quod enim, pro hujusmodi ratione instituti, dictis a V. Clar. addendum censeam, vix habeo; nec magis quod arguam, nisi minutula duo, alterum quod supra notavi, de Mercurio s. Tabulario Harlemensi, alterum quod [Orat. p. 34] non *tredecim*, sed per viginti tres integros amabilis vitae annos Leidae habitaverit Pater.

Elogium quod Optimo Parenti scripsit Praeceptor primum, deinde Collega conjunctissimus CHRISTOPH. SAXIUS l. supr. cit. totum hic inseram, ut simul addere possim quae Parens ipse, in suo libro ad hunc locum notaverat, et quia pleraque scripta Parentis ibidem justo temporis ordine referuntur. Quibus quae desint, et alios qui praeter memoratos, de MEIN. TYDEMANNO scripserint auctores, facile tandem addemus.

„ *Meinardus* TYDEMAN*nus*, Zwolla-Transisalanus, meus olim discipulus, animo meo carissimus, [Pater *Henrici Gulielmi* et *Bernardi Friderici* — (Additio Ms. M. T.)] JCtus, Philosophus et Philologus, sive primum Gymnasii *Leovardiensis* in Frisia, sive Academiae *Harderovicenae*, sive nostrae *Trajectinae* ab A. 1766, sive rursus mutata sede *Harderovicenae* et vicissim denuo *Trajectinae* restitutus, tandem civitatis *Transisalanicae* proceribus ab Actis et Epistolis, nunc sapienti Curatorum Academiae Lugdunensis auctoritate ad thesauros Bibliothecae publicae digerendos, idoneumque eorumdem indicem conficiendum Leidam vocatus, vir multae et accuratae lectionis, elegantisque in literis graecis et latinis judicii, cujus scripta servatis annorum causis duntaxat commemorabo. Sunt autem haec: *de Lucii Ulpii Marcelli Jureconsulti Vita et Scriptis. Trajecti Rhen.* 1762. 4. — *Oratio de copulanda literarum et morum elegantia, Leovardiae* 1763, 4. — *Oratio aditialis de necessario Historiarum, Eloquentiae, Graecique sermonis in Belgica studio ad egregium ejus civem formandum. Harderovici* 1765, 4. — *Theses Philologicae Miscellae*, ibidem 1765. 4. sex Particulis. — *Oratio de Jurisprudentiae naturalis finibus regundis. Traj. Rhen.* 1766. 4. — Ejus et *Hieronymi van Alphen*, Diatribe Academica, *de eo, quod justum est circa tori et mensae separationem*, ibidem 1767, 4. — Similis Diatribe et *Jo. Kneppelhout, de violentâ defensione alterius*, ibidem 1769, 4. — *Oratio de Luxu, civibus et civitati noxio*, ibidem 1771, 4. — *Thomas Shaw Reizen en Aanmerkingen*, etc. *Utrecht* 1773.

1773, 4. [2 voll. v. *Biblioth. des Scienc.* T. XLIII. p. 188 — 194. — M. T.] — Ipsius et *Simon Brand van Someren*, Diatribe Academica *de Legibus positivis divinis universalibus. Traj. Rhen.* 1774. 4. — *J. J. Björnstähls Reizen door Europa, en het Oosten* etc. *Utrecht* 1778 — 1784. sex Partibus. — *Syntagma Dissertationum ad Philosophiam Moralem pertinentium. Traj. Rhen.* 1777. 4. — *Verdediging van het Berigt aangaande Abauzit. Utrecht* 1779, 8. quae defensio opposita est epistolae cuidam (*Brief aan de Schrijvers van de Nederlandsche Bibliotheek, dienende ter aanwijzing der begane Misslagen van Hoogleeraar Tydeman.*) *Harlingen* 1779. 8. — *Quaestiones et Aphorismi ex Jurisprudentia naturali. Traj. Rhen.* 1781. 4. [1mo, 8vo. maj.] — *Hugo Grotius de Jure Belli et Pacis, cum Not. Variorum et J. Barbeyracii. Ultrajecti* 1783, 8 maj. — *Oratio de caussis quibusdam corruptae Jurisprudentiae. Harderovici* 1787, 4. — *Enchiridion studiosi Jurisprudentiae. Traj. Rhen.* 1789. 8. — Diatribe Academica una cum *Constantino van der Velden* defensa *de origine Dominii, ejusque extensione.* ibidem 1789, 4. ut silentio praeteream ejus et Cl. *Bondam* pronunciatam in causa quadam publica sententiam. — [Nat. 1741. 20 Mart. (M. T.) — ⊖. 1825. d. 1 Febr.]

„ Vid. Vir Clarissimus *Seb. Ravius*, in *Oratione Panegyrica in Natalem CL. Academiae Trajectinae. Serie Professorum* XCII. *et Rectorum* CXXVIII, *et* CXLI. Item Cel. *Jon. Guil. te Water*, in *Narratione de rebus Academiae Lugduno-Batavae*, p. 52. (y)."

Scriptorum suorum titulos addiderat Pater: „ *Advijs in de zaak van J. H.* „ *van der Wijck tot Stoevelaar*" (quod est consilium illud, quod in fine recensionis suae „ silentio" commemorat SAXIUS; cuique addenda Defensio — *Verdediging van het Advijs* — adversus Refutationem s. potius adversae partis obtrectationem). — „ M. T. consilium in causa criminali (Belgice scriptum) „ in de *Gerichtshandelingen in de Crimin. Proced. van den Adv. Fiscaal der* „ *Hoogheid van de Provincie Overijssel tegen Mr. A. Vosding v. Beferyorde,* „ 1789" [insertum etiam in de *Verzameling van Placaaten, Resolutien en andere authentijke stukken* enz. Campen, bij J. A. de Chalmot, IX Deel, 1789. pag. 68 — 94. — Consilium illius temporis odiis egregie accommodatum: saevum et horrendum specie; sed ut loco sic iris dato, viam sterneret actioni satis innoxiae et mansuetae. Quod et adstipulantem habuit JCtum et Practicum tunc temporis celeberrimum Rheno-Traj. JO. FRID. GOBIUM.] — „ *Epistola ad A. L. Millin* (ling. Gall.) *Mag. Encycl.* 1811 Juin, p. 340 — 345." Addenda est dissertatio habita in publico Societatis Literar. Belgic. Leidensis consessu, an. 1811. *Verhandeling over den oorsprong der spraak en den Cratylus van Plato*, inserta collectioni Operum Societatis illius, quae titulum gerit *Verhandelingen.* T. II. P. II. Addenda forent alia complura, partim quoque SIN-

GEN-

BEEKIO memorata, *Handel.* l. c. p. 7, 12, 15, 18; sed quae, quum vel minoris momenti sint, vel ab ipso Parente concessa ut pseudonyma prodirent, hîc quidem non adeo sedulè recensenda duxi.

Sed praeter illa, quae jam indicavi, ad SAXII locum complures alios Parens meus adnotavit auctores sui mentionem facientes: inprimis ipsum SAXIUM, *Onom. Liter.* P. II. p. 53, 477. P. V. p. 275, 546, 548, 553, 554, 583, 626. P. VI. 292, 356, 378. P. VII. 128, 231. P. VIII. 302. Porro „ SIE-„ GENBEEK. *Histor. Tafereel van den ramp der Stad Leyden*, p. 78. N. G. „ VAN KAMPEN, *Gesch. d. Nederl. Letterk.* II D. bl. 594. SCHWARTZEN-„ BERG, *Praef. van het Groot Placaat- en Charterb. v. Vriesl.* Vol. I. pag. „ Cc. TE WATER, *Verbond der Edelen.* I D. p. 146, adn. P. PAULUS, *Verklar.* „ *der Unie v. Utr.* Voorb. p. 3. Inleid. p. 95. VAN VAASSEN, *Animadv. ad* „ *Fastos.* p. 371 sq. 390. KANTELAAR, *Lofr. op Schultens*, p. 76. LENNEP, *ad* „ *Anthol. Graec.* T. V. p. 201. J. V. GEUNS, *Voorr. v. Guthsmuth's Leerst. v.* „ *kunstm. Lich. Oefen.* II D. p. 27. BILDERDIJK, *Najaarsbl.* II. 77. *Win-*„ *terbl.* II. 88. *Krekelz.* II. 171, 175." —

His autem, a Clar. SAXIO, vel ab ipso Parente, vel etiam a Clar. HERINGA, *in Adnot.* p. 245 citatis, addi merentur, Clar. Collega S. S. VAN DER EYK, in poëmate *de* DEO, Harl. 1826. vers. 1769—1780. pag. 88, sq. SIEGENBEEK, *Bekn. Geschied. d. Nederl. Letterk.* 1826. p. 327. J. V. GEUNS, *Drie gelegenheids-Leerred.* 1826. *Praef.* P. VI. — BILDERDIJKII, Carmen, *Afscheidsgroet* — supremum *Vale*, jam prope morienti dictum, et nunc insertum poematibus, dictis *Navonkeling* I. p. 149 sq. — Lexica quoque, Biographicum unum, quod Parisiis editur, sub titulo *Biographie Universelle* (ubi Vir Doctus et amicus, quem satis indicant literae M—ON, quod in scriptis Parentis, num. 8. ponat *Enchiridion Studiosi Jurisprudentiae Naturalis*, condonandum est secure secuto ducem a me ipsi commendatum, SIEGENBEEKIUM — cujus errorem calami, *Handel.* p. 11, ipse, dum haec scribo, demum animadverti. — Quod autem laudet „ fi-„ lium, successorem parentis," non est ut mihi arrogem, qui unico fortasse in Academiarum fastis, et turbatarum aevo nostro rerum specimine sive effectu, antiquior Parente meo in Professoribus Acad. Lugd. Bat. existo) — alterum variegatum istud Thiemano — Zutphaniense, *Woordenboek van Kunsten en Wetenschappen* in V. quem locum curavit Vir quidam Doctus, Parentis olim auditor.

pag. 7. *victurum illud opus*] *Hollands Roem in Kunsten en Wetenschappen*, Tom. I. Hag. Com. 1824. Tom. II. 1825. Tom. III. 1826.

Ibid. *per complures annos*] ab an. 1795—1818; nisi quod intermediis aliquot annis, mutatâ Academiae formâ, sopitum vel exstinctum fuit ipsum Ampl. Curatorum Collegium.

pag.

pag. 8. *filius patre dignus*] JANUS DUYMAER VAN TWIST; JAC. ALBERTI, mei in Athenaeo Daventriensi decessoris, Professoris exinde Groningani clarissimi, „ huic Academiae debiti, tandemque promissi, sed fato rapti" filius.

Ibid. *tertioque ipsorum fratre*] Vix opus est ut nominem ABR. DES AMORIE VAN DER HOEVEN, Theologum et Oratorem (adhucdum in coetu Remonstrantium q. d. Roterodamensi) eximium.

pag. 9. *Chemiae atque Mechanices — progressus*] Constitutio Reg. est d. 13 Maji 1825. de qua re latius hic non dico, quum sequente demum sub Rectoratu hae Scholae potuerint aperiri, Lectionemque introductoriam d. 7 Decembr. a. 1826 habitam publici juris facturus sit (imo jam fecerit) Clar. Collega J. DE GELDER.

Ibid. *grates pie reddentem* —] Conf. VAN DER PALM, *Leerred.* Derde Tiental, Leid. 1825. bl. 302, sq.

Ibid. *in opere historico Arabico*] „ De Expugnatione Memphidis et Alexandriae liber, vulgo adscriptus A. A. M. O. F. WAKIDEO, *Medinensi*" — Lugd. Bat. *ap.* Luchtmansios, 1825. 4.

pag. 10. *mors praecidit.*] E Studiosa juventute obierant hoc anno, probati moribus studiisque juvenes, D. J. LEVERINK et C. F. BACKER, Medicinae et R. DE GOEIJEN, Theologiae Studiosi; quorum elogia, amice sed vere atque decore composita habentur in Fastis, dictis *Studenten-Almanak*, 1826, pag. 78, sq. 1827, p. 63, sqq.

Ibid. *Cujusmodi — quam ego.*] Amissâ hoc mei Rectoratus anno, d. 20 Jul. 1826. (qui dies optimi mei dilectique KEMPERI mortis ipse primus erat anniversarius) filiâ natu majore, SOPHIA THEODORA, vigesimum tertium annum aetatis agente, faustis sed brevibus nuptiis conjugatâ honesto doctoque Viro juveni, J. T. BODEL NYENHUIS.

Ibid. *si tamen computemus* —] Anno 1825 in Academia Groningana nostrorum tres, in Academiis Lovaniensi, Gandavensi, Leodiensi singuli, vel palmas tulerunt certaminis literarii, vel ad victores proxime accessisse judicati sunt. conf. *Stud.-Alm.* 1826. p. 91, 92.

pag. 11. *o praeclari ambo* —] Horum aliorumque, quos indigitavi nomina, satis apparent e *Facultatum* Judiciis, quae modo fuerant pronunciata, nunc autem eidem cui Sermo noster Annalium Acad. Lugd. Bat. volumini inserta.

Ibid. — *Sponte ad arma convolarunt*, cett. — *Sed erat vexillum cohorti* —] Cuncta huc pertinentia cum pulvisculo exhausit illius temporis Academiae Rector KEMPERUS, in propria huic rei destinata *Appendice* Orationis in Academiae instauratione habitae, in Annal. Acad. Lugd. Bat. a d. 6 Nov. 1815 ad d. 8 Febr. 1816. pag. 40—62 (ubi vexilli quoque descriptio habetur p. 46, sq.) add. ipsa

Oratio, p. 40 et Clar. SIEGENBEEKII Carmen Belg. d. 6 Nov. 1815. in iisdem Annal. p. 71, et Annalium Introductio, p. 10.

pag. 13. „ *Quid singuli vestrum* cett.] Verba sunt SANDIFORTII, Orat. saecular. p. 30 (s. alterius formae p. 35).

pag. 14. *sed cujus longior est titulus*] „ In ipsâ inauguratione Musei Physici propriè „ dictâ" d. 22 Septembr. 1825. — Vir Cl. „ demonstrare conatus fuit summam utilitatem exornandi et amplificandi, novissime inventis plurimis instrumentis, Theatra Physica; inprimis si ad universam hanc doctrinam demonstrandam et praesertim recentissima inventa ostendenda, atque ipsis experimentis illustranda et confirmanda accommodata esse possent et deberent. — Dein „ nonnulla praefatus fuit: cùm de Disciplinae Physicae praestantia et dotibus in universum, tùm in primis de nonnullis excellentioribus profectibus, quos Physicis et Chemicis in sua singulis disciplina, his superioribus quinque vel sex annis, facere contigerit."

Ibid. *Antiquario Museo* —] Quae pro temporis angustiâ institutique mei ratione indicare magis quam enarrare potui, plenius hic referre liceat ex ipsius Viri Clar. relatione, pro laudabili more suo, singularique humanitate, diligenter facta et mecum communicata. Ipsa autem sic sese habet:

Notitia incrementorum Musei Antiquarii Lugduno-Batavi, V. Cel. H. G. TYDEMANNO *Rectore*.

Quae hoc anno accesserunt, pleraque *auctoritate publica* advenerunt: sive dono Regis; sive ab aliis Museis, scilicet Numario Regio, Museo Picturae Publico Amstelodamensi, et Museo Publico Historiae Naturalis L. B., concessione Praefectorum: praeter unum gypseum ectypum simulacri *Ilissi*, quem vocant, e Parthenone, *emtum* Londini, et supellectilis partem quae *emta* est in auctione *Singendonckiana*, quaeque ab hoc possessore in auctione *Versteeghiana* comparata fuerat.

Quae quidem sic, ordine, sunt describenda:

Aegyptia accesserunt *Mumia* minuta et signuncula item minuscula paucula. — Inter *artis opera* memorandum est haud magnum *candelabrum* aeneum, quod, a juvene, testudini insistente, sustentatum, et propter animal, et propter operis rigorem, *Aegineticum* esse videtur, et simillimum est alteri, Musei Regis Gallorum Bibliothecae adjuncti, a RAOUL ROCHETTIO, V. Cel., propediem describendo (*Singendonckianum*).

E *Phidiaca aetate* accessit ILISSUS Parthenonis, gypseus (*Londino*).

Ex *aetate Graeco Romana*, Veneris et Bacchi simulacra duo marmorea minora, et alia quaedam; tum signuncula aenea minuta quaedam (e *Museo Picturae Amstelodamensi*).

— *Vasculum Graecum pictum*, (vulgo *Etruscum* —) *indidem*.

— Ad *supellectilem*, aeneae fibulae clavesque elegantiores multae, circeni, et alia quaedam vulgatiora ut sigilla caet. item lucernae aeneae fictilesque accesserunt. Quibus compendii caussa accensemus urnas ollasque quasdam Romanae operae e patria nostra. (*Indidem* et *ex auctione Singendonckiana*).

— Sed, quod praecipue notari meretur, cum deessent adhuc totae monumentorum classes quaedam, hae, liberalitate praecipue Praefecti Musei Amstelodamensis, nunc primum constitutae videri possunt.

Ex his *prima* Classis est ARCHITECTURAE. Accesserunt nempe suberea exempla *templorum* trium *Paestanorum*, item Sibyllae *Tiburtinae*, et Minervae Medicae *Romanae*.

Cui classi accensendae sunt tegulae Romanae, Neomagenses, ut conjicitur, partim cum nominibus legionum, partim cum inscriptionibus Consulum et officinae doliariae, quales nostra in regione valde sunt rarae: tum et *pavimenti tessellati* specimen integrum, etsi parvum, ex insula Capreis.

— *Altera* classis, quae addita est, continet GEMMARUM ECTYPA, et eorum quidem duas series: Dactyliothecam nempe *Lippertianam*, tribus millibus constantem, et delectum e Dactyliotheca *Regia* Hagana, fere quadringentorum ectyporum. Quorum haec quidem Regis munificentiae debemus: quibus similia cum aliis regni nostri Museis deinceps communicabuntur.

— *Tertia* tandem nova classis habet MONUMENTA GENTIUM SEPTENTRIONALIUM, scilicet urnas fictiles peculiaris formae et tela lapidea, ut malleos cuneosque bellicos (perperam *ceraunios*) caet. quae in *Drenthiae* tumulis qui vulgo *Hunici* dicuntur, aliisque locis, reperta fuerant a Viro nobilissimo, P. HOFSTEDE, Provinciae Praefecto, Regique quondam Hollandiae oblata. —

Harum classium primae et tertiae monumenta et fragmenta quaedam ejusdem generis, quae jam dudum aderant, sed quae, per alias classes permistae locum peculiarem tueri nondum potuerant, in posterum adnumerabuntur.

Caeterum cum jam toties recensum incrementorum Musei nostri dederimus, ut monumenta ejus magis ad publicam celebrari notitiam incipiant, semel monendum est, hisce brevioribus Catalogis a nobis non inseri neque monumenta minoris momenti, neque quorum fides aliquo modo suspecta videatur,

neque de quibus dubitari possit an naturâ suâ ad aliud Museum publicum pertineant.

C. J. C. REUVENS.

Scribebam *Lugduni Batavorum*
d. pen. m. Januarii a. CIƆIƆCCCXXVI.

pag. 15. *facultate legis uti*] Art. 251. *Ed. Reg. d.* 2 *Aug.* 1815 supr. cit.

pag. 16. *splendidâ compositâque Oratione*] Typis repetendâ mox in collectione mea *Bydragen tot Staatskunde en Staatshuishoudkunde*. Locus autem ille, verbis et sententiâ gravis, hic erat: „ Slaan wij het oog op den toestand der meeste „ volkeren van Europa, dan zullen wij bevinden, dat terwijl ginds derzelver „ geluk en bloei door onderlinge wrevel en tegen elkander opbruischende „ driften belaagd of vernield worden; en elders weder ontevredenheid en „ overdrevene theorien alle gezag ondermijnen, de goede orde en betamelijke „ ondergeschiktheid verwoesten, en het eene volk tegen het andere te wapen „ roepen; ons Koningrijk daarentegen, op behoud van maatschappelijk geluk „ en van eene vrij groote mate van inwendige tevredenheid bogen mag."

JUST. JAC. LEON. VAN DER BRUGGHEN,

NEOMAGENSIS,

JURIS, ET LITT. HUM. IN ACAD. LUGD. BAT. CANDIDATI

COMMENTATIO

AD

QUAESTIONEM AB AMPLISSIMA FACULTATE JURIDICA IN ACADEMIA LUGDUNO-BATAVA PROPOSITAM A. MDCCCXXV:

Quandoquidem apud veteres scriptores Romanos, in primis apud Ciceronem, Plinium, Gellium, complures tractantur quaestiones de Jure Civili, quae cum Fragmentis Veterum JCtorum, et Imperatorum Constitutionibus comparatae, Juris scientiae amplificandae inservire possint; rogat Facultas, ut hae quaestiones, quantum ad scripta Plinii Junioris attinet, accurate colligantur, ordine disponantur, et succincte illustrentur.

QUAE PRAEMIUM REPORTAVIT D. VIII MENSIS FEBRUARII A. MDCCCXXVI.

COMMENTATIO

AD

QUAESTIONEM JURIDICAM.

PRAEFATIO.

Opere meo peracto, ad Judicis quasi Tribunal, non sine formidine aliquâ, accedo, ipsius, consiliorumque meorum rationes redditurus. Quod gravissimum esse sentio: nam multum in rerum justâ aestimatione, saepe ab eo pendet, ut quare, et quâ mente ita factum sit, sciatur. Optime hoc me officio functurum existimo, si quam brevissime dixero, quae ad scriptionis meae expositionem dicenda videbuntur. Neque committam, ut longiori rationum mearum commendatione, Virorum Clarissimorum cognitioni, praejudicium facere voluisse videar.

Quum in hac literarii certaminis arenâ, mearum quoque virium, periculum facere constituissem, et summopere mihi arrideret, ut omnibus placebat, Quaestio hoc anno ab Amplissima Facultate Juridicâ Lugduno-Batavâ proposita: primas in eo curas posui, ut, quinam proprius sensus, quaenam ejus mens esset, recte intelligerem, ne ab initio forte inutilem operam navasse viderer. Atque re accurate perpensâ, Plinii etiam scriptis perlectis, credidi, non tam disputationem requiri, ad loca graviora e jure civili, quae in Plinio tractentur, quandoquidem vix talia in ejus scriptis occurrunt, quam eorum expositionem, quae in illis ad intelligendas, et illustrandas varias Juris Romani partes, alicujus momenti esse posse viderentur.

In ipsâ Plinii lectione ita versatus sum, ut quidquid in quâvis Epistola ad hujus instituti rationem pertinere videretur, sedulo adnotarem: atque ita iteratis vicibus repetitâ hâc lectione, magis veritus sum, ut aliena etiam collegissem, quam ut notabilia quaedam loca omisissem. Usus sum editione Schaeferi, ex recensione Gesneri, notis etiam Heusingeri et Ernestii instructâ, Lipsiae 1805: neque alias adhibui, ne saepe multorum textuum collationibus in errorem magis inducerer, quam adjuvarer.

Perlecto Plinio, et abundanti rerum adnotandarum copiâ congestâ, ad gravius opus me

contuli, ut hanc inconditam molem digererem, et ad certam normam, singulis rebus tractandis, sua loca assignarem. Atque aliquamdiu me haesitasse non negabo, quisnam hîc ordo potissimum esset servandus. Equidem post aliquam dubitationem, ita optime hoc cessurum putavi, si quantum possem, ab ipso librorum et epistolarum se insequentium, naturali ordine, non discederem: sed quum in iis, quae notaveram locis, alia magis antiquitatis cognitionem et historiam juris respicerent: alia ad personarum, alia ad rerum jura commodius referri posse viderentur: multa etiam ad cognoscendam judiciorum publicorum et privatorum rationem pertinerent: — pro quatuor diversis his argumentis, totidem Partes in quovis Libro tractando discernendas esse putavi, quarum singulae loca sibi propria continerent: Itaque in primâ cujusque libri parte ea tractavi, quae ad cognoscendos Romanorum usus, quâtenus illud studium JCto utile est, et juris historiam pertinerent: additis etiam de significatione verborum, si quae magis insolito in Juris disciplinâ sensu occurrere viderentur, animadversionibus: In alteram partem contuli, quidquid hominum liberorum, servorumque jura, manumissionum, nuptiarum, adoptionum, emancipationum, tutelarum et quae sint hujus generis plura: In tertiam vero, quidquid rerum jura spectaret: In quartâ denique parte, causas nobiles exposui, quales frequenter in Plinii scriptis occurrunt, et si quae ad actionum, judiciorumque tam publicorum, quam privatorum rationem illustrandam, usu venire possent, ea tractavi. Ita factum, ut intra certos cancellos quasi, et terminos opus meum conclusum esset, quod in quovis labore haud exigui est momenti: ut maxime uniformem et aequalem haberem scribendi modum: utque plus semel ad eadem loca, in singulis librorum partibus redeundo, horum librorum majorem contraherem familiaritatem. Difficillimum hâc in re fuit, scire, ad quam partem referenda essent loca, quae minus directe, in hâc vel illâ, commemorationem poscebant: Atque igitur, hîc me saepius fortasse lapsum esse posse, praesentio.

In ipsâ locorum interpretatione, semper quam bene possem, Juris disciplinam respexi, et locis e Pandectis obscuriora illustrare, aut vicissim, nonnunquam etiam JCtorum fragmentis, e Plinio lucem aliquam affundere, conatus sum. Itaque unico fere adminiculo usus sum Corpore Juris, inutile ratus et fastidiosum, si pagellas meas, frequenter et undique excitatis auctorum et librorum locis, distinguerem: quod inprimis in hâc scriptione, in quâ res notissimae magis in memoriam erant revocandae, quam novae quaedam, doctorum Virorum testimoniis probandae, minus opportunum fore putabam. Neque tamen hoc ita dictum velim, quasi non ex bonis Interpretibus, quae dicerem, perpetuo haurire conatus fuerim: Cujacio, quem semper Viros doctos egregie laudantes audivi: Noodtio, Bynkershoekio, Heineccio, aliisque semper cinctus opus perfeci. Quod si recentiores interpretes fortasse non satis excitâsse videar: excusationem non immerito quaeram in difficultate, quae juveni inprimis obstat, horum librorum cognoscendorum.

At satis late jam disputavi, ut Vobis, Viri Clarissimi! hujus scriptionis modum atque rationem explicarem; non satis, ut quantis curis de hujus incepti eventu distringar, perspi-

spicere possitis. Nam humanis affectibus me destitutum praedicarem, si aut dolorem, aut summum gaudium ex hoc labore me percepturum, diffiterer. Verum quidquid aequum vestrum judicium de hisce laboris mei primitiis statuerit: amaritudinem certe repulsae aequabunt mihi temporis non segniter consumti grata recordatio, et laboris non inutilis uberrimi fructus.

EPISTOLARUM LIBER PRIMUS.

PARS PRIMA.

ANTIQUITAS, HISTORIA JURIS, VERBORUM SIGNIFICATIO.

Epistola III. § 1. *Intentione rei familiaris obeundae.* Frequenter, et vario admodum sensu vox *intentio*, a Plinio usurpatur: in Epist. II. § 19. h. l. dicitur v. c. *intentio auditorum* i. e. animi excitati vis, sive ardor audiendi. In Paneg. cap. 71. dicitur *intentio humanitatis obeundae* i. e. cura, cupido, voluntas, humanum se praestandi. Hîc vero usurpatur pro mente, consilio, alicujus rei perficiendae: Simili sensu vox occurrit in leg. 10. princ. ff. *de aliment et cibar.*

Verum suspectae latinitatis exemplis hanc locutionem annumerat *Schwartz. ad Paneg.* pag. 353. cf. Epist. I. 8. 13. — II. 5. 2. — IV. 13. 2.

Ep. V. § 11. *Paucos post dies ipse me Regulus convenit in Praetoris officio.* Praetoris officium intelligendum est, vel locus ubi Praetor officio fungitur, vel verba ita sunt explicanda, ut Plinius dicat, se novo Praetori adfuisse, *officii* i. e. honoris causâ, ut eum in publicum deduceret: quo sensu dicitur apud *Suet. in Vit. Caes.* c. 15. *Novorum Consulum officium relinquunt.* Nimirum moris erat, ut Viri honoribus jam ornati, novos magistratus munus auspicantes comitarentur, et honoris causâ, cum illis ad capessendam magistratus sedem procederent: is honor, quo eos prosequebantur, dicebatur *officium.* Eodem fere sensu in *Ep. I.* 9. 2. dicitur *togae virilis officio interfui;* sed malim *officium* hîc intelligere de ipso Tribunali Praetoris, inprimis propter sequens *illuc*, quod fere de loco dicitur: Eodem sensu vox apud JCtos usurpatur de *loco*, ubi Magistratus jus dicit. Sic in *leg.* 17. *ff. de in jus voc.* dicitur *eum pro quo quis apud officium cavit*, et in *leg.* 7. *ff. q. satis dare cog. apud officium deponi debebit.*

Ep. VIII. § 16. *Sed apud Decuriones habui.* Decuriones in municipiis collegium ef-

efficiebant in Decurias distributum, unde iis nomen, quod Senatum Romanum referebat. Habebant curiam, ut vel ex hoc Plinii loco apparet, in quam *contrahebantur* (vid. L. V. 8. 4.) quemadmodum Romae Senatus *cogebatur*. Praeërant iis Duumviri, qui Consulum vice fungebantur, quorum nomen etiam interdum usurpabant. Habebant censum proprium, aeque ac Senatores, qui erat centum millium aeris (vid. L. I. 19. 2.), saltem in civitate Comensium.

Ep. IX. § 2. *Ille in advocationem, ille in consilium rogavit.* In advocationem rogabantur causarum patroni, qui publice illud munus professi, amicorum in Tribunalibus causas orabant. In *consilium* vero vario modo vocabantur homines. Nam vel simpliciter in quibuscunque negotiis gerendis, amicis aderant, et prudentia suâ eos adjuvabant. (vid. v. c. III. 2. 3.) vel Judex a Praetore datus, advocabat sibi in *consilium* viros rerum forensium peritos, quorum operâ in judicando uteretur. *Vid. Gell. Noct. Att. XIV.* 2. Quin imo ita receptus erat hic mos, ut quum Plinius privatim, de causâ Assudii Curiani, a matre exhaeredati, cognosceret, in consilium *duos spectatissimos* JCtos adhibuerit, et ex hujus consilii sententiâ, contra eum pronunciaverit. *vid. Ep. V.* 1. 4—7. (*). Vel cives juris periti vocabantur in *consilium* Praetoris, quod ipsi in Tribunali a tergo assidebat, in quo erant Equites quinque et totidem Senatores. *Ulp. fragm. I.* 13. Dicuntur iidem *Decemviri litibus judicandis*, de quibus noster L. V. 21. 2. Hoc autem extremo sensu vox *consilium* usurpatur *L. I.* 20. 12.

Ep. X. § 8. *Inter altissimas conditiones.* Est haec latinitas JCtorum de matrimonio, unde formula solennis renunciationis in sponsalibus, ita erat concepta: *conditione tuâ non utor: l.* 2. § 2. *ff. de div. et repud.*

§ 9. *Sedeo pro Tribunali, subnoto libellos, conficio tabulas.* Cum hanc epistolam Atrio Clementi scriberet Plinius, Praefecturâ fungebatur aerarii (quam gessit a°. aet. 34°. vid. *Massonus in Vit. Plinii et Plin. V.* 15. 5. *X.* 20. — *Paneg. c.* 91.) Insignia sunt haec verba, quia illis quodammodo describuntur variae partes officii Praefecti aerarii Saturni. Docemur itaque hoc loco, eum, quemadmodum Praefectum Urbi et Praetores, habuisse Tribunal, in quo sedens, cognoscebat de causis ad curam Fisci et tabularum publicarum pertinentibus. Erant enim Praefecti aerario judices in causis fiscalibus, *l.* 11. *ff. de his quae ut indignis: l.* 13. § 1. *ff. de Jur. fisci l.* 42. *ff. eodem.* Exemplum est, in *L. IV.* 12. 4. — *Subnotabat libellos* i. e. subscribebat nomina, tabulas, apochas, chirographa, aliave instrumenta, quae in hujusmodi curâ usu veniunt: denique *conficiebat tabulas* i. e. in tabulas publicas referebat accepta et expensa aerarii publici, aliosque calculos faciebat.

Ep.

(*) De consilio a Praetore aut Judice adhibendo, insignis est locus in *Ciceronis Verrin. Act. II. L. II. c.* 29. §. 80: Qui etsi ad jurisdictionem in provincia magis proprie pertineat, tamen ad cognoscendam horum consiliorum rationem est alicujus momenti.

Ep. XIV. § 5. *Adlectus a Divo Vespasiano inter Praetorios.* Quum decessorum Imperatorum crudelitate, et saevitiâ, exhaustus esset amplissimus ordo integerrimi et honestissimi cujusque caede, Vespasianus, teste *Suet. in ejus Vit. c.* 9. damnum hoc reparare conatus est, legendis optimis quibusvis Italicis et provincialibus, quibus consulares vel praetorios honores tribuit, ut, quamvis consulatu vel praeturâ nunquam functi, iisdem privilegiis uterentur, ac si reverâ functi fuissent. Plura passim sunt exempla, insignium magistratûs alicujus, honoris causâ, ab Imperatoribus tributorum: sic Claudius Caesar Junio Ciloni, Procuratori Ponti, consularia insignia, Aquilae praetoria decrevit. *Tacit Annal. XII.* 21.

Ep. XV. § 1. *Dicitur jus: ad assem impendium reddes, nec id modicum.* Queritur hic Plinius, Septicium Clarum, ad coenam a se invitatum, non venisse; quare jocose eum actione ad id quod interest comminatur. Verba *ad assem impendium reddes*, depromta videntur ex Jure civili, et formulam continere, quâ Judex reum ad solvendum id quod interest condemnabat. *Impendium* dicitur eo sensu de usurâ, sive mulctâ, quae pro damno illato solvitur. Sic *Cic. ad Att. VI.* 1. *foenus et impendium recusare.*

Ep. XVI. § 1. *Nunc vero totum me tenet, habet, possidet.* Sunt extrema haec verba depromta e formulâ stipulationis, ab Aquilio Gallo inventâ. *Habere* autem dicitur, in genere, omnis dominus, detentor, possessor: sic ipse depositarius dicitur *habere* depositum. *lex* 38. *ff. de verb. oblig. Tenere* vero in specie refertur ad eum, qui facto naturaliter aliquam rem possidet; *Possidere* ad eum, qui jus possessionis ad interdicta habet.

Ep. XXII. *Perturbat me longa et pertinax valetudo Titi Aristonis.* Tribus locis apud Plinium mentio fit Aristonis: primus est in hâc Epist. Ubi de eo dicitur, *quam peritus ille et privati juris et publici:* alter in Lib. III. 3, quae Aristoni ipsi inscripta est: tertius denique L. VIII. 14. itidem ad Aristonem conscriptâ, et in quâ de Senatorio jure quaedam quaestiones ipsius judicio submittuntur, *quippe qui sit peritissimus, et privati juris, et publici:* ut dicitur in init. ej. Epistolae. Videtur autem tribus his locis significari idem Aristo JCtus, qui sub Trajano vixit. Dicitur scripsisse libros ad Cassium (*lex* 7. § 3. *ff. de usufr.*) item libros ad Sabinum (*lex* 6. *ff. de usu et habit.*), porro notas ad libros *posteriorum Labeonis*, ut colligere licet ex *leg.* 17. § *ult. ff. de heredib. instit.* — In lege autem 99. *ff. de adquir. v. omitt. hered.*, dicitur Aristo in *decretis Frontianis* vel *Frontinianis*, aut *Frontonianis*, *ita referre.* De his decretis multum quaesitum est inter Viros doctos, quaenam fuerint. vid. *Bachius Hist. Jur. III. cap.* 1. 28. Sed verosimilis est eorum opinio, qui dicunt, decreta illa Frontiniana collectionem fuisse decretorum Caesarum, a Frontone vel Frontino quodam compositam, et ab Aristone, ut videtur, notis instructam. Heineccius denique, inter scripta Aristonis nostri, etiam recenset librum *de Furtis* (*Hist. Jur. I. pag.* 202.), ductus loco Gellii Noct. Att. XI. 18. Sed merito hanc ob rem a Bachio notatus. Gellius enim loco laud. dicit, se de Furtis nonnulla legisse in Aristonis libro: non tamen exinde conficiendum, Aristonem librum scripsisse de Fur-

tis: Potuit Gellius, ea quae dicit legisse in Aristonis libro ad Sabinum vel Cassium, aliove ejus libro. Haec de Aristone.

Ep. XXIII. § 3. *Erat hic quoque — me facerem.* Solemnia sunt haec verba *appellasset — intercederem — auxilium ferrem*, et Tribunorum plebis muneri propria. *conf. Brisson. de Form. II. p.* 271.

PARS SECUNDA.

CAUSAE NOBILES, ACTIONES, JUDICIA PUBLICA ET PRIVATA.

Epist. XVIII. Omnis haec Epistola lectu est dignissima, et locos graviores continet. Jam statim in § 1. his verbis obviam fiemus „*Rogas ut dilationem petam et pauculos dies, certe proximum, excusem.*" Causam Julii Pastoris Plinius coram judice pedaneo, ut videtur, agendam suscepit. Is vero quum somnio malo exterritus fuisset, patronum suum oravit, ut dilationem diei actioni constituti impetrare conaretur. Triplex nimirum, erat dilationum genus; vel enim ipsae partes litigantes convenire poterant, ut causa prorogaretur, vel *lex* quibusdam casibus dilationem concedebat, vel etiam a *Judice* dabatur. Quum vero dilationes, vel locum haberent ante litem contestatam, vel lite pendente, vel post dictam sententiam; quae fiebant conventione partium, aut a lege concedebantur, passim usu veniebant per tres species memoratas. Illae vero, quae a Judice considente (*lex* 4. *Cod. de feriis et dilat.*) dabantur, vix locum habebant, nisi post litem contestatam, eâque pendente. Hujusmodi autem dilationem, ut videtur, J. Pastor impetrari voluit, quandoquidem res eo perducta fuit, ut jamjam Plinius coram Judice causam dicturus esset. Propterea autem difficilem fore, hoc casu, dilationis petitionem, subjungit Plinius, quod repetit in fin. huj. Epist. quia vix Judex dilationem concedere solebat, nisi ob gravem causam, defectum probationum, vel similem, qualis hîc non aderat.

Judex pedaneus dilationem igitur concedere poterat. Verum eadem in judicio Centumvirali, lite jam pendente, dari non solebat. Docemur illud extremis hujus Epistolae verbis § 6. „*est enim sane alia ratio tua, alia mea fuit; nam judicium centumvirale differri nullo modo: istud aegre quidem, sed tamen potest.*" At vero, quare ita juris fuisse dicamus, ut judicium centumvirale nullo modo differri posset? Equidem, si conjecturam qualemcunque meam proponere liceat, cum in causis ipsis centumviralibus, quas v. c. recenset *Cic. de Orat. I.* 38. *loc. notiss.* nihil peculiare inesse videatur, quare prae aliis dilationem non admitterent: causam hujus vetiti quaerendam puto in ipsâ

ra-

ratione et naturâ hujus judicii: nimirum, quum non nisi in causis gravioribus, quatuor consilia, in quae totum centumvirorum Tribunal erat distributum, convocarentur, et magnus numerus 180 Judicum esset eligendus; quum porro inprimis solenne, et grave esset hoc judicii genus, cui ipse Praetor cum Decemviris hastâ positâ praesidebat, incongruum fortasse visum est, si ligitantes non satis instrumentis et probationibus instructi, ad illud accedere auderent et peterent, ut res multis ambagibus impedita, temere differretur, et pro suo lubitu repeteretur; itaque non tam lege aliquâ, aut causarum naturâ, dilationes in judicio centumvirali prohibitas fuisse credam, quam usu et decori studio, ne multi cives saepe quorumdam litigantium inertiâ, aut lubitu detinerentur. Eadem etiam dignitatis habita ratio apparet seriore tempore in causis, quae in consistorio principis agebantur. Hae enim, ut centumvirale judicium, nullam dilationem patiebantur, ne Imperatoris majestas minui videretur. Vid. *lex* 5. *Cod. de feriis et dilat.* — Caeterum usus est hoc loco *Siccama*, *de centumvir. Jud. cap.* 5, uti probaret, haec judicia diversum genus constituisse a privatis. Sed minus recte ut videtur, quandoquidem ratio vetiti, ut diximus, non in causarum naturâ, sed judicii dignitate et existimatione posita erat; tum etiam apud Centumviros unice tractabantur causae privatae..

Ep. XVIII. § 3. *Eram in quadruplici judicio.* Significatur centumvirale judicium, quod in 4 consilia erat distributum. Haec singula, in Basilicâ, seorsim suum habebant Tribunal, et, vel separatim judicabant, vel in unum contracta, centum octoginta judicum numerum efficiebant, et simul praesidente Praetore cognoscebant. Cf. *Plinii Ep. VI.* 33. 3. Caeterum in plura incidemus *Plinii* loca, quae de centumvirali judicio sunt gravissima, et quorum singula suo loco tractabimus (*).

Ep. XX. § 2. *Alioqui praevaricatio est transire dicenda.* De origine hujus vocis notetur, eam proprie notare, *deflexum ab itinere recto.* Sic orator apud *Plinium Hist. Nat. XVIII.* 10. dicitur *praevaricari*, i. e. sulci non rectum ducere tramitem. Inde haec vox in foro dici coepta, significavit omnem calliditatem, malamque fidem, a partibus litigantibus, inter se, vel ab advocatis, circa clientes adhibitam. Eo sensu non hîc significatur ea fraus accusatorum, qui ab accusatione desistunt, quae punitur, et de qua Tit. est *in ff. lib. XLVII*, sed negligentia, vel etiam dolus, quo quis, in orandâ clientis causâ, non omnia dicit, quae ad causam probandam pertineant.

Ep. XX. § 7. *Testes sunt — indicatur.* Plinius hîc, ut defendat opinionem suam, causarum patronum oportere, non nimis esse brevem in dicendo, exemplo utitur Ciceronis: dicit enim, quasdam ejus orationes non omnia continere, quae in refutandis singulis accusationis capitibus, usu venire debuissent; nonnulla etiam crimina ab accusa- to-

(*) De judicio centumvirali, praeter Siccamam et Zepernick, novissimus auctor est Clariss. *Bethmann Hollweg*, qui in *Horreo jurisprudentiae Historicae*, edito *a Savignyo*, *Eichhorn*, et *Göschen*, *tom. V. part. III. p.* 358. egit *de competentia Tribunalis Centumvirorum.*

tore objecta, verbo tantum esse indicata, et in ipsâ editâ defensione non peculiariter tractata, non magis quam *subscriptiones criminum*, i. e. libelli accusatorii, quibus summarie causa exponebatur, et quos plures saepe accusatoris amici, honoris et consensûs causa subsignabant. Ernestus *subscriptionem* hîc intelligit de *subscriptione censoriâ*, i. e. summariâ descriptione delictorum, aliarumve causarum, propter quas Censores in censu agendo, civem aliquem notabant et ordine movebant. *Vid. Gesner. ad Ernest. Epist. in Schaeferi edit. pag. XXXIII.* Caeterum res eodem redit; nam et sic significatur compendiaria illa criminum indicatio, quam Plinius, quo se defendat, in orationibus citatis deprehendi contendit.

Ep. XX. § 11. *Adsunt huic opinioni meae leges, quae longissima tempora largiuntur.* Persequitur hîc Plinius sententiae suae defensionem, atque pro ea quasi in testimonium vocat leges judiciarias, quae causarum patronis latum dicendi campum aperiunt, neque igitur actiones tam arctis finibus circumscribi volunt.

Ad leges autem a Plinio significatas referri debet lex Pompeja, lata a Cn. Pompejo, tertium Cos. A°. U. 702. de ambitu, quâ accusatori binae, reo vero ternae ad dicendum horae praestitutae sunt. *Vid. Cic. in Bruto cap.* 94. Sed quandoquidem hîc a Plinio plures leges significantur, nihil vetat conjicere, tum lege Julia publicorum judiciorum, tum fortasse singulis legibus criminum publicorum, tempus definitum fuisse, per quod tum reo, tum accusatori dicere liceret. Sic lege Julia repetundarum accusator accipiebat sex horas, reus vero novem, quod conficere licet ex loco *Plin. IV.* 9. 9. Ubi dicuntur, in causa repetundarum, *e lege*, accusator reusque tantum temporis accepisse. — Non tamen stricte servabatur illud tempus, lege definitum: in simili enim repetundarum judicio Plinius narrat (II. 11, 14.) se accusatoris partes sustinentem, *horis pene quinque dixisse*, quod tempus tamen ordinario etiam longius fuisse dicas, quandoquidem adjicit eo loco, decem clepsydris, quas ab initio *spatiosissimas* (*) acceperat, dein quatuor fuisse additas. Igitur ab initio, minus etiam quinque horis acceperat, quum proprie ad minimum horas novem accipere debuisset. Ideo autem leges publicorum judiciorum hîc solas a Plinio significari dixi, quia in his solis certum dicendi tempus erat definitum. In judiciis vero privatis, non certus numerus clepsydrarum, a judice dandus, erat determinatus. Hoc ex ipsâ rei natura apparet, et *ex lib. VI.* 2. ubi Plinius, M. Regulum desiderari dicit in judiciis, (i. e. *privatis:* nam haec significari ex toto contextu apparet); illud enim gratum erat cum eo dicentibus, quod *libera tempora petebat*, i. e. tot clepsydras a judice petebat et impetrabat, quot ipse vellet. Et in § 7. ejusdem Epist., Plinius suum morem tradit, cum judicaret, *tantum aquae dan*-

(*) *Spatiosissimae* illae clepsydrae profecto non ita intelligendae sunt, quasi aliae clepsydrae aliis longius tempus continuissent, et indicâssent. Sed decem priores clepsydrae non arcte computatae fuerant, ita ut magis eas excessisset Plinius, quam intra eas conclusus fuisset.

dandi, quantum quis plurimum postularet. Ex his igitur conficias, liberum hâc in re fuisse judicis arbitrium: non tamen clepsydrarum usum a Graecis desumtum, in judiciis privatis prorsus ignotum fuisse, ex iisdem his Plinii locis apparet; quod nonnulli perperam confecerunt ex loco dialogi *de causis corruptae eloquentiae* cap. 38. *Vid. v. g. Consult. Rau in diss. inaug. ad Or. pro Pub. Quintio pag.* 26. — *Lugd. Bat. a.* 1825.

Ep. XX. § 12. *Frequenter egi, frequenter judicavi, frequenter in consilio fui.* Triplex forense negotium hic significat Plinius. *Egit* i. e. ipse, sive in Tribunali Praetoris, coram Judice Pedaneo, sive in Centumvirali judicio, sive coram Decemviris, aut Recuperatoribus, sive in senatu clientium causas oravit. *Frequenter judicavit:* hoc unum genus plures species comprehendit. Nam vel judicat *Judex pedaneus* in causis legitimis s. stricti juris, vel *arbiter* in causis bonae fidei, vel *recuperator* in causis, quae imperio continentur, omnes a Praetore dati; vel *Decemviri stilibus judicandis*, qui propriam aliquam jurisdictionem habuisse videntur, vel Centumviri, vel denique Senatus in causis ad rempublicam pertinentibus. Quum autem Plinius dicit, *se in consilio saepe fuisse*, quid his verbis significetur, supra vidimus, cum ageremus de variis vocis *consilium* usibus. Eodem pertinent sequentia in § 23. huj. Epist. *nam si hos in consilio habeas*, et caet.

Ep. XXIII. *Consulis, an existimem te in Tribunatu causas agere decere.* Nunquam lege aliqua vetitum fuisse videtur Tribunis plebis, causas agere. Verum liberâ republicâ, major adhuc eorum erat dignitas et auctoritas, quam ut facile iis incommodis se exposuissent, quibus causarum Patronus erat obnoxius, et quae enumerat Plinius in hac Epist. v. g. *Ut silentium indici posset clepsydrâ illi, qui jubere possit, quemcunque tacere.* Inde profecta erat Pompeji Falconis dubitatio, cui hic rescribit Plinius.

EPISTOLARUM LIBER SECUNDUS.

PARS PRIMA.

ANTIQUITAS, HISTORIA JURIS, VERBORUM SIGNIFICATIO.

Epist. I. §. 9. *Quin etiam in hâc novissimâ valetudine veritus, ne forte inter quinque viros crearetur, qui minuendis publicis sumtibus judicio senatus constituebantur.* Explicandus est hic locus ex *Panegyr. c.* 62. § 2. Ubi Plinius de iis dicens, quos Tra-

janus Consules fecerat, „ nempe enim, inquit, hi sunt, quos Senatus, quum publicis sumtibus minuendis, optimum quemque praeficeret, elegit et quidem primos." — Res etiam ulterius explicatur loco Xiphilini e Dione *L. LXVIII. p.* 770, quo docemur, auctore Nervâ sumtos publicos, quantum fieri posset, deminutos fuisse.

Ep. IX. § 2. *Meo judicio pervenit ad jus Tribunatus petendi, quem nisi obtinet in Senatu, vereor ne decepisse Caesarem videar* — Tenendae sunt ad h. l. mutationes in magistratuum creatione, ab Imperatoribus sensim introductae. Quum enim J. Caesar, exceptis Coss., jus creationis reliquorum magistratuum cum populo partitus esset, Augustus quidem antiquum jus quodammodo revocavit, sed Tiberius ulterius processit, et vincula a Caesare primum plebi injici coepta, arctius etiam constrinxit. Comitiorum enim vim prorsus ipsi ademit, et e campo ad Senatum transtulit (*Tacit. Annal. I.* 15). Itaque, ab eo inde tempore, in creandis magistratibus hic ritus observabatur, ut qui ad honorem aliquem pervenire cuperent, prius a Principe tamquam candidati designarentur (*).

Tum in Senatu de iis suffragia ferebantur. Licentia autem creandi, quos Senatus vellet, pro vario Principum ingenio, aut major aut minor fuit; eâdem ratione etiam ambitus usus, et abusus, vel viguit, vel non necessarius fuit. Quum igitur post Tiberii tempora, de comitiis magistratuum sermo est, semper illud intelligendum de comitiis in Senatu habitis, nisi quod propter solam formam, et ad decipiendam plebem, ea etiam comitia habebat, in quibus tamen non nisi solennitates quaedam et ritus antiqui celebrabantur.

Ep.

(*) Heusingerus, qui in adnotatione ad h. l. legendum censet, *meo suffragio praevenit ad jus Tribunatus petendi*, dicit illud jus non quidem impetrandum fuisse ab Imperatore, sed veniam fuisse obtinendam Principis, *ante alios* petendi, atque sic lectionem *praevenit* tuetur. Verum dubito, an recte haec dicta sint; nullum enim erat *jus*, quo inter multos, qui Tribunatui petendo pares erant, alius alium Principis favore praeveniret. Verum, retentâ lectione *meo judicio* et *pervenit*, ita locus explicandus videtur. A tempore inde Augusti observatum fuisse videtur, ne quis Tribunus pleb. crearetur, nisi qui esset Vir Senatorius. Quod apparet e loco *Suet. in Augusto* 10. Ubi narrat, eum in locum Tribuni pleb. demortui candidatum se ostendisse, *quamvis patricius nec dum Senator esset.* Idem tradit, Augustum, si deëssent candidati Senatores, ex Equitibus etiam Romanis Tribunos pleb. creasse. *c.* 40. *ibid.* Nulli igitur Tribunatum pleb. petere potuisse videntur, nisi qui essent Senatorii Ordinis; quod prudenter observatum ab Imperatoribus, ut scil. homines ex ordine omnia sibi concedere consueto, instaurare vix cogitarent antiquam potestatem Tribuniciam, quae nomine fere tantum adhuc in Tribunis plebis subsistebat. Atque eo sensu Plinius dicit, *suo judicio*, Sextum Erucium ad jus Tribunatus petendi pervenisse, quia ipsi latum clavum i. e. dignitatem Senatoriam, et quaesturam, quae aditum dabat in Senatum, a Caesare impetravit. §. 2. *h. Epist. Vid. Lipsius Elect. II.* 13.

Ep. XI. § 9. *Itaque Tuccius Cerealis jure Senatorio postulavit.* Nimirum illo jure, quo cuivis Senatori, antequam sententiam rogaretur, surgere licebat, et de re quae tractabatur disserere, quamdiu vellet. Imo saepe hâc licentiâ utebantur, ut disceptando de rebus a quaestione prorsus alienis, rei propositae exitum differre conarentur, atque ita dicebantur *diem terere dicendo.*

Ep. XI. § 19. *Injunctâ advocatione.* Quidam interpretes *advocationem* hîc dici putârunt pro *accusatione.* Verum quidem est Plinium et Tacitum *accusâsse.* Sed haec ipsa accusatio magis *advocatio* dici poterat, quia jussi erant hâc in causâ provincialibus adesse. Caeterum, in causâ repetundarum semper, etiam liberâ republicâ, quum socii aliquem repetundarum reum postulassent, SCto iis permittebatur patronum sibi eligere, aut eodem, causarum patrono uni, vel pluribus, accusationem suscipere injungebatur. Videtur interdum haec advocatorum designatio, sortibus fuisse in Senatu peracta, ut nomina causidicorum complurium in urnam conjicerentur, et qui priores extraherentur, accusationem suscipere deberent. Sic in ipsâ hâc Marii Prisci causâ, Plinius, quum a provincialibus ad eum accusandum esset rogatus, et propter muneris gravitatem (erat enim Praefectus aerarii) se excusâsset, censente postea Consule designato, desiderio Senatus non resistendum putavit, et cum aliis nomen suum in urnam conjici passus est. Hujus obsequii rationes exponit Trajano X. 20.

P A R S S E C U N D A.

JUS RERUM.

Epist. IV. § 2. *Quum vero ego — creditor solus extiterim.* Poterat enim creditor aliquis hereditarius, reliquis creditoribus debita hereditaria solvere, etiam invito debitore. *l.* 53. *ff. de solut. et liberat.*; atque ita, quum hi creditores actiones suas ipsi cessissent, solus creditor existebat. Sic Plinius, quum hereditatis paternae Calvinae devolutae creditor cum multis aliis esset, his, ut eo facilius hereditatem aere alieno gravem adiret, solvit, atque ita solus creditor factus, creditum Calvinae acceptum tulit.

Ep. XI. 23. *Stipulatusque de Martiano*, et caet. Cursim hîc adnotetur insolitus usus vocis *stipulari* cum praepositione *de*: itaque *Gesnerus* ad hunc locum opportune citavit *l.* 37. *ff. de usufr.* Ubi eodem modo dicitur, *de te dari stipulatus essem.*

Ep. XVI. *Tu quidem — confirmati testamento.* Plinii igitur tempore jam usu receptum erat, quod Papinianus docuit, teste Justiniano § 1. *Instit. de Codicillis.* Codicillos

los non valere anteriores testamento, nisi eo expresse essent confirmati, quod jus Divi Severus et Antoninus ita immutârunt, ut fideicommissum, codicillis testamento non confirmatis relictum, praestari oporteret, nisi e testamento appareret, testatoris voluntatem esse mutatam; neque igitur mirum accidere debet, a Papiniani sententia Imperatores discessisse. Is enim magis jus quod jam diu receptum erat, tradidit, quam difficilem aliquam quaestionem explicuit: neque etiam Imperatores rescripto suo interpretationem dederunt, sed novum quodammodo jus constituerunt.

§ 3. *Praesertim quum delatori locus non sit.* Significantur ii delatores, qui praemiis allecti, quod introduxerat Augustus (*Tacit. Ann. III.* 28), deferebant hereditates vacantes, aut ex lege Papiâ Poppaeâ caducas. Causas autem, propter quas bona hereditaria fisco vindicabantur, commemorantur in leg. 1. *ff. de jur. fisci.* Non vero inter has recenseri debere etiam hanc, si testementum irritum, aut nullum reperiretur, aut si Codicilli, quibus legata aut fideicommissa erant relicta, pro non scriptis habendi essent, res ipsa docet. Ratio in promtu est: poterat enim tamquam caducum deferri, quod reverâ a testatore erat relictum, sed non accipiebatur propter defectum, aut vitium ejus, cui relictum erat. Non vero illud, quod ne relictum quidem erat, quum testamentum aut Codicilli effectu carerent, atque igitur pro nunquam scriptis essent habendi. Propterea igitur Plinius, non locum hîc esse delatori, inquit, quia legatum Acilianus codicillis reliquerat, qui pro non scriptis erant habendi; nemo vero eum, defunctorum voluntatum pium cultorem impedire potuit, quo minus, tamquam donationem legatario factam, praestaret legatum, quod testator inutiliter reliquerat.

§ 4. *Quum vero liceat heredi donare, quod in hereditate subsedit. Subsidere* dicitur de pecuniâ, quae rationibus factis superest, quae apud aliquem ex causa improvisâ, cum expendi debuisset, remansit. *Vid. IV.* 12. 2. Optime vis hujus vocis percipitur, ex leg. 76. § 1. *ff. ad leg. Falcid.* Ubi dicitur „ Quâ ratione placuit legata, quae legatarii non capiunt, cum apud heredes subsederint, hereditarii jure apud eos remanere intelligi." Solennis itaque haec vox fuisse videtur eo casu, quo legatum exstinctum heredi acquirebatur.

Ep. XX. § 14. *Et habebit, si modo ut coepit, aliena testamentâ, quod est improbissimum genus falsi, ipsis quorum sunt illa, dictaverit.* Poenâ legis Corneliae de falsis coercitos fuisse, qui, cum, vel dictante testatore, testamentum literis mandarent, ipsi sibi aliquid adscriberent, memorare inutile sit: Verum Plinius, hoc crimine illud etiam atrocius esse dicit, si quis, uti Regulus fecerat, malis artibus testatorem, sibi testamentum dictantem, aliquid adscribere coëgisset. — Scil. moris fuit, ut ad confectionem testamenti, inprimis ab hominibus juris ignaris, adhiberentur Viri legum periti, qui auditâ testatoris voluntate, testamentum scribae dictarent, ut esset rite conceptum, neque externo quodam vitio laboraret. Exemplum est in *Suet. in Nerone Cap.* 32, ubi narrat, JCtis tunc temporis periculosum fuisse, si testamenta aut scriberent, aut *dictarent*, in quibus

prin-

principis nulla fiebat mentio. — Non tamen fuisse videtur, ut Plinius in eos tam acerbe inveheret, qui in dictando ejusmodi testamento, sibi legatum quoddam addicebant, ut recte dicere potuerit, illud esse *improbissimum genus falsi;* erat sane dolus malus, si, uti Regulus, perversâ calliditate, testatorem dictantes circumvenirent. Sed quum nihil dictari posset, nisi quod testator audiret, et comprobaret, non hâc ratione falsum committi poterat, eo sensu, quo is hujus criminis reus fiebat, qui inter scribendum intersereret ea, quae testator nesciret. Verumtamen ex h. l. apparet, tempore Plinii prorsus incongruum et malae fidei fuisse habitum, si quis in testamento, volente et consentiente testatore, sibi quoque relinqui aliquid, dictaret. Summum declarat haec opinio honestatis studium, et decori habitam rationem; postea demum Zeno Imp. rescripto, quod est in *l.* 22. *Cod. de test. et quemadm.* sanxit, ut dictantibus testamenta, legatum, vel fideicommissum, vel quodcunque aliud, a testatore posset relinqui. Caeterum, *aliena testamenta* dicuntur h. l., ea testamenta, quae a mente testatoris sunt aliena, quae magis alienum commodum, quam testatoris spectant.

PARS TERTIA.

CAUSAE NOBILES, ACTIONES, JUDICIA PUBLICA ET PRIVATA.

Ep. XI. Continet haec Epistola complura, quae ad illustrandam judicii repetundarum rationem, alicujus sunt momenti. Conabimur primum totam causam breviter exponere, quo facto, ad singula loca notatu digna morabimur.

Marius Priscus, vir Consularis, et qui Septemviratu Epulonum functus erat, Africae Procos, praefuit. Hunc provinciales repetundarum apud Senatum reum postularunt, et Plinium sibi advocatum elegerunt. Is primum se excusavit: verum postea, Senatus sententiâ motus, eique obsequium praestare volens, advocationem cum Tacito suscepit. Marius vero, quum culpae ita sibi conscius esset, ut defensionem inutilem putaret, omissâ eâ judices petiit (§ 2). Non tamen accusatores hâc fugâ contenti, senatum admonuerunt, eas fuisse Marii concussiones et criminum immanitatem, ut simplici litis per judices aestimatione res componi non posset. Nimirum eo nequitiae progressus erat, ut a duobus provincialibus, Vitellio Honorato, et Flavio Martiano, magnâ pecuniae vi corruptus, hujus in gratiam Equitem Romanum crudelissimis suppliciis necasset; illi vero exsilium alius Equitis Romani, amicorumque ejus complurium, necem vendidisset. Gravissima haec erant crimina, quae a magistratu Romano committi possent

sent. Vid. *l.* 7. § 3. *ff. ad leg. Jul. repetund.* — Cum igitur haec Senatui exposuissent Tacitus et Plinius, Fronto Catius, Marii patronus, oratione ad misericordiam movendam quam maxime compositâ, senatum rogavit, ut Mario, quos petiverat judices, concederentur, neque ultra legis poenam in eum saeviretur (§ 3). Hic maxime diversae erant senatorum sententiae; erant qui contenderent, Senatum effectu ordinariae cognitionis de crimine, quo sc. Marius judices ad aestimandam litem petiverat, contentum esse oportere, neque ulterius extra ordinem in crimen esse inquirendum, quum legi ita satisfactum esset. Alii vero, a Mario eas poenas repetendas esse censebant, quas juste meruerat, neque simplici aestimatione rem posse absolvi, ut poena delicti gravitati esset accommodata. — In hâc opinionum discrepantiâ, Julius Ferox, Cos. designatus, mediam quandam sententiam protulit. Censuit enim, rem eo loco esse habendam, quo pervenisset, ut nimirum ad aestimandam litem Marius judices acciperet. Interea vero ex Africa acciri oportere Vitellium Honoratum, et Flavium Martianum, quibus auditis, quid ulterius agendum foret, tum circumspicerent (§ 4—6). Quam sententiam quum omnis Senatus amplexus esset, interim socii criminum Marii ex Africâ Romam venerunt, tumque extraordinaria cognitio Senatus de eo ceterisque decreta est: paucos post dies Martianus solus, (nam Honoratus interea mortuus erat), in senatum introductus est. Quum vero Tuccio Cereali, Viro consulari, iniquum videretur, si absente reo principali (Mario), is qui commune crimen cum ipso perpetraverat, audiretur et recte se defendendi copiam non haberet, in proximum senatum haec cognitio delata est. Januario vero mense senatus habitus est, praeside ipso Principe (*) et maximâ senatorum frequentiâ. Tum Plinius accusare Marium Priscum et Martianum instituit; auditi fuere deinceps, Marcellinus pro Martiano; postero autem die, Salvius Liberalis pro Mario, cui respondit Tacitus: denique pro Mario, Fronto Catius verba fecit; ita tamen, ut magis judicum misericordiam deprecaretur, ut in causâ desperatâ, quam reum defenderet. Et quum tertio demum die causa perorata esset, sententiam rogatus Cornutus Tertullus, Cos. designatus, censuit, ut, quae septingenta millia Marius a Martiano acceperat, ea mulctae nomine in aerarium deferret, atque insuper ipsi Italiâ et Urbe, Martiano etiam Africâ, interdiceretur. Sic enim poenae inter Marium et Martianum, ejusdem criminis participes, aequaliter distributae videbantur: utrique Italiâ interdicebatur, sed Marius insuper mulctam pendebat: Martiano aditus Africae praecludebatur: neque tamen his poena Marii absolvebatur; nam antea jam censente Julio Feroce, lis, judicibus datis, aestimata fuerat, eamque provincialibus solvere coactus. Hanc igitur sen-

(*) In hâc § suspecta videntur verba, *erat enim Consul;* nam, ut acute observavit Heusingerus, absurdum quid fecisset Plinius, si Arrianum docere voluisset, quis tunc consulatu fungebatur, quod sane neminem Romanum latere poterat: non sane ex hoc loco conficere licet, Principem, non nisi quando Consulatum gerebat, in senatum venisse, eique praesedisse.

sententiam omnes secuti sunt praeter Pompejum, Consulem cum Tertullo designatum, qui Martianum quinquennii relegatione puniendum, Marium vero relinquendum putavit mulctae septingentorum millium, et repetundarum poenae, quam jam passus erat. (§ 19—21). Mario et Martiano vero condemnatis, alia causa supervenit (§ 23) (*). Nam ex tabulis Martiani aliisque indiciis apparebat, Hostilium Firminum, Marci in Africa legatum, similiter turpi concussionis crimine esse pollutum. Marii enim in vexandis Equitibus Romanis adjutor exstiterat: a Martiano pecuniam ob turpem causam acceperat, et unguentarii nomine, magnam pecuniae summam a provincialibus exegerat. Scil. magistratibus provincialibus xeniola quaedam accipere non erat vetitum: *vid. elegantissima Epist. Severi et Antonini in l. 6. § 3. ff. de off. Proc. et leg.* — Verum Firminus munusculorum modum excesserat, et ex quo unguentum quasi sibi compararet, decem millia sestertiûm acceperat. — De eo quoque quum in senatu relatum esset, exitus illius rei narratur *Epist. 12. h. l.*

In senatum igitur introductus, et de accusatione interrogatus, respondit, atque statim sententias Consules protulerunt; e quibus Nervae opinio vicit, ut in sortitione provinciarum ejus ratio non haberetur contra Cornutum Tertullum, qui simpliciter eum ordine moveri voluerat. — His causa illa nobilis Marii Prisci absoluta est.

Jam singula accuratius spectare conabimur.

Ep. XI. § 2. *Marius Priscus — omissa defensione judices petiit.* Scil. ad aestimandum damnum, quod provincialibus intulerat. Hoc enim erat proprium legum repetundarum consilium, ut provinciales ab exactionibus magistratuum Romanorum indemnes servari possent (†); quod Marius sponte facere voluit judicibus petitis, ne in graviora sua crimina ulterius inquireretur.

Excessisse Priscum immanitate et saevitia crimina, quibus judices dari possent. Nimirum judices illi ad damnum aestimandum tantummodo dabantur. Sin vero graviora crimina admisisse reum appareret, extraordinaria de eo in senatu cognitio habebatur.

§ 4. *Aliis cognitionem senatus lege conclusam, aliis liberam solutamque dicentibus.* Laborant hic interpretes, quaenam significetur *Senatus lex.* Imo credit Catanaeus, intelligendam esse legem quandam, quâ cautum esset, ne bis de eâdem re ageretur. At, ut recte animadvertit Schaeferus, nodum in scirpo quaerit. Res enim non est adeo difficilis: alii Senatores censebant Frontoni concedendum esse, quod petiverat, ut ne ultra repetundarum legem quaereretur, cui jam Marius petendis judicibus satisfecerat; itaque

(*) Dicit Plinius superesse adhuc *λειτούργιον non leve:* eâdem voce utitur in Epist. sequenti init., de eâdem re. At frustra eam in Lexicis quaero: vera fortasse est Gesneri conjectura, Plinianum hoc esse deminutivum neutrius generis voc. λειτούργος, quae notat magistratum, quicunque in republica munere quodam fungitur.

(†) *Cf Cic. in Divinatione contra Caecilium c. 15.*

que cognitio Senatus intra legem concluderetur; aliis vero aequum videbatur, ut minime tam arctis finibus haec cognitio circumscriberetur, sed libere de aliis quoque criminibus, quorum Marius accusabatur, quaestio haberetur, ut si vera comperirietur accusatio, meritas poenas lueret.

§ 13. *Erat igitur perquam onerosum accusare damnatum.* Proprie *damnatus* non dici poterat Marius; nam semet ipsum magis legis poenae subjecerat. Quare addit in sequentibus Plinius, „ quem ut premebat atrocitas criminis, ita quasi peractae damnationis miseratio tuebatur."

§ 20. *Marium repetundarum poenae, quam jam passus esset, censuit relinquendum.* Gravissimus est hic locus, quia probabiliter ex eo conjici potest, quaenam proprie legis Juliae repetundarum poena fuit: de quâ re inter juris interpretes non certo constare videtur. *Cujacius* v. c. in *Paratitlis ad Tit. Cod. ad leg. Jul. repetund.* docet, in poenâ variatum fuisse, et modo crimen repetundarum solâ condemnatione in litis aestimationem cum infamiâ, modo exsilio esse punitum. Lipsius vero ad Taciti Annal. XIV. 48, putat, praeter litis aestimationem, poenam etiam fuisse ordinis amissionem. Heineccius in *Syntagm. Antiq. ad Instit. IV.* 18. 75. graviorem fuisse statutam poenam existimat. — Verum ex hoc Plinii loco commode probari posse videtur, non aliam hujus legis fuisse poenam, quam nudam litis aestimationem. Priscus enim in § 2. dicitur *judices petiisse*, scil. ad litem aestimandam. — Fronto Catius dein rogavit, *ne ultra legem repetundarum quaereretur;* unde jam apparet, ultra legem puniri debuisse Marium, si, praeter litis aestimationem, aliae poenae de eo exactae fuissent. Tum Senatores a parte Frontonis stantes voluerunt, ut cognitio Senatus *lege concluderetur:* et J. Ferox interim Mario dandos judices censuit, eique dati sunt; nam haec sententiâ praevaluit: atqui nulla alia Marii poena, antequam extra ordinem in exsilium et mulctam condemnatus fuit, apud Plinium memoratur. Quum igitur sententiae loco diceret Pompejus, Marium repetundarum poenae, quam jam passus esset, esse relinquendum: quaenam alia poena praeter litis aestimationem, ad quam judices dati erant, intelligi possit, non video.

Quod vero Lipsius statuit, ordinis amissionem etiam huic poenae accessisse, quod ex hâc Plinii Epistolâ probat, non video Marium Senatu motum fuisse. Verum quidem est, obstare videri ea, quae dicit in § 12. sed observandum est, eum non Marii eo loco miserum casum deplorare, quod qui modo Senator fuerat, non amplius jam esset, sed quoniam is, qui *modo consularis, modo Septemvir Epulonum stabat, nunc neutrum erat.* Scil., quia infamiâ quae condemnationem sequebatur, (*Vid. l.* 12. *Cod. de dignit.*) his dignitatibus exutus censebatur. Non etiam adferri debet locus ejusdem Plinii in *Epist.* 12. h. L. Ubi dicit Cornutum Tertullum censuisse, ut Firminus ordine moveretur; nam hoc ipsum probat, non propriam illam legis fuisse poenam.

Ne-

Neque etiam Firminus repetundarum accusabatur, verum utpote socius Marii, in extraordinaria cognitione de ejus criminibus comprehensus erat. Non magis obstant alii loci scriptorum a Lipsio l. l. allati, veluti *Suet. in Jul.* 43. *Tacit. Annal. XIV.* 48. *Histor. I.* 77. *Suet. Othon.* 2. — Negari non quidem potest, repetundarum damnatos etiam Senatu motos interdum fuisse; non vero haec erat legis poena, sed effectus infamiae, quâ condemnati notabantur: poterant vi hujus infamiae a Censoribus Senatu moveri. Sic Jul. Caesar apud Suet. in ejus vita 43, dicitur *repetundarum condemnatos etiam ordine Senatorio movisse*, scil. potestate censoriâ, quam sibi adsumserat; sic in reliquis exemplis memorantur quidem condemnati repetundarum, iidemque ordine moti, sed nusquam dicitur id factum esse *legis poenâ*. Infamiâ autem illâ non solum condemnati poterant ordine moveri, sed etiam prohibebantur testimonium dicere, judicare, postulare. *l.* 6. § 1. ff. *ad leg. Jul. repetund.*

Poena igitur ordinaria legis Juliae repetundarum simplex fuisse videtur litis aestimatio; erat enim propterea solum introducta, ut peregrini pecunias a magistratibus Romanis injuste captas recuperare possent, quemadmodum cives Romani civili actione idem petebant, ideoque ad solos provinciales, non vero cives pertinebat. vid. *Cujac. l. cit.* — Itaque si in priori repetundarum judicio comperiebatur reus pecunias illegitimo modo exegisse, judices dabantur; sin vero graviora etiam delicta commisisse arguebatur, extraordinaria Senatus cognitio haberi poterat. Atque ex hâc, vel exsilio, vel aquae et ignis, vel urbis, vel Italiae interdictione, pro criminis atrocitate puniri poterant condemnati; non vero hae poenae lege Julia pronunciabantur, sed ab arbitrio pendebant Senatus. Huc igitur pertinent omnia exempla eorum, qui repetundarum rei facti gravissimis poenis affecti sunt. Plura etiam argumenta protrahere possimus; at jam nimis excrevit haec adnotatio. Incidemus deinceps in alia quaedam Plinii loca, quae huic sententiae non repugnare probabimus.

Ep. XIV. Insignis est haec Epistola de Centumvirali judicio: cujus ratio et ordinatio tam obscura est, ut de eo gravissimae inter Viros doctos controversiae agitatae fuerint. Incidemus primum in haec verba (§ 1), *sunt enim pleraeque parvae et exiles*, (Centumvir. causae). Non nimis premendum videtur hoc Plinii de causis centumviralibus judicium, siquidem, quas enumerant Cicero (*), aliive scriptores, eae omnes ad gravissimas juris privati partes pertinuerunt. *Parvas* et *exiles* fortasse eas dicit Plinius, si comparentur cum publicis judiciis, et accusationibus criminum, in quibus oratorum eloquentiae, et dicendi contentioni latior campus patebat: tum etiam, ut ex seqentibus ap-

(*) *De Orat. I.* 26. Observandum etiam est, omnem disputationem Crassi hoc l., eo spectare, ut probetur causas Centumvirales esse revera graves, et quas arrogantiae ridiculae sit velle contemnere.

apparet, multum antiquae dignitatis et reverentiae amiserant Centumviri, unde fortasse fiebat, ut quamvis de iisdem causis judicarent, ipsae hae causae, non eâ, quâ par erat, gravitate tractarentur. Praeterea Plinium non tam ipsum Centumvirorum judicium, quam advocatorum, qui in eo versabantur, levitatem reprehendere voluisse, apparet ex iis, quae dicit in § 2. in fin. „ Nam hîc quoque, ut illic, primum coepit esse, quod maximum est" (*).

Lectu et notatu digna sunt omnia, quae sequuntur de hujus temporis advocatorum impudentiâ, deque genuinae illius eloquentiae, quâ majores floruerant, oblivione; in quibus, cum omnia diligenti meditatione dignissima sint, inprimis tamen ad haec verba attendamus in § 4. „ Sequuntur auditores actoribus similes, conducti et redemti: manceps convenitur in mediâ Basilicâ, ubi tam palam sportulae, quam in triclinio dantur." Eo immodestiae pervenerant Oratores coram Centumviris dicentes, ut quia alioquin periculum erat, ne a nemine approbarentur, conducerent e plebe infimâ et servis, qui magno clamore et ululatu eos laudarent. Hi igitur auditores erant *actoribus* similes, qui certo pretio rem domini familiarem curant, et mercenariam operam praestant. Imo tam immodicae saepe erant hae adclamationes, ut in proximis ejusdem Basilicae Centumvirorum tribunalibus dicentes advocatos impedirent. Quod quum etiam Domitio Afro accidisset, memorabile ejus dictum refert Plinius in § 11—12. h. Ep. (†).

Quae dicuntur *de mancipe, qui convenitur in mediâ Basilicâ*, ita intelligenda sunt. Oratores ad conducendos laudatores operâ utebantur servorum, qui in mediâ Basilicâ quasi ex tripode jussa sua plausorum variis cohortibus distribuebant, eorumque cursus ex uno Tribunali ad alterum, et adclamationum tempora atque modos moderabantur. Dicitur ejusmodi servus in § 7. μεσόχορος s. praecentor, ad cujus signum conductitia cohors, quae de iis, quae dicebantur, nihil admodum percipiebat, voce atque manu plaudere debebat. Illos servos conducti laudatores conveniebant in ipsâ Basilicâ, ut mercedem praestitarum operarum acciperent: quam *sportulas* vocat Plinius; dabantur hae inverecunde, publice, omnibusque adspicientibus, *aeque ac in triclinio*. Nimirum apud divites Romanos moris erat, ut clientibus pauperibus interdum corbes cibis repletae distribuerentur; hae proprie *sportulae* dicebantur, et vel in atrio aedium deponebantur, unde eam clientes promebant, vel etiam in ipso triclinio, i. e. eo cubiculo, in quo convivia celebrantur, a domino ipso dividebantur. Quod igitur ibi publice quodammodo da-

(*) Ad h. l. Cf. opusculum clar. *Bethmann*, *supra laudatum*, *in Horreo Jprud. Histor. tom. V. parte III. pag.* 387. *in notâ* 58.

(†) Mentio hujus D. Afri, etiam fit apud nostrum VIII. 18. 5. Fuit inter JCtos, eosdemque causarum patronos, quorum munera eo tempore magis quam antea conjungebantur, sub Nerone celeberrimus. Libros scripsit duo, *de confirmandis et refellendis testimoniis*, quos egregie ab antiquitate laudatos periisse etiam atque etiam dolendum est. Vid. *Quinctil. Instit. Or. V.* 7. *VI.* 3.

dabatur, idem servi oratorum in Basilicâ faciebant, palam munuscula laudatoribus porrigentes.

Quae sequuntur, latam disputandi materiem praebent criticis Plinii interpretibus; sed quum minus ad hujus instituti rationem pertineant, verbo monuisse sufficiat, verissimam mihi videri Heusingeri hujus loci interpretationem, qui, ne de voce Σοφοκλεῖς dicam, quae a nemine satis bene explicata videtur (*), *Laudicoenos* non, ut alii interpretes, a *Laodicenis* derivat, verum vocem hanc compositam esse contendit, ut aliae, *tibicines*, v. c., *fidicines*, ad significandos laudum decantatores.

EPISTOLARUM LIBER TERTIUS.

PARS PRIMA.

ANTIQUITAS, HISTORIA JURIS, VERBORUM SIGNIFICATIO.

Epistola I. § 12. *Idque jam nunc apud te subsigno.* Est haec locutio ex jure desumta, quae, ut tot loca passim occurrentia, argumento sit, quantum omnis Romanorum familiaris vita et loquendi ratio, ex jure depromtis dictionibus, aucta et intermixta fuerit. Plinius dicit, se quasi per literarum obligationem et chirographum spondere Calvisio eundem sibi vitae cursum, atque ita hanc metaphoram persequitur, ut ipsum jubeat, se, si promisso minus stet, ad hanc Epistolam in jus vocare. Simili sensu haec locutio occurrit in Epist. X. § 4. „non sine magnâ fiduciâ *subsigno apud te fidem* pro moribus „Romani mei."

Epist. IV. § 2. *Accepto, ut Praefectus Aerarii, commeatu.* Rogaverat hunc commeatum Plinius Epistolâ ad Trajanum scriptâ X. 24. et impetraverat, sequenti Trajani. *Commeatus* dicitur, tum de literis, quibus alicui abeundi potestas conceditur: (vid. *Ernesti clav. Cic. in voce*) tum de ipsâ hâc abeundi veniâ. Liberâ republicâ, omnibus magistratibus, exceptis quibusdam Pontificibus et Flaminibus, licebat ex Urbe exire, et in provincias proficisci: tantummodo honoris causâ interdum libera legatio petebatur. Hoc jus Jul. Cae-

(*) Quamvis fortasse non spernenda sit eorum conjectura, qui dicunt, vocem esse compositam ex acclamationibus, quae vulgo usurpabantur, εὖ, vel φεῦ, σοφῶς; posterior vocis pars esset, vel naturalis verbi compositi terminatio, vel a καλέω derivanda.

Caesar et Augustus restrinxerunt, ut nemini Senatorii ordinis liceret extra Italiam iter facere, nisi a Principe commeatum impetrâsset. Videtur deinceps hoc jus a Senatoribus ad magistratus etiam majores sub Caesaribus extensum fuisse, ne, quamdiu munere fungebantur, ex Urbe quidem abesse liceret. Et erat sane tam grave Praefectorum aerarii officium, ut vix, salvis rebus, a negotiis suis discedere possent. Ita vidimus Plinium ab accusatione Marii Prisci se excusâsse, quod gravissimis tum aerarii occupationibus impediebatur (X. 20).

Ep. XIX. § 2. *Sub eodem procuratore ac paene iisdem actoribus habere.* Actores h. l. dici videntur ipsi villici s. rustici, qui colendis agris adhibentur, quamvis plerumque alio sensu vox occurrat, de eo, qui operi alicui, aut villae, agrisve praepositus est, ut labores inspiciat atque moderetur, rationes conficiat, caeteraque peragat, quae ad hujusmodi munus pertinent. Eo sensu actor, in leg. 20. § 3. ff. *de instructo vel instrumento leg.* expresse distinguitur a colonis, villicis, et mancipiis. Significatur ibi servus etiam, sed reliquis praepositus et in villâ administrandâ domini vicarius. Verum admodum varia est apud scriptores hujus vocis significatio, prouti variis in rebus et negotiis adhibebantur ejusmodi actores.

Inprimis tamen ii erant, qui pecunias et tabulas domini curabant: quales actores etiam Caesares habebant in provinciis, teste *Plin. Paneg. c.* 36. qui cum Procuratoribus fisco Principis erant praepositi. Alio rursus sensu apud *Plin.* VII. 18. 2. occurrit mentio *actoris publici*, cui ager mancipatur, ad quem locum dein adnotabimus. Denique notetur, *actorem* etiam in l. 1. § 1. ff. *quod cujuscunque Univers. nomine.* eundem esse ac syndicum, et eodem sensu l. 3. § 4. ff. *de bon. posses.*, *actorem* eum significari, qui municipiorum, societatum, decuriarum, et corporum commoda tuetur.

Est etiam Titulus in Cod. *de actore et tut. s. curat. dando*, in quo distinguitur inter procuratorem et actorem, a tutore constituendum, ut ipso absente pupilli personam in foro referat.

Epist. XX. *Meministine te saepe legisse — postulaverunt* (§ 1 — 3). De quatuor legibus tabellariis, variis temporibus latis, exponere inutile sit. Notissimus est locus *Cic. de legib.* III. 15 — 17. Ubi eas enumerat, et de earum ratione, atque meritis et vitiis satis late disputat. Semper Principum factio omnibus viribus, liberâ republicâ, hujusmodi legibus restitit, quia plebi licentiâ datâ clam suffragia ferendi, minuebatur optimatium et patronorum in clientes auctoritas, a quorum partibus discedere plebs, palam emissis votis, vix audebat: maximis itaque contentionibus hae leges saepe ansam praebuerunt. Locus autem hic propterea satis notabilis est, quia ex eo apparet, non tantum *potestatem* plebis in Comitiis a Tiberio ad Senatum fuisse translatam, sed etiam comitiorum *nomen* atque *rationem*, in iis rebus, quae olim ad comitia pertinebant, certe in magistratuum creatione. Confirmatur hoc praeterea iis, quae dicuntur in § 5. „ supersunt senes, ex quibus audire soleo, hunc ordinem Comitiorum;" e quibus apparet, etiam illos Sena-

natus, in quibus magistratus creabantur, *Comitia* dictos fuisse: describit enim Plinius antiquam comitiorum gravitatem, narrantibus quibusdam senibus: ex eâ descriptione primâ fronte credas, mentionem fieri propriorum populi comitiorum, sed verba quae subjunguntur § 6, „ audiebat Senatus gravitate censoria," ostendunt reverâ significari Senatus deliberationes de novis magistratibus. Caeterum obscura est omnis haec comitiorum sub Caesaribus, et Senatûs auctoritatis ratio. Multum disputatum est inter Viros doctos de celebri loco Tacit. *Annal.* I. 15. ad quem late commentatus est Lipsius, aliique interpretes; in quibus etiam fuerunt, qui contenderent, hanc mutationem spectâsse solam magistratuum creationem, ut de iis arbitrium, non amplius penes populum, sed partim penes Principem, partim penes Patres fuerit.

Hoc certum apparet e *Paneg. c.* 63, tempore Trajani comitia adhuc populi habita fuisse, in quibus Consules creabantur. Sed ne diutius moremur in hâc quaestione, quam jam semel tetigimus, et ad quam saepius revertendum erit: post illam Tiberii mutationem, quum in Senatu res comitiorum agerentur, sensim invaluisse videtur, ut in iis rebus, aeque ac in omnibus reliquis, quae ad Senatus cognitionem semper pertinuerunt, sententiae rogarentur, et vivâ voce dicerentur (§ 7). Nunc vero scribit Plinius, Senatum uno consensu antiquam suffragiorum ferendorum rationem per tabellas revocâsse, ut moderetur incommodis, quae ex licentiâ palam emissarum sententiarum orta erant.

PARS SECUNDA.

JUS RERUM.

Epist. XIX. § 6. *Nam possessor prior saepius vendidit pignora*, etcaet. Locus hic satis difficilis variis interpretum explicationibus vexatus est. — Plinius queritur agros, quos emere cupiebat, negligenter esse habitos, quia colebantur ab *imbecillis cultoribus* (§ 6.) i. e. ut videtur, quia diminutâ colonorum re familiari, non poterant eas impensas in agros facere, quae requirebantur, ut rite essent culti. Deinceps causam tradit, quâ factum erat, ut a nimis paucis rusticis praedia exercerentur. Nimirum coloni, qui a priore domino conduxerant agros, saepe fuerant in morâ solvendi mercedem locationis. Dominus autem, ne detrimentum inde caperet, saepe distraxit pignora, quo nomine intelliguntur fructus, qui tacite pro mercede fundi tenentur l. 7. ff. *ex quib. caus. pignus tac. cont.* Ita factum erat, ut debita quidem colonorum decrescerent (sic vocem *reliquum* usurpari de debitis, apparet ex leg. 81. *princ. ff. de cond. et demonstr.* leg. 34. § 1. *ff. de stat. lib.* ubi vox

plus

plus semel eo sensu occurrit), atque ita ad tempus meliori conditione uterentur: verum venditis fructibus, ipsi nihil inde commodi percipiebant, et sic in posterum rursus non habebant, unde agros curare et fatigare possent, ut bonum colonum decet: naturali autem rerum vice, inde iterum fiebat, ut quum non idoneos fructus ex agris colligerent, domino fundi mercedem locationis solvere non possent, atque ita debita accrescerent. Huic vitio ut prospiciatur, Plinius instruendos esse dicit *complures fungi mancipes:* obscurus sane est horum verborum sensus, imprimis propter sequentia, „ nam nec ipse usquam vinctos habeo, nec ibi quisquam " (§ 7). Quae manifesto de servis dicuntur. *Mancipes*, quos prioribns verbis dicit, omnino intelligendi sunt conductores, coloni liberi, ipsi agros exercentes, et mercedem locationis dominis solventes: et tamen illa *vinctos habeo* ad mancipes referri debere videntur, nullo alio subjecto masculini generis praecedente. Quare prius credidi, verbum *instruere* hic usurpari pro *emere*, *comparare*, et *mancipes* esse servos, quos emendos dicit Plinius, ut colonorum paucitati subveniret, quia nullos servos rusticos ipse habebat, neque etiam vicini habebant, quorum operas conducere posset. Sed neque *instruere*, neque *mancipes* eo sensu explicari possunt. Est alia lectio, quam tuetur Heusingerus, *sunt ergo instruendi eo plures quod frugi mancipiis.* Verum dubito, an meliorem aliquem sensum haec praebeant. Itaque retentâ vulgari lectione, Gesneri explicationem seqnamur, ut Plinius dicat, novos quosdam colonos agris exercendis esse conquirendos, eosque necessariis instrumentis rusticis instruendos. Non enim semet ipsum per servos agros illos posse colere, quod neque vinctos in ludo habebat, neque in viciniâ aderant conducendi.

PARS TERTIA.

CAUSAE NOBILES, ACTIONES, JUDICIA PUBLICA ET PRIVATA.

Epist. IV. Unâ adnotatione comprehendemus ea, quae tractantur in hâc Epistola et nonâ hujus Libri, ad causam Baeticorum et Classici pertinentia. Primum, ut fecimus in causa Marci Prisci, totam rem breviter exponemus, tum singula persequemur.

Caecilium Classicum igitur, hominem foedum et aperte malum (*Ep. IX.* § 2.) Procos. Baeticae, provinciales, quamvis mortuum, repetundarum reum postulârunt, atque Plinium, qui iisdem jam contra Baebium Massam, cum Herennio Senecione adfuerat, (vid. *Ep. VII.* § 3, 4), hanc accusationem iterum suscipere precati sunt. In quam sententiam cum SCtum Plinio honorificum factum esset, excusationum causas, quas justas habe-

bebat, missas fecit et Baeticis patrocinium suum et opem promisit (§ 3—5). Erat haec jam tertia publica accusatio, quam Plinius suscipiebat, et praeter ipsius rei gravitatem, augebatur hoc casu ejus difficultas, quia contra heredes Classici proprie movebatur actio: et multi socii, ministrique Classici in hâc causa erant impliciti, in quos nominatim Baetici inquisitionem postulaverant. (*Ep. IX.* § 7.) Cum Luccejo igitur Albino, qui ipsi advocatus additus fuerat, Plinius primum Classicum nocentem ostendere coepit, tum socios ministrosque ejus singulos aggressus est. De Classico res satis erat expedita: nam literis, propriâ manu ad amicam, quam Romae habebat, scriptis, concussiones probabantur (*Ep. IX.* § 13, 14). Sociorum vero crimina probare difficilius fuit (§ 15): at is tamen fuit accusationis exitus, ut Baeticis, judicio Senatus, pecuniae a Classico illegitimo modo extortae, ab heredibus restituerentur, utque Hispanus et Probus, quos primos cum Classico Plinius et Luccejus accusaverant, in quinquennium relegarentur. Accusati deinceps fuerunt ejusdem ministerii criminis, Clavius Fuscus, Classici gener, et Stillonius Priscus. Huic in biennium Italiâ interdictum est, alter vero absolutus. Quum autem tertiâ actione, plures simul socios Classici comprehendisset, omissâ ejus uxore Castâ, quae suspicionibus gravabatur, non tamen convinci poterat, *Ep. IX.* 20, unus ex testibus legatum Baeticorum, Norbanum Licinianum, praevaricationis reum postulavit, quod nimirum Castam etiam accusare omisisset. Quâ de re cum ante principalem causam esset despiciendum, Norbanus quidem dilationem petiit, verum statim de illo crimine respondere coactus, damnatus est et in insulam relegatus (§ 29 — 34). Plinius vero ita Castam quoque accusare coactus est; at quamvis, qui eam ream postulare dolo malo neglexerat, propter praevaricationem damnatus esset, tamen ipsa, sententiâ Senatus, crimine missa est. (§ 35.) De ceteris minoribus reis quosdam absolutos, alios relegatos fuisse, sive in tempus, sive in perpetuum, tradit Plinius § 22.

Jam breviter ad singula loca quaedam adnotemus.

Epist. IV. § 7. *Ducebar etiam quod decesserat Classicus, amotumque erat, quod in ejusmodi causis solet esse tristissimum, periculum Senatoris.* Possit videri hîc locus eorum sententiam confirmare, qui dicunt, ordinis amissionem etiam fuisse poenam legis repetundarum, quâ de re supra vidimus: verum frustra: nam *periculum Senatoris* in eo vertebatur, quod damnatus e Senatu posset moveri a Censoribus; non vero ipsâ poenâ movebatur.

Ep. IX. § 6. *Nihilominus Baetica in defuncti accusatione perstabat: provisum hoc legibus, intermissnm tamen, et post longam intercapedinem tum reductum.* Dabatur enim ex lege Julia repetundarum actio contra heredes reorum demortuorum, quamvis nihil cum his actum fuisset, cum in ceteris judiciis publicorum criminum, excepto etiam Majestatis crimine, actio adversus heredes non daretur, nisi lite jam contestatâ. l. 20. ff. *de accus. et inscript.* Dabatur vero haec actio in quadruplum, intra annum a morte rei, cum ceteroquin esset perpetua l. 2. ff. *ad leg. Jul. repetund.* Idem juris erat in publicis ju-

diciis peculatûs et residui l. 14. ff. *de leg. Jul. pecul.* Verum ex h. Plinii l. discimus, non continuo jus illud observatum fuisse, sed a Baeticis hâc opportunitate instauratum. — *Addiderunt Baetici, quos simul socios ministrosque Classici detulerunt, nominatimque in eos inquisitionem postulaverunt.* Hoc etiam novum erat, quia si vixisset Classicus, ab eo solo Baetici omne damnum repetivissent, neque ministros ejus sociosque nominatim accusassent, quia praestabat is, qui provinciae praeerat, non tantum suum, sed suorum etiam v. g. ministrorum, apparitorum aliorumque factum l. 1. *Cod. ad leg Jul. repetund.* ibique Cujacius. *l.* 4. § 2. ff. *de off. procos. et leg.* Nunc vero, quum Classicus decessisset, Baetici etiam in ministros ejus inquisitionem postulaverunt, neque tamen eos repetundarum reos fecerunt, quod lege non expresse permissum fuisse videtur, quandoquidem Plinius dicit, se socios illos non probare potuisse nocentes, nisi delicta ipsius Classici antea ostendisset (§ 12), et necessarium sibi visum fuisse elaborare, in ministerio crimen esse: nam excusabant se minores isti rei eo, quod necessitate et metu coacti mandatis Proconsulis paruissent (§ 15). Legem Juliam tamen ex JCtorum sententia, etiam ad ministros magistratuum provincialium pertinuisse, apparet ex verbis Marciani l. 1. princ. ff. *de leg. Jul. repet.* ubi dicit, legem spectare ad repetendas eas pecunias, quas quis cepit in magistratu, potestate, curatione, etc. *vel cum ex cohorte cujus eorum est.*

§ 17. *Consilii nostri exitus fuit: bona Classici, quae habuisset ante provinciam, placuit Senatui a reliquis separari: illa filiae, haec spoliatis relinqui.* Ita Baeticis, quae amiserant, restituta fuerunt: animadvertendum tamen est, heredes Classici non fuisse condemnatos in *quadruplum*, quam repetitionem etiam contra heredes intra annum datam fuisse, docet Cujacius in Paratit. *ad Tit. Cod. ad leg. Jul. repet.* ductus lege *primâ et ult. h. Tit.* Hic vero simpliciter Baeticis ea restituta fuerunt, quae Classicus e provincia lucratus erat.

§ 17. *Additum est, ut pecuniae, quas creditoribus solverat, revocarentur.* Jam lege Servilia repetundarum, latâ a C. Servilio Glaucia A. U. 663, et lege Corneliâ, lata a Sullâ Dictatore, cautum est, ut si bona condemnati non sufficerent, ad restituendam litis aestimationem, tenerentur ii, ad quos pecunia pervenisset. *Cic. pro Rabirio Posthumo c.* 4. Idem caput etiam in lege Julia receptum fuisse ex hoc loco apparet. Imo postea Imperatores Severus et Antoninus rescripserunt, ut ex quo quis repetundarum aut majestatis reus factus esset, non amplius ei bona sua alienare, aut manumittere liceret. *l.* 20. *ff. de acc. et inscript.* Hoc vero casu, quum filia Classici cogeretur ea reddere Baeticis, quae pater iis extorserat, et creditores etiam ejus deberent restituere, quae ex pecuniis inique congestis ceperant; ita Baetici plenam litis aestimationem acceperunt.

§ 17. *Hispanus et Probus in quinquennium relegati.* Non etiam haec obstant iis, quae supra diximus de poenâ repetundarum: non enim, ut jam observavimus, hujus criminis Baetici Hispanum et Probum reos postulaverunt, sed inquisitionem tantum, ut extraordinariâ cognitione in eos animadverteretur. Quae igitur sequuntur inde a § 17, de reliquis

so-

sociorum accusationibus, proprie non amplius ad judicium repetundarum pertinent, sed ejus occasione extraordinariae cognitiones de illorum criminibus habitae sunt.

§ 29. *Ex testibus quidam — Norbanum Licinianum legatum et inquisitorem, reum postulavit* etc. *Legati* illi erant homines, qui a provincialibus Romam mittebantur ad Senatum, ut de Proconsule, finito ejus tempore, quererentur eumque reum deferrent. *Inquisitores* vero erant, qui, inprimis in causâ repetundarum, a provincialibus legebantur, ut testes et probationes criminum per provinciam colligerent, quibus Patronus contra reum uteretur. *Cic. in Verr.* I. 2. Alio sensu haec vox occurrit apud nostrum X. 39. ubi *inquisitor* dicitur is, qui conscriptos novos milites examinat, num justam corporis staturam habeant.

§ 30. *Est lege cautum, ut reus ante peragatur, tunc de praevaricatore quaeratur, quia optime ex accusatione ipsâ, accusatorum fides aestimatur.* Brisson. *in Antiq. Sel. IV. c. 7.* putat h. l. significari caput unum leg. Juliae publicorum judiciorum, cujus alio capite e contrario sancitum, ut si quis ex lege quâdam publici criminis accusatus, hanc exceptionem proponeret, quod eodem crimine ab alio antea accusatus et absolutus fuerat; tunc, antequam rei causa perageretur, prius videndum esset, de prioris illius accusatoris praevaricatione: *l.* 3. § 1. *ff. de praevaricat.*

Hoc vero Norbani casu, primum accusatio erat ad finem perducenda, atque tum de praevaricatione inquirendum. Nihil tamen vetat conjicere, ipsâ lege Julia repetundarum ita cautum fuisse, quoniam Plinius absolute *legem* dicens, eam significâsse videtur, de quâ per totam hanc epistolam unice sermo est: alioquin addere debuisset, quânam lege ita cautum esset. Verum quaequae lex significetur, ejus ordinem in causâ Norbani minime servatum fuisse docet *Plin. in seqq.* § 31.

Caeterum plures erant praevaricationis species; ea, cujus Norbanus accusabatur, et quam Salvius Liberalis reliquis etiam Baeticorum legatis inurere voluit (§ 36), in eo cernebatur, quod quis plures reos postulans, alios ejusdem criminis participes gratiâ aut favore corruptus praeteriret.

§ 33. *Damnatus et in insulam relegatus est.* Nam in criminibus quae extra ordinem objiciebantur, si quis praevaricator deprehendebatur, eâdem poenâ adficiebatur, qua teneretur ex lege reus, nisi per praevaricationem omissus, aut absolutus fuisset *l. 6. ff. de praevaricat.*

§ 35. *Indicavimus Senatui — probaretur.* Narrat hic Plinius, quid ipse fecerit, dum Norbanus praevaricationis reus postulabatur. Dicit ergo (sic enim mihi difficilior hic locus explicandus videtur) se et collegam suum Senatum admonuisse, Norbanum, qui inquisitoris munere functus erat, sibi copiam testimoniorum et probationum fecisse, quibus accusatio niteretur. Itaque si probabatur Norbanus repetundarum reis malâ fide gratificatus, denuo causam fore instruendam, si ad aliquam veritatem pervenire cuperent.

 Epist.

Epist. XX. § 9. *Nam ut in recuperatoriis judiciis, sic nos in his comitiis, quasi repente apprehensi sinceri judices fuimus.* Recuperatores semper judicâsse videntur expeditius aliis judicibus, in causis quae moram non patiebantur. *Cic. pro Tullio Cap. 6.* Itaque subito, sine cunctatione legebantur: hujusmodi igitur judices inprimis bonâ fide et incorrupte munere fungi poterant, quia tempus, se alterutri partium vendendi, non vacabat. Eo sensu Plinius comitia in Senatu habita cum recuperatoriis judiciis comparat, quia novâ ratione per tabellas suffragia ferendi Senatores subito perculsi, ex fide et sine fraude eos magistratus creabant, qui creari debebant. Non nimis autem premendus est hic locus, neque ita explicandus, quasi Praetor de causâ cognoscens ex circumstantium coronâ subito designaret, et quasi apprehenderet, qui in recuperatorio judicio judicarent. At illud fuit discrimen inter recuperatores aliosque judices privatos vel pedaneos, ut illi in iis causis sederent, quae prae aliis saepe celeritatem requirebant. Dabantur enim praecipue in iis judiciis, quae imperio continebantur, diversis a judiciis legitimis; — Illa pendebant a solâ Praetoris auctoritate, aut ejus qui cum imperio erat in Provincia; unde recuperatores etiam maxime dabantur in Provinciis et Romae in causis v. c. possessoriis, in quibus Praetoris interdicto opus erat. Vid. Gajus Comment. IV. § 103, 105. Judicia vero *legitima* erant ea, quae a JCtis dicta sunt *stricti juris:* in quibus non de *quantitate*, sed de *jure* controversia agebatur, opposita arbitriis, in quibus tractabantur causae bonae fidei. Caeterum quodammodo hic locus mihi obstare videtur eorum interpretum sententiae, qui statuunt recuperatores ex Decemvirorum numero fuisse lectos. Decemviri enim magis consilium effecerunt, quod per certum atque determinatum tempus Praetori assidebat: neque igitur proprie poterant dici a Praetore repente esse apprehensi; quamvis tamen ex ipsis his Decemviris recuperatores subito designare potuerit Praetor.

EPISTOLARUM LIBER QUARTUS.

PARS PRIMA.

ANTIQUITAS, HISTORIA JURIS, VERBORUM SIGNIFICATIO.

Epist. I. § 4. *Oppidum est praediis nostris vicinum: nomen Tifernum Tiberinum, quod me pene adhuc puerum Patronum cooptavit.* Latissime apud Romanos patuit jus Pa-

Patronatûs: non tantum omnes fere e plebe homines suos habebant patronos inter patricios, quibuscum mutua officia iis intercedebant, ut quasi pacto quodam, Patroni clientium commoda ubicunque in foro, in judiciis, in Senatu tuerentur, pauperes etiam alimentis sustinerent; clientes vicissim in comitiis et honoribus petendis a Patroni partibus starent: verum etiam singulae coloniae, oppida, municipia, Patronos sibi eligebant e Principibus Romanis, quorum jura et officia a patre saepe ad filium transibant: qui coloniam deduxerat plerumque ejus Patronus remanebat; etiam hujus praecipua officia in eo cernebantur, ut in urbe et apud Senatum municipum commoda tueretur: tum donariis, statuis, templis etiam, theatris aut balneis exstruendis iis gratificaretur; vicissim summo honore ab his clientibus habebatur; utilitatem etiam et fructum aliquem ex eo patronatu percipiebat, quod tum aliis in causis, tum etiam usu veniebat, quando publici alicujus criminis reus fiebat; tum undique ex civitatibus, quarum Patroni erant, Romam confluebant legationes, testimonia et decreta Decurionum et municipalium exhibentes, in favorem rei, cujus moris frequentissima in Ciceronis orationibus fit mentio.

Epist. VII. § 6. *Ut circulator.* Occurrit eadem vox in *l. ult. ff. de extr. crim.*; ubi significatur, quisquis assiduo cursu urbium vicos lustrat, ut vel merces exhibeat, vel auctiones aut similia quaedam proclamet, et ejusmodi circumforaneo artificio vitam sustentet.

Ep. IX. § 6. *Haec accusatores furta ac rapinas, ipse munera vocabat: sed lex munera quoque accipi vetat.* Frustra quidam interpretes hîc de lege Cinciâ, aut Aciliâ etiam aut Calpurniâ cogitârunt: significatur enim Julia repetundarum: hâc cautum erat, ne Proconsul aut Praetor a provincialibus munera acciperet. lex 8. *ff. de leg. Jul. repet.* — Operae autem pretium sit, cum hoc Plinii loco conferre *leg.* 6. § 3. *ff. de off. Procos. et legati*: ibi docetur, Proconsuli xenia quaedam accipere licere, si modum in iis servet, quod permissum est Epistolâ Divi Severi, quae lectu est dignissima; praeterea *mandatis* i. e. peculiari regulâ et lege agendi, quam a principe datam, in provincia regendâ servare debebant Magistratus, permissum esse magistratibus provincialibus ea accipere, quae ad victum quotidianum pertinent; quae tamen non ejusmodi esse debent, ut munera et dona potius existimanda sint, ne in vetitum legis Juliae incidant. Distinguendum igitur est inter *xenia*, *dona*, *munera* et minora quaedam munuscula; *xenia* proprie erant exigua quaedam dona, quae abeuntibus hospitibus et amicis dabantur.

Prisca haec erat apud omnes antiquitatis populos consuetudo, cujus passim apud scriptores vestigia occurrunt. Sic e. g. hîc laudare liceat Telemachum, quem abeuntem, apud Homerum, Menelaus hospitalibus donis prosequitur, equis et curru splendido. (*Odyss.* Δ. vs. 587).

Eo autem sensu vox apud nostrum usurpatur VI. 6. 14; inde promiscue dicitur de

omnibus parvis munusculis, quae non tam pretii ipsius causâ, quam ad amicum et gratum testificandum animum dabantur.

Sic noster V. 14. 8. se ipsum beatum dicit, quod in advocatione *non modo pactione, dono, munere, verum etiam Xeniis abstinuerit.* Ex eo verborum ordine optime perspicitur paucitas eorum donorum, quae Xenia dicebantur: ea igitur accipere Proconsuli licebat.

Discrimen autem inter *donum* et *munus* notat Ulpianus *l.* 194 *et* 214. *ff. de verb. signif.* Ibi docetur *donum* esse generis appellationem omnis rei quae datur, *munus* vero specialem denominationem rei quae ob certam causam, propter diem natalitium, vel Saturnalia, vel similem opportunitatem datur. Haec etiam *strenae* dicuntur, et teste *Suet. in Aug.* 57. *Calig.* 42, Principi Calendis Januariis dari solebant, et saepe ad immensas pecuniae summas crescebant. Bassus autem repetundarum reus factus, in eo excusationem quaerebat, quod munuscula tantum natali suo die, aut Saturnalibus accepisset: hoc ipsum lege vetitum erat.

Denique quartam speciem enumeravimus eorum donorum, quae ad vitam quotidianam pertinent, ducti verbis Ulpiani in *dict. l.* 6. § 3 *in fin.* ubi diserte inter haec et Xeniola discrimen notatur. Offerebantur scil. a provincialibus etiam varia esculenta et poculenta magistratibus, ut poma, rari fructus, delicati cibi, condimenta, aromata, vina eximia; haec peculiarem quandam donationum speciem efficiebant, a quibus prorsus abstinere magistratibus non injunctum erat.

Epist. XI. § 3. *Carent enim togae jure, quibus aquâ et igni interdictum est.* Erat hoc unum e privilegiis civium Romanorum, sive potius insignibus, quibus a peregrinis distinguebantur, quod haberent *Jus togae.* Genus hoc vestimenti, amplum et laxum, magnam habebat dignitatis atque majestatis speciem, et proprium esse debebat Romanorum ingenio gravi et severo. Itaque dicuntur etiam *gens togata*, et opponuntur *palliatis*, quibus inprimis Graeci significabantur, leviore quâdam veste usi. Hujus togae vero usus peregrinis erat interdictus, et summos honores Senatus externis Regibus cumulare putabatur, si cum aliis magistratuum insignibus, togam etiam praetextam dono iis mitteret. Verum hi nullum jus inde consequebantur: peregrinis vero in urbe degentibus jus togae concessum, tribuebat quoque jura civilia Romanorum. Vid. *Brisson. Antiq. Sel. I.* 15. *ibiq. notas Trekell.* Quemadmodum autem toga erat Romanorum insigne, quo gloriabantur, sic qui civium jure privabantur, etiam illud togae privilegium amittebant. Itaque Valerius Licinianus, quum ei aquâ et igne interdictum esset, quâcum poenâ etiam maxima capitis diminutio conjuncta erat, jus togae amisit, et palliatus incedere coactus est.

Ep. XII. Parva, ut ipse ait Plinius, quaestio, sed tamen quaestio exponitur in hâc Epistolâ. Marcellino, quaesturam in provincia agenti, nummi dati erant, quibus scribae cuidam praestitarum operarum mercedem solveret. Decessit vero scriba, antequam dies venisset, quo merces ipsi debebatur. Retinuit ergo Marcellinus illam pecuniam; sed nolens

lens suam facere, Romam reversus primum Caesarem, tumque ejus jussu Senatum rogavit, quid hîc juris esset, utrum scribae heredibus solvi deberet, an aerario restitui. Haec causa, cum coram Senatu, ut videtur, acta esset, pronunciatum est, pecuniam aerario esse inferendam. *Salarium* proprie erat munus, quod magistratibus a provincialibus dabatur, ut quasi eâ pecunia sal sibi emerent: quemadmodum vidimus Firmiano pecuniam datam esse, ex quâ unguenta sibi compararet. II. 11. 23. Sed latiori sensu *salarium* erat merces, quae ut inde victum quaererent, tempore Caesarum maxime dabatur medicis, et iis qui artes liberales exercebant l. 4. § 2. ff. *de decret. ab ordine fac.* Sic etiam subministris magistratuum provincialium annua quaedam merces, nomine salarii, constituta fuisse videtur: apparet vero ex eventu hujus causae, salaria non ita data fuisse, ut tamquam merces locati operis pro certo tempore peti possent, et si v. c. quotannis 400 dabantur, non tamen 200 competerent, si per sex tantum menses operae praestitae fuissent, sed magis doni instar illa habita fuisse, quod semper quidem dabatur, non tamen ante diem praestitutum peti poterat. Nam si reverâ operas locassent scribae, profecto heredibus merces denegari non potuisset illius temporis, quod defunctus in officio suo consumserat.

Ep. XV. § 3. *Nam in hoc quoque functus est — faciunt.* Mirum profecto videri possit, *praemiorum orbitatis* hîc mentionem fieri, cum lege Juliâ et Papiâ Poppaeâ *poena* statuta esset contra orbos, ut v. c. semissem tantum relictorum capere possent. *Bachius Hist. Jur.* L. III. c. 1. sect. 2.

Verum explicanda sunt haec verba ex pravâ Romanorum ejus temporis avaritiâ. Erant enim homines foedi, qui omnibus blanditiis et adulationibus captare studebant conjuges vel coelibes orbos, ut deficientibus legitimis heredibus, ipsi in eorum locum intrarent. Quorsum etiam pertinet locus *Plinii V.* 1. 3, ex quo apparet, foedam tamen et inhonestam hanc orborum captationem apud bonos habitam fuisse. Praemia igitur orbitatis in eo consistunt, quod homines liberis orbati semper cincti erant officiosorum adulatorum coronâ, et munuscula etiam accipiebant ab istis heredipetis, quo majorem sibi favorem conciliarent. Passim apud Horatium et Juvenalem perstringuntur avari illi orborum captatores.

Ep. XXIII. § 3. *Leges — quae majorem annis 60 otio reddunt.* Est locus apud Senecam *de brevitate Vitae c.* 20. a Gesnero citatus, ex quo apparet, maxime hîc significari Senatorum excusationem. Dicitur enim ibi, legem a 60 anno Senatorem non citare. Praeterea ad Senatores tantum hanc 60 anni excusationem pertinere, planum est ex l. 1. § 3. ff. *de vacatione mun.* Ubi docetur eum, qui 65 annos natus est et tres liberos habet, non tamen a *muneribus civilibus* excusari; tutor autem post 70 annum quis fieri non cogitur § 13. *Instit. de excus. tut. v. cur.*

Disputatio num numerus 60 annorum rectus sit, quia obstat locus Senecae Patris *Controv.* I. 8. ubi docetur eandem vacationem anno demum 65 concedi, ad hujus instituti rationem minus pertinet. Magis igitur est, ut videamus, quaenam *leges* sint a Plinio hîc signi-

significatae. Nusquam equidem invenire potui legem, quâ ejusmodi quid sancitum fuerit. Pluribus locis apud nostrum mentio fit legis, quâ de Senatus ordine aliquid statutum sit. Sic L. VIII. 14. § 9. memoratur *lex*, quâ definita erat ratio suffragiorum ferendorum. Eo vero loco magis significari videtur peculiaris quaedam ordinatio, sive Senatûs lex privata, in qua describebantur jura in Curiâ observanda, et officia privilegiaque Senatorum. Saepius etiam apud nostrum privata ejusmodi constitutio significari videtur, ubi *legis* mentio fit. Sic L. V. 14. 1. Flavius Aper in senatu Dextrum jurare coëgit *prolatâ lege de Senatu habendo, e republica esse quod censuisset.* Multa enim ad interiorem habendi Senatus rationem pertinentia, magis usu et consuetudine, quam certâ aliqua lege constituta fuisse, apparet ex l. supra cit. L. VIII. 14. 9. Ubi postquam variae partes juris Senatorii enumeratae sunt, haec subjunguntur, „omnia illa exemplis tradita fuisse, quod est fidelissimum praecipiendi genus." Erat tamen etiam praeter illam consuetudinem, lex quaedam scripta, quae Senatorii juris partes quasdam spectabat: in § 19. enim ejusdem Ep., verba ipsius legis citantur, sive illa privata quaedam fuerit ordinatio, sive Augustus de his rebus etiam constituerit, qui teste *Suet. in Aug. c.* 35. nova quaedam in Senatu habendo introduxit, eumque lege Seniâ supplevit. (*Tacit. Annal. XI.* 25.)

Ep. XXV. §. 1. *Suffragatorum nomina inventa sunt.* Suffragatores erant Viri honoribus jam perfuncti, qui candidatum aliquem fovebant, Principi amicisque commendabant, et variis artibus magistratum ipsi obtinere studebant, verbo omnia faciebant, quae intelliguntur locutione *necessitas ambiendi*, L. I. 1. 7. Sic in *Ep.* 17. *h. l.* § 7. Corellius dicitur fuisse Plinii in petendis honoribus *suffragator* et testis. Pars hujus officii cernitur ex L. III. 20. 5. Ubi describitur antiqua ratio comitiorum in Senatu ad creandos magistratus habitorum. In iis quidam ex suffragatoribus pro candidatis graviter et pauca dicebant, *quod plus etiam quam preces poterat.*

PARS SECUNDA.

JUS PERSONARUM.

Epist. II. § 2. *Hunc Regulus emancipavit, ut heres matris exsisteret.* Hic locus ita explicandus videtur. Regulus, cujus pravos mores jam saepius a Plinio notatos vidimus, unicum suum filium puerum adhuc emancipavit, i. e. per triplicem mancipationem et remancipationem, intercedente pacto fiduciae, qui ritus describitur apud *Gajum Comment. I.* 132, e potestate dimisit. Idcirco autem ita fecit, ut filius matris heres existeret. Nimi-

mirum mater filium heredem scribere videtur noluisse, quamdiu in patriâ potestate versabatur, ne pater hereditatem acquireret; quia fortasse, ob turpes ejus mores, Regulo infensa erat. Filius vero sui juris factus, poterat de hereditate maternâ, sive peculio adventitio, libere testare: quare eum, ut heredipetae facere solebant, turpi indulgentia pater captare conabatur, ne in testamento praeteriretur. Interpretes prolixe disputant ad verba sequentia, quibus haec Reguli captatio significatur, „ mancipatum" (ita vulgo ex moribus hominis loquebantur) „ foedâ et insolitâ parentibus indulgentiae simulatione captabat." Sed explicandum mihi illud videtur ex ipsâ mancipationis ritus naturâ. Filiusfamilias a patre ter extraneo *mancipabatur* et ab eo patri *remancipabatur*. Tertiâ demum vice *emancipabatur* et fiebat sui juris. Itaque, quamvis saepe hae voces confundantur, *mancipatus* proprie is est, qui tantummodo ex patris potestate exiit, ut in alterius mancipium veniat, ab eoque rursus, ex fiduciae pacto, patriae potestati committatur. Jam filius Reguli erat *emancipatus*, sed quia homines Reguli mores noverant et turpe consilium, quo illud fecerat, vulgo dicebant, filium magis *mancipatum* esse a patre, tertio, quo per eum reverâ in potestate retentum, ita acquireret, quam ex ejus potestate dimissum. Similis causa exponitur L. VIII. 18.

PARS TERTIA.

JUS RERUM.

Ep. X. Satis jucunda quaestio exponitur hoc loco. Sabina Plinium et Sabinum heredes scripserat. Servo suo in testamento legatum adscripsit, additis verbis, *quem liberum esse jussi:* nusquam vero in testamento ejusmodi jussum reperiebatur. Jam quaerebatur, num ex voluntate manifestâ testatoris legatum ratum haberi posset, inutiliter servo proprio relictum. Responderunt JCti a Plinio interrogati, legatum Modesto non competere, quia libertas ei testamento non expresse data erat: servo autem proprio legari non poterat nisi sub conditione, § 32. *Inst. de legat.* Fortasse tamen nonnulla contra hanc sententiam dubia moveri possint. Veluti verba, „ quem liberum esse jussi," eodem fere redeunt ac si testator in praesenti dixisset, *quem liberum esse jubeo;* nam ex voluntate domini servus libertatem nanciscitur. Voluit autem Sabina liberum esse Modestum, nam credidit se libertatem ipsi dedisse: Ex voluntate autem testatoris multa ambigue dicta explicanda *et semper in dubiis benigniora praeferenda sunt*, ut inquit Gajus *l. 56. ff. de reg. Jur.*, cui addatur eximia sententia Pauli *l. 179 ff. eod.* „ in obscurâ voluntate manumitten-

tis favendum esse libertati." Idem probus et honestus Plinii animus sensit, et ubi manifestam testatricis voluntatem perspiciebat, ibi e defectu scripturae lucrum facere noluit. Operae pretium sit adscribere hic loca quaedam Plinii, e quibus appareat eximius ejus honestatis sensus, inprimis in pie observandis defunctorum voluntatibus. „Confido," inquit in hâc *Ep.* § 3, „accessurum te sententiae meae, cum religiosissime soleas custodire defunctorum voluntatem, quam bonis heredibus intellexisse pro jure est: neque enim minus apud nos honestas, quam apud alios necessitas valet." Aurea sane sententia, et in quâ nescias, utrum magis admireris insigne virtutis studium, an dicti concisam elegantiam. Similis sententia est L. II. 16. 2. ad quem locum jam semel substitimus, ubi dicit, „sed ego propriam quamdam legem mihi dixi, ut defunctorum voluntates, etiamsi jure deficerent, quasi perfectas tuerer." Et in L. V. 7. 2. „Hoc, si jus adspicias irritum: si defuncti voluntatem ratum et firmum est. Mihi autem defuncti voluntas (vereor quam in partem JCti, quod sum dicturus, accipiant) antiquior Jure est." Cf. *l.* 38. *ff. de fid. commiss. libert.* — Verae igitur sunt laudes, quas elegantissimâ oratione Plinii ingenio, moribusque tribuit Cl. *van Hall in dissert. Belg. conscriptâ de C. C. Plinio Secundo in praefatione p.* 11.

PARS QUARTA.

CAUSAE NOBILES, ACTIONES, JUDICIA PUBLICA ET PRIVATA.

Ep. IX. Continetur hâc Epistola causa Julii Bassi, qui, cum jam semel sub Vespasiano accusatus et absolutus fuisset, nunc a Bithyniâ provinciâ, cui Proconsul praefuerat, et in quâ antea etiam quaesturâ functus erat (§ 6.) repetundarum reus factus est. Defensionem ejus Plinius contra Pomponium Rufum et Theophanem suscepit, satis difficilem: nam cum in aliis criminibus magis laudem, quam poenam mereretur, illud negari non poterat, eum contra legem a provincialibus dona et munera accepisse, quod ipse reus confessus erat (§ 8). Eo tamen successu Plinius cum Lucio Albino, deinde etiam Titius Homullus et Fronto pro Basso egerunt, ut quarto die causâ ad finem perductâ, Caepione Hispone censente, Judices ad litis aestimationem reo dati fuerint, salvâ tamen ejus dignitate. Baebius Macer contra, Consul designatus, eum plene lege repetundarum teneri voluerat (§ 16—17). Tertia etiam fuerat sententia Valerii Paullini, qui, ceteroquin cum Caepione faciens, referendum censuit de Theophane, quem in ipsâ accusatione contra legis repetundarum vetitum egisse contendebat; verum haec sententia effectum non sor-

sortita est. Eâdem vero hâc opportunitate SCtum factum videtur, quo omnia Bassi in provincia acta rescindebantur, et iis, de quibus aliquid statuisset, spatium biennii concedebatur ad agendum de novo, et petendam restitutionem. *Vid. L. X.* 64.

Ep. IX. § 5. *Dicerem de conspiratione delatorum, quam in quaestu habebant.* Significantur pactiones illae improborum quorumdam civium, qui ad movendam alicui litem, aut accusationem, coïbant et ex spoliis damnatorum turpe lucrum faciebant, quorum machinationes coërcitae fuerunt SCto Volusiano. De iisdem sermo est L. V. 4. ubi queritur Nigrinus, *in lites coïri et gloriae loco poni ex spoliis civium magnos et statos reditus;* non vero cogitandum hîc de *quadruplatoribus*, sive illis delatoribus, qui bona vacantia fisco deferebant, et ut praemium delationis, quartam bonorum partem accipiebant. Hoc nomen enim proprium tantum fuisse videtur huic generi delatorum, non vero aliis publicorum criminum accusatoribus. vid. Gesner. *in Not. ad h. l.* (*).

§ 15. *Censuit Baebius Macer Cos designatus, lege repetundarum Bassum teneri: Caepio Hispo, salvâ dignitate, judices dandos.* Ad hunc locum, juncto illo in § 20: *negant enim congruens esse retinere in Senatu cui judices dederis,* — redeundum iterum est ad quaestionem, jam plus semel tractatam, de poenâ legis Juliae repetundarum. Videtur enim vehementer repugnare sententiae, quam nobis vero similem esse diximus, ordinis amissionem non ipsâ legis poenâ comprehensam fuisse. Nam quum Baebius Macer censuisse dicitur, ut lege repetundarum teneretur Bassus, Caepio vero mitioris sententiae patronus, ut salvâ dignitate judices darentur, exinde dicas Caepionem eo benigniorem sententiam protulisse, quod Bassum non dignitate privari vellet, quam adimebat Macer, eo ipso quod lege repetundarum eum teneri censebat: Itaque poenam legis Juliae etiam fuisse ordinis amissionem. Verum animadvertendus est peculiaris Bassi casus; non negabat se munera accepisse, sed bonâ fide, non vero culpae conscius ita fecerat. Quare Caepioni aequum videbatur, ut quae cepisset quidem contra legem, ea secundum legem Judicibus datis restitueret: verum propter bonam fidem, infamiae notam ipsi inuri nolebat, quâ fiebat, ut Senatu moveri posset. Macer vero legem plenam suam vim etiam in Bassi causâ obtinere volebat, et cum eo faciebant ii, qui dicebant incongruum fore, si retineretur in Senatu, cui Judices dati erant; nimirum tam penitus conjuncta erat cogitatio infamiae cum litis aestimatione ex judicio repetundarum, ut cui semel Judices dati erant, is non amplius dignus haberetur qui Senatui adsideret, quia plerumque ordine movebatur. Itaque apparet, in nostram sententiam hunc locum commode explicationem pati. Caeterum hoc etiam dictum velim, non proprie referre, utrum legis poenâ, an censorio judicio Senatu moti fuerint repetundarum damnati, quoniam effectus erat idem; at tamen discrimen

(*) Neque tamen legibus Caducariis demum, nomen et originem debere videntur Quadruplatores: quippe qui plus semel memorantur apud Ciceronem. Vid. *v. g. Divinat. c. 7. in fin. Act. II. in Verrem 2. c. 7. in fin.*

men illud reverâ extitisse potuit: quod argumento *Epist. IX. L. II.* credere malumus.

Ep. XXIX. § 2. *Ecce Licinius Nepos, acer et fortis vir, mulctam etiam dixit Senatori.* Monet Plinius Voconium Romanum, ut Romam veniat ad judicandas causas graviores, de quibus proxime coram Praetore ageretur. Atque ut eum efficacius etiam hortetur, narrat Praetorem Licinium Nepotem Senatori, qui Judicis munus abnuerat, mulctam dixisse. Docemur igitur h. l. Praetores potuisse mulctâ coërcere eos, qui suâ vice, aut quum a partibus electi essent, judicare recusarent, quamvis hoc non certâ lege cautum et tempore Plinii obsoletum, a Licinio tum demum reductum fuisse, conficias ex § 3. huj. Epist. Verum mulcta haec indici non poterat, nisi ab Urbe abesset, qui judicare debebat: nam qui aderat et excusationem justam non habebat, etiam invitus pignoribus captis judicare cogebatur: *l.* 13. § 2. *ff. de vacat. et excus. mun.* Cernitur etiam in hâc Epistola ingens, hoc quoque tempore, Senatûs auctoritas: cum enim Praetor Senatori mulctam dixisset, is apud Senatum questus est et precatus, ut haec sibi remitteretur. Et Senatus non quidem Praetoris decretum rescidit sed tamen poenae quam dixerat veniam concessit.

EPISTOLARUM LIBER QUINTUS.

PARS PRIMA.

ANTIQUITAS, HISTORIA JURIS, VERBORUM SIGNIFICATIO.

Epist. I. § 2. *Curianus filius orabat, ut sibi donarem portionem meam, seque praejudicio servarem: eandem tacitâ conventione salvam mihi pollicebatur.* Assudius Curianus, homo dives et orbus, a matre Pomponiâ Gratillâ testamento exheredatus erat, quae Plinium et alios quosdam heredes scripserat. Curianus autem hereditate matris non quidem indigebat; sed ne judicio defunctae turpiter notatus videretur, et querelam tamen inofficiosi, propter conscientiam male de matre meritorum, movere vix ausus, Plinium convenit, eumque precatus est, ut sibi portionem suam hereditariam donaret, sperans fore, ut si homines viderent eum a Plinio eo honore esse habitum, confiderent a matre inique esse exheredatum: simul promittebat, se portionem, quam accepisset, Plinio esse restituturum. Is vero recte objecit, tum alia, tum haec, donationem illam non pos-

posse impedire, quo minus eum homines recte a matre exheredatum crederent; et ita demum hanc labem dilui posse, si judicio inofficiosi testamenti heredes instituti ipsi hereditatem cedere cogerentur. Quare suadebat Curiano, querelâ inofficiosi experiri; is vero ductus metu ne repulsam ferret, si publice agere institueret, iterum rogavit Plinium, ut privato rem cognoscere vellet: quod obtinuit. In judicii ergo modum, cui ipse praesidebat, adhibitis in consilium duobus JCtis, de causâ cognovit, et audito Curiano, contra ipsum pronunciavit.

Caute distinguendum hoc privatum Plinii judicium ab arbitriis privatis ex compromisso. In his enim partes conveniebant pacto vel jurejurando, aut certâ pecuniae summâ depositâ, ut ad componendam controversiam viri amici et juris periti arbitrio se committerent. Sententia hujus arbitri dabat pacti exceptionem, et inter interpretes disputatur, utrum ab illâ appellare licuerit. Vid. *Cujac. in Paratit. ad Cod. L. III. T.* 55. Sed plane diversus erat Curiani hic casus: is enim Plinium, qui ipse erat litis particeps, fidei atque probitati ejus se committens, rogavit, ut inspicere vellet causas, quibus mater ducta eum exheredaverat, utrum justae essent. Neque hujus disquisitionis, aut sententiae, ulla erat vis in jure: nam, quamvis contra Curianum pronunciâsset Plinius, tamen is a movendâ querelâ inofficiosi contra ipsius coheredes non destitit. (§ 6). Itaque magis significatur illud amicorum judicium, qui apud Ciceronem pro Quintio c. 5. *disceptatores domestici* vocantur, a quibus si res componi non potuisset, tum demum vocatio in jus sequebatur.

Epist. I. § 3. *Praeterea non esse satis honestum, dare et locupleti et orbo.* Laudavimus jam hunc locum ad *Lib. IV. Part. I. Ep.* 15. Ubi egimus de heredipetis. Nimirum Plinius idcirco Curiano portionem suam donare nolebat, ne videretur hâc donatione Curiani divitis, et legitimos successores non habentis, animum sibi velle conciliare, ut ex ejus testamento caperet.

Epist. I. § 9. *Ibi ego — tantundem.* (§ 11). Habemus hic exemplum transactionis specialis extrajudicialis: Curianus metuebat eventum querelae inofficiosi: ipsi heredes non eo judicio implicari cupiebant. Igitur in aede Concordiae partes convenerunt, et Plinius eas conciliare studens, ita Curianum a querelâ movenda desister perpulit, ut quartam bonorum partem acciperet, aeque ac si non exheredatus, verum hereditas legatis exhausta fuisset, quo ut eum magis etiam perduceret, promisit se quartam illam ex suâ portione esse suppleturum. Honestas igitur et verum animi decus Plinii in hâc causâ rursus conspicuum fuit: quare etiam Assudius Curianus ipsi legati honore in testamento gratum animum testificatus est. Caeterum plura loca notabilia continet haec Epistola, quae tractabimus, ubi de judiciis causisque agemus.

Epist. IV. init. *Vir praetorius solers a Senatu petiit, ut sibi instituere in agris suis nundinas permitteretur.* Non licebat civitatibus aut municipiis, imo ne privatis quidem hominibus, in propriis fundis novas nundinas pro lubitu introducere, ne vel auctâ nego-

tiorum in ejusmodi loco, et hominum frequentiâ, vicina oppida damnum inde paterentur, neve plures homines in unum locum saepe convenirent, quam justum et tutum videretur. Jus igitur nundinarum instituendarum impetrandum erat liberâ repub. a Senatu, ut videtur, quandoquidem, etiam sub Caesaribus, penes ipsum hujus rei arbitrium fuisse, ex hoc Plinii loco discimus: tum in Suetonio legimus in *Vitâ Claudii c.* 12. „Imperatorem jus nundinarum in suis praediis instituendarum a Consulibus petiisse. Consules vero sine dubio hâc de re ad Senatum retulerunt; non credibile enim est, penes eos fuisse arbitrium decernendi in causâ, quae tam gravis existimabatur, ut ne ipse Princeps quidem propriâ auctoritate sibi agendum esse hâc in re duceret. Caeterum hancce etiam Senatus cognitionem, ut plerasque alias, Imperatores deinceps cum eo partiti sunt, atque ita a Principe petendum esse jus nundinarum introducendarum, docetur *l.* 1. *ff. de nundinis.* Qui vero hos mercatus publice concessos per decennium non exercebat, eorum usum atque privilegium amittebat. *l.* 1. *ff. cit.*

Epist. XI. Non inficete Plinius hâc Epistolâ Suetonium flagitat, ut Historiarum libros edat, quos omnes cupide exspectabant. Utitur per totum hunc locum locutionibus et formulis e jure desumtis; Sponsores, inquit, hendecasyllabi mei exstiterunt amicis communibus, fore ut mox libros tuos ederes: nunc autem jamdiu es in morâ solvendi: libera ergo illos hoc sponsionis onere, tandem in vulgus emittendis libris. Cernitur hîc discrimen, quod saepius deprehenditur inter *sponsores* et *fidejussores: Spondere*, magis dicitur is, qui suâ fide promittit aliquem aliquid esse praestiturum: Sic hendecasyllabi Plinii sponsores quasi erant Tranquilli, fore ut mox scripta sua editurus esset. Fidejussores magis sunt, qui in securitatem creditoris principali obligationi accedunt. Vid. *Heinecc. Antiq. ad Tit. Inst. de fidejuss.* § 4. — Sed ulterius jocum persequitur Plinius: queritur hendecasyllabos suos, tamquam sponsores Suetonii, quotidie quasi ab ejus creditoribus conveniri, ut datam fidem praestent: imo impatientiorem esse coepisse creditorum moram et nil mirum fore, si mox ad Praetoris Tribunal vocarentur, ibique solenni formula adigerentur exhibere rem promissam. Gratum lepos et urbani joci sales, huic loco adspersi sunt.

Epist. XIV. § 7. *In fine dixit: petendum ab optimo Principe, ut quia leges, quia SCta contemnerentur, ipse tantis vitiis mederetur.* De opportunitate, quâ Nigrinus hanc sententiam protulit, postea commodius videbimus. At etiam in hâc Parte ad hunc locum subsistendum esse putavi, quia argumento esse possit, quam penitus jam tunc Romanorum mentibus inhaeserit Caesaris cogitatio, tamquam summi Imperantis, qui non tantum jus facere libere posset, sed etiam efficacius, quam leges aut SCta, illud constituere.

Epist. XV. *Secesseram in municipium, quum mihi nunciatum est, Cornutum Tertullum accepisse Aemiliae viae curam.* Operae pretium est ad hunc locum quaedam adnotare de ratione curandarum viarum, tam Urbanarum quam publicarum. Liberâ republicâ Aedilibus Curulibus, ut aedificiorum publicorum, sic etiam viarum cura erat commissa.

Vi-

Videre debebant, ut omnia haec essent sarta tecta, ut tutus per Urbem incessus pateret, utque impedimenta e viis amoverentur. vid. *l.* 42. *ff. de Aedilit. edict.:* cujus officii partes describuntur in Tit. ff. *de via pub. et si quid in ea factum esse dicatur.* — Censorum autem, quibus nonnulli hoc munus adscribunt, magis fuisse videtur novas vias sternendas publice locare. Habebant etiam Aediles ministros quosdam, sive Magistratus minores, Quatuorviros dictos viarum curandarum intra Urbem. *Pompon. de orig. Jur.* § 30. Distinguendum porro inter vias publicas, et magnas illas militares, quae gloriae suae monumenta posteritati reliquerunt Romani. Hisce peculiares Curatores etiam liberâ republicâ erant praepositi, quorum postea auctoritatem auxit Augustus, constitutis viris Praetoriis ad muniendas vias. Non levis horum erat dignitas, si quidem binis lectoribus utebantur, et ut ex hoc Plinii loco apparet, etiam post consulatum et summos honores illud munus concedebatur, et honorificentissimum existimabatur. Singulae viae militares suum videntur habuisse curatorem: sic Cornuto Tertullo viae Aemiliae cura mandata fuit. Vid. *Lipsius ad Tacit. Annal. III.* 31. et *Everardus Otto in diss. de tut. viar. pub. II.* 5.

PARS SECUNDA.

JUS RERUM.

Epist. VII. Satis gravis in hâc Epistolâ exponitur quaestio de civitate herede instituendâ. Scil. his verbis, „ *Nec heredem institui, nec praecipere rempublicam posse constat.*" docemur errare eos, qui civitatem, rempublicam, aut municipium ex testamento heredis titulo capere potuisse affirmant, antiquo Jure Romano. Vid. v. c. *Westenberg in comp. ff. ad Tit. de hered. instit.* § 12. Qui ad probandam suam sententiam affert v. c. *l.* 26. *ff. ad SCtum Trebellian.* Sed ex hâc lege illud tantummodo scimus, quod etiam aliunde satis constat, hereditates per fideicommissum civitatibus restitui potuisse ex SCto Trebelliano. Concessum illud est SCto Aproniano, de quo disputant Viri docti ad quodnam tempus referendum sit. Sed vero similior eorum videtur sententia, qui sub Trajano factum esse existimant. Eo certe regnante hereditates per fideicommissum civitatibus transmissae fuerunt. Exemplum habemus ex ipso Plinio depromtum *L. X.* 79. Ubi a Julio Largo fiduciarium heredem se institutum esse narrat, ut praeceptâ certâ summa, hereditatem Heracleotarum et Tianorum civitatibus restitueret. Vid. *Bach. Diss. de legib. Trajani p.* 137. Contrariam sententiam tuetur *Heinecc. Antiq. Rom. ad Instit. II.* 14.

§ 2.

§ 2. — Est vero haec L. 26 cit. inprimis argumento, non licuisse directe civitates instituere; idcirco enim fideicommissa introducta sunt, ut iis etiam relinqui posset, quibus directe capere legibus vetitum erat. Afferuntur etiam a *Westenberg. l.* 117 *et* 122. *ff. de Leg. I.* Verum his legibus docetur, legari posse civitatibus, non vero hereditatem relinqui; atqui antiquitûs, ne legatum quidem civitati relictum valebat. Sed primum Nerva rescripsit, tum Hadrianus SCto sanxit, ut omnibus civitatibus, quae sub imperio Romano erant, legari posset. *Ulpian. fragm. XXIV.* 28. Nunquam igitur antiquitûs civi Romano licuit universitatem aliquam heredem instituere, quia incerta ejus censebatur esse persona; sed excipitur unus casus. Poterat enim libertus a civitate manumissus civitatem illam heredem instituere, quod sancitum est SCto memorato in *l. un.* § 1. *ff. de libert. universitat.* Animadvertenda praeterea sunt sequentia Plinii verba, ubi dicit neque *praecipere posse rempublicam.* Pertinent haec ad modum legatum relinquendi per praeceptionem, de quo multa habet *Gajus Comment. II.* 216. Per praeceptionem legabatur his verbis, *L. Titius hominem Stichum praecipito.* Unde variae erant interpretum sententiae: quibusdam, ut ipso Gajo ejusque praeceptoribus, et Sabino censentibus, nulli per praeceptionem legari posse, nisi qui ex hereditate etiam caperet, quia magis ad successionis, quam ad legati naturam accedere videbatur haec praeceptio: quare iidem contendebant, quod per praeceptionem legatum erat, nullo modo peti posse, quam judicio familiae erciscundae, et proprie ita tantummodo relinqui posse quod esset testatoris. vid. *Gaj. l. cit.* Sed diversae scholae auctores existimabant, legatum per praeceptionem extraneo relictum valere, et quum praepositio *prae* addita voci, *capito*, pene inutilis esset, aeque habendum esse, ac si simpliciter per vindicationem legatum esset. Jam Plinius his verbis docet, tale legatum civitati relictum non valere: atque ratio in promtu est: nam legatum praeceptionis, secundum plurimorum JCtorum sententiam, relinqui non poterat, nisi heredibus: respublicae autem heredes scribi non poterant; atqui ergo. Plinium igitur cum hisce auctoribus fecisse dicas, si nempe jam tum, ut satis probabile est, Imperator Nerva introduxerat novum jus, ut civitatibus posset legari. Etiamsi enim legatum iis relinqui posset, non tamen *per praeceptionem* ita fieri posse existimabat. Quodsi oppositae sententiae eum addictum fuisse statuamus, Plinium hanc epistolam scripsisse credere debemus, antequam Nerva novum jus introduceret.

Hisce omnibus praemissis, videamus de ipsâ causâ, quam hic exponit Plinius. — Saturninus ipsum et Calvisium heredes scripserat: atque ex eodem municipio Como cum iis ortus, pro quadrante illud instituerat: deinde vero, nescius rempublicam, neque ex testamento heredis titulo, neque etiam legati nomine, si per praeceptionem relinqueretur, capere posse, pro quadrante illo, sive ut minus, sive ut plus etiam relinqueret, jussit, ut quadringenta millia civitas Comensium ex hereditate praeciperet. Utrumque, ut dicit Plinius, si jus adspicias, irritum erat: sed apparuit rursus insignis ejus, quam jam semel notavimus in simili causa, pietas et defunctorum voluntatis observatio.

Sa-

Saturnini enim extremum judicium stricto jure antiquius sibi esse dicit: et Calvisium monet, ut in Senatu Comensium legatum iis inutiliter relictum offerat; ut cum simul exposuisset, quid proprie juris fuisset, non tamen Plinii liberalitatem, verum Saturnini munus, suam tantummodo ejus voluntatis observantiam laudarent.

PARS TERTIA.

CAUSAE NOBILES, ACTIONES, JUDICIA PUBLICA ET PRIVATA.

Epist. I. § 6. in fin. *Post hoc ille cum caeteris subscripsit Centumvirale judicium: mecum non subscripsit.* Curianus, postquam privato Plinius cum duobus Juris peritis, Corellio et Frontino, de jure ejus querendi inquisivisset, et justas causas eum irascendi non habere pronunciâsset, ad hanc tamen sententiam non substitit: verum Praetorem adiit, et questus est se injuste esse exheredatum. Et quum ad causas Centumvirales inprimis omnes pertinerent, quae in hereditatibus earumque petitionibus versabantur, et sic etiam inofficiosi querelae (vid. l. 13 et l. 17. *princ. ff. de inoff. testam.* Exemplum est apud nostrum in causâ Acciae Variolae, quae describitur *L. VI. Ep.* 33.), ipse Curianus, et heredes instituti, judicium Centumvirale subscripserunt, excepto Plinio, quocum pudore fortasse motus non subscripsit, quia jam antea moderate et aeque ipsi querelam abjudicâsse videbatur. — Merito autem hic quaeratur, quaenam fuerit illa subscriptio Centumviralis? Res sane est difficilis, quia in nullâ alia causa privata, qualis erat querela inofficiosi, partes, quantum sciam, *subscripsisse* memorantur, et ubi *subscriptionis* mentio fit, ea plerumque intelligitur, a quâ accusator in criminibus publicis incipere debebat. Vid. ex. gr. l. 7. ff. *de accus. et inscript.* Non talis subscriptio hîc intelligi potest: non enim querela inofficiosi erat accusatio aliqua publica; at possit fortasse res explicari ex ipsa ratione et naturâ querelae inofficiosi: haec enim non proprie erat actio, quae intendebatur heredibus institutis ad repetendam hereditatem, sed impugnatio judicii defuncti, quâ petebatur, ut rescinderetur testamentum tamquam non sanâ mente factum; neque igitur poterat contra heredes agi solito more, ut in jus vocarentur, ut solennes ritus observarentur citationis, vadimonii, etc.; sed quandoquidem tamen in eo versabatur heredum scriptorum commodum, ut filio, aliive querelam moventi, contradicerent, cum eo conveniebant, instrumento quodam ab utrâque parte subscripto, ut Centumvirorum judicio causa cognoscenda committeretur: ut si probaretur testator iniquis causis motus, et quasi non sanâ mente exheredâsse, testamentum tamquam non jure factum rescindere-

 tur,

tur, et hereditatem inique exheredato heredes restituerent. Haec igitur mihi illa subscriptio fuisse videtur.

Dicit praeterea Plinius, Curianum *secum non subscripsisse*. Hinc oritur alia quaestio, de quâ videre non abs re sit: nam quomodo fieri potuit, ut Curianus contra reliquos heredes querelam inofficiosi moveret, non vero contra Plinium. Illius enim effectu totum testamentum corruebat jure antiquo, atque etiam Plinii tempore, neque tantum heredis institutio, sed etiam tutoris datio, legata, fideicommissa exstinguebantur, quod postea demum mutatum a Justiniano *in Nov.* 115. Atqui, si Curianus victor ex judicio discedebat, totum matris testamentum pro non scripto habebatur, neque igitur ratione Plinii solius effectum sortiri poterat. — Verum explicanda rursus haec difficultas ex interiori querelae ratione, quae, ut jam diximus, non proprie erat actio quaedam, contra heredes mota, neque igitur, ut ceterae actiones, quibusdam causis praescribi poterat. Interpretatione enim JCtorum demum introductum est, ut quinquennio praescripta censeretur, quia etiam de statu defunctorum, post quinquennium a tempore mortis, quaerere vetitum erat. Quod primum introduxit Imperator Nerva, l. 4. ff. *ne de statu defunct. post quinquen. quaeratur*. Non tamen tempore Plinii haec quinquennalis praescriptio in foro recepta fuit, sed ut tamen certis quibusdam finibus circumscriberetur querelae movendae licentia, antiquitûs hoc jus invaluisse videtur, ut heres, tamquam bonae fidei possessor, anno usucaperet res hereditarias, adeoque, si post illud tempus querelam moveret, repelleretur exceptione longi temporis, nisi lis jam contestata fuisset, sive alio modo, sive subscriptione Centumvirali. Anno enim usucapiebantur omnes res hereditariae, etiam quae solo continebantur, quamvis proprie ipsa hereditas usucapi non posset: sed quia lex XII tabb. rebus soli, sive immobilibus, biennium ad usucapiendum praefiniverat, caeteris vero annum: hisce etiam hereditas contineri credebatur, quae certe non erat res soli. Docet haec *Gaius Commentar. L. II.* § 54. Jam nihil vetabat exheredatum querelam movere cum quibuscunque vellet heredibus, neque debebat cum omnibus subscribere; res enim eodem redibat, quia si victor discedebat, ab omnibus heredibus, testamento rescisso, hereditatem recuperabat, nisi tamen interim is heres, quocum non subscripserat, res hereditarias anno praeterlapso usucepisset. Hic enim, si testamentum rescindebatur, tutus erat, non quia contra eum querela non mota fuerat, sed vi usucapionis; sic etiam in hâc causâ Curianus cum reliquis matris heredibus, praeter Plinium, Centumvirale judicium subscripserat: jam si intra annum post aditam hereditatem testamentum rescissum fuisset, etiam Plinius portionem suam hereditariam restituere debuisset. Sed cum res nondum ad finem perducta esset, biennium jam erat praeterlapsum, tumque omnia usuceperat; itaque ipse hanc causam affert in § 10. *h. Epist.* „ Scis te non subscripsisse mecum et jam „ biennium transisse, omniaque me usucepisse."

Epist. I. § 7. *Appetebat judicii dies, — capitis rei exirent.* Dixeris ex hoc loco, in Centumvirali judicio etiam de publicorum criminum accusationibus actum fuisse, quem quo-

quorumdam interpretum errorem confutat *Siccama in Dissert. de Jud. Centumvir. L. I.* 7. Neque etiam locus hic ejusmodi interpretationi ansam praebere potest: non enim dicuntur coheredes Plinii timuisse, ne in Centumvirali judicio publici criminis alicujus accusarentur, verum ne ea protraherentur, e quibus capitis rei fieri possent. Nimirum quidam ex illis amicitiae necessitudine conjuncti fuerant cum Junio Aruleno Rustico, qui sub Domitiano ultimo supplicio affectus est, quia in laudem Paeti Thraseae, et Helvidii Prisci, librum composuerat (vid. *Suet. in Domit.* 10. *Tacit. in Vit. Agricol.* 2. mentio etiam ejus fit apud nostrum *L. I.* 5. 2. *L. I.* 14. 2. *L. III.* 11. 3.), et cum uxore ejus Pomponiâ Gratillâ, quae itidem sub Domitiano relegata fuerat. Jam metu temporum, ne scil. haec amicitia sibi in fraudem verteretur, heredes Gratillae centumvirale judicium timebant, ne cogerentur fateri, familiaritatem quamdam sibi cum majestatis condemnatis intercessisse. Caeterum alius etiam locus e Plinio protrahi possit, ad probandum apud Centumviros publicas causas actas fuisse: scil. ex L. VI. 33. 9. Ubi centumvirale judicium diserte a privato distinguitur. Sed commode etiam aliam explicationem hic locus patitur. Dicitur enim in causâ Acciae Variolae tantas computationes et calculos usu venisse, *ut in privati judicii formam centumvirale versum videretur.* Alio autem sensu judicia privata hîc dicuntur, quam quo opponuntur publicis: sic enim intelliguntur ea, in quibus causae e jure civili tractantur, quando publica contra sunt, in quibus de publicorum criminum accusationibus agitur. Hoc vero loco magis videntur intelligenda *arbitria*, quae opponuntur *judiciis legitimis* sive stricti juris, et in quibus causae agebantur bonae fidei. Nam, qui in ejusmodi arbitrio dabantur a Praetore, haud semel dicuntur etiam *judices*, et arbitria ipsa praetoria, *judicia:* certe eo sensu *judicium privatum* hîc accipiendum esse, apparet ex toto contextu: quamvis enim causae publicae quoque coram centumviris agi potuissent, hîc certe privata lis agebatur: absurdum autem fuisset dicere, judicium centumvirale in privatum mutatum fuisse, quum in eo ipso causa tractaretur privata: jam nihil mirum est in arbitriis, quae hîc dicuntur judicia privata, et in quibus non quaerebatur *utrum*, sed *quantum* debebatur, multas tabulas et computationes usu venisse. Neque igitur ex hoc loco probari possit, Centumviros de publicis causis cognovisse.

Epist. IV. Quae ad hanc Tuscilii Nominati, et Vicentinorum causam pertinent, in quibus multa de judiciis et advocationibus notatu digna occurrunt, una adnotatione aptius comprehendemus.

Tuscilius Nominatus in Senatu, Vicentinorum legatis advocatus adfuit, quo impediretur, quo minus Solerti, nundinarum jus roganti, illud concederetur; cum eo die res ad exitum perduci non potuisset, et sequenti Senatu iterum de eâ agi deberet, legati sine Tuscilio Nominato intraverunt, et causam rogantibus ab ipso se deceptos questi sunt. Compertum tunc est, Nominatum pro primâ advocatione non tantum contra legem pecuniam a legatis accepisse, sed etiam pro alterâ, in quâ, quod gravius erat, promisso non steterat.

 Hâc

Hâc inprimis perfidiâ motus, Nepos Praetor postulavit, ut in Senatum Tuscilius introduceretur, et de eo extraordinaria cognitio haberetur. (§ 3.) Crimen enim advocati, qui causam deseruerat, quamvis proprie praevaricatio dici non posset, extraordinariâ tamen cognitione puniebatur. l. 1. § 1. ff. *de praevaricat.* Quum igitur inductus esset Nominatus, (Epist. XIV. h. l.) Vicentinorum testimonio adjutus, accusationem perfidiae diluere conatus est (§ 1—3), quod tam probabiliter fecit, ut censente Consule designato absolveretur, quia non tam fraude egisse videbatur, quam constantiâ caruisse; quare hoc praevaricationis crimine liberatus fuit. Erat tamen unus, qui Nominatum eâ poenâ afficiendum censeret, ut in quinquennium ipsi advocatione interdiceretur; unde apparet, quaenam vulgaris poena fuerit extraordinariae illius de advocatorum praevaricatione cognitionis: et quam deminuta jam tum fuerit causarum patronorum antiqua libertas et existimatio, ut peculiarem quandam advocationis artem publice profiteri censerentur, cujus licentia ut dabatur, sic poenae nomine adimi poterat. — Probe autem animadvertendum est, de eâ tantum Nominati accusatione actum fuisse, quod scil. causam deseruisset: de acceptâ vero pecuniâ sententia Consulis Afranii id tantum statutum est, ut eam Vicentinis restituere deberet (§ 5.) Nimirum SCto Neroniano, facto A. U. 808, postquam lege Cinciâ primum, dein SCto sub Augusto facto, causarum patronis ob causas orandas pecuniam accipere prorsus vetitum fuerat, sub Claudio vero Imperatore SCtum, modum huic rei adhibuerat, ut ad dena usque sestertia quis ob causas orandas capere posset, SCto igitur illo Neroniano, auctore Tacito *Annal. XIII.* 5. cautum, *ne quis ob causam orandam mercede aut donis emeretur.* Teste vero *Suetonio in Nerone* 17, novus eo modus definitus est, ad quem capere liceret, ita ut *litigatores pro patrociniis certam justamque mercedem solverent.* — Disputant de conciliatione horum locorum *Bachius Hist. Jur. III.* 1. 3. 26. et *Diss. de legib. Trajani p.* 92. et interpretes Suetonii ad hunc locum. Possit fortasse haec lis ita componi. Scil. verbis SCti, quae Tacitus memorat, non vetantur causarum patroni *post* oratam causam honorarium sive mercedem accipere, sed tantum *mercede aut donis emi:* discrimen autem maximum hîc esse, apparet ex SCto, cujus quaedam verba memorantur a Plinio in Ep. XXI. h. l. Hoc etiam *venire et emi advocationes* vetabantur; quin imo jurare debebant litigantes ante editam actionem, se nihil advocato dedisse, promisisse, cavisse. Eodem vero SCto permittebatur advocato causâ peractâ, pecuniae summam, decem millia nummûm non excedentem, accipere. Tacitus igitur illud tantum SCti Neroniani vetitum memorat, de quo Claudiano SCto non adhuc cautum fuerat, *ne emerentur* advocationes. Suetonius vero fortasse ejusdem SCti aliud caput significavit, quo modus accipiendae mercedis, quem Claudius constituerat, denuo circumscribebatur, et quo negotiis peractis certum honorarium accipere permittebatur. Difficultas quaedam oriri adhuc posset ex iis, quae dicit Plin. *in* § 8 *in fin.* h. Ep., ubi felicem se praedicat, quod ab omni prorsus, non modo pactione, dono, munere, sed etiam xeniis, in causis agendis abstinuerit, et in sequentibus verbis de-

declarat, omnia haec illicita et turpia esse; exinde dixeris SCto Neroniano omnia prorsus dona advocatis prohibita fuisse. Sed verosimile est, Plinium hic quoque significâsse dona data ad *emendam* patronorum advocationem, quia haud credibile est, eum tam inhonestam et turpem declarâsse rem, quae jam antea publicâ auctoritate ex SCto Claudiano recepta et comprobata erat, acceptionem honorarii post advocationem.

Hoc igitur modo Tacitus recte dicere potuit, Neronem SCto prohibuisse, quo minus advocati aliquid acciperent, scil. ante causam finitam: Sueton. vero, eum certum terminum posuisse, ad quem capere liceret.

Sed ne longius, quam par est, a Nominati causa evagemur: is restituere coactus fuit, quod acceperat, quia, antequam negotia peracta essent, hanc pecuniam a Vicentinis exegerat: alioqui condemnari tantum potuisset ad restitutionem ejus, quod summam SCto Neroniano definitam excedebat, quae quanta fuerit ignoramus. Ex hâc vero Nominati avaritiâ causam cepit Nigrinus Trib. pleb. in advocatos invehendi, eorumque legum et SCtorum oblivionem reprehendendi. Is enim, antequam de Nominato perrogaretur, sententiam de scripto protulit, quâ, datâ hâc opportunitate, questus est *venire advocationes, venire quoque praevaricationes. Ep. XIV.* § 6. Primum illud SCto sub Nerone facto coërcitum fuerat, sed sensim ejus vis aboleverat; *venire autem praevaricationes*, dicitur de eâ advocatorum malâ fide, quâ, cum causam alicujus primum orandam suscepissent, dein adversarii pecunia corrupti, clientis partes improbe deserebant. Tum dixit Nigrinus (ibid.), *in lites coiri, et gloriae loco poni, ex spoliis civium magnos et statos reditus. — In lites coïre* dicebantur homines, qui societate quâdam conjuncti, lites movere opulentis civibus studebant, ut ex spoliis inde redactis ipsi ditescerent. Lucrum itaque, ex illis accusationibus perceptum, socii inter se dividebant. Foedae hae pactiones repressae primum fuerunt SCto, facto sub Tiberio, Coss. M. Licinio Crasso, et L. Calpurnio, ad legem Corneliam de falsis: Hujus legis poenâ affici poterat, quicunque ob struendam advocationem, testimoniave, pecuniam accepisset, pactusve fuisset, societatem coïisset, aut aliquam delationem interposuisset. vid. *Bach. Hist. Jur. III.* 1. 3. 9. Tum ulterius de improbis his machinationibus factum est SCtum Volusianum: eo enim Modestinus in l. 6. ff. *ad leg. Jul. de vi priv.* cautum fuisse docet, ut qui in alienam litem coïissent, tenerentur poenâ legis Juliae de vi privatâ. Ultima igitur haec Nigrini verba minus ad advocatorum fraudes, quam ad accusatorum flagitia pertinuisse videntur: eventum habuit ejus dicta sententia, quam speraverat. Paucos post dies oratio Imp. Trajani in Senatu lecta est, ad quam SCtum factum videtur, ad coërcendam advocatorum licentiam: cujus verba quaedam memorari puto a Plinio in Ep. XXI. § 4. h. l.

Ep. XX. § 2. *Inducti in Senatum inquisitionem postulaverunt.* Bithyni cum Rufum Varenum Bithyniae Procos. in Senatu repetundarum reum fecissent, ex verbis legis tempus postulaverunt, quo ab inquisitoribus probationes conquiri possent, et potestatem testibus denunciandi, ut statuto die in judicio adessent. Idem vero tempus, atque po-

testatem eandem Varenus sibi quoque petiit; quae lege non accusatori, reo vero soli concessa erat. (§ 7 *in fin. h. Ep.*) Quare ejus petitioni contradixerunt Bithyni, et quum de eâ re prius esset cognoscendum, Plinius Vareni causâ susceptâ pro eo dixit: postero die autem Homullus: Bithynorum partes egerunt Fontejus Magnus et Nigrinus. Res eum eventum habuit, ut quod petiverat Varenus impetraret, itaque potestas ei decerneretur testes evocandi. Quod quamvis *non satis usitatum* dicit Plinius in § 7. exempla tamen similis concessionis afferri possint. Sic apud *Tacit. Annal. XIII.* 43. narratur, Suillium, cum repetundarum accusatus esset, inquisitionem impetrâsse, quae annum duraret. — Multis etiam postea disputationibus ansam praebuit haec Vareni causa, de quibus videndum erit ad *L. VI.* 5. 1. et *L. VI.* 13.

Ep. XXI. *Descenderam in Basilicam Juliam, auditurus, quibus proximâ comperendinatione respondere debebam.* Satis difficilis est hic locus. *Comperendinatio* vulgo dicitur locum habuisse in judiciis publicis; quaedam leges publicorum judiciorum duas admittebant actiones: in primâ actione incipiebat accusator dicere: tum reus se defendebat. Si jam judicibus videretur, actio poterat comperendinari, i. e. in *diem perendinum* s. tertium proprie, constituebatur actio secunda, in qua inversus ordo servabatur, ita ut primum reus verba faceret, tum accusator. vid. *Sigon. de Judiciis L. II.* 20. Haec erat ratio comperendinationum: sed eae tantum in judiciis publicis usu veniunt. Hoc vero loco, quod omnino animadvertendum, *comperendinatio* dicitur de dilatione causae privatae. Eodem sensu *Gajus Comment. IV.* § 15. dicit, postquam Judex datus erat a Praetore, partes statuere consuevisse comperendinum diem, quo ad judicem venirent. Arctior itaque vocis significatio, quae proprie notabat dilationem in tertium diem, temporis tractu ita amplificata videtur, ut de omni constitutione diei, etiam remotioris, diceretur, quo causa, quae ad finem perduci non potuerat, retractaretur. Sic etiam Centumvirale judicium hoc casu, cum Plinius causam orandam in eo suscepisset, in alium diem dilatum fuisse videtur: neque objiciat quis, ceutumvirale judicium nullo modo differri potuisse (vid. *adnotatio ad Ep. I.* 18. *6. in parte II.*) Scil. in eo partes non convenire poterant, ut causa differretur, neque ipsis dilatio ad probationes ulterius conquirendas concedebatur, sed si causa ita gravis esset, ut uno die absolvi non posse videretur, quidni in alium diem etiam judicium centumvirale Praetor distulisset? quod etiam in hâc Epistolâ propter aliam causam factum esse vidimus. (vid. § 5. h. Ep.) — Plinius igitur in causâ Centumvirali egisse videtur; et cum res comperendinata esset, interim nescius, quisnam advocatus pro adversario eo die dicturus esset, in Basilicam Juliam descendit; ibi, quod scire cupiebat, auditurus.

§ 2. *Sedebant judices — ut non mora laeter.* Lectu dignissimus est hic locus: verissime enim omnes partes Tribunalis Centumvirorum describuntur; judices in quatuor Tribunalia divisi, in loco altiori subselliis assidentes, Decemviri medium quemdam locum post Praetoris sellam vacuam occupantes; advocati hûc atque illûc in auditorio spatiantes, dum

dum omnes Praetorem exspectant: omnia haec tam vivido colore depinguntur, ut ipse lector cum Judicibus Praetoris se adventum anxie exspectare sibi videatur. Caeterum docemur h. l. Decemviros, cum Centumviralem hastam cogerent, (*Pompon. de Orig. Jur.* § 29.) non tamen sine Praetore rem absolvere potuisse.

§ 3. *Causa dilationis Nepos Praetor, qui legibus quaerit.* Quum jamdiu exspectâssent Centumviri Praetorem, nuncius ab eo venit, quo judicium in alium diem remittebatur. Hujus dilationis causa erat, quae traditur a Plinio his verbis. Verum si lectio haec sana est, quam libros optimos referre adnotant interpretes ad h. l., difficultate hic locus minime caret. Quid enim est illud *legibus quaerere?* — Equidem credo locum ita posse explicari; notum est, antiquitùs lege Calpurniâ de repetundis, quâ quaestiones perpetuae sunt introductae, etiam sancitum fuisse, ut omnes Praetores, qui provincias regere debebant, annum ante Provinciam Romae manerent, ibique tum de aliis, tum inprimis de repetundarum crimine quaestiones exercerent. (*Pompon. de Orig. Jur.* § 32.) Horum Praetorum singulis inquisitio peculiaris alicujus criminis commissa erat. Erat Praetor, qui de falso, alius qui de veneficiis, de parricidiis et sic porro quaereret. Post oppressam a Caesaribus libertatem, quamvis mutata fuerit judiciorum publicorum ratio, quae Senatus plerumque, et subinde ipse Princeps exercebat, mansisse tamen videntur illi Praetores: e quorum numero etiam fortasse hic Licinius Nepos fuit, eoque sensu dicitur *Praetor qui legibus quaerit.* Fuit autem Nepos eo tempore Praetor designatus, ut apparet ex iis, quae dicuntur in § 6. huj. Ep. *rectissime fecit initurus magistratum.* Hâc Praeturâ functus fuisse videtur, quum Senatori, qui judicare noluerat, mulctam dixit. (*L. IV.* 29.) Dicitur ibi, fuisse *vir acer et fortis* et ex *Ep. IV. h. Lib.* apparet, eum juri publico, legibusque servandis valde studuisse. — Mox L. VI. 5. iterum hujus Licinii Nepotis mentio fit: narratur ibi, de SCto proxime facto, et de repetundarum lege retractandâ, cum Jubentio Celso acriter disputâsse. Ad eundem scriptae videntur *Ep.* 3. *L. III; Ep.* 16. *L. III;* et *Ep.* 26. *L. IV.* Quam ei scripsisse dicas Plinium, quum post Praeturam designatam provinciam sortitus esset: quod conficere licet ex § 2. *h. Ep.*

§ 3. *Proposuerat breve Edictum: admonebat accusatores: admonebat reos, exsecuturum se, quae SCto continerentur.* Hoc loco firmatur conjectura, Nepotem fuisse Praetorem designatum, qui legibus publicorum judiciorum quaereret: et docemur etiam, hos Praetores Edicta proponere potuisse: Quod non ita intelligendum, quasi SCtum recens factum Edicto Nepotis indigeret, ut vim in jure obtinere censeretur: sed poterant etiam Praetores eas partes juris, quae jamdiu legibus erant confirmatae, edicto commendare, ut minus facile ex hominum memoriâ exciderent. (§ 4.)

§ 4. *Suberat Edicto SCtum hoc: omnes, quidquid negotii haberent, jurare prius quam agerent jubebantur, nihil se ob advocationem cuiquam dedisse, promisisse, cavisse.* Hoc SCtum factum videtur ad librum Principis, quem post Nigrini dictam de eâ re senten-

ten-

tentiam in Senatu recitatum fuisse, narrat Plinius *Ep. XIV.* § 7. *h. L.* Eodem enim anno factum est, de iisdem quoque rebus cavit, quae libro Principis vetitae fuerant: tum etiam ita moris fuisse notum est, ut ad Orationem Principis plerumque SCta fierent. Denique in reliquis SCtis, quae sub prioribus Caesaribus ad reprimendam advocatorum in capiendis pecuniis licentiam facta memorantur, nihil ejusmodi sancitum fuit. Caeterum apparet ex his locis, quam desperatum fuerit malum, cui tam iteratis vicibus mederi conati sunt Caesares.

§ 5. *Hoc facto Nepotis commotus Praetor, qui Centumviralibus praesidet.* Hunc ipsum Praetorem urbanum fuisse mihi verosimile videtur: nusquam enim peculiarem aliquem Praetorem fuisse docetur, qui Centumviris praesideret; quum autem institutae sunt lege Calpurniâ quaestiones perpetuae, vigebat jam illud judicium, neque ante illam, e duobus Praetoribus provincialibus, primum lege Baebiâ creatis, neque ex pluribus, qui deinceps creati sunt, aliquis peculiari munere Centumvirali judicio praesidere potuit. Non enim hi Praetores designati quaesitores eo munere functi sunt, quandoquidem Nepos, qui hanc de legibus quaestionem exercebat, hoc loco distinguitur a Praetore, qui Centumviralibus praesidet. Vid. etiam *Sleccama de Centumvir. Jud. L. I.* 12. Mirum quidem videri possit, Plinium, ut hunc Praetorem a Licinio Nepote distingueret, eum dixisse *qui Centumviralibus praesidet*, non vero simpliciter Praetorem Urbanum: aeque illud singulare videri possit, ac si dixisset v. c. *Praetor qui dat bonorum possessionem contra tabulas*, pro *Praetore Urbano:* unde colligas alium hîc significari Praetorem Centumviris praesidentem, quam Urbanum: sed Plinius ideo hâc Praetoris definitione uti potuit, quia rationes exponit, quare Centumvirale judicium dilatum fuerit: hoc factum erat deliberatione ejus, *qui ipsi praesidere debebat.* — Is enim dubitans, an exemplum Licinii Nepotis imitaretur, ut hâc de re accuratius dispiceret, Centumviros dimisit.

EPISTOLARUM LIBER SEXTUS.

PARS PRIMA.

ANTIQUITAS, HISTORIA JURIS, VERBORUM SIGNIFICATIO.

Epist. II. § 2—3. *Habebat studiis honorem — veniebat.* Continet hic locus notabilia quaedam de artificiis quorumdam Oratorum, quibus diligentiae et laboris prae se ferre

ferre speciem, atque ita judicum auditorumque animos flectere conabantur. Marcus Regulus, cujus jam saepius apud Plinium mentionem factam vidimus, non erat ex illis Oratoribus, qui genuinum illud dicendi studium despicientes, ut advocationis artificium periisse existimaretur: non audacter omnia ex capite coram Judicibus recitabat, sed in Tribunali, veritus ne male diceret, proferebat ea quae meditatione antea parata, calamo excepisset (§ 1—3.) Laudabili huic studio accedebant tamen inania quaedam artificia: itaque quum pro actore ipsi in judicio esset dicendum, oculum sive supercilium dextrum, atro quodam colore pingebat, ut a dextrâ judicis stans, graviorem adspectum sui praeberet: sinistrum oculum eodem modo circumlinebat, quando rei partes agens, a sinistrâ judicis parte stabat. Nimirum veteres in superciliorum densitate et magnitudine dignitatis gravitatisque speciem quaesivisse videntur; sic Cicero *pro Sextio c.* 8. de Pisone; „ nam quid ego de supercilio dicam, quod non supercilium, sed pignus reipublicae „ videbatur, tanta erat gravitas in oculo." — Et passim multa loca scriptorum hûc facientia inveniuntur. Vid. *Scheller in voce.* Regulus itaque partem superiorem oculorum pinxisse videtur, quo vultui majestatem dignitatemque adderet. Simul etiam, eâdem ratione linteum medicamento quodam illitum, modo super oculum dextrum, modo super sinistrum fronti imponebat, ut aeger videretur, et misericordiam moveret: tum ita de eventu actionis erat anxius, ut pravâ superstitione saepe Augurum arte uteretur, qui ex avium cantu et volatu futurum praedicerent; caeterum fieri non potest, quin mirae, et a nostris moribus prorsus alienae videantur pueriles illae, et ridiculae Reguli artes, quibus judicum animos captare studebat: adeo ut quaevis alia hujus Pliniani loci explicatio, ex antiquitate depromta, magis placeret quam haec, quam tamen omnes habent interpretes. Verum quidquid hâc de re statuendum sit, ex hoc loco colligere possumus, quod ad cognoscendam antiquitatem pertinet, in judiciis petitorem a dextrâ judicis, defensorem vero a sinistrâ parte stetisse.

Epist. V. § 1. *Maxime Licinio Nepoti, qui sequenti Senatu, quum de rebus aliis referretur, de proximo SCto disseruit, finitamque causam retractavit.* SCtum illud significatur, quo Vareno potestas data erat testes evocandi (*L. V*, 20. 7.). Quod cum lege repetundarum non comprehensum esset, Nepos Praetor nunc censuit, ut haec cautio in futurum legi adjiceretur. Simile additamentum etiam legi Juliae ambitûs factum fuisse conficias e sequentibus, § 2.

Epist. V. § 4. *Jubentius Celsus Praetor.* Est hic clarus ille JCtus, cujus complura fragmenta extant in Pandectis. Patrem habuit Pub. Jubentium Celsum, itidem JCtum, cujus mentio fit tum alibi, tum in *l.* 29 et *l.* 30. *ff. de legat. II.* Quae ad libros ab eo scriptos, et ad responsum ejus insulsae Labeonis quaestioni datum pertinent, exponit *Bach. Hist. Jur. III.* 1. 5. 25.

Epist. XI. *Adhibitus in consilium a Praefecto Urbis.* Non igitur soli Praetori Urbano assidebant JCti quidam, sed etiam praefectus Urbis hujusmodi habebat consilium.

Universe autem animadvertendum est ad hunc locum, vix ulla fuisse judicia, in quibus Judex non consilio quodam JCtorum uteretur (*); sic videmus *Ep. VI. h. L.* § 2, *et* § 5 *in fin.*, cum Caesar de publicâ causâ judicaret, Plinium et alios quosdam in consilio ejus fuisse. Solebant interdum Caesares otia sua in dijudicandis gravioribus causis consumere, quâ in re utebantur prudentiâ et doctrinâ virorum Juris publici et privati peritorum. Sic *Plin. Ep. XXXI. h. L.* narrat, se ad Centumcellas in consilio Caesari adfuisse.

Epist. XV. § 3. *Est omnino Priscus dubiae sanitatis.* Satis notabilis est hic locus, quia disputationi, quamvis non maximi momenti, ansam praebuit. Fuerunt scil. ardentes illi antiquitatis laudatores, qui notam, quam hic injuste a Plinio Prisco Javoleno inustam dicebant, in ipsum retorquerent, eumque Javolenum turpiter calumniâsse contenderent. Verum ita locus mihi explicari posse videtur, ut neque Prisci Javoleni, neque Plinii fama ullum inde damnum patiatur. Quum Passienus Paullus antiquis literis et poësi etiam studeret (†), et versus elegiacos qualescunque componeret: (verba illa, *scribit elegos*, videntur aliquam Passieni carminum reprehensionem continere): ad audiendos illos versus, amicorum, uti moris erat, aliquos et Javolenum etiam Priscum convocavit. Recitanti autem Paulo, et ita carmen satis tumide incipienti, *Prisce jubes?* Javolenus non nescius Paulum non optimum esse poëtam, et vanitatem ejus contundere volens, *Ego vero*, inquit, *non jubeo:* i. e. nolo mihi vitio verti, quasi te ad versus conficiendos impulerim. Ad haec verba omnes, qui aderant, cachinnos moverunt; neque male Prisci illud acerbum de Passieni versibus judicium magni faciebant homines. Nam quamvis non negari posset, eum interdum morbo esse affectum, qui fortasse etiam mentis facultatibus, ut fieri solet, aliquantum noceret, hâc tamen animi aegritudine non minuebatur judicii ejus veritas et acumen; nam si recte suis officiis fungi poterat, si poterat Praetoris consilio adsidere, et de jure publice respondere, potuit etiam de versibus videre, num boni, an vero mali essent. Hunc sensum puto esse eorum, quae dicuntur in § 3. Non enim intelligendum illud, *ridiculum et notabile fuit*, quasi Plinius dicat, Javolenum ridiculum quid et notâ dignum fecisse; verum quod dixerat salsum, et risu dignum, judiciumque ejus notabile fuit. — Quae deinde sequuntur in § 4, ironice dicta videntur; Paulus quidem hâc cogitatione se consolabatur, quod interdum Javolenus deliraret; sed tamen haec qualiscunque mentis aberratio a versuum componendorum ardore eum aliquantum deterruit. Extrema vero hujus Epistolae periodus, ironiam perspicue

(*) Cf. adnotatio ad *L. I. Ep. IX.* § 2. *in Parte I.*

(†) Scripta etiam est Ep. XXII. Lib. IX. de valetudine hujus Passieni Paulli. Ibi magnis effertur laudibus. Verum illis non impedior, quo minus in hâc Ep. Plinium Passieni versibus parum per illudere credam. Et fuit hoc Plinii ingenium, ut immodicis interdum laudibus amicos efferret; quod studium etiam nonnulli jam tum reprehendebant. Vid. *L. VII.* 28.

cue declarat. Non enim serio illud praecipere poterat Plinius, ut qui libros recitare vellent, et ipsi sanâ mente essent, et ne insanos convocarent amicos; verum facete Pauli recitandi studium reprehendit; et quo melius res ipsi succedat, auditores convocare suadet, qui non, ut Javolenus, insani sint, i. e. qui non acumine mentis vitia perspicere possint. Hâc ratione si locus explicetur et Plinius calumniae culpâ vacabit, et de Javoleno non nisi id dicetur, quod cum optimi JCti laude facile componi possit.

Epist. XIX. Plura docemur hâc Epistola, quae ad juris historiam pertinent. Quum in Senatu proximâ vice comitia haberentur ad creandos magistratus, querelae motae sunt de candidatorum illicitis ad obtinendos honores artibus. Quare Senatus admonuit magis, quam SCto decrevit, „ ne candidati convivarentur, ne mitterent munera, ne pe„ cunias deponerent." Primum illud, liberâ etiam republica, vetitis artibus adnumerabatur, quibus plebis animum candidati sibi conciliare studebant. Lege Tulliâ, a Cicerone latâ, vetabantur ii, qui honores petebant, homines passim et vulgo ad prandium invitare. *Largitionibus* autem et *muneribus* populi suffragia corrumpere, omnibus legibus de ambitu prohibitum fuit, et legibus Baebiâ Aemiliâ, A. U. 571 et Corneliâ Fulviâ A. U. 594 latis, primum severae poenae contra largitores statutae sunt. — *Pecuniarum depositio*, in honorum petitionibus, aliud erat crimen ad effugiendas legum poenas inventum. Nimirum candidatus, ne praesenti pecuniâ alicujus suffragium emisse argueretur, pactum faciebat cum uno pluribusve e plebe, quo certa pecuniae summa iis promittebatur, si operâ suâ patrono optatus honos contigisset. Haec summa deponebatur apud sequestrem et post comitia, aut a candidato, si repulsam tulisset, recipiebatur, aut si res bene successisset, suffragatoribus dividebatur. Frequens mentio hujusmodi pactionis apud Ciceronem occurrit. In iis etiam *interpretes* adhibebantur, ii servi vel ministri dicti, per quos talia pacta inducebantur. Vid. *Ascon. Pedian. in proöemio Act. in Verrem c.* 12. *Sigon. de Judiciis II.* 30. Senatus igitur cum candidatorum nequitiam reprehendisset, Homullus rem ulterius etiam persequendam duxit, et a Principe per Consules esse petendum, ut huic ambitûs licentiae mederetur. Trajanus autem (nam hunc significari credo), *ambitus lege*, *sumtus Candidatorum restrinxit* (§ 4.) i. e. sive oratione prius habitâ SCtum fieri curavit, sive propriâ quâdam constitutione sanxit, ut abstinerent candidati a suffragiorum emtione et corruptione. Additum est novum praeceptum, ut quicunque honores peterent, tertiam bonorum partem in bonis immobilibus haberent, sive quae solo continebantur: fortasse etiam praeter rationes a Plinio allatas, ne tam facile rem familiarem in corrumpendis suffragiis dilapidare possent.

Praeterea operae pretium est ad hunc locum animadvertere, minus recte eos statuere, qui docent, post legem Juliam de ambitu, comitiis a Tiberio e Campo in Curiam translatis, evanuisse omne ambitûs crimen. (vid. v. g. *Heinecc. Antiq. Jur. IV.* 18. § 79) quod conjecerunt, ducti verbis Modestini in l. 1. *ff. de leg. Juliâ ambitûs.* Verum quidem est, eum diserte dicere, legem illam in Urbe hodie cessare; „ quia," inquit, „ ad

„ cu-

„ curam Principis magistratuum creatio pertinet, non ad populi favorem;" sed attendendum est ad tempus, quo Modestinus haec scripsit. Vixit is A. Christi 221, aut circiter, sub Alexandro Severo. Neque igitur quae de suo tempore monet, retrahenda sunt ad seculum post Tiberium; quum praesertim ex aliis multis locis Plinianis, v. c. ex *Epistola VI. h. L. et ex hâc Ep.* appareat, etiam diu post Tiberium ambitum viguisse. Quin imo, quum sensim abolevisset ultima lex de eo lata, novâ constitutione hujus rei abusus a Trajano coërcendus fuit: quamvis autem modus antiqui illius ambitûs post Tiberium mutatus esse debuerit, ut non amplius plebis, verum Senatorum suffragia peterentur, a quibus magistratus in Comitiis tum creabantur, non tamen prorsus evanuit. Cf. *Plin. in Paneg. c.* 69. § 2. Ubi narrat, Trajanum Candidatos monuisse *ut Senatum circumirent, Senatui supplicarent, atque ita a Principe sperarent honores, si a Senatu petissent.*

PARS SECUNDA.

CAUSAE NOBILES, ACTIONES, JUDICIA PUBLICA ET PRIVATA.

Epist. XXII. § 2. *Recepta cognitio est.* Caesar extraordinariâ cognitione inquisivit in crimen Bruttiani, quem Atticinus accusaverat, quamvis ipse Bruttianus Caesari scripsisset de hujus fraude, qui cum amicitiae necessitudine cum eo conjunctus esset, commentarios ejus intercidere, et ex iis accusationem struere, non erubuerat. (§ 1 et 4.) Plura sunt exempla harum cognitionum Caesarum; uti mox videbimus in *Ep. XXXI. h. L.*

§ 5. *Damnatus et in insulam relegatus.* Haec enim erat sub Imperatoribus vulgaris criminis falsi poena. Vid. *Paulus Recept. Sent. V.* 25. 1.

Epist. XXXI. § 5. *Caesar excussis probationibus, Centurionem exauctoravit, atque etiam relegavit.* Erat ipsa haec poena lege Julia de adulteriis, contra adulteros statuta: accedebat tamen, quod dimidia iis pars bonorum auferebatur, vid. *Paulus Recept. Sent. II.* 26. 14. Centurio autem, quum a Principe extraordinariâ cognitione condemnatus esset, antea militiâ cum ignominiâ missus est, ut dein poenam subiret: haec militibus saepe gravior infligebatur, ne molli luxuriâ rudis et austerae disciplinae obliviscerentur; et quum Sacramento cum dedecore semel essent soluti, non amplius in numeros recipi poterant. *l.* 4. § 6 *et* 7. *ff. de re milit.*

§ 5. *Supererat crimini*, etcaet. Lege Juliâ cautum erat, ne duo simul adulter et adultera ab eodem accusatore rei fieri possent. *l.* 39. *ff.* § 6. *ad leg. Jul. de adulter.* Sed poterant semper duo uxoris adulteri simul accusari, Paulus *l. cit.* § 10. Poterat autem

ac-

accusator accusationem pro lubitu instituere, sive ab adultero sive ab uxore, nisi tamen ea ante denunciationem nupsisset; nam eo casu antea cum adultero erat agendum, isque condemnandus, antequam ad adulterae accusationem perveniri posset. *l.* 2. *princ. ff. de adulter.* Damnato igitur Centurione, jam marito supererat, ut Galittam uxorem accusaret. Prudenter erat lege Juliâ hic constitutus ordo; ne scil. temere matrimoniorum quies et tranquillitas domestica turbaretur, requirebat prius manifestam adulteri criminis probationem, ut ita aliqua jam praesumtio contra mulierem extaret, antequam rea fieri posset.

§ 5. *Sed maritum non sine aliqua reprehensione patientiae amor uxoris retardabat.* Cum hoc loco quodammodo pugnare videntur verba *l.* 2. §. 6. *ff. de adulter.* et *Pauli l. cit.* §. 8. Ibi enim dicitur, eum qui in adulterio deprehensam uxorem non statim dimiserit, reum lenocinii postulare placere, et Claudius Gorgus *in leg. ff. cit.*, quum uxorem adulteram deprehendisset, eamque secum retinuisset, ab Imperatore Severo ad poenam leg. Jul. condemnatus est, quâ omne lenocinium coercebatur. Vid. *l.* 29. *ff. l. cit.* — Idem vero maritus Galittae fecerat, et contentus aemulum removisse, ultionem non ulterius in uxorem persecutus erat. Quidni igitur lenocinii reus fiebat? Sed caute hîc distinguendum. Maritus, qui adulterum in domo deprehendisset, quique pretio corruptus eum dimisisset, uxore etiam retentâ, hic quaestum ex adulterio uxoris fecisse existimabatur, atque hoc lenocinium lege Jul. puniebatur; non vero in legem incidebat, qui impotenti amore fractus, adulterum quidem accusabat, sed uxorem noxiam legum severitate puniri non sustinebat: diserte hoc docet *Ulpian. in l.* 29. § 2. *ff. l. cit. et l.* 2. § 3. *eod.* „ Qui patitur uxorem suam delinquere, matrimoniumque suum con„ temnit, quique contaminatione non indignatur, poena adulterum non infligitur." Sic etiam maritus Galittae ob indecoram desidiam reprehensione non quidem caruit, sed in lege Juliae poenam non incidit, quum alioquin si cum adultero pactus esset, solvi sacramento et deportari debuisset. *l.* 11. *princ. eodem.*

§ 6. *Admonitus ut perageret accusationem, peregit invitus.* Nam qui ab accusatione temere desistebat, incidebat in poenam SCti Turpiliani, nisi pro Tribunali a Praetore vel Praesidibus abolitionem criminis impetrâsset. *l.* 1. § 7. *ff. ad SCtum Turpilian.* Sic etiam maritus non poterat semel adultero damnato, non accusare uxorem, aut ab ejus accusatione desistere, nisi ex SCto reus fieret. *l.* 1. § 10 *in fin. ff. l. cit. Brisson. ad leg. Jul. de adult. ad cap.* 6 *ej. leg. pag. mihi* 201. qui late hanc quaestionem tractat.

§ 6. *Et legis Juliae poenis relicta est. Poenis*, inquit Plinius; nam plures in feminas adulterii convictas statutae erant: amittebant dimidiam partem dotis, tertiam partem bonorum, et insuper in insulam relegabantur. *Paulus Recept. Sent. II.* 26. 14.

Ep. XXXI. § 12. *Dein conversus ad nos; ἐπίστασθε, quid facere debeamus? Isti enim queri volunt, quod sibi licuerit non accusare.* Subtiliter Imperator hîc pronunciavit. Quum enim heredes Julii Tironis, Sempronium Senecionem, et Eurythmum, Caesaris procuratorem, corruptorum Tironis codicillorum reos apud Caesarem epistolâ fecissent, isque

cognitionem suscepisset, quidam ex heredibus, metu Caesaris, ne libertum suum accusari aegre ferret, ab accusatione destiterant. Heredes autem reliqui postulârunt, ut nihilominus in accusatione perstare cogerentur, quod nisi concederetur, petebant, ut sibi quoque desistere liceret. Tum Caesar dixit, eos injuste queri; quia enim ab initio non accusare iis licuerat, videbantur queri de hoc ipso, quod licuisset, quum jam rursus peterent, ut non liceret. Itaque pronunciavit, ut vel omnes heredes accusationem persequi cogerentur, vel reliqui justas causas adferrent, quibus motus permittere possit, ut ab accusatione desisterent. Nam si quis accusationi renunciare mallet, quam in eâ perseverare, ad quam errore se motum fuisse probare poterat, is destitisse non videbatur. *l.* 10 *in fin. ff. de judiciis.* Caeterum lectu dignissima est omnis haec Epistola, quâ cognitio Caesaris describitur, cui Plinius adfuit. Egregium traditur Trajani responsum in § 9, et humanitatem ejus, comitatemque recte Plinius laudat in § 14.

Epist. XXXIII. § 2. *Nam femina splendide nata*, etcaet. Haec Acciae Variolae erat causa. Maritum habebat virum praetorium, patrem autem qui ad 80 vitae annum pervenerat. Hic quamvis aetate provectus, tamen uxorem duxit, eandemque filiae novercam, quae ipsa filium habebat *Suberinum* (*), hominem foedum et a patre exheredatum. Ante 11 diem, post contractas has nuptias, pater testamento facto, Acciam exheredavit, novercam vero ex sextante instituit, et Suberinum, ut videtur, in reliquam hereditatis partem scripsit, manifesto circumductus artibus novercalibus; quare Accia injuste se exheredatam querens, Centumvirali judicio cum patris heredibus egit, ut testamentum, non sanâ mente factum, adeoque nullum declararetur, sibique bona paterna restituerentur. Causa haec tam gravis visa est, ut ad eam audiendam homines concurrerent eâ frequentia, quam in sequentibus describit Plinius.

§ 3. *Sedebant judices centum et octoginta: tot enim quatuor consiliis conscribuntur.* Notissimus est hic locus, qui multum facit ad declarandam judiciorum Centumviralium rationem. — Quum antiquitus liberâ republica ex unâquaque Tribu terni judices sorte designarentur, numerus inde constabat, 105 judicum; nam 35 erant Tribus. Vid. *Festus in Voce.* Postea demum factum videtur sub Imperatoribus, ut major numerus ex singulis Tribubus conscriberetur, itaque, quum quatuor consilia, in quae totum illud jndicium distributum erat, in gravioribus causis simul considerent, 180 numerum efficerent.

Verum difficile est rationes assequi, quare ita mutatum sit, aut conjecturam facere, quis ordo in conscribendo majore hoc numero servatus fuerit. Nam si v. c. ex unaquâque Tribu pro tribus, quinque judices eligebantur, numerum habebimus 175, et desunt igitur quinque: nisi eodem modo Plinius rotundo numero 180 scripserit pro 175, ac

(*) Suberinum matrem habuisse novercam a patre Acciae ipsi inductam existimo, ductus verbis, in § 6. „ Qui exheredatus a patre singulari impudentiâ, alieni patris bona vindicabat, non ausus sua petere." *Alienus pater* hic *vitricus* significari videtur.

ac primâ institutione *Centumviri* dicti sunt, quamvis essent 105. Mirum etiam accidere possit, Plinium explicationem illam, *tot enim quatuor consiliis conscribuntur*, quod lippis et tonsoribus notum esse debebat, inseruisse Epistolae scriptae ad Voconium Romanum, illum praesertim, quem *in L. III.* 13. *doctissimum* vocat, et qui *in L. IV.* 29. evocatur ad judicandum, ut adeo rei judiciariae non ita rudis esse potuerit. Quod si fortasse haec animadversio dubitationi, an pro glossemate haec verba habenda sint, ansam minus praebeat, argumento tamen sit Plinium nonnullas ex his Epistolis, ut contendunt multi, animi causâ composuisse, non vero reverâ ad amicos scripsisse.

§ 4. *Ad hoc stipatum Tribunal — imminebant.* Depingitur h. l. et oculis quasi cernendus proponitur judicii Centumviralis ordo, quum in graviori causâ simul quatuor consilia sedebant. In medio Tribunal erat Praetoris, Decemviris, Lictoribus, apparitoribusque stipatum: ab utroque ejus latere semicirculari ordine sedebant Centumviri in consilia divisi: ad laevum dextrumque cornu agmen sedebat advocatorum, accusatorum, reorum, testium. Spatium apertum circuli, et quasi scenam hujus amphitheatri, occupabant auditores, compluribus seriebus et circulis constipati: neque hoc spatium spectantium numero sufficere poterat; quare in superiore parte aedificii, caveae quaedam, aut cunei, adstantibus erant repleti, quibus patens totius Basilicae conspectus compensabat soni, e longinquo percipiendi, difficultatem.

§ 5. *Secutus est varius eventus*, etcaet. Decemviri, causa peroratâ, videntur singulorum consiliorum seorsim sententias rogavisse. Ita accidere poterat, ut non determinatum esset totius concessûs suffragium, et ab una parte condemnaretur reus, ab alterâ absolveretur; rara vero hujusmodi dissensûs exempla fuisse apparet ex iis, quae dicit Plinius in sequentibus. Quod si accideret in causâ inofficiosi, ut divisae essent sententiae testamentum rescindentium, et defuncti judicium servantium, vulgo illud observabatur, ut vinceret sententia confirmantium. Ita refert Marcellus in *l.* 10. *ff. de inoff. test.* Humanitatis vero tantum causâ illud servabatur. Praetor enim, si aequior ipsi videretur rescindentium sententia, secundum eos etiam pronunciare poterat. Sequetur enim, ut inquit Marcellus l. laud. ejus partis sententiam, quae secundum testamentum pronunciavit, *nisi aperte judices inique secundum scriptum heredem pronunciâsse apparebit.* Sic hoc casu, quum duobus consiliis vicisset Accia, duobus vero victa fuisset, contra testamentum pronunciatum est, ipsique hereditas, quam noverca et Suberinus perceperant, restituta.

EPIS-

EPISTOLARUM LIBER SEPTIMUS.

PARS PRIMA.

ANTIQUITAS, HISTORIA JURIS, VERBORUM SIGNIFICATIO.

Epist. XVI. § 2. *Ille me in Tribunatu liberorum jure praecessit.* Lege Juliâ et Papiâ Poppaeâ permulta privilegia concedebantur iis, qui pluribus liberis ex justo matrimonio quaesitis, civium numerum, bellis civilibus exhaustum repararent. In iis etiam erat, ut qui tres liberos sustulisset, in petendis honoribus reliquis Candidatis praeferri deberet; quin imo, pro liberorum numero singuli anni petentibus remittebantur, ut maturius ad gerendum Tribunatum, Quaesturam, Praeturam accedere quis posset, quam per leges annales proprie licebat *l.* 2. *ff. de minor.* 25 *annis.* Caeterum de trium liberorum jure, uberius videbimus ad L. X. 95.

Epist. XXIV. § 8 in fin. *Laetor etiam, quod domus C. Cassii hujus, qui Cassianae scholae princeps et parens fuit, serviet domino non minori.* Cum jam tempore Augusti, dissensione Capitonis et Labeonis, sectae quaedam inter JCtos exortae essent, qui Massurii Sabini Capitonis discipuli partes sequebantur, ab eo dicti sunt Sabiniani; post Massurium Sabinum, C. Cassius Longinus, cujus JCti magna fuit auctoritas, praeceptoris disciplinam tuitus est, et majore ejus celebritate factum, ut qui antea Sabiniani dicebantur, nunc ab eo Cassiani appellarentur: quibus se opposuerunt Proculejani, Labeonis partes secuti. Eo sensu igitur Plinius, C. Cassium, illius scholae principem et parentem dicit, quod ab eo primum Cassiana dicta est, non vero, quod Proculejanis oppositae sectae, primus auctor exstitit.

PARS

PARS SECUNDA.

JUS RERUM.

Epist. XI. Satis gravis intellectu est hic locus, cujus explicatio calculis continetur, et computationibus, quae in obscuriore veterum re nummariâ sunt difficiles. Corellia cum multis nominibus Plinio cara esset, fundum aliquem prope ejus villam Larianam possidere cupiebat. (§ 5.) Plinius autem, ipsi gratificari studens, e suis praediis venum unum Corelliae obtulit, ut quod ipsi placeret, eligere et quanti vellet emere posset. Erant enim haec praedia circa Larium lacum sita, in quâ ipsâ regione Corellia aliquid possidere cupiebat. Habebat Plinius alios quoque fundos, verum quos non ipse, sed ex maternâ et paternâ hereditate acquisiverat, et caritatis ratio a se alienari vetabat. Sed quum ea praedia Corellia non emisset: accidit tamen, ut desiderium explere posset. Nam hereditas cum pluribus Plinio obvenit, in quâ etiam erant agri, qui Corelliae satisfacere possent. Hos fundos publicâ auctione heredes vendere constituerant, ut pretium inde redactum inter eos dividi posset, et computabantur, 900,000, posse venire. (§ 1 *in fin.*). Plinius autem illico hujus auctionis Corelliam literis certiorem fecit. (§ 6). Has literas adferentem Hermen, Plinii libertum et actorem, Corellia rogavit, ut sibi statim portionem hereditariam agrorum, quae Plinio pro quincunce competebat, venderet. Nihil vetabat Plinium ita facere. Quidni enim venderet portionem, quam jure hereditario sibi acquisiverat (§ 7 *in fin.*)? Coheredes autem, detractâ ejus portione, poterant, si vellent, publicâ auctione reliquam partem plus licitanti offerre. Verum Hermes Plinii libertus, cum Corelliae ea praedia addiceret, domini portionem non ita computavit, ac si omnia praedia, 900,000, quod verum erat pretium, verum ac si tantum 700,000, vendi possent, atque igitur, quinque duodecimas partes septingentorum millium, a Corelliâ pro portione hereditariâ venditâ in solutum accepit, cum accipere debuisset easdem partes 900,000; erat enim Plinius ex quincunce scriptus. (§ 1 *in fin.*). Corellia vero, hâc Plinii liberalitate abuti nolens, ipsi rescripsit, ut verum tandem pretium a se praediorum emtorum accipere vellet. Respondet huic Epistolae Plin. Ep. XIV. h. L. quâ Corelliam obtestatur, ut se hâc in re pro arbitrio agere, et tanti vendere, quanti velit, patiatur.

Epist. XIV. § 1. *Quanti a publicanis partem vicesimam emisti.* Ab Augusto, ut locupletaret aerarium militare, introductum est, ut cujusvis hereditatis, exceptis iis quae

 suis

suis heredibus deferebantur, et pauperum successionibus, 20 pars aerario penderetur, quam percipiebant publicani. Cf. *Dion. Halic. LV.* 25. *Burman. de Vectigal. Pop. R.* c. 11. Sed quum difficile esset, agrorum, aedium, aliarumve rerum immobilium, partem aliquam publicanis solvere, solebant vigesimam heredes redimere, computatione facta, quanti haec bona plurimi vendi potuissent. Corellia igitur, cum non agros, sed portionem hereditariam Plinii emisset, ideoque in ejus onera successisset, partem 20 publicanis ita solvit, ac si portio Pliniana, 900,000 fuisset, atque ita scivit, se minus vero pretio Plinio solvisse. Mutaverunt Impp. Nerva et Trajanus illud vectigal vicesimae, de quo uberius videndum erit ad *Paneg.* c. 37.

Epist. XVIII. § 2. *Equidem nihil commodius invenio, quam quod ipse feci etc.* Caninio quaerenti, quâ ratione pecuniam epulis annuis municipalibus suis Comensibus dare possit, ut salva maneat, neque magistratuum incuriâ detrimentum capiat, Plinius suam agendi rationem commendat, quâ, in simili causâ, felici successu usus erat. Promiserat Comensibus summam 500,000, ex quâ pecuniâ pauperes ingenue nati, alimentis et auxilio levarentur. Noluit vero magnam hanc pecuniae vim simul Comensium curae committere, ne citius evanesceret, quam venisset: sed malebat municipio sortem quamdam fixam, veluti agros donare, qui alienari aut imminui non possent, et statos reditus annuos ferrent. Neve etiam hi agri negligenter haberentur, et incuriâ magistratuum pretio minuerentur, necesse erat talem agrorum possessionem excogitare, quâ municipium perpetuo eundem reditum quotannis perciperet, non vero ipsum agros administraret; sed in perpetuam quamdam locationem alii exercendos traderet, a quo vectigal annuum, pro locationis mercede esset solvendum. Haec enim erat ratio agrorum vectigalium, de quibus *Tit. in ff.* Habebant singulae civitates suos agros, quos vel per conductores, aut colonos partiarios exercebant, vel in perpetuum colonis quibusdam, eorumque successoribus locabant, eâ lege, ut pro eorum usu quotannis certum vectigal solveretur, et quamdiu illud, sive a primo conductore, sive ab aliquo ex successoribus penderetur, agri isti vectigales colono manerent. *l.* 1. *princ. ff. si ager vectigalis. Gaj. Commentar. III.* § 145. Habebat illa locationis species hoc etiam peculiare, quod etiamsi plenum dominium agrorum vectigalium coloni non acquirerent, tamen dominii quaedam haberent jura. Sic habebant rei vindicationem contra quemcunque possessorem et ipsos municipes. (*l.* 1. § 1. *ff. cit.*). Inventa videtur haec locatio ad utilitatem civitatium, quo securos certosque semper reditus habere possent e fundis, quorum dominium quodammodo cum perpetuis conductoribus partiebantur. Idcirco Plinius etiam agros vectigales dare constituerat, quia multo majores reditus ex iis percipi posse videbantur, quam 300,000, quod erat vectigal constitutum, ut quum satis magnum conductores ita lucrum capere possent, nunquam periculum esset, ne vectigales esse desinerent inopiâ conductorum.

Plinius autem, ut agros suos vectigales municipio constitueret, eos *actori publico mancipavit:* i. e. servo publico, ut videtur, reipublicae Comensium, qui rationes conficiebat et ta-

tabellarii munere fungebatur, quales in negotiis, tum publicis, tum privatis, frequenter adhibebantur (*): huic igitur, municipii nomine agenti, imaginariâ per aes et libram venditione, agros suos tradidit, ita ut municipio pleno jure Quiritium acquirerentur, nullo pretio soluto. Nam hoc ipsum proprium erat ritus venditionis per mancipationem, ut in illâ, tamquam fictum pretium, aes, ab illo qui mancipio accipiebat, daretur alii, a quo accipiebat. *Gaj. Commentar. I.* § 119 *et* 121. Poterat quidem verum rei pretium adjici, atque ita fiebat, si praedia in Italico solo sita vero emtionis venditionis contractu traderentur; verum inprimis etiam hic ritus adhibitus videtur, quum res mancipi, omisso primo illo emtionis venditionis requisito, vero pretio, solemniter tamen et legitime, essent tradendae; exemplum habemus in *L. X. Ep.* 3. (†). Atque sic etiam hâc occasione Plinium, imaginariâ plane venditione, agros suos actori publico tradidisse apparet: si enim reverâ 500,000 in solutum acceptis, et receptis agris, 30,000 annuos tamquam colonus solvisset, non magna profecto ejus fuisset liberalitas; nam Plinius, ut in sequentibus dicitur, eosdem *agros vectigali imposito recepit*, 30,000 *annua daturus.* Quum igitur per actorem publicum, qui nihil sibi acquirere poterat, agri facti essent proprietas municipii, conversi sunt in agros vectigales, quos ipse conduxit, eâ lege, ut quotannis usuras semisses solveret.

Ita fiebat, ut quod expetiverat plane consequeretur. Constituerat enim sortem munici-

(*) Vid. § 3. *Instit. de adopt.* Quae ibi dicitur *persona publica*, eadem fuisse videtur, atque actor publicus, hic memoratus; actores illi, sive tabellarii, speciem aliquam referre videntur eorum magistratuum, qui apud nos privilegiis et hypothecis custodiendis sunt praepositi: ut omnia ea instrumenta, cautiones, similia, quae privatorum curae non satis tuto committi poterant, in Tabulis publicis consignarent, et in securitatem partium adservarent. Sic *personae publicae* adrogator impuberis cavere debebat, se bona restituturum; non vero agnatis, quorum tamen plurimum intererat: praeter rationem a scholiaste Theophili h. l. allatam, fortasse etiam, ut certior et securior esset haec cautio. (§ 3. *Instit. cit.*). Sic donationes justo majores, actis publicis insinuabantur, ut videtur, apud eundem publicum actorem: quamvis multo serioris aevi sit hoc jus, introductum a Constantino Chloro, et firmatum a Constantino Magno. *l.* 1. *Cod. Theod. de sponsalib.* — Ita denique Plinius actori publico Comensium praedia vendidit, ut de hâc mancipatione certius semper constare posset, quum tabulis publicis esset inserta. Ceterum illud officium satis honestum fuisse, apparet ex *Ep. X.* 40. Ubi Plinius Imperatorem consulit de hominibus quibusdam, servis poenae factis, et nihilominus in nonnullis Bithyniae civitatibus, servorum publicorum officio fungentibus. (§ 2. *ej. Ep.*) quos non satis honestum existimabat, in his officiis retinere. Certam etiam mercedem annuam, sive salarium hi servi accipiebant. (§ 2. *cit.*).

(†) Ab interpretibus, hâc opportunitate, etiam affertur exemplum Tiberii, qui ut de crimine Libonis, salvo SCto, quo in caput domini servorum quaestio prohibebatur, quaeri tamen posset, servos ejus actori publico mancipari jussit, quo facto libere poterant interrogari. *Tacit. Annal. II.* 30.

cipio, quae alienari non poterat, quandoquidem vectigales manebant agri, quamdiu essent e Plinii successoribus, qui conductionem continuare vellent, quod facile eventurum apparebat. Neque negligi poterant illi agri, perpetuae curae mandati dominorum, quorum intererat bene esse cultos; et certum respublica habebat reditum, destinatum alimentis pauperum, quae promiserat.

PARS TERTIA.

CAUSAE NOBILES, ACTIONES, JUDICIA PUBLICA ET PRIVATA.

Epist. VI. Persequitur Plinius in hâc Epistola, historiam causae Vareni, de quâ actum fuit *L. V.* 20. *L. V.* 5 *et* 13. Hic, quum impetrâsset, ut testes evocare sibi liceret, et certum temporis spatium, quo uteretur, interim legatio Bithynorum Romam venit cum literis ad Caesarem, et principes quosdam viros, quibus rogabant, ut ab accusatione et cognitione Senatûs desistere liceret. Verum Fontejus Magnus, qui primas in hâc accusatione partes agebat, in eâ perstitit, et cum Nigrino Bithynos ab eâ recedere non posse defendebat. Motus fuisse videtur, quia literae Bithynorum non ad ipsum Senatum scriptae erant, quod conjicere licet ex iis, quae dicit Nigrinus in § 4: „*ad quem missi sunt?*" Quâ interrogatione significâsse videtur, legatos non missos fuisse ad eum, ad quem venire debuissent. — Postulabat igitur is, ut in causae cognitione ulterius procederet Senatus, et Varenum rationum libros tabulasque exhibere juberet. Plinius vero, Vareni patronus, non respondit, sed exspectandam censuit legatorum relationem, ut de abolitione postulatâ statui posset. (§ 1—4).

Tum rixâ quâdam inter Plinium et Nigrinum obortâ, Polyaenus, unus e recentissimis Bithynorum legatis, exposuit causas, quare ipsis ab accusatione publicâ desistendum visum esset, et quandoquidem de eâ re non unus videbatur esse Senatus consensus, rogavit, ut Princeps cognoscere vellet de abolitione accusationis, num concedi posset, an minus. Hunc enim sensum esse puto eorum, quae dicuntur in § 6 *init.* „Postulavitque, ne cognitioni Caesaris praejudicium fieret." Haec autem petitio a Consulibus concessa, et omnia integra Principis cognitioni servata sunt. *Vid. haec Ep. in fin.* — Tum *Ep. X. h. L.* Plinius Macrino scribit, „quid coram Principe actum fuerit. Res agebatur inter Polyaenum, et Fontejum Magnum: uterque quum verba fecisset, Caesar ita pronunciavit, ut in suspenso esset hujus litis eventus, donec provinciae voluntatem accuratius explorare potuisset, quod sine morâ se facturum promisit. Quid autem porro

de

de Vareno ejusque accusatione factum sit, ignoramus. In seqq. Epistolarum libris, nulla amplius fit ejus mentio. In eâdem vero Epistolâ, Plinius hâc opportunitate causam refert a se actam, in quâ tacendo plus consecutus erat, quam alias saepe agendo. (§ 8). Docemur eo loco, quam immutata fuerit tunc temporis, et ab arbitrio Caesarum pependerit judiciorum, inprimis publicorum ratio. Cum enim mater, libertos filii veneficii accusans, Caesaris cognitionem postulavisset, is non ipse eam suscepit, verum hanc curam J. Serviano mandavit, qui suo nomine solus judicaret.

Epist. XXXIII. § 4. *Dederat me Senatus cum Herennio Senecione advocatum Provinciae Baeticae, contra Baebium Massam.* Prima haec publica Plinii fuit accusatio, in quâ inprimis quaesitum fuisse videtur, num provincialibus inquisitio danda esset. Vid. L. VI. 29. 7. Baebius hic Massa, sub Vitellio antea, in Africâ Procurator Caesaris fuerat, jam tunc optimo cuique exitiosus, ut inquit *Tacit. Hist. IV.* 50. Domitiano vero imperante, repetundarum reus factus esse videtur. *Tacit. Agricola* 45.

§ 4. *Damnatoque Massa censuerat, ut bona ejus publice custodirentur.* Ita jussisse videtur Senatus, ut cum lis a judicibus aestimata esset, Baetici haberent, unde damnum reparare possent: itaque, sive Consulum, sive Praefectorum aerario curae haec Massae bona commissa fuerunt, quod idem fortasse semper in ejusmodi causa observabatur.

§ 7. *Vixdum conticueramus, et Massa questus Senecionem non advocati fidem, sed inimici amaritudinem implesse, impietatis reum postulat.* Scil. Senecio et Plinius timuisse videntur, ne Baebii bonorum sequestres malâ fide forsan uterentur, eumque, quodcunque vellet, ex iis recipere paterentur. Quare Consules adierunt, audiendis postulationibus vacantes, et ab iis rogaverunt, ut custodibus accuratissimam bonorum curam habere injungeretur. At aegre hoc tulit Massa, qui sperâsse videtur, fore ut bonorum partem, sequestrium fraude, e naufragio salvam habere posset. Itaque multa de Senecione questus, eum majestatis sive impietatis reum postulavit, quia Principem laesisse videbatur, cum peteret, ut bona publicae curae commissa, diligentius etiam custodirentur, eo ipso suspicionem aliquam declarans. Quam terribilis autem fuerit sub malis Principibus haec impietatis accusatio, ex historiâ satis notum est.

EPISTOLARUM LIBER OCTAVUS.

PARS PRIMA.

ANTIQUITAS, HISTORIA JURIS, VERBORUM SIGNIFICATIO.

Epist. VI. § 4. *Mitto, quod censent — uteretur.* Satis gravis est hic locus, ad quem disputatio usu venit, quibusnam proprie antiquitus aureos, quibus vero ferreos tantum annulos gerere licuerit. Sunt enim qui dicant, ingenue natos, imo solos Senatores et Equites, jus habuisse aureorum annulorum; libertos vero argenteis, servos ferreis usos fuisse. Vid. *Brisson. ad l. Juliam de adulter. p.* 198. *et ibi Trekell. in Not.* Antiquitùs quidem receptum esse potuit, ut solis Senatoribus et Equitibus competeret jus aurei annuli, (vid. *Dion. Hal. XLVIII. p.* 385. *Plin. Hist. Nat. XXXIII.* 3.); seriori vero tempore, omnibus ingenuis illud commune fuisse videtur, et insigne constituisse ingenuitatis: certe hoc Plinii loco primum narratur, Pallanti SCto ornamenta Praetoria fuisse decreta, (§ 1 *et* 4 *init.*). Tum, eodem SCto comprehensum etiam esse, ut *compelleretur ad usum aureorum annulorum.* Neque igitur ille usus, ad ornamenta Praetoria, quae eadem dignitatem dabant Senatoriam, pertinuit, sed peculiare quoddam privilegium constituit: tum aliunde apparet, v. c. ex *l.* 4, 5 *et* 6. *ff. de jur. aur. annul.*, jus illud libertis concessum fuisse, quo ingenuitatis privilegia, neque ulla alia consequerentur: quae si eo jure non impetrato usurparent, incidebant in poenam legis Viselliae, vid. *l. unica Cod. ad leg. Visell.* Pallas igitur eo, quod compellebatur ad usum aureorum annulorum, a Senatu jus ingenuitatis accepit; unde etiam sequentia explicantur: nam cum dicitur *contra majestatem Senatus fore, si Praetor a ferreis uteretur*, significatur dignitatem Senatus minui posse videri, si Praetorius, cui in ipsum aditus patebat, in libertinorum conditione versaretur. Hinc apparet, non servos, verum libertos ferreos hos gestâsse annulos. Caeterum omnes illi honores, quos describit Plinius, a Senatu Pallanti decreta sunt, quia sub Claudio auctor exstiterat faciendi SCti Claudiani, quo coërcebantur mulierum libidines, quae servili amore baccharentur. *Tacit. Annal. XII.* 63.

Epist. II. Summum declarat haec Epistola in Plinio honestatis et aequitatis studium. Emerant ab eo negotiatores quidam vinearum ejus anni proventum, antequam maturus es-

set, et cogitantes magnum tunc esse vini pretium, sperantesque fore, ut etiam augeretur, pluris emerant, quam ipsis vindemiis factis, lucrosum esse posset. Solebant Romani quidem colonis mercedem locationis remittere, si annum sterilem, aliave mala experti essent, (l. 15. § 1. ff. *locati conducti* quo loco notabile est responsum Papiniani § 4.) At longe aliud quid erat in emtione venditione, quando spe lucri ducti homines, majori pretio emissent, quam rei esset valor. Habebant ita quod sibi imputarent (*). Plinius tamen aequitati plus dandum censuit, quam stricto juri, et emtores, remissione aequaliter factâ, indemnes servavit. Inprimis autem notatu dignissima sunt ea, quae dicit in § 2. „ mihi autem etc."

Epist. XII. § 3. *An si litibus tererer, obstrictum esse me crederem obeunti vadimonia mea.* Notetur singularis usus vocis *vadimonium:* plerumque enim dicitur *obire vadimonia* reus, qui die statuto in judicio se sistit, aut advocatus, qui causam susceptam pro clientibus agit (†). Verum hîc Plinius Titinio Capitoni se obstrictum fore dicit, si in litibus versante se, et causas agente, in Tribunalia et Basilicas frequenter ventitaret, ut se audiret. Vid. *Clavis Ernest. in Voce.*

Epist. XIV. § 2. *Priorum temporum servitus, ut aliarum optimarum artium, sic etiam juris Senatorii oblivionem quamdam et ignorationem induxit.* Usi sumus hâc Epist. ad IV. 23. Parte 1, ut probaremus, jus Senatorium magnâ ex parte, consuetudine magis, quam lege quâdam comprehensum fuisse, quod inprimis ex hoc loco apparet. Quomodò enim antiqui juris homines, et in illis etiam Plinius, oblivisci potuissent, si scriptâ lege constitutum fuisset: saltem omne jus Senatorium: nam partem ejus legem aliquam complexam fuisse, apparet ex § 19. *h. Ep.* ubi ipsa verba legis memorantur, quae de discessionibus faciendis cavebat.

Alia etiam quaedam ad juris disciplinam pertinentiâ hîc occurrunt. — Afranius Dexter Cos. violentâ morte obierat: incertum vero erat, utrum ipse manus sibi intulisset, an vero a libertis et servis necatus fuisset; et si hoc constabat, num ipsius jussu, an propriâ nequitiâ id fecissent. Quaestio igitur de servis habita est (§ 15. *h. Ep.*) ex SCto Silaniano, vid. l. 1. *princ. ff. ad SCtum Silanian. Paulus Recept. Sent. III.* 5. 3. iique servi ultimo supplicio affecti sunt. Tum etiam de libertis idem factum est, ex SCto

(*) Quaeri fortasse possit, anne emtores rescissionem contractus emtionis venditionis propter enormem laesionem petere potuissent: de ipsâ hâc quaestione gravissima controversia agitatur inter juris interpretes. Vid. Cujac. *Obs. XVI.* 18. Glück ad ff. ad Tit. ff. *de rescindendâ vendit.* § 1028. Hoc vero casu quid juris esse potuerit nescimus, quia quantum damnum emtores Plinii passi fuerint, non exprimitur. Sed etiamsi ultra dimidiam laesi fuissent, tamen fortasse propterea hoc casu contractus rescindi non potuisset, quia aleatorius quodammodo erat, quo emebantur fructus pendentes.

(†) Vid. *Cic. pro Quintio c.* 17.

SCto sub Trajano nuper facto, quo cautum, ut etiam de libertis, quos vivus manumisisset dominus occisus, quaestio haberetur. *l.* 10. § 1. *ff. eod.* Nam quos dominus testamento manumiserat, hi jam ex SCto Silaniano torquebantur. *Paulus l. laud.* § 6. Jam hâc quaestione habitâ, quum sententiae rogarentur: erant qui libertos absolverent: alii relegabant: tertia vero pars morte puniendos censebat. Quum vero res ita ad finem perduci non posset, divisis sententiis, voluerunt ii, qui mortis poenam pronunciabant, se cum relegantibus connumerari adversus absolventes, ut ita duae tantum existere possent sententiae absolventium et condemnantium.

Et quum ita relegantes et occidentes majores numero essent absolventibus, volebant secundo suffragio experiri utra sententia superior esset, occidentium an relegantium. Verum huic ordini merito se opposuit Plinius, quia, qui libertos supplicio ultimo afficiendos censebant, tam a relegantibus differebant, quam ab absolventibus, neque igitur aequum erat, ut potius illis annumerarentur, quam his. Itaque postquam Plinius in hanc sententiam verba fecerat, is, qui mortis poenam pronunciaverat, ab hâc sententiâ discessit, et contulit se ad relegantes: quem cum omnes, qui ejusdem fuerant sententiae, secuti essent, factum est ut hi numero vincerent. (§ 25 *et* 26. *h. Ep.*). Res igitur eodem rediit, ac si tertia illa pars ab initio relegantibus accessisset, eo tantum discrimine, quod nunc ulterius non videndum erat, utrum relegarentur rei, an morte punirentur, utque miriorem poenam obtinerent. Caeterum est haec Epistola inter praecipuos fontes, e quibus Viri docti, quae ad Senatus habendi rationem pertinent, hauserunt. Obscurior est locus in § 22 *in fin.* qui tamen multum lucis capit, ejectâ post verba „ *quâ ergo ratione potest esse*," negatione *non*, quam pro non intellecto compendio adverbii *nunc*, insertam a librariis, dicit *Schaefer* cum *Gesnero in Not. ad h. l.*

Epist. XXI. § 2. *Julio mense, quo maxime lites requiescunt.* Jam antiquitûs usu receptum videtur, ut messium tempore forensia negotia intermitterentur, quo agricolis magis tempus vacaret, ad colligendas fruges, quum necessitate litium obeundarum haud in Urbem vocarentur. Et quum plerique Romani, etiam posterioribus rei Romanae temporibus, agriculturâ summopere delectarentur, et ex agris maximos reditus perciperent, nil mirum, eos messis tempore, ruri et in villis suis, solutos urbanis negotiis degere voluisse, ut labores inspicerent, et commoda sua tuerentur. Imo haec consuetudo firmata est oratione Divi Marci, quâ cavebatur, ne quis messium vindemiarumque tempore adversarium ad judicem venire cogeret. l. 1. princ. ff. *de feriis et dilat.* Non tamen certo quodam tempore hae feriae tum conclusae fuisse videntur, quum ipsae messes vindemiaeque intra certos quosdam dies absolverentur: ex hoc Plinii loco colligas, primas illas totum fere mensem Julium occupâsse. In provinciis vero moris fuisse docet *Paulus l.* 4. *ff. eod.* ut Praesides ex consuetudine locorum certum tempus his feriis addicerent. Imperator demum Theodosius, Constitutione, quae est in *l.* 2. *Cod. de feriis*, certis finibus eas conclud sse videtur. Hâc enim conceduntur a die 8 Calend. Julii usque in Ca-

Calend. Augusti, aestivis fervoribus mitigandis, ut dicitur in *l.* 7. *ibid.* et a 10 Calend. Septembris usque in Idus Octobris, fructibus decerpendis.

§ 4. *Forte accidit ut eo die mane in advocationem subitam rogarer.* Non prorsus vetitum erat, quando agebantur feriae, jus dicere: verum erant causae, propter quas ad Praetorem etiam iis diebus venire licebat, si periculum esset in morâ. Hae causae enumerantur in *l.* 1. § 2. *l.* 2 *et* 3. *ff. de feriis et dilat.*

PARS SECUNDA.

JUS PERSONARUM.

Epist. XVI. § 1. *Solatia duo* etc. Non satis expeditus esse videtur hic locus. Plinius queritur de morbis et morte quorumdam e servis suis: hujus calamitatis duo sibi proponit solatia: unum quod ipse tam facilis esset in manumittendis servis, ut dolor levaretur, amissis iis morte, quibus semet ipsum propediem fortasse manumissione privavisset. Hunc enim sensum esse arbitror verborum, „ videor enim — perdidi," uncis inclusorum, e quibus perperam conjicias, servos illos jam manumissos fuisse, quum morerentur. Vid. *Schaefer. in Not. ad h. l.* Contrarium enim apparet ex altero Plinii solatio, quod nimirum servis permittebat testamentum facere, eaque servabat. Haec libertatis species ipsis grata esse debebat, atque ex eo humanissimum doloris levamentum capiebat Plinius. Minus fortasse in errorem nos inducere possent illa verba, „ quos jam liberos perdidi," si pro *jam*, facili correctione, legeretur *jamjam*, pro *mox*, *propediem.* Caeterum apparet hic rursus summum illud humanitatis studium, in Plinio saepe conspicuum, quo inprimis in pie colendis et servandis extremis hominum judiciis utebatur. Servi enim proprie nullo modo testari poterant, quippe nullam personam civilem, neque etiam bona propria habentes, de quibus disponere possent. At de peculiis Plinius suis servis testamenta facere permittebat, adeo ut intra domum de his pro lubitu statuere possent.

Epist. XVIII. Conabimur quae in hac Epistola sparsa traduntur, colligere, et breviter explicare. Domitius Tullus cum fratre Domitio Lucano a Domitio Afro, claro illo Oratore et JCto, de quo vidimus supra, adoptatus erat. Hic testamento facto, octodecim ante mortem annis, filios adoptivos heredes instituerat: sed interim necessitudo, quae ipsi cum eorum patre intercedebat, ita turbata fuit, ut ipse eum accusaret, quo factum ut in exsilium ille ageretur, bonaque ejus proscriberentur. Itaque, quum etiam

a filiis ejus alienatus Domitii Afri animus videretur, testamentum quidem antea factum improbabat (§ 5.), non tamen satis justae esse videbantur causae, quare eos novo testamento exheredaret. Saltem illud non fecit, atque ipsi mortuo Domitius Tullus, et Lucanus successerunt, ita divites facti invito fere ipso, per quem facti erant. (§ 5 *init.*) Hi autem fratres communionem quamdam omnium bonorum fecerunt, quâ non tantum praesentia, sed etiam accedentia bona sibi invicem adquirebant: hoc apparet ex § 4. a verbis „ atque ita circumscripto testamento, consors frater, " etc. Frater Tulli Lucanus uxorem duxerat filiam Curtilii Manciae (§ 4). Hic odio generi sui nolens eum ex hereditate suâ lucrum facere, neptem suam, Lucani filiam, heredem scripsit, eâ lege, si esset a patre emancipata, ut cum ita sui juris facta esset, sibi, non vero patri, hereditatem acquireret. Non tamen prudenti hâc cautione Mancia, quod cupiebat, obtinuit; nam Domitius Tullus emancipatam filiam Lucani adoptione suam fecit. Quo factum, ut cum bona filiae Lucani, quae ex hereditate avi perceperat, jam pater adoptivus acquireret, is, cum fratre communione bonorum junctus, filiam quodammodo, ratione eorum bonorum, in patriam potestatem reduxerit, eâtenus, ut Lucanus jam ex jure societatis dimidiam partem possideret, quam totam acquisivisset jure patriae potestatis, si filiam ab avo institutam in potestate retinere potuisset. (§ 4—5). Verum Domitius quoque Lucanus mortuus est, herede scripto fratre Tullo, et praeteritâ filiâ suâ emancipata, *ut frater conciliaretur*, i. e., uti videtur, ne, si hanc ipsam scriberet, Tullum offenderet, isque aegritudine susceptâ, filiam adoptivam testamento bonis suis defraudaret. Conciliato ita Tulli animo, hic honesto omnino et laudabili testamento decessit, atque ita opes suas ei restituit, per quam acquisiverat. Haec summa est eorum, quae narrat Plinius in hâc Epistolâ.

§ 4. *Emiserat pater, adoptaverat patruus.* Non difficultate caret hic locus. Nam quum pater filiam emancipasset, ita sui juris facta erat, neque igitur poterat *a patruo adoptari*, quia adoptio in specie locum tantum habebat in iis, qui essent in patriâ potestate constituti; neque etiam poterat *adrogari:* feminae enim per populum Romanum non adrogantur, ut inquit Ulpian. *Fragment. T. VIII*, § 4 *in fin.* Explicandum fortasse hoc est ex *Gajo Comment. L. I.* § 101. ubi sic legimus, „ item per populum feminae non „ adoptantur, nam id magis placuit: apud Praetorem vero, vel in provinciis apud Pro- „ consulem Legatumve, etiam solent adoptari."

Itaque feminae, quamvis sui juris essent, per adrogationem non poterant filiae loco adsumi; sed uti in maribus fiebat in patriâ potestate versantibus, ipsae hâc solutae adoptabantur apud Praetorem. Certe ita juris fuisse conficias ex hoc Plinii loco: nam filiam suam Lucanus emancipaverat, eamque sui juris factam frater sibi filiae loco adsciverat: quandoquidem autem feminae nullo modo adrogari poterant, nil superest, nisi ut mulier sui juris coram Praetore adoptari potuerit. Mire tamen huic Gaji loco obstare videtur, alius in leg. 21. ff. *de adoption.* Ubi diserte idem auctor dicit, „ nam feminae ex re-

scrip-

scripto Principis adoptari possunt:" rescripto autem Principis, ut saepius, ipsa populi auctoritas in comitiis significari videtur, cf. *l.* 2. *ff. de adoption.* collata cum *Gajo I.* § 99. Duplici modo existimo posse hanc difficultatem explicari. Prior hic est: a *lege* inde 17. *ff. l. cit.* agitur de adrogatione impuberum, quae introducta fuerat Epist. Divi Antonini, *Gaj. I.* § 102: et quum conditiones in his legibus exponantur, quibus illa adrogatio conceditur, in quibus etiam erat satisdatio adrogatoris, Marcellus in *l.* 20. scribit, hanc locum habere, si pupillus impubes decesserit, idemque juris esse in *pupillâ*: tumque subjungitur fragmentum Gaji ex *Lib. Regularum* ubi dicit, etiam feminas ex rescripto Principis posse adoptari. Ex fragmenti igitur hujus collocatione dixeris, *rescripto* illo ipsam Divi Pii Epistolam significari: adeoque non dicit Gajus universe, feminas per rescriptum Principale adrogari posse, sed *pupillam* etiam comprehensam esse Epistolâ Antonini, ut haec etiam, si impubes sit, quamvis sui juris, tamen adoptari possit. Non igitur, secundum hanc explicationem, tempore Plinii mulieres sui juris, sive per populum, sive per rescriptum Principis adrogari potuissent, quod postea demum introductum esset, versus aetatem Diocletiani, argumento *leg.* 8. *Cod. de adoption.*: et sic etiam stat nostra loci Pliniani interpretatio.

Verum aliâ etiam ratione nodum ita solvere possimus, ut diu adhuc adrogationes in Comitiis curiatis per populum factas fuisse dicamus (ad Diocletiani usque tempora eum morem viguisse, conficias ex *l.* 2. *Cod. de adoption.*); neque igitur Caesares illud jus populo ademtum prorsus sibi vindicâsse, sed in quibusdam causis, in quibus adrogatio per populum stricto jure fieri non potuisset, favore quodam, per rescriptum adrogasse. Unde seriori demum tempore factum esset, ut sensim omnis haec adrogandi potestas penes solum Principem esse existimaretur: eo sensu recte dicere potuit Gajus tum in *loc. cit. Comment.* *feminas per populum adrogari non potuisse*, et in *leg.* 21. *ff. cit. per principale rescriptum potuisse.* Quia Imperator privilegii instar per rescriptum ad libellum supplicem concedere poterat, quod jure publico stricto non licebat. Haec explicatio prae priori illâ illud etiam habet, quo se commendet, quod eo modo tollitur difficultas, quae alioquin ad Plinii locum sponte se offert. Nam si verum est, feminas sui juris, et filiam etiam Lucani, coram Praetore adoptatas fuisse, quia adrogari per populum non poterant, merito quaeratur, quare postea per rescriptum adrogatae fuerint, quandoquidem etiam sine eo in adrogationem quodammodo se dare poterant. Sin vero posteriorem explicationem sequamur, evanescit haec difficultas. Dicendum enim tum est, filiam Lucani peculiari Principis favore adrogatam fuisse, non vero coram Praetore adoptatam. Lucem inde etiam caperet *l.* 8. *Cod. cit.* Ibi enim docetur, feminam sui juris nullo alio modo (i. e. *per populum*) adrogari posse, quam per Principale rescriptum. Quod egregie convenit cum Ulpiani et Gaji locis citat.

Ep. XVIII. § 5. *Quin etiam bona proscribenda curaverit.* Supra ita illum locum ex-

plicui, ut dicerem patrem Tulli et Lucani, accusante Domitio Afro, in exsilium actum, bonaque ejus proscripta fuisse. In hanc sententiam me adduxerunt sequentia verba in § 6, ubi carpitur *Domitii Africani asperitas, qui numero civium excidit, quem socium etiam in liberis habuit*, unde apparet, patrem illum, auctore Domitio, eam poenam passum esse, quae civitatis et bonorum amissionem irrogabat. Haec autem erat exsilium, sive deportatio, antiquae aquâ et igni interdictioni substituta. Vid. *Heinecc. Antiq. ad Tit. Instit. de cap. demin.* § 9 et 10.

Caeterum nullae causae tractantur hoc Libro, nisi excipias eam libertorum Afranii Dextri, quam ad primam partem retulimus, utpote magis notabilia quaedam de jure Senatorio, quam de judicio homicidii continentem.

EPISTOLARUM LIBER NONUS.

PARS PRIMA.

ANTIQUITAS, HISTORIA JURIS, VERBORUM SIGNIFICATIO.

Est hic Liber omnium maxime inops eorum, quae ad hujus instituti rationem referri possint. Paucissima igitur illa, ad quae nonnulla adnotanda esse putavi, uno brevissimo capite comprehendemus.

Epist. XIII. § 16. *Cornutus* (dicebat), *datum se a Consulibus tutorem Helvidiae filiae, petentibus matre ejus et vitrico.* Apparet ex hoc loco, tempore Plinii, regnantibus Nerva et Trajano, tutorum dationem ad Consulum adhuc munus pertinuisse, quod illis SCto sub Claudio facto commissum fuerat. *Sueton. in Claud.* 23. Haud ita multo post, M. Antoninus Imp. Praetorem singularem constituit dandis tutoribus, inde *Praetorem tutelarem dictum:* § 3. *Instit. de Attiliano tut. l.* 1. § 1. *ff. de confirm. tutor.*

§ 19. *Rogo Patres conscripti, ne me cogatis implorare auxilium Tribunorum.* Quum Plinio, Publicium Certum in Senatu accusanti, respondere conaretur Vejento, is eo rumore, atque strepitu exceptus est, ut vix audiri posset: invocavit igitur Tribunorum plebis auxilium, quorum inprimis munus in eo versabatur, ut civium jura a magistratuum injuriis salva custodirent: itaque Murena Tribunus ipsi dicere permisit. Quam late igitur patuerit Tribunorum potestas, apparet etiam ex hoc loco, ubi, quamvis per longam servitutem jam multum imminuta esset, Murena tamen in ipso Senatu Consulum pro-

proprio jure usus est, ut dicendi veniam darent. Docemur etiam h. l. Tribunitiam potestatem, quamvis eam ab Augusto inde Caesares sibi arrogaverint, tamen diu adhuc aliquâtenus penes ipsos Tribunos remansisse.

Epist. XXXVII. § 1. *Quum me necessitas locandorum praediorum plures annos ordinatura detineat.* Plinius Paullino se excusat, quod primo ejus Consulatus die Romae adesse non possit, propter gravitatem negotiorum, quibus ruri detinebatur. Erant enim locanda praedia, idque magnas cautiones et prudentiam requirebat: nam locabantur plerumque agri privatorum in lustrum, s. quinquennium, ad exemplum locationum publicarum, quae a Censoribus singulis quinquenniis renovabantur: exempla multa sunt in ff. e quibus citâsse sufficiat, *l.* 13. § *ult. ff. locati conducti. l.* 25. § *ult. ff. soluto matrim. l.* 16. *ff. de liberat. leg.* Quum igitur in longum tempus contractus locationis fieret, caute et accurate erat perficiendus, et conditiones diligenter definiendae, ut per totum hoc temporis spatium res salvae locatori manerent. Augebatur haec difficultas eo, quod aliam locandi rationem inire decreverat Plinius, ut temporum iniquitati, quâ a colonis mercedem locationis extorquere difficile erat, prospiceret. Quum enim antea mercedem annuam a colonis percepisset, jam partiarios eos facere voluit, ut partem fructuum perceptorum ipsi colligerent, partem sibi cederent. (§ 3—4.)

EPISTOLARUM LIBER DECIMUS.

PARS PRIMA.

ANTIQUITAS, HISTORIA JURIS, VERBORUM SIGNIFICATIO.

Epist. XIV. *Diplomate adjuvi.* Moris erat, ut tabellariis, aliisque nuncia e provinciis ad Caesarem transferentibus, quo celerius iter perficerent, *diploma*, sive scriptum instrumentum, a Provinciae Praefecto daretur, quo exhibito, ubique equis et vehiculis eorum cursus erat adjuvandus. His, diebus et noctibus, et omni tempestate, iter sine morâ erat conficiendum. Elegans exemplum est in *l.* 137. *ff. de verb. oblig.* ad quam vid. *Cujac. in Comm. ad h. t.* — Diplomata illa die certo erant insignita, et per certum tantummodo temporis spatium vim obtinebant, quo praeterito, non amplius in usu esse poterant, quod rescripsit Trajanus Plinio, *Ep.* 55. *h. L.* Videntur ab ipso Imperatore fuisse subsignata: certe ab eo Româ in provincias mittebantur Praesidibus,

qui iis, casibus propositis, uterentur (*Ep. cit.* 55). Non nisi rarissime eorum usus, peculiari favore, etiam privatis concessus fuisse videtur. (*Ep. ult. h. L.*). — Ex hoc more fortasse explicari possit locus notissimus in *l.* 2. *ff. de in jus voc.* Ubi dicitur, in jus vocari non oportere, *nec eum qui equo publico in causâ publicâ transvehitur.* Fuerunt, qui haec verba interpretarentur, de solenni transvectione Equitum in Capitolium,

Imo pro *causâ publicâ*, *Cujac. Obs. XIII.* 29, legi voluit, *in Capitolium*, et *Hotomannus Obs. III.* 21, *in censu publice*; sed intelligi optime potest, retentâ vulgari lectione, hoc vetitum de tabellariis illis sive grammatophoris publice iter facientibus et diplomate munitis; horum cursum in jus vocatione impedire prohibitum erat. Confirmatur haec explicatio textu Basilicorum, quae verbum Latinum *transvehere* vertunt Graeco ὀχεῖν, quod de Equitibus Capitolium ascendentibus vix dici possit. Vid. *Cl. Smallenburg*, *in Not. ad Schulting. ad leg.* 2. *ff. cit.*

Epist. XXIV. § 3. *Nam et menstruum meum Calendis Septembris finitur*, *et sequens mensis complures dies feriatos habet.* Plinius hâc Epistolâ ad Trajanum commeatum petit, quo in municipium abire possit, locum templo aedificando electurus, et agros inspecturus. Fungebatur enim tum Praefecturâ aerarii Saturni, cujus muneris gravitas vetabat eum pro lubitu ex urbe proficisci. Vid. quae adnotavimus *ad Ep. III.* 4. 2. Ad confirmandas autem suas preces, menstruum suum mox finitum esse dicit; nimirum, ei magistratus, qui plures simul uno munere fungebantur, per menstruas vices illud obibant. Sic etiam Consules alternis mensibus Lictores habebant 12. cum fascibus. vid. *Suet. in Caes.* 20. Praefectis aerarii idem proprium fuisse discimus hoc loco. *Sequens mensis*, *qui plures dies feriatos habet*, significatur mensis Octobris, quo vindemiales feriae agebantur. vid. *adnot. ad Ep. VIII.* 21. 2.

Epist. XXVIII. § 5. *Dispice domine*, *an necessarium putes*, *mittere huc mensorem.* Significantur mensores aedificiorum, sive Architecti, qui memorantur in *l.* 2. *ff.* § 7. *si mensor falsum modum dixerit*, diversi ab agrorum mensoribus, de quibus inprimis in ff. illo Tit. agitur. Horum publice, ut videtur, constitutorum muneris pars fuit, ut operum publice locandorum descriptionem facerent; et pretia materiae, et operum aestimarent, ne nimis magnâ pecuniâ ea locarentur; ejusmodi mensorem, peritum et fidum, Plinius a Trajano petit, ne, quandoquidem multum ab hujusmodi hominis integritate pendebat, Bithynorum fortasse fraudibus respublica detrimentum caperet. Sequenti Epistolâ Trajanus eum e provincia mensores eligere jubet, quibus satis credi posse affirmat: caeterum de mensoribus vid. *Glück ad ff. ad Tit. si mensor.* caet. § 763. *p.* 375 et *seqq.*

Epist. XXXIV. § 2. *Erit enim pecunia*, *ex qua fiat* — *deinde*, *quam ipsi irrogare in oleum soliti*, *parati sunt in opus balinei conferre.* Veteres, quum frequentissime balneis uterentur, quod sub ardentiore coelo corpora requirunt, in iis etiam oleo ungui so-

solebant, quo cutis mollior evaderet et laevior. Oleum illud Romae saepe a Principibus dividebatur, atque haec liberalitas *congiarium* dicebatur, quia proprie *congium* olei singuli accipiebant. Sed pro oleo pecuniâ etiam distribuebatur, et sic *congiarium* deinceps quamvis frumenti, vini, olei, aut pecuniae largitionem significavit. vid. *Sueton. in Aug.* 41. *in Tiber.* 20. *Plin. Paneg.* 25. In multis autem civitatibus in provinciis moris erat, ut quemadmodum frumentum, imo vinum, sic etiam oleum publicis sumtibus emeretur, et in balneis praeberetur. Huic muneri olei comparandi, et distribuendi praepositi erant curatores quidam, inde *ἐλαιῶνες* dicti, uti, qui frumentum coëmebant, dicebantur *σιτῶνες*. *l.* 18. § 5. *ff. de muner. et honorib.* Inter munera civilia personalia numerabatur haec cura, et nisi immunitas alicui esset concessa, omnibus civibus suâ vice erat gerenda. Accurate omnem de personalibus muneribus doctrinam exposuit Arcadius Charisius in *l.* 18. *ff. cit.* Imperator Antoninus Pius Philosophis, Rhetoribus, Grammaticis, et Medicis, Epistolâ vacationem concessit aliorum munerum, et hujus, olei emendi et curandi. *l.* 6. § 8. *ff. de excus.* Ad hanc autem coëmtionem, cives in municipiis tributum quoddam pendere debuisse videntur. Quod quum etiam Prusenses facerent, hâc pecunia uti voluerunt ad aedificandum novum balneum, ne publice in hoc opus pecuniam erogari necesse esset.

Caeterum ex hac Epistolâ, ut ex multis aliis hujus Libri, conficere possumus, quam imminuta et extenuata fuerit eo tempore magistratuum Romanorum in provinciis auctoritas: nam, qui olim potentissimi erant orbis terrarum *Αὐτοκράτορες*, et vix deposito munere, eorum quae fecissent, rationes interdum publice dare cogebantur, iidem nunc ne balneum quidem novum sine Imperatoris consensu exstruere poterant. Usu venit ad *h. l. l.* 3. *ff. de operib. pub.* Ubi Macer *in lib.* 2. *de off. Praesidis*, docet opus novum privato sine auctoritate Principis fieri potuisse; constitutionibus vero cautum esse, ne publico sumtu opus absque Principis consensu exstruatur.

Epist. XXXVIII. *Sempronius Caelianus — consulerem de modo poenae.* Quum corruptis moribus antiquus Romanorum bellicarum rerum ardor sensim decresceret, Imperatores saepe omnia conati sunt, quo militiae pristinus suus honos haberetur. Propterea etiam servis stipendia facere prohibitum erat, et qui fraude in numeros relati erant, ultimo supplicio puniebantur, ut docet Martianus in *l.* 11. *ff. de re milit.* Plinius vero dubitavit, an quidem severam hanc poenam, hoc casu, servi a Sempronio Coeliano inter tirones reperti meriti essent; quia non adhuc sacramento in numeros relati, neque igitur proprie milites erant. Tirones enim erant milites novi, qui postquam militiae nomina dedissent, armis exercebantur, non vero adhuc in numeros erant relati, vid. *l.* 42. *ff. de testam. milit.* Ea vero, quae Ulpian. docet in d. l., non repugnant his, quae rescripsit Trajanus in Epist. sequenti: „Non ideo dubitandum esse, num capitale judicium „servi meriti essent, quod in numeros nondum essent relati: militem enim jam aliquem „fieri, quo primum die a Tribuno aut inquisitore probatus et receptus sit:" scil.

ra-

ratione ejus statûs, ut si e. g. servus sit, ab eo inde die, militiae ineptus esse videatur, neque ut removeri possit, spectari debeat, utrum jam reverâ sacramento miles factus sit: non dicit igitur Imperator, aliquem ratione jurium civilium, v. c. testamenti factionis, militem censeri ab eo inde die, quo lectus ac probatus fuit; quod manifesto pugnaret cum *l.* 42. *ff. cit.*

Epist. XL. § 2. *In plerisque civitatibus — annua accipiunt.* Qui in opus publicum, in metallum, in opus metalli, etc. damnati erant, fiebant servi poenae *l.* 17. *ff. de poenis.* Et quamvis non semper in perpetuam poenam condemnarentur, et si tempus expressum non esset, in decennium tantum condemnati censerentur (*l.* 23. *eod.*) tamen finitâ poenâ, nullis poterant civilibus juribus aut muneribus frui, quippe civitate non solum, sed etiam libertate in perpetuum orbati. Imo conditio servorum publicorum, sive actorum, erat honestior, quam ut in metallum damnati eâ uti possent.

Hi enim curandis et custodiendis tabulis publicis praepositi, aliquâ existimatione gaudebant, et in publicis officiis versari dicebantur (§ 2). Vid. annot. *ad L. VII.* 18. *in Part.* 2. in *Not.* Docemur etiam h. l., annuam pecuniam, sive honorarium, publice iis tributum fuisse. Neque igitur poterant condemnati illi Nicomedenses, qui nullo modo poenâ erant soluti, in ejusmodi conditione quiete versari.

Epist. XLI. § 2. *Si qui vetustiores invenientur et senes ante annos decem damnati, distribuamus illos in ea ministeria, quae non longe a poena sunt.* Quamvis laudabilis sit haec Trajani miserorum senum cura, humanius tamen etiam in simili, ut videtur, causâ rescripsit D. Pius, ubique egregio humanitatis et virtutis studio, in toto Corpore Juris conspicuus. Refert illud rescriptum *Modestin. l.* 22. *ff. de poenis*, quo cautum, ut a Praesidibus provinciarum damnati, qui morbis aut senio operibus impares facti essent, si modo per decem annos in poenâ versati fuissent, dimitti possent. Adjunxit vero Imperator eam prudentissimam conditionem, ut haberent cognatos, quibus cum habitarent, et a quibus alerentur, ne a republicâ pasci deberent. Invenit igitur Antoninus rationem subveniendi difficultati, quae inprimis impediisse videtur Trajanum, quo minus eâdem humanitate in condemnatos uteretur. Queritur enim Plinius *Ep.* 40. §. 4. inutile esse, eos reipublicae sumtibus ali, et periculosum fore, si propriis vivere cogerentur. Laudare itaque non satis possumus Antonini illud rescriptum, quo tam egregie humanitatis officium cum civili prudentiâ conciliavit.

Epist. XLII. Insignis est haec Epistolâ Plinii, cum rescripto Trajani, de jure collegiorum, ad quam breviter subsistere operae pretium est.

Distinguenda sunt inprimis duo genera Collegiorum apud Romanos: erant alia, quae non nisi Deorum cultum, sacrorumque celebrationem, aut pium aliquod negotium spectabant, atque haec magis proprie *sodalitia* dicebantur: de his infra videndum erit, *ad Ep.* 93. *h. L.* Aliâ, de quibus hic agitur, erant collegia Opificum et Artificum,

ad

ad exercenda conjunctis viribus varia industriae genera instituta, et quae cum antiquis nostris opificum corporibus, *Gilden* dictis, non absurde comparari posse videntur. Jam antiquissimum illud erat apud Romanos institutum, siquidem apud Plutarchum legimus, Numam primum introduxisse collegia artificum, *αὐλητῶν, χρυσοχόων, τεκτόνων, βαφέων, σκυτοτόμων, σκυτοδέψῶν, χαλκέων, κεραμέων*; (*Plut. in Numa p.* 176. *ed. Tauchn.*). Multa alia etiam memorantur variis locis in D ejusmodi collegia, pictorum, naviculariorum, utriculariorum, bajulorum, piscatorum. Haec vero inprimis ad communem sociorum utilitatem informata fuerunt, sed alia etiam publice constituta fuisse videntur, quorum opera et officia praecipue reipublicae essent addicta. Hujus generis fuerunt illa fabrorum collegia, quale unum Plinius in Bithynia ad compescenda incendia creare voluit. Romae satis huic rei prospectum erat, ubi Praefecti Vigilum specialis cura in eo erat posita, ut per totam noctem vigilaret, et per vicos et plateas erraret, cum hamis, dolabris, aliisque instrumentis ad exstinguenda incendia. *l.* 3. *ff. de offic. Praef. Vigil.* Verum in Bithyniae civitatibus nihil tale receptum erat; quare frequentibus aedium conflagrationibus admonitus Plinius, primum Urbes instrumentis necessariis instruxit, et de constituendo fabrorum collegio Imperatorem consuluit, quos semper paratos haberet ad aquam afferendam, aedificia incendio proxima diruenda, ne propagarentur flammae, aliaque hujusmodi ministeria praestanda. Ejusmodi corpus comparari non inepte posset cum hodiernis Urbium militiis, ad similem curam comparatis; habebat suas leges et instituta, suos Praefectos, magistros et defensores, sive syndicos, qui ejus commoda tuebantur. Longius vero, quam par est, evagaremur, si vel paucissima delibare vellemus ex iis, quae copiosissime a variis auctoribus de corporum jure disputantur: late inprimis de hoc argumento egit, *van Wassenaer in diss. ad Tit. ff. de colleg. et corpor.: in Jurisprud. antiq. Fellembergi Tom. I. p.* 401. Breviter tamen adhuc subsistendum est ad haec verba in § 3. *huj. Epistolae.*

§ 3. *Ego attendam, ne quis nisi faber recipiatur, neve jure concesso in aliud utatur.* Nimirum Praesidibus provinciarum prohibitum erat alia in provinciis collegia pati, quam quae ex SCti aut Caesaris auctoritate coirent: *l.* 1. § 3. *ff. de coll. et corpor. l.* 1. *ff. quod cujus cunq. Univers. nomine:* aut novum quoddam absque ejusdem consensu institueret. Plinius igitur hanc veniam a Trajano petens, promisit se curaturum, ne ii etiam collegio admiscerentur, qui nomine fabri, reverâ autem novarum rerum molitores essent: neve socii collegii jure sibi concesso, ut arcam communem, et statis diebus conventus habere possent, aliaque corporum licitorum privilegiis abuterentur, ad quaevis noxia et turbulenta consilia miscenda; non tamen Plinii desiderio assensus est Imperator, Epistolâ ad eum rescriptâ (53. *h. L.*); veritus, ne in Bithynia, quae cum aliis Asiae regionibus praecipua novae religionis erat sedes, ejusmodi institutio ansam praeberet Hetaeriis, sive conventiculis Christianorum, ad celebranda fidei suae my-

steria, quae severe tunc coërcebantur, et quas nuper Plinius ex edicto Caesaris vetuerat. *Ep.* 97. *h. L.* Conferri meretur ad h. l. *Cujac. Obs. VII.* 30.

Epist. LVI. § 1. in fin. *Habuisse* (Apamaeënses) *privilegium et vetustissimum morem, arbitrio suo rempublicam administrare.* Erat Apamea colonia juris Italici, *l.* 1. § 10. *ff. de censib.* Quales meliori conditione utebantur quam Latinae, et habebant quaedam privilegia e. g. immunitatem tributorum, sive census capitis et soli. vid. l. ult. § 5, et § 7. ff. *de censib. Heinecc. Antiq. in Append. I.* 5. 129. *ed. Hauboldi. Cl. von Savigny in Comment. über das jus Italicum. Berol.* 1817.

Epist. LXIV. Consulit hâc Epist. Plinius Imperatorem de relegatis in triennium a Procos. Servilio Calvo, et edicto restitutis, num esset confirmanda haec restitutio. Ratio dubitandi erat, quod mandatis Trajani, quibus Praesides in provincias euntes instruebantur, continebatur, ne aut a se, aut ab aliis relegatos restitueret; cautum fortasse illud erat, ne provinciarum Praefecti nimiam potentiam sibi arrogarent, si quoscunque libuisset, liberatos a poenâ in provinciam revocare et eo beneficio sibi adstringere potuissent: quod inprimis Imperatoribus erat metuendum, quibus semper curae fuit, ut minuerent et frangerent magistratuum in provinciis potestatem. Et omnino animadvertendum est, omnes fere turbas et Imperatorum caedes, novo quodam duce occisi locum occupante, e provinciis ortas fuisse. Porro, de iis etiam in perpetuum relegatis consulit Plinius § 4, qui sine restitutione in provinciâ morabantur. Difficultas in eo posita erat, quod acta prioris Procos. Jul. Bassi, repetundarum damnati, SCto rescissa erant, et omnibus ab eo damnatis jus datum, intra biennium novam cognitionem deposcendi. Quod cum aliquis a Basso in perpetuum relegatus, et a Plinio in provinciâ deprehensus facere neglexisset, rogat Imperatorem, quid de eo statuendum sit. De prioribus autem illis Imperator in Epistolâ sequenti rescribit, se antequam de iis decernatur, a Calvo quaesiturum, quid ipsum ad restituendos eos permovisset. De relegato vero a Jul. Basso non difficilis admodum erat quaestio. Tempus praeteritum erat, intra quod de novo agendi facultatem habuerat, neque igitur amplius eo beneficio uti ipsi licere poterat. Imo graviori poenâ erat afficiendus, quoniam in provinciâ contra legem morabatur; quare jubet Imperator, ut ad Praefectos mitteretur Praetorio, (Erant enim interdum duo simul, vid. *Tacit. Annal. XII.* 32. Ubi memorantur L. Geta, et Rufius Crispinus, qui simul curam Praetoriarum cohortium habebant), ibi majorem poenam passurus. Merito autem quaeratur, quare ita jusserit Trajanus: nam ex *l.* 10. *ff. d. off. Praes.* apparet, Praesides provinciarum, qualis Plinius erat (vid. *Masson. in Vitâ Plin. n.* 41. § 5. *p.* 70.) eandem cognitionem in provinciis habuisse, quam habebant Praefectus Urbi vel Praefectus praetorio Romae.

Non iis quidem proprium erat imperium merum plenissimum, quod soli Praefecto praetorio competebat, sed habebant tamen ejus aliquas partes, jus gladii, jus relegandi, excepto jure deportandi in insulam *l.* 2. § 1. ff. *de poenis* l. 6. § 1. ff. *de interdict. et re-*

le-

legat. Satis graviter igitur sine Praefecto praetorio in relegatum illum reducem animadvertere potuisse videtur. Sed ratio fortasse quaerenda est in summâ auctoritate Praefectorum praetorii, qui soli Principis personam referre poterant, et ejus vices sustinere l. un. § 1. ff. *de offi. Praef. praet. l.* 1. *Cod. de vicar.*: a quorum sententiâ prorsus appellari non poterat *l. un. ff. cit.*: qui etiam alia privilegia habebant, quae enumerantur *in l. un. Cod. de sent. praef. praet. l.* 2. *Cod. de sent. ex peric. recit.*: imo auctoritatem aliquam in omnes provinciarum Praesides l. 38. *Cod. de decurionib.* et *Cujac. in Parat. ad Tit. ff. de offi. Praef. praet.* Trajanus igitur fortasse voluit, ut de graviori hominis illius delicto accuratior et severior cognitio haberetur, et si reus deprehenderetur, deportaretur, quam solam poenam Praesides dicere non poterant: quia ultimum non quidem supplicium meritus erat, graviorem tamen simplici relegatione poenam.

Epist. LXVI. § 1. *Flavius Archippus vacationem petere coepit ut philosophus.* Ergo jam tempore Plinii a muneribus civilibus vacatio concessa erat philosophis, quod constitutione primum confirmasse videtur D. Pius l. 6. § 7, 8. *ff. de excusat.*

§ 3. *Recitata est sententia — damnatus in metallum.* Nam qui ex lege Cornelia testamentaria falsi condemnati erant, si honestiores essent, in insulam deportabantur, humiliores in metallum damnabantur, aut crucis supplicio afficiebantur. *Paulus Recept. Sent. V.* 25. 1.

Eod. Ille nihil proferebat quo restitutum se doceret. Etenim etiam servi poenae facti damnatione in metallum poterant indulgentiâ Principis restitui. *Paulus Recept. Sent. IV.* 8. 24. Caeterum notabiles sunt haec Epist. et seq. ad causam Archippi pertinentes. Edictum Nervae civium amorem et summam ingenii lenitatem spirat. Mitis et humanissima indoles optimi Imperatoris Trajani declaratur ejus rescripto de eâdem causâ in Ep. 68. in quâ suae naturae accommodatius esse dicit, benignam sententiam tueri, *quam duriorem quae fortasse vera sit.*

Epist. LXXXIII. Exponitur hâc Epist. quaestio ad jus publicum Bithynorum pertinens. Cn. Pompejus M. quum Mithridate devicto, ejus regnum in Romanam ditionem redegisset, modum quo variae regiones regerentur, ut fieri alioquin solebat SCto, lege factâ ordinavit. Sic etiam Bithyniae legem scripsit, quâ ejus regiminis forma definiebatur. Quemadmodum autem municipia plerumque eâ utebantur reipublicae constitutione, quae ad imaginem ipsius Romanae erat accommodatae ut haberent suos Duumviros pro Consulibus, suum Senatum Decurionum, suos Censores, Praetores, Aediles, imo Tribunos plebis: vid. *Hein. Antiq. Appendix I.* 5. 123. *et annot. ad Ep. III. h. L.* Sic Pompejus omnem provinciam Bithyniam simili ratione ordinavisse videtur, ut unaquaeque civitas haberet Senatum, in quem legebantur a Censoribus, ut Romae etiam moris erat, tum privati, tum qui minores magistratus gesserant. Eâdem vero lege iis tantum officio publico fungi, aut in Senatum legi posse dabatur, qui non minores essent annis 30. Postea vero venit Caesaris Augusti edictum, quo cautum,

ut etiam minores 30 annis, modo majores essent 21, magistratus capere possent, et quum lege Pompejâ iis tantum Senatoribus esse liceret, qui magistratum gessissent, quoniam hi semper etiam 30 annis majores esse debebant: quaerebatur, num post Edictum Augusti etiam in Senatum recipi possent, qui magistratum gesserant minores 30 annis: et si ita fieri posse videbatur, anne etiam privatis, quamvis minoribus 30 annis Senatui assidere liceret, quandoquidem iis etiam, qui magistratu functi erant ante eam aetatem, quae antiquitus legitima fuerat, in Senatum aditus patebat. De his quaestionibus Plinius a Censoribus *destinatis* consultus, ad Caesarem scripsit, et responsum obtinuit, quod continetur Ep. 34.

Ita rem explicari voluit Trajanus: ut lex Pompejâ, quoad aetatem legitimam Senatorum, mutata existimaretur, eatenus, si essent magistratu functi; ut hi etiam minores 30 annis in Senatum legi possent, illis vero qui magistratum non gessissent, aditus in curiam non daretur, nisi annum 30 explevissent. Quoniam, si ante eam aetatem legi cupiebant, poterant magistratum aliquem petere, quo ab anno 21. fungi licebat. Cum hâc Epist. conferri meretur l 8. ff. *de muner. et honor.* Ubi *Ulpianus* monet, ante annum 25. neminem ad honores admitti oportere, neque decuriones creari, aut aditum in Curiam iis esse dandum. Ita certe juris esse potuit in iis municipiis, quae non lege provinciali, ut Bithynia et Pontus, regebantur.

Ep. LXXXV. § 1. *Quum Coccejanus Dion in Bule adsignari civitati opus, cujus curam egerat, vellet.* Inter munera publica in civitatibus etiam erat cura operum publicorum, aedificiorum exstruendorum et similium: a quâ quinque liberi incolumes excusationem dabant, l. 4. princ. ff. *de mun. et honor.*

Eod. Tum Eumolpus — traderetur. Cautionem praestare debebant Curatores operum, l. 9. § 3. ff. *de administ. rer. ad civit. pertin.*; eorumque periculum ad heredes curatorum pertinebat. § 1. *ff. eod.* Finito autem opere curator rationes reddere debebat, atque tum demum reipublicae adsignabatur.

Ep. XCIII. Supra ad Ep. 42. h. L. vidimus, de eo genere collegiorum, quae artis alicujus exercitium spectabant. In hâc vero de alio Hetaeriarum genere sermo est, quae ad pios usus contrahebantur. Romae jam antiquitus ex instituto Servii Tullii, (*Dion. Hal. IV.* 219.) confirmato post reges exactos a Consulibus (*idem V. p.* 278.), erant conventus curialium, vicinorum et paganorum, *sodalitia* dicti, in quibus sacra communia et convivia celebrabantur. In Graeciae etiam civitatibus, v. c. Athenis, complura erant hujusmodi collegia, religionem, aut privatorum utilitatem et delectationem, pauperum etiam solatium spectantia: vid. *l.* 4. *ff. de colleg. et corpor.* Dicebantur hi socii *φράτορες*, *σύσσιτοι*, *ὁμόταφοι* etc. Inprimis vero *ἔρανοι* fuisse videntur societates, in quibus plures cives inter se stipem conferebant, e quâ tenuiorum indigentiae subvenirent. Vox derivatur a verbo *ἐρανίζω*, quod est, amicâ victus praestatione aliquem adjuvare, vid. *Schneider. Lexicon in Voce.* Imaginem aliquam hae societates referre viden-

dentur eorum institutorum, quae ad levandam, privatorum symbolis, egenorum paupertatem sunt inventa: aut eorum, quae in tenuiori civium classe frequenter admodum inveniuntur, *Bussen* dicta, quibus collatâ singulis mensibus vel hebdomadibus pecuniâ, sumtus funerum, Medicorum et similium rerum communiter feruntur. Hujusmodi autem Hetaeriae, in aliis civitatibus severe saepe ab Imperatoribus prohibitae erant, ne factionibus et turbis occasio daretur. Cf. l. 1. § 3. ff. *de colleg. et corpor.* Sed quum Amisenorum civitati, quae erat libera et foedere cum Romanis juncta, eo concessum esset, ejusmodi *ἐρανοὺς* habere, libellum eorum supplicem ad Trajanum cum hâc Epistola misit Plinius, ut conservare eos sibi liceret: quod concessit Imperator, modo illis collationibus ad turbas miscendas non abuterentur. Cf. *Bynkershoek de cultu religionis peregrinae Diss. II. p.* 414.

Epist. CXI. *Ecdicus Domine, Amisenorum civitatis* etc. Difficilis est ea pars historiae Juris, quae agit de magistratibus minoribus in municipiis et civitatibus, quorum ratio admodum diversa fuit pro variis imperii formis, quibus illae civitates utebantur, antequam Romanae ditionis factae sunt: nam illarum sine dubio aliqua ratio habebatur in componendis legibus, quibus regio aliqua in provinciae formam redacta ordinari solebat. Augetur haec difficultas serioribus rei Romanae temporibus, quum iisdem magistratuum nominibus, saepe diversa plane ab antiquis intelligebantur munera et officia. Quare difficile est variis temporibus accurate definire, quale quorumdam minorum in civitatibus magistratuum munus fuerit. Habemus Novellam 15, inscriptam de *defensoribus civitatum*, cujus titulus Graece vertitur, *περὶ τῶν ἐκδίκων.* Est etiam in Codice de iisdem Titulus, atque hujusmodi *defensor* in hâc Epistola significari videtur. Ex iis quae in locis citatis de illorum munere traduntur, videntur ad imaginem quodammodo Tribunorum plebis Romanorum fuisse constituti, qui provinciales et plebem in civitatibus a magistratuum majorum injuriis defenderent. l. 4. *Cod. de defens. civit.* Nov. 15. *Praef. init.* — Habebant etiam jurisdictionem quamdam in causis pecuniariis minoribus. *l.* 1 *et* 3. *Tit. cit.* Tum jus actorum conficiendorum l. 2. *Cod. de magist. municip.*, et tutorum dationem l. 3. ff. *de tut. et cur. datis* etc. Imo quietis publicae curam gerebant, ne crimina impunita manerent, et graviorum etiam delictorum rei judicio subjicerentur, aut ad Praesidem provinciae mitterentur, l. 4 et 6. *Cod. de def. civit.* Vid. *Cujac. in Parat. ad Tit. Cod. laud.* Ex his quae diximus conficere possumus, quinam ille *ecdicus* fuerit, quem Plinius hîc scribit, donationem ab Amisenorum civitate Pisoni factam, ab eo repetivisse, quia ejusmodi donationes Trajani mandatis erant prohibitae. Jam Plinius Imperatorem consulit, an cogi possit Piso donationem restituere, quam ante 20 annos legitime acceperat. Et recte rescripsit Trajanus Epistola seq., mandatis suis in futurum, non vero in praeteritum vim esse tribuendam, *ne magis pecuniae publicae, quam privatorum commodis consuleretur.*

Epist. CXIII. Moris fuisse videtur, ut qui in civitatibus ad officia civilia vocari vel-

 lent,

lent, pecuniae aliquam summam in publicum conferrent (*). Sed quum lege Pompeja in Bithynia et Ponto nihil tale cautum esset, ii tamen, quos Trajanus supra legitimum numerum quibusdam civitatibus legere permiserat, certam pecuniae summam solverant, quam *decurionatus honorarium* appellat Trajanus *Epist. seq.* Quo factum, ut Anicius Procos. in quibusdam oppidis eos etiam inferre juberet, qui intra legitimum numerum a Censoribus legebantur. Jam Plinius quaerit a Trajano, num idem in omnibus Bithyniae et Ponti civitatibus statuendum sit: cui rescripsit Imperator, se de universâ re decernere non posse; verum his monitis additur consilium, cujus ratio admodum obscura est, nisi corrupta sint verba. Quodammodo hujus loci difficultas tolli mihi posse videtur, si prius ita legamus cum editore nostro: „*id ergo quod semper tutissimum est, sequendam* „*cujusque civitatis legem puto*, (*scil. adversus eos qui inviti fiunt decuriones*)" tum pro: „*Existimo id acturos, ut erogatio ceteris praeferatur*," legamus, „*ceteros existimo id* „*acturos, ne erogatio perferatur*," quam vocum transpositionem commendat Schaefer in nota ad hunc locum. — Sic eum sensum habebimus, ut hortetur Imperator Plinium, nihil universe omnibus civitatibus novi constituere, verum in unâquâque servare, quod de illo decurionatûs honorario receptum esset, quod tutissimum sit *adversus eos*, sive *ratione eorum*, qui intra legitimum numerum inviti fiunt decuriones. Eos enim, qui intra illum numerum leguntur, etiam sine lege libenter pro honore electionis curaturos, ut erogatio pecuniae *perferatur*, non omittatur.

PARS SECUNDA.

JUS PERSONARUM.

Epist. II. *Exprimere, Domine, verbis non possum, quantum mihi gaudium attuleris, quod me dignum putasti jure trium liberorum.* Supra jam *ad L. VII.* 16. *in Parte* 1. illud jus tetigimus; sed praeter privilegium, quod ibi proprium ei esse vidimus, erant etiam

(*) Fortasse vero illi soli Buleutae, qui supra legitimum numerum in quibusdam civitatibus indulgentiâ Trajani creabantur (vid. haec Ep. init. a verbis, *si ii quos*, etc.), pecuniae summam inferre consueverunt, ut pro muneris honore, gratum civitati testificarentur animum. Mentio etiam fit hujus collationis Buleutarum Ep. 48. h. L. § 5. Ubi omnino recipienda videtur Casauboni correctio, qui pro *ex pecunia, quam Buleutae addunt beneficio tuo*, legendum censuit, *additi beneficio tuo*.

etiam alia; quâpropter tamquam summum beneficium a Principibus interdum concedebatur. Nam primum immunitatem dabat munerum personalium, l. 18. l. 2. § 2. ff. *de excusat.:* tum in delatis hereditatibus inprimis cernebatur, nam vir et uxor solidum inter se capere poterant, si jus haberent trium liberorum. *Ulpian. Fragment. XVI.* 1. *in med.* Imo, cum conjuges ultra certam aetatem semissem tantum relictorum capere possent. (*Heinecc. ad leg. Pap. Pop. c.* 38.): hâc in re etiam utile erat jus liberorum. Inde etiam explicari debent ea quae dicuntur, in *Ep.* 95. *h. L.*, ubi Plinius Suetonio idem jus a Principe petit in § 2, „nam et judicia amicorum promeretur." Suetonius is, utpote orbus, ab amicis in testamentis vix scribebatur, ne non satis capere posset: impetrato verum liberorum jure is erat, qui ab amicis in extremis judiciis non omitteretnr. Multa etiam hujus juris privilegia spectârunt feminas et libertas in successionibus, de quibus legi meretur *Gaji Comment. III.* § 44, 49 *et seqq.* Hoc unum adnotandum restat, beneficium illnd vix concessum fuisse videri, praeterquam iis, qui nuptiis contractis tamen orbi mansissent. Illud conficias ex iis, quae dicit Plinius in § 2 in fin. h. Ep. „ eoque magis liberos concupisco, quos habere etiam illo tristissimo seculo volui, sicut „ potes duobus matrimoniis meis credere: " tum ex loco *Ep.* 95 *cit.* ubi Suetonius dicitur, idcirco etiam trium liberorum jus mereri, *quod parum felix matrimonium expertus sit.*

Epist. IV. § 2. *Est enim peregrinae conditionis, manumissus a peregrina.* Nam peregrinus servum suum manumittendo, ne Latinae quidem conditionis facere poterat. Lex Junia enim, quâ libertorum Latinorum conditio introducta est, ad peregrinos manumissores non pertinebat: verbis fere utor veteris JCti in *fragmentis de manumissionibus* § 14. ad calcem Lib. Ulpiani regularum adjectis.

§ 2. *Idem rogo, des jus Quiritium libertis Antoniae Maximillae ornatissimae feminae, Heliae et Antoniae Harmeridi.* Gravissimis disputationibus inter doctos haec Epistola ansam praebuit de jure Quiritium et civitatis, quae longe diversa esse, fuerunt qui ex eâ probare conarentur. Vid. e. g. *Heinecc. in Antiq. Jur. Append. I.* § 23. Alii vero contrarium statuerunt, in quibus numerasse sufficiat, *Conradi, in Dissert. de Jure Quirit. a civit. Romana non diverso, Helmstad.* 1742.

Graviorem hanc rem esse sentio, quam in quâ mihi sententiam afferre liceat: attamen, cum majoris sit momenti hic locus, quam ut silentio praetereatur, paucis quid mihi verum videatur, explicare conabor.

Verum est *jus civitatis* hîc a Plinio distingui a *Jure Quiritium:* hoc enim ab Imperatore rogat *libertis Antoniae Maximillae:* illud vero Jatralipti suo peregrinae conditionis: idem discrimen observari videtur in *Ep. 6. h. L.* Ibi enim Plinius propinquis Medici sui petit *civitatem*, aliis vero *jus Quiritium.* Denique in *Ep.* 22. *h. L.* rursus eadem manifesto distinguuntur. At ex hisce non omnino colligendum videtur, jus civitatis a jure Quiritium reverâ fuisse separatum; nam ubi Plinius distinguit, eandem quidem rem petit,

tit, sed iis qui diversâ conditione utebantur, *civitatem peregrinis*, jus Quiritium vero *libertis*, qui non triplici illâ conditione manumissi essent, quâ fiebant cives Romani plenissimo jure. *Gaj. I* § 17. Quum autem civitatem peregrinis peteret, non necesse erat etiam addere jus Quiritium; illa enim omnia civitatis Romanae jura itaque jus Quiritium comprehendebat. Iis vero, qui Latini Juniani facti erant, non civitas dari poterat, quam jam aliqua ex parte adepti erant minus solenni manumissione: verum hoc iis dare poterat, quod eorum conditioni adhuc deërat, scil. jus Quiritium, atque illud in eo inprimis cernebatur, ut possent civium Romanorum jure testamenta facere, ex testamento alieno capere, eoque tutores dari. *Gaj. I.* § 23. Nam haec non competebant Latinis Junianis. Quod si vero statuamus, jus Quiritium a civitatis jure diversum fuisse, mediam conditionem nobis fingere debemus eorum, qui neque Latini Juniani, neque jure Quiritium cives essent. At nusquam ejusmodi conditionis mentio fit, imo expresse semper jus Quiritium adepti dicuntur, qui cives Romani facti sunt. Sic apud *Gaj. I.* § 28. modi enumerantur, *quibus Latini ad civitatem Romanam perveniunt*, (ipsius Gaji verbis utor). Inter illos modos etiam § 33. recensetur, si quis Latinus aedificio non minus quam partem semissariam patrimonii sui impenderit. Is autem *jus Quiritium* consequi dicitur; sic Ulpian. *Regular. I.* 3. recenset octo modos, quibus Latini *jus Quiritium* consequuntur, (quorum primus est, *beneficium principale*, quod ad hanc Ep. notari meretur): in § 4. autem *iteratione*, inquit, *fit civis Romanus*, etc. Unde satis apparet, idem prorsus fuisse jus civitatis et jus Quiritium, et ubi distinguuntur haec vocabula, unicum discrimen quaerendum esse in diversâ conditione peregrinorum, qui nullum adhuc juris vestigium, et libertorum Latinorum, qui aliquam civitatis Romanae imaginem jam adepti sunt. — Neque obstat haec explicatio Cl. Savignii doctrinae de civibus optimo jure et non optimo jure, qui ostendit jus civitatis partim ad jus privatum, partim ad jus publicum pertinuisse: hujus fuisse jus suffragiorum in comitiis et jus honorum capiendorum, et qui illud habebant, cives fuisse optimo jure. Vid. Cl. *von Savigny in Dissert. de ortu et progressu Latinor. peculiarem conditionem efficientium in civit. Rom. Berol.* 1816.

Nam haud dubie illud discrimen in jure Quiritium non positum est. Itaque potuerunt v. c., omnes qui cives Romani fiebant, sive Latini, sive peregrini, illud habuisse, et honorum aditum suffragiaque in Campo iis solum patuisse, qui Romani cives nati et educati essent.

Epist. VI. § 2. *Rogo ergo — ita ut sint in patria potestate.* Explicanda sunt haec e loco *Gaj. Comment. I.* § 93. ubi docemur, liberos peregrini civitate Romana donati, susceptos antequam civis fieret, non aliter in patriâ potestate fuisse, nisi specialiter Imperatoris favore in eam redacti essent, si causâ cognita illud liberis utile esse existimasset, quod jus antea jam receptum, ut vel ex hoc loco apparet, Edicto confirmavit Imp.

Ha-

Hadrianus (*). Hoc vero in solis peregrinis juris erat, qui cnm liberis ad civitatem Romanam perveniebant; nam Latini Juniani idem obtinentes, simul patriam potestatem acquirebant, quoniam partem jam Juris Romani antea adepti erant. *Gaj. I.* § 95.

§ 2. *Utque iis in libertos servetur jus patronorum;* item Imperatoris expresso consensu opus fuisse videtur, ut peregrinus in servos manumissos, antequam civis Romanus fieret, eadem jura retineret, quae habebant cives Romani in libertos suos, operarum, succedendi ab intestato etc.

§ 2. *Quod a te volentibus patronis peto.* Notabilis est haec formula, quâ Plinius etiam in fin. Ep. 4. h. L. utitur. Scil. patroni, quando liberti eorum Latini jus Quiritium adipiscebantur, jura patronatûs amittebant: ita, ut eorum mortuorum bona non amplius tamquam peculia servorum reciperent. (Nam in eo etiam cernebatur deterior Latinorum conditio, ut jure quodam peculii eorum bona proprie manumissorum esse existimarentur (*Gaj. III.* § 54 *seqq.*): utque liberti cives Romani pleno jure facti, libere testari possent: scil. quâtenus liberto optimo jure patronum praeterire licebat; quod poterat, si liberos legitimos, aut naturales haberet: alioquin patrono dimidiam bonorum partem relinquere debebat. *Gaj. III.* § 40 *seqq.* Domini vero ne inviti damnum paterentur, Trajanus constituit, ut si iis ignorantibus vel invitis libertus jus Quiritium a Principe impetraret, salva tamen manerent patronatûs jura: sic civis Romanus, ceteroquin pleno jure, quoad testamenti factionem et successionem ab intestato, moriebatur tamquam Latinus. Nam solum patronum heredem scribere poterat, eique substituere, verum ne liberos quidem suos instituere licebat, *Gaj. III.* § 72. Propterea igitur Plinius Imperatorem monet, se, volentibus patronis, jus Quiritium eorum libertis petere, ne, si ignorantibus, vel invitis ita fieret, liberti summo jure Quiritium beneficio privati essent; consentientes enim patroni censebantur suo juri in bona libertorum renunciare. Postea Imperator Hadrianus, miserâ conditione eorum hominum motus, qui quamvis cives summo jure Romani facti, tamen libero de bonis suis post mortem arbitrio destituti essent, SCto facto contra Trajani edictum sanxit, ut liberti Latini, jus Quiritium ab Imperatore consecuti, gauderent privilegiis libertorum civium Romanorum, etiamsi nesciis vel invitis dominis cives facti essent, *si eo jure postea usi essent, quo ex lege Aelia Sentia, vel ex SCto, si Latini mansissent, civitatem Romanam consequerentur.* (Ipsius *Gaji* verba *III.* § 173). Quae verba satis obscura, ita explicanda esse puto: lege Aelia Sentia modi praescripti erant, quibus Latini minores 30 annis ad civitatem pervenire possent, si v. c. duxissent civem Romanam, atque ex eâ filium anniculum procreâssent. *Gaj. I.* § 29, 30. SCtum autem, quod memorat *Gaj. l. cit.* est SCtum factum Pegaso et Pusione

(*) In editione mea manuali *Gaji Commentarior. in Jur. Civ. Eclogis, Paris.* 1822, in § 93. sine dubio lacuna, quae est in Codice, perperam ita expleta est, *si peregrinus liberis susceptis libertatem adeptus sit*, pro *si civitatem adeptus sit.*

one Coss., quo etiam Latinis libertis majoribus 30 annis beneficium legis Aeliae Sentiae tributum est. *Gaj. I.* § 31. Jam ex SCto sub Hadriano facto, Latini beneficio Imperatoris civitatem adepti, quamvis invitis dominis, eâdem conditione utebantur, qua usi fuissent, si cum Latini adhuc erant, legis Aeliae conditioni paruissent, modo postea id praestarent, quod sive hâc lege, sive SCto requirebatur, ut Latini ad civitatem pervenire possent. Magnum sane illud beneficium: antea enim, quamvis cives Romani jam facti adhuc parerent legi Aeliae Sentiae, tamen quoad testamenti factionem moriebantur Latini. — Postea omne illud jus mutatum est a Justiniano: qui sublatâ Latinorum et Dedititiorum conditione, omnibus libertinis libere testari permisit. l. un. Cod. *de Lat. lib. tollend.*

Epist. XXII. *Ago gratias, Domine —— civitatem Romanam Harpocrati, Jatraliptae meo, sine morâ indulsisti*, etc. Postquam Plinius *Ep.* 4. *h. L.* civitatem Romanam Harpocrati petiverat, Imperator, literis ut videtur, illud beneficium concessit, eumque monuit, ut liberti annos et censum ederet; quod omnes facere debebant apud Censores, qui civitatem Romanam impetraverant. Tum hanc Epistolam rescripsit Plinius, quâ Imperatori debitas gratias agit, et difficultatem sibi obortam exponit; quum enim censum et nomen Harpocratis profiteretur apud Censores, ibi admonitus est *debuisse se ante ei Alexandrinam civitatem impetrare, deinde Romanam, quoniam esset Aegyptius.* Hujus instituti rationem assequi satis est difficile. Petenda fortasse est, ex singulari illâ regiminis formâ, quâ Aegyptus prae aliis provinciis sub Imperatoribus semper clausa fuit advenis: quo multum fecit, quod totius Italiae esset quasi horreum, e quo frumentum Romam asportabatur: tum erant turbulentissimi Aegypti incolae, eorumque seditiones metuebant Imperatores; quemadmodum autem civibus Romanis non nisi perraro Aegyptum adire permittebatur, sic etiam fortasse Principes ipsos Aegyptios, quantum fieri posset, secernere voluerunt, et a negotiis cum Romanis arcere; ideo factum esse videtur, ut multis difficultatibus iis impediretur civitatis Romanae petitio, atque prius Alexandriae cives esse juberentur. Ipsa autem illa civitas Alexandrina non nisi magnis cautionibus habitis a Principibus tribui solebat. (vid. *Ep.* 23. *h. L.*) Fortasse etiam hic usu venit locus Josephi contra Appianum *laud. a Cujacio Obs. VI.* 35. ubi dicit, καὶ τοῖς μόνοις Αἰγυπτίοις, οἱ κύριοι νῦν Ῥωμαῖοι τῆς οἰκουμένης, μεταλαμβάνειν ἡστινοσοῦν πολιτείας, ἀπειρήκασιν. Eodem vetito etiam comprehensum esse potuit, ne vel cives Romani possent fieri Aegyptii, nisi prius ad civitatem Alexandrinam pervenissent. Verum, ut dixi, rationes hic indagare difficile est rei, quam ipse Plinius nescivit. § 2. *huj. Ep.* Quare ignorantiam suam Imperatori professus, et Alexandrinam et Romanam civitatem Harpocrati suo petiit.

Epist. LXXI. Satis gravis in hâc Epistolâ exponitur quaestio de statu liberorum expositorum. Videtur in Bithyniâ frequens haec fuisse parentum nequitia, ut liberos recens natos in loco aliquo deserto exponerent; quos, si quis misericordia ductus susce-

ce-

cepisset, et ad servilem, uti par erat, conditionem educaret, difficile erat statuere, utrum illi homines, θρεπτοὶ dicti, verâ suâ origine detectâ ad libertatem provocare possent. Videbatur enim dominis durum et iniquum fore, si eos frustra amittere cogerentur, quorum operis uti pro impensis in alimenta factis cogitaverant. Haec est quaestio, quam Imperatori proponit Plinius. Romano quidem jure, non ita difficilis esse poterat; nam qui semel ingenui nati erant, illud jus non amittere nisi proprio delicto, aut culpâ poterant. Dominos autem suscipientes non facile latere poterat, utrum essent servi jure gentium, aut civili sui facti, an ingenui nati, aut saltem dubiae originis. Hûc facit l. 1. § 2. ff. *de juris et facti ignor.* Ubi Paulus docet, eum qui expositus fuerit, et parentes ignorans alii serviat, *facto* magis quam *jure* errare: itaque detecto errore, ad libertatem omnino provocare posse. Caeterum, jam Romuli memoratur lex, quâ patribus facta est potestas, de liberis pro lubitu disponendi, eosque necandi, vendendi, exponendi. *Dion. Hal. II. p.* 83, 96. Atque haec lex etiam XII Tabb. fuit inserta. vid. *Bynkershoek de Jure occid. liberos c. 9 init.* Quo autem tempore haec parentum licentia cohibita fuerit, de eo ipso inter Bynkershoekium et Noodtium acriter et acerbe disputatum est. In provinciis, tempore Trajani, parentes liberos adhuc exposuisse, vel ex hoc Plinii loco apparet; in illis vero, ubi jura hominum, utpote peregrinorum, non tam accurate erant definita, quaestiones de θρεπτῶν statu magni momenti esse potuerunt: quare variis Imperatorum Constitutionibus in variis provinciis interdum hujusmodi difficultatibus prospectum fuit. Invenerat Plinius edictum Augusti ad Anniam quandam pertinens (*): tum epistolas Vespasiani, aliasque constitutiones, nullas vero ad provinciam Bithyniam pertinentes. Unde primum docemur, quaestionem hîc a Plinio propositam non ad omnes liberos per totum Imperium Romanum expositos pertinuisse, verum in variis provinciis varium hâc in rè jus observatum fuisse; quod apparet etiam ex *Ep.* 72. § 2 *init.*: neque igitur etiam Trajani rescriptum universum aliquod, sed proprium Bithyniae jus constituisse. Tum ex hoc loco discimus, quam caute hâc in re versati fuerunt Romani, ne constitutiones, rescripta, aut edicta Impp. ad unam provinciam pertinentia, temere ad alias etiam extenderentur: et errores saepe inde nasci debuisse, in componendis quoque Principalium Constitutionum collectionibus, quod mandata uni loco aut regioni proprie accommodata, tamquam ubique juris vim habentia, temere reciperentur. Quam difficile etiam fuerit tunc temporis, jura constituta tenere, apparet ex iis, quae dicit Plinius *in fin. h. Ep.*, se enumeratas Impp. constitutiones Trajano non mittere, *quia erant et parum emendatae, et quaedam non certae fidei.* Primum in quâvis difficiliori causâ, immensa illa et in-

(*) Frustra de hâc Anniâ plura apud scriptores quaesivi: causa tamen ejus illustris et satis nota fuisse videtur. Apud *Tacitum Annal. III.* 35, mentio fit Anniae Rufillae, quae a Cajo Cestio Senatore fraudis damnata, probra ipsi intulit, et publicâ custodiâ coërcita fuit. Sed hanc vix significari posse existimo.

indigesta principalium constitutionum copia erat pervolvenda, ut sciri posset, an ad propositam causam aliquid pertinens inveniretur. Tum, inventâ forte quâdam constitutione, librariorum incuriâ saepe ita erat truncata, ut magnae inde haesitationes oriri deberent: imo ignorabatur nonnunquam, a quo profecta esset Imperatore, et vulgari tantum rumore ejus veritas confirmabatur: sic edictum illud ad Anniam pertinens D. Augusti esse *dicebatur*, teste *Plin. in h. Ep.* § 3. Ad ipsius etiam Imperatoris scrinia interdum confugiendum erat, ut eruerentur minus vulgares de jure constitutiones, quae alibi inveniri non poterant: imo habemus in *Ep.* 78. *h. L.* exemplum SCti, quod Trajanus sibi a Plinio mitti vult, ut aestimare possit, quid ex eo sibi faciendum sit; inde etiam extremis temporibus, inexplicabilis illa in variis partibus juris orta est confusio, quae tandem JCtos aliquos permovit, ut praecipuas Impp. Constitutiones, a non remotissimis inde temporibus, in unum corpus redigerent, quae solae vim legis obtinerent.

In Epistolâ seq. 72, habemus rescriptum Trajani; eam quaestionem esse dicit, quae jam saepe disquisitionibus fuerat vexata, nullâ vero adhuc constitutione sublata; nam ex iis, quas Plinius enumeraverat, solas fortasse observari debere Epistolas Domitiani ad Avidium Nigrinum, et Armenium Brocchum Procos.: quibus cautum fuisse videtur, ut *θρεπτοί* adsertionem in libertatem non haberent. Sed quum hae Domitiani Epistolae non etiam ad Bithyniam provinciam pertinerent, ita observari voluit Trajanus, ut *θρεπτοί* simpliciter in libertatem vindicari possent, nullo pretio alimentorum restituto. Contrarium quodammodo jussit Imp. Alexander *l.* 1. *Cod. de infant. exposit.*, ut dominus partum ancillae expositum revindicare posset, modo pretium alimentorum et impensas utiles refunderet. Caeterum minime durum, aut injustum erat hoc Trajani rescriptum, quod significat *Bynkershoek Diss. laud. c.* 9 *in med.* Nam ut jam dixi, qui suscipiebat infantem expositum, magis censeri debebat, eum humanitatis sensu, quam spe lucri, suum fecisse.

Epist. LXXVII. *Postulantibus quibusdam, ut de agnoscendis liberis, restituendisque natalibus — cognoscerem, respexi ad SCtum pertinens ad eadem genera causarum.* Non agi videtur h. l., ut quidam volunt interpretes, (*vid. e. g. Gesnerus ad h. l.*) nomine in errorem ducti, de iis servis vel libertinis, qui beneficio Imperatorum natalibus restituebantur, ita ut ingenue nati existimarentur, quamvis in servitute proprie nati essent. De his est *Tit. in ff.* inscriptus *de natalib. restit.* Verum de illis agi in h. Epist. non credo, quia Plinius scribit, se rogatum fuisse, ut cognosceret *de agnoscendis liberis*, etc. Non autem servi illi qui natalibus restituebantur, agnoscebantur a parentibus, neque etiam aut Procoss. aut Plinius cognoscere poterant de beneficio concedendo, quod a solius Principis favore pendebat. *l.* 2. *Cod. de jure aureor. annul. et de natalib. restit.* Vero igitur mihi similius videtur, Plinium Imperatorem consulere, an cognoscere debeat, de agnoscendis a parentibus iis liberis, qui post divortium editi essent; quâ de re SCtum Plancianum factum est sub Vespasiano, ut videtur, atque illud ipsum a Plinio hic significa-

ca-

cari credo. Cavebatur illo, ut mulier post divortium, si praegnans esset, intra dies 30 marito denunciaret, quo facto is aut custodes mittere debebat ad ventrem inspiciendum, aut negare uxorem ex se concepisse, aut si haec neglexisset, partum deinceps natum, tamquam legitimum et suum agnoscere. *l.* 1. § 1 *et seqq.* § 12. *ff. de agnosc. et alend. liber.* Liberi ita nati postea etiam ipsi agere poterant, ut agnoscerentur, *l.* 1. § 15. *h. t.*: deinceps alio SCto sub Hadriano facto cautum est, ut etiamsi constante matrimonio partus esset editus, de eo agnoscendo agi posset. *l.* 3. § 1. *Tit. laud.* Quum vero SCtum Plancianum ad illas tantummodo provincias pertineret, quibus Procoss. praeërant, Plinius vero tamquam legatus Caesaris Bithyniae esset praepositus, consulit Imperatorem, an nihilominus ipse de liberis agnoscendis cognoscere possit. Quâ de re se pronunciaturum rescripsit Imp., si SCti, de eâ re facti, antea compos fieret.

P A R S   T E R T I A.

J U S   R E R U M.

Epist. III. § 2. *Nam et fundos emancipavit, et cetera quae in emancipatione implendâ solent exigi, consummavit.* Cernitur hic ratio emancipationis ritûs. Mater Voconii Romani, ut promissis suis staret, solenni emancipatione agros suos filio tradidit, aere appenso, tamquam imaginario pretio: sic enim fundi ex jure Quiritium ipsi acquisiti erant, aeque ac si vero pretio eos emisset. Quod si mater simplici donatione, ac nudâ agrorum traditione filium locupletasset, ita ejus desiderio non plane satisfecisset: nam quum ad censum probandum, ut par erat, possessio irrevocabilis requireretur, solenni emancipationis ritu tradita bona erant in dominio Quiritario, et retrahi non poterant: donatio vero inter vivos, ob causas intercedentes, poterat.

Epist. LVIII. § 2. *Ego, quum quaererem, num esset aliqua lex dicta Templo, cognovi, alium hîc, alium apud nos esse morem dedicationis.* In memoriam ad h. l. revocandi sunt ritus solennes, quibus loci apud Romanos sacri fieri censebantur, et quos hîc referre longum sit. Vid. *Heinecc. Antiq. II.* 1. 2. Sed hoc unum memorandum est, leges quasdam his dedicationibus templorum adjectas fuisse, lapidi inscriptas, quae ipsius dedicationis descriptionem, Dei nomen, consecrationem, et conditiones, quibus illa religio tolli posset, continuisse videntur. (*Brisson. de Formulis I.* 125.) Nam quamvis locus semel dedicatus etiam diruto templo sacer maneret, et extra hominum com-

mercium positus, tamen poterat religione solvi, si solenni sacrorum evocatione, Dei (*) numen in alium locum transferretur. Plinius autem, cum Nicomediae transferri deberet aedes Magnae Matris, vetustate ruinis collapsa, rogavit, num quae in dedicatione lex Templo scripta esset, et quid de sacrorum evocatione praescriberet. Quum vero alio modo dedicationem ibi fieri solere audivisset, et nullam legem esse dictam, metuit ne templum temere transferendo, religio violaretur, quâ de re Imperatorem hâc Epist. consuluit. Rescripsit is, ne aedem Magnae Matris in alium locum transferre vereretur; nihil enim mirum accidere debere, quod lex nulla dedicationis reperta fuisset, *quandoquidem solum peregrinum non dedicationis capax esset, quae fieret Romano jure.* Quod non ita intelligendum, quasi in peregrinis civitatibus locus non sacer fieri posse existimaretur, atque igitur, salvâ religione, impune violari; verum dedicatio erat solennitas eximie Romana, et quae tantummodo in Italiae solo celebrari poterat: quum igitur in eo Templum dedicatum esset, illud non sine evocatione sacrorum, secundum dedicationis legem, poterat religione liberari: in solo vero peregrino, tuto etiam sine evocatione, sacra ex uno loco in alterum transferri poterant.

Epist. LXII. § 1. *Nec inveniuntur qui velint debere reipublicae, praesertim duodenis assibus, quanti a privatis mutuantur.* Gravis ad hunc locum agitatur controversia inter interpretes: lectio illa *duodenis assibus* retineri non posse videtur, quia non duodenis assibus, sed *duodenis unciis* computabatur annua usura, quum singulis mensibus, una uncia, centesima pars sortis solveretur. Hae 12 unciae (12 pro centum) efficiebant *as usurarium.* (vid. *Niebühr in Hist. Rom. T. II. p.* 431 — 439.) Quare delendum omnino videtur illud *duodenis*, pro quo *Salmasius de modo usurarum VII. p.* 269. et *Gronovius, de centesimis usuris, et asse usurario*, § 61, etiam reposuerunt *Usuris*, quod eodem fere redit. *Ernesti* totum illud *duodenis assibus* ejiciendum censuit: atque sic tamen illud, *unciis* erit intelligendum. Nam eo foenore privati mutuari poterant. (*Tacit. Annal. VI.* 16). Caeterum a republicâ unciario foenore homines mutuari nolebant, quia fortasse ipsi strictius tempore statuto erat solvendum, et in securitatem debiti major cautio praestanda.

§ 2. *Et si ne sic quidem caveant.* Hinc apparet, quam onerosum fuerit Decurionum munus, ut quod cives facere nollent, id ipsos cogere vellet Plinius. Alioquin iis pecuniam reipublicae tractare, conducere quaedam, aut vectigalia ejus exercere, prohibitum erat. *l.* 4 et 6 § 2. *ff. de decurion. et filiis eor.* Verum apparuit rursus in rescripto Trajani singularis ejus humanitas. Usuras enim minui maluit, quam ad pecuniam mutuam accipiendam invitos decuriones compelli: quod non *ex justitiâ sui temporis* fore scribit.

Epist.

(*) *L. 9. § 2. ff. de rer. divis. et qualitate.*

Epist. LXXIII. Locus, in quem cadaver semel illatum erat, religiosus censebatur factus, neque translatione ossium hâc religione liberabatur, nisi impetrato Pontificis Maximi consensu. *l.* 8. et 44. § 2. *ff. de religiosis.* Hanc tamen veniam in Bithynia etiam Proconsules ante Plinium concesserant. Quod cum ab eo petitum esset, Imperatorem tamquam Pontificem maximum consuluit, num ita fieri posset. Trajanus autem rescripto in Epistola 74, Proconsulum morem confirmavit, quia longum videbatur, si provinciales, ut reliquias mortuorum transferre liceret, Romae a collegio Pontificum veniam impetrare cogerentur.

Expressius idem sanxit in eâdem fere causâ Imp. Antoninus rescripto, quod est in *l.* 1. *Cod. de religiosis.* Quo permisit rectori provinciae dijudicare, an reliquiae mortuorum, propter vim fluminis aut aliam justam et necessariam causam, in alium locum salvâ religione transferri possent.

Epist. LXXIX. Usi sumus h. l. ad Lib. V. Ep. 7. in Parte II, ut probaremus, non adhuc plane usu convaluisse novum jus ab Imperatore Nervâ nuper introductum, ut civitatibus legari posset. (*Ulpian. Fragment.* XXIV. § 28), atque imperante Trajano SCtum Apronianum factum esse, quo cautum, ut per fideicommissa hereditates civitatibus relinqui possent. Conferri meretur cum hoc loco *l.* 4. *ff. de administ. rer. ad civit. pertinent.* Ubi memoratur SCtum, quo prohibitum erat pecuniam civitatibus legatam, ut ex reditu ejus venatus aut spectacula ederentur, in eum usum adhibere.

Epist. LXXXVIII. *Nicensibus, qui intestatorum civium suorum concessam vindicationem bonorum a Divo Augusto affirmant, debebis vacare.* Hoc ita explicandum videtur. Bona vacantia intestatorum, si nulli reperirentur successores legitimi, fisco deferebantur. *l.* 4. *Cod. de bon. vacant.* Augustum vero sibi concessisse contendebant Nicaeënses, ut haec bona vacantia civitatis aerario vindicare possent. Ad libellum eorum supplicem, Trajanus Plinio *h. Epist.* rescribit, ut de illâ causâ, adhibitis aliis quibusdam, accurate cognoscat. Conferenda est omnino ad *h. l. l.* 1. *Cod. l. cit.*

Epist. CIX. *Ego inveni a plerisque Procoss. concessam iis esse protopraxian.* Plinius Imperatorem consulit de jure civitatium in Bithynia et Ponto, quibus ex locationibus, venditionibus, caet., pecuniae debebantur, quonam uti possent ad illas exigendas. Jus *protopraxias* a quibusdam Procoss. iis concessum fuisse scribit. Quod in eo versatum esse videtur, ut prae ceteris creditoribus hypothecam privilegiatam haberent in bona debitorum, et ea, si in mora essent solvendi, ante alios distrahere possent. Sic fiscus etiam hypothecam privilegiatam habebat ratione tributorum, *l.* 1 et 2 *Cod. si propter pub. pensitat.* etc.

Peculiari autem favore hoc jus primae exactionis concessum esse debuit, quandoquidem ceteroquin in his pecuniis exigendis nullum erat reipublicae privilegium legitimum, et qui prior erat creditorum tempore, is potius jure existimabatur. *l.* 4. *Cod. qui potiores*

res in pign. Ceterum vocem hanc Graecam πρωτοπραξίαν, frustra alibi quaesivi. Et plane singularis ejus h. l. videtur usus, quandoquidem in Schneideri et Schelleri Lexicis, sola haec Epist. in voce laudatur.

AD PANEGYRICUM.

Pauciora, uti par est, in hoc opere ad nostri instituti rationem pertinent; proclamat hic Plinius publice Imp. Trajani laudes, et multo magis omnia exornare, et in variis imperii partibus ejus res gestas praedicare studet, quam, ut in Epistolarum libris, de rebus publicis, deque privatis suis et amicorum commodis, libere scribit. Ii tamen loci, qui nobis non praetereundi fuerunt, unice fere illud genus spectant, quod in priori cujusvis Libri parte tractare consuevimus. Quaestiones enim de jure Personarum aut Rerum, aut causae nobiles, in hoc Libro usu venire non potuerunt.

PARS PRIMA.

ANTIQUITAS, HISTORIA JURIS, VERBORUM SIGNIFICATIO.

Caput XXXV. § 3. *Neque, ut antea exsanguem illam et ferream frontem, nequidquam invulnerandam praebeant punctis, et notas suas rideant.* Respicitur ad poenam legis Remmiae, quâ calumniatorum fronti litera K inurebatur: (*vid. Brenkmannus in Dissert. de lege Remmia, in Ottonis Thesauro T.* 3). Nimirum, quum sub malis Principibus, delatorum nefarium genus infamiae notis fronte inustis etiam gloriaretur, quia expetenda Imperatoribus erat eorum opera, Trajanus totam illam cohortem poenâ exturbavit, quâ, praeter literam fronti inustam, calumniatores coërceri solebant exsilio aut

aut in insulam relegatione. *Paulus Recept. Sent. V.* 9. 11. Hâc vero crudelitate poena aucta fuit, ut in navibus impositi in plenum mare deducerentur, et sic aestui et fluctibus committerentur (c. 35. init.).

Caput XXXVI. § 4. *Nam Tribunal quoque excogitatum Principatui est, par ceteris, nisi illud litigatoris amplitudine metiaris.* Significatur Tribunal Praetoris Fiscalis, qui inter fiscum et privatos jus dicebat. *l.* 2. §. 32. *ff. de orig. Jur.* Ibi dicitur is a Divo Nerva primum constitutus fuisse. Schwartzius vero, Plinii interpres, ex hoc loco maxime probare conatus est, eum ab Imp. Trajano primum esse introductum. Quare pro verbis, *a Divo Nerva*, *in l.* 1. § 32 *cit.*, legi voluit *a Divo Nerva Tr.* i. e. *a Divo Nerva Trajano.* Dissentit vero a Schwartzio *Bachius de legib. Traj. p.* 33. Hoc unice observandum mihi videtur, non ex hoc loco, Schwartzii conjecturam firmari posse. Nusquam enim dicit Plinius, Trajanum Tribunal illud excogitasse, laudat vero moderationem et aequitatem, quâ in illo privatis commoda suâ tueri licebat, et magis constitutum aequius et diligentius illud a Trajano dicit, quam primo institutum.

Caput XXXVII. Hoc capite et seqq. exponuntur ea, quae Trajanus mutavit in exigendo durissimo illo vectigali, *vicesima* dicto. Augustus jam ad reficiendum aerarium bellis exhaustum introduxerat, ut ex quâvis hereditate vicesima pars ad aerarium deferretur. Excipiebantur tamen eae, quae suis heredibus a parentibus obveniebant. § 2. h. cap. Ubi animadvertenda verba, „ quae sanguine, gentilitate, sacrorum denique so„ cietate meruissent, quaeque nunquam ut aliena et speranda, sed ut sua semperque pos„ sessa, ac deinceps proximo cuique transmittenda cepissent." Magis sui heredes censebantur *sua* accipere, quam *aliena* acquirere.

Illi vero, qui ex peregrinis aut Latinis cives facti erant, cum jus cognationis non haberent, nisi peculiari favore impetrâssent, vicesimam etiam hereditatis paternae solvere debebant, neque his ullus casus excipiebatur (§ 3. h. Cap.): quo factum, ut nemo fere non civitatem Romanam respueret, quâ sanctissima familiae sanguinisque jura disrumpebantur. Sed in eorum gratiam, qui, spretis his damnis, civitatis Romanae honorem successionis emolumento praetulissent, Imp. Nervâ vectigalis hereditarii asperitatem eatenus mitigavit, ut liberi eorum quoque, qui civitatem Romanam obtinuissent, ad patris matrisque successionem integram pervenirent, quamvis cognationum jure essent privati, modo tempore mortis fuissent in patriâ potestate: et vicissim, ut mater in successione liberorum immunis esset a tributo (§ 6. h. Cap.). Latius deinceps illud beneficium protulit Trajanus. Hic enim, quemadmodum filio in hereditate paternâ, sic patri in successione filii immunitatem concessit, quam Divus Nerva soli matri tribuerat, (Cap. 38. § 2.). Idem sustulit conditionem, quâ liberi ad paternam hereditatem sine tributo admittebantur, si scilicet in patriâ potestate fuissent. (§ 7. h. Cap.)

Haec immutavit ratione habitâ eorum, qui novi cives Romani essent facti. Sed tam his

omnibus cognationis jure concesso, quam reliquis civibus, etiam secundum cognationis gradum immunem a vicesimâ praestitit, ita ut fratres sororibus, sorores autem fratribus, avi nepotibus, nepotes avis libere succederent (c. 39. § 1, 2). Tum in omnibus remotioribus cognationis gradibus, certam summam praestituit, intra quam nullum vectigal publicanis erat solvendum: quo beneficio omnes tenuiores hereditates immunes servabantur. Denique jussit, ut omnes, quibus edicto suo immunitas concedebatur, quique ejus die vicesimam adhuc debebant, eam inferre non deberent (c. 50. § 3). Merito igitur Plinius summis laudibus ejus humanitatem effert: non imitatus est tam pulchrum exemplum Imp. Caracalla, qui pro *vicesimâ* hereditatum, *decimam* introduxit. Immane sane vectigal! quod ut etiam augeret, omnibus qui erant in orbe Romano, civitatem Romanam concessit. — Caeterum cf. ad h. l. *Burmannus de Vectigal. Pop. Rom.* c. 11. *et Wielingius Lect. Jur. civ. II.* 32.

Caput XLV. § 4. *Et ideo non censuram adhuc, non praefecturam morum recepisti.* Augustus primum, omni fere antiquâ republica mutatâ, praefecturam morum instituit, quam sibi adsumsit a munere antiquorum Censorum separatam; quâ ea potestas continebatur, ut legere posset Senatores et Equites, eosdemque ordine movere, et infamiâ notare (*). Haec enim auctoritas tradita uni viro, privatis vix committi poterat. Sequentes omnes Imperatores itidem praefecturam morum receperunt, et Caligulae atque Nerones eorum emendationi studuerunt. Erant tamen Censores, sed qui unice in censu civium conficiendo erant occupati.

Caput LXIII. § 2. *Vidit te populus Romanus in illa vetere potestatis suae sede: perpessus es longum illud carmen comitiorum*, caet. Plures occurrunt hoc cap. et seqq. loci, e quibus dixeris, comitia populi non tantum regnante Trajano, sed sub aliis etiam Imperatoribus, ad creandos Consules, in Campo Martio habita fuisse: neque igitur *stricte* verum esse, quod narrat *Tacit. Annal. I.* 15. l. notissimo, Tiberium comitia e Campo ad Patres transtulisse: inprimis hûc facit § 7. *huj. Ep.* Verum cavendum tamen est, ne his in errorem inducamur; quicunque hoc tempore consulatum aliosve honores petere cupiebat, primum ab Imperatore veniam impetrare debebat, candidatum se pro-

(*) Verum quidem est, Sueton. in Jul. Caesare c. 76. tradere, eum continuum consulatum, perpetuam dictaturam, *praefecturamque morum* recepisse: sed credibile est, quum haec scriberet, eum intellexisse antiquam censuram, cujus ea pars, quae mores spectabat, ipsius tempore praefecturâ morum continebatur: nam apud eundem in Vita Augusti c. 27. in fin., dicitur is primus, sine honore censurae, morum legumque regimen recepisse, et censum populi egisse. Quam extremam censorii muneris partem quum seqq. Impp. ipsis Censoribus reliquerint, ex h. l. apparere videtur, Augustum primum novum illud munus sibi proprium fecisse, ut quamvis censor non esset, tamen morum custodiam exerceret.

profitendi; tum, pro clementiore aut duriore Imperatorum ingenio, solito ambitu captare studebat Senatorum animos, aut nemine obsistente, quia Princeps eum creari voluerat, creabatur: quippe is candidatos in senatu nominabat, iisque simul gratulabatur: nam qui semel a Caesare nominati erant, habebantur jam pro creatis (vid. Paneg. 71).

Creabantur vero magistratus in Senatu, in quem sic proprie vis comitiorum erat translata. Tetigimus complura loca e Plinii Epistolis, e quibus haec ejus potestas conspicua est. Vid. *Ep. III.* 20. in Part. I. Atque ita magistratuum creatione in Senatu peractâ, tum demum habita videntur comitia populi in Campo Martio: in quibus solennitates illae celebrabantur, quae olim liberâ republica observari solebant; ut auspiciâ consulerentur, ut tabernaculum poneretur, ut carmen comitiorum recitaretur.

Hinc igitur apparet, quo sensu capiendus sit locus Taciti memoratus. Fuerunt comitia: non quidem vera illa et antiqua, in quibus a populi favore cuncta pendebant, sed exilis et frigida illorum imago. Recte igitur Tacitus concisâ, et sanguine succoque plenâ suâ oratione significavit, comitiorum vim ad Senatum transisse, umbram penes populum remansisse.

Caput LXV. *In rostris quoque simili religione te legibus subjecisti. Legibus, Caesar, quas nemo Principi scripsit.* Gravissima sunt haec verba et seqq. Nam licet minime negligendum sit, multa a Plinio in Panegyrico dici, quae ad Principis adulationem et oratoriam laudem magis sint composita, quam ad strictam veritatem exacta, tamen ex his apparet, quam penitus Romanorum mentibus inhaeserit servitutis cogitatio. Majorem vim etiam habent sequentia. „ Quod ergo nunc primum audio, nunc primum „ disco; non est Princeps supra leges, sed leges supra Principem." Nam contrarium plane antea verum fuisse, his verbis indicatur; sic opposito, ut passim fit per totum Panegyricum, deterioris seculi exemplo, Plinius clariorem conatur efficere Trajani gloriam. Non nimis tamen, ut jam dixi, haec premenda sunt, ut inde v. c. probare velimus, Ulpianum in l. 31. *de legib.* ff. cum dicat *Principem legibus esse solutum*, non ad solam legem Papiam Poppaeam, aliasque forsan caducarias respexisse, verum omnes significasse leges civiles. Nam probe animadvertendum est, per totum hunc locum de illis tantummodo legibus majorum sermonem esse, quibus Consules adstricti erant, ut in rostris in legem jurarent, et caput suum, si scientes fefellissent, Deorum irae sacrarent; sic Trajanus quoque tertium Cos. juravit, se legem servaturum, et quum e Consulatu abiret, se nihil contra leges fecisse; verum magis tamquam Consul populi Romani, quam ut Imperator, hoc sacramento se adegit. Argumento sint, ipsa Plinii verba, quae eodem loco caute subjungit, „ idem Caesari *Consuli*, quod ceteris non licet." Caeterum difficilis est controversia, quae agitari solet de Imperatoribus Romanis, utrum a Senatu Populoque Romano unquam civilibus legibus omnibus soluti fuerint: quam

 mul-

multi tractarunt juris interpretes: conf. Cl. *Smallenburg in Not. ad Schulting. ad Tit. ff. de legib. et SCtis.* l. 31. Sed quum non rara sint apud auctores veteres exempla Principum, quibus peculiaris alicujus legis civilis veniam Senatus concessit, verissima videtur eorum opinio, qui negant, lege Regiâ aliquâ, aliove Senatus Populique Romani decreto, Imperatores omnibus legibus civilibus solutos fuisse.

Est omnino iniquum, sed usu receptum, quod honesta consilia, vel turpia, prout male aut prospere cedunt, ita vel probantur, vel reprehenduntur; inde plerumque eadem facta, modo diligentiae, modo vanitatis, modo furoris nomen accipiunt.

PLIN. *Ep. L. V. ep.* 21. § 7.

ALBERTI CHRIST. VAN ELDIK THIEME,

ZUTPHANIENSIS,

THEOLOGIAE STUDIOSI IN ACADEMIA RHENO-TRAJECTINA,

RESPONSIO

AD

QUAESTIONEM AB ORDINE THEOLOGICO ACADEMIAE LUGDUNO-BATAVAE, A. MDCCCXXV. PROPOSITAM,

HUJUS ARGUMENTI:

Historice et grammatice exponatur argumentum epistolarum septem, quae continentur Apoc. II et III. Brevis accedat disquisitio de earum auctore, scribendi genere et usu in rem Christianam.

QUAE PRAEMIUM REPORTAVIT D. VIII MENSIS FEBRUARII A. MDCCCXXVI.

RESPONSIO

AD

QUAESTIONEM THEOLOGICAM.

PRAEFATIO.

Diligens Theologiae studium hoc imprimis sibi propositum habeat necesse est, ut ejus studiosos ab iis remotos teneat erroribus, in quos inciderunt, qui exegeseos purae nullam fere habuerunt curam. Quum autem hoc maxime nostris hisce temporibus agatur, ut Sacri Codicis interpretationi et grammaticae et historicae rite opera navetur, ejusque studii amor omnibus adminiculis excitetur atque promoveatur, arrisit mihi maximopere quaestio illa, quam in hunc annum proposuit Facultas Theologiae in Academia Lugduno-Batava, sic sese habens: *Historice et Grammatice exponatur argumentum epistolarum septem, quae continentur Apocalypseos cap.* II *et* III. *Brevis accedat disquisitio de earum auctore, scribendi genere atque usu in rem Christianam.* — Ad quam cum mihi respondendi sit animus, ante omnia Vos, Viri Clarissimi, qui de hisce meis conatibus sententiam estis laturi, rogatos velim, ut juvenile hoc opus, tenuem profecto doctrinae copiam prodens, indulgentia Vobis familiari accipiatis: sentio enim, quam grave in me susceperim onus, cum huncce laborem aggrediar. Sed persuasio, quae me semper tenuit, Academicarum quaestionum utilitatis, imprimis hujus, a Vobis propositae; progrediendi studium, quod luctando promovetur, honos enim alit artes; parentum amor, qui, si eorum gaudia augere possum, facile vires meas excitat; haec omnia et sane alia plura me eo egerunt, ut periclitarer, quid in hisce mei conatus effecturi essent.

Felicem me praedicabo, si vestrum adsensum tulerim: sin vero minus, res ipsa mihi praebebit solatium, ut et verba Longini, quibus *symbolo* utar:

Καλὸς οὗτος καὶ ἀξιονικότατος εὐκλείας ἀγὼν τε καὶ στέφανος, ἐν ᾧ καὶ τὸ ἡττᾶσθαι οὐκ ἄδοξον.

Sunt autem nonnulla, quae praemittenda censui, quaeque ut ipsi ad quaestionem propositam responsioni insererem, non apta mihi data est opportunitas. Haec jam sequuntur.

§ I.

Qua refelluntur illi, qui mysticum in septem epistolis Apocalypticis quaerunt sensum.

Fuerunt etiam e Nostratibus, qui similem, quam deprehenderent in quarto et sequentibus Apocalypseos capitibus, vaticinationem fatorum futurorum, septem epistolis, de quibus agendum nobis erit, contineri putarent; quam pro septenario urbium numero, ad quas ab auctore missae sunt, in septem periodos constituebant, et ad internam vel moralem universae Ecclesiae Christianae conditionem accommodabant. His interpretibus alii successerunt, qui quidem propheticum hunc sensum neque rejicere, neque amplecti ausi, omnia tamen, quae in epistolis laudis vel reprehensionis nomine memoriae erant prodita, ita accipienda opinarentur, quasi sint prophetica rerum futurarum exempla. Alii denique, quorum sententiis subscribere haud dubitamus, contendunt, singula, in iis obvia, ita esse habenda, tamquam ad ipsas ecclesias, quarum nomina prae se ferunt epistolae, pertinentia; eodem modo, quo Pauli habemus scripta, quae ad varios dedit coetus Christianos: ex iisque eundem fructum, eandem utilitatem, eandem doctrinam, licet non tam copiose expositam, posse percipi, quam ex illis ad haec usque tempora Christiani perceperint; ipsasque epistolas eo quidem consilio ad septem Asianos coetus esse datas, ut totius Apocalypseos essent epistolae dedicatoriae, utque ex iis discerent, quomodo quamvis Ecclesiam Christianam comparatam esse oporteat, et quemlibet ejus civem, qui instantem Jesu Christi adventum, cum certa felicitatis ab eo consequendae spe, exspectare possit.

Et ut ita statuamus, inducimur his potissimum causis:

I. Simplex, qua utitur auctor, narrandi ratio cap. I: 11, atque ejus auctoritas, qua Jesu Apostolus est insignitus vs. 9. coll. 2 et 4, nos jubet, ut hanc amplectamur sententiam.

Hunc autem auctorem, Christi amicum et discipulum, Johannem fuisse, infra docebimus (1).

II. Omnis Antiquitas de eo consentit, Johannem Apostolum hasce ecclesias, a Paulo conditas, administrasse, et curasse: quid igitur convenientius et justius fuit, quam ut eas, quas olim ipse docuerat, etiam quum in Patmum esset relegatus, epistolis, in omne aevum duraturis, edoceret, admoneret, ac in fide Christi confirmaret?

III. Omnia, quae in septem epistolis habentur, ad septem Asianos coetus spectant; quamobrem hi haud aliter, nisi ad se ipsos singula referenda esse, existimare poterant. *A.* Quaevis enim epistola incipit: καὶ τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐκκλησίας γράψον· τάδε λέγει κ. τ. λ., qualem allocutionem ad certas quasdam personas pertinere quis non videt? *B.* Laudantur vel in-

(1) Part. II. Cap. I.

increpantur Christiani, harum ecclesiarum cives, ob certas iis solummodo cognitas causas. Ephesini primum amoris fervorem remiserant: Pergami Antipas erat interfectus, etc. Quae nisi ad ipsos hos coetus essent referenda, nullo sane modo intelligi possent. *C.* Poenas, quas iis praedixit ac comminatus est Dominus, quoad historica non desint argumenta, singulae dederunt, cum interea Sardium pia et fidelis ecclesia non sit deleta. *D.* Promissa, quibus Christianorum animi ad officia praestanda, virtutemque colendam excitabantur, omnia ita sunt comparata, ut, collatis iis, quae ad illorum reprehensionem vel comprobationem pertinerent, facile interna earum conditio cognoscatur, v. c. Pergamenis in altera vita proponetur manna abscondita, cum hac in terra idolothytis fructi sint.

IV. Ii, qui propheticum et mysticum illum sensum rejiciunt, omnes conveniunt, eandemque mentem proferunt, licet in parvis admodum dissentientes: contra alterius interpretationis defensores singuli aliam periodorum constitutionem, aliam formam, aliam exegeseos normam produnt (1).

Quid, igitur, quaeso, viros, interpretes illos celeberrimos, impulit, ut tam remotam, intricatam, ac plebejis hominibus non intelligendam, exhiberent interpretationem? Quia, respondent illi, universus Apocalypseos liber prophetia dicitur c. I. 3.: ast, minime reputant in veterum Prophetarum vaticiniis plura haberi, quae non nisi ad historiam possunt referri. Ita in Daniëlis libro sex habentur capita historica: apud Jesaiam quatuor, Jeremia hic illic historica quaedam interspergente. Sed temporibus profecto, quibus illi vixerunt interpretes, proprium fuit, ut plura, quam Sacri Codicis simplicitas desideraret, ex eo extricarentur: uberrimum iis fontem praebebat Apocalypsis, e quo hauriendum putabant, quidquid sagacis, ingeniosi, ac pro temporum illorum ratione venusti, gratique nomen haberet. Difficultates, quas Apocalypsis iis objiciebat, mystica interpretatione tollere conantes, indies augebant. Quum Jehovae Sacri interpretes, antiqui vates, nonnullarum regionum, urbiumque nomina, v. c. Sodomorum, Aegypti, Babyloniae mystice accepissent, eodem modo sibi agendum putabant in septem Asianarum urbium nominibus exponendis. Quid itaque mirum, valde contortam ejusmodi evasisse interpretationem? — Contorquent eam pro lubitu: variant singuli pro sua voluntate: aliis Pergama sunt Pergama, aliis Alexandria est intelligenda; hisce *Thyatirae* sunt πόλις τῆς θυγατρὸς, illis *destructrix sacrorum* (a τείρω et θυον) (2): Sardes notant vel *principem*, vel *normam*, vel *relictum quemdam* (3). Sed quis non videt, singula ita posse mutari, quovis tandem modo?

§ 2.

(1) De toto hoc argumento imprimis legi merentur *H. Witsius* in Miscell. Sacr. Tom. I. p. 640—741. et Cl. *Klinkenbergius* in Isagog. Tom. XXVI. p. 67—86.

(2) Vid. *Camp. Vitringa* Anacr. Apocal. Johann. Apost. p. 148. Amstel. 1719.

(3) Cf. *Klinkenberg* l. l. p. 82.

§ 2.

Qua refutantur illi, qui epistolas has unice ad Ecclesiarum antistites scriptas volunt.

Quaevis epistola incipit: καὶ γράψον τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐκκλησίας, i. e. *et scribe angelo ecclesiae;* quae denominatio neque aliena est Synagogae Judaïcae (1), nec non Prophetarum stylo conveniens, Mal. II. 2. III. 1. (2). Hinc factum est, ut nonnulli opinati sint, has epistolas unice ad antistites ecclesiarum esse datas, atque in locis, quibus plurali numero utitur Johannes, v. c. cap. II. 10, 13 etc. plures ejusmodi viros esse intelligendos, qui minores in coetuum administratione agerent partes, antistitis illius majoris auctoritati submissi: illudque eo quidem consilio ab auctore esse factum, ut ita adumbraretur unitas ac conjunctio, quae inter Ecclesiae praepositos vigere debet, quin et necessitas, ut his singulis omnia innotescerent, quae in Ecclesia gerebantur (3). Verum, quemnam fructum, egregio, quocum essent scriptae, scopo parem, praeberent, si unice ad antistites essent referendae? Horumne tantummodo opera cognita erant Jesu omniscienti? Illine soli Jesu doctrinae faciles praebuerant aures, aut depravatam egerant vitam? Hiscene solis arborem vitae summus concessurus esset Judex? Ne ita suspicemur! Simplicissima interpretandi ratio nos credere jubet, has epistolas Jesu jussu, a Johanne esse conscriptas, legatisque uniuscujusque ecclesiae illam esse datam, quae nomine ecclesiae insignita esset, ut antistes non solum ipse utiliter ea uteretur, sed etiam singuli Christiani, illi addicti, quorum in genere virtutes laudantur, vituperantur vitia; et ipsa denique ecclesia quaevis ad normam institueretur, quae tacite in epistolis traditur. — Salutavit enim Johannes cap. I. 4. septem Asianos coetus, prouti Jesus ei mandat vs. 11. ut ecclesiis, non vero solis earum praepositis, scriberet; cui salutationi optime convenit singularum epistolarum finis: ὁ ἔχων οὖς κ. τ. λ. cum praeterea in fine Apocalypseos consueta formula omnibus bene praecetur cap. XXII. 21. ἡ χάρις τοῦ κυρίου ἡμῶν κ. τ. λ. Quibus observatis addi potest, plura in his haberi, quae non intelligeres, nisi ea, quae de antistite dicta videantur, simul etiam ad ecclesiam pertinere credas. Nimirum quod Christus minatur se, nisi resipiscant Ephesini, candelabrum suo loco remoturum; i. e. destructurum Ecclesiam, cap. II. 5. pertinet ad ipsos eos, qui coetum efficiunt, itaque ad vulgares Christianos: quae vero leguntur cap. II. 20. ipsum antistitem spectant, cui scilicet mandatum erat, ut omnia in ecclesia rite componeret, licet Je-

sa-

(1) Conf. *Vitringa*, de Synagoga Veteri, l. III. p. 2. c. II. et *Schoettgenius*, in Horis Hebr., P. I. p. 1089.

(2) Cf. quae ad cap. II. 1. a nobis exponentur.

(3) Vid. *Marckius*, Anal. Exeget. in Apoc., p. 55. Amstel. 1689.

sabelem, ejusque sectatores e coetu non removisset. Ipse praeterea Christus testatur argumentum epistolarum non ad solos antistites, sed etiam ad ecclesias ipsas pertinere, XXII. 16. *ἐγὼ Ἰησοῦς ἔπεμψα τὸν ἄγγελόν μου μαρτυρῆσαι ὑμῖν ταῦτα ἐπὶ ταῖς ἐκκλησίαις.* Tota denique Apocalypsis formam epistolae habet: nostrae autem non multum discrepant ab Apostolorum epistolis: in eo certe cum iis convenientes, quod multa contineant, quae et pertinent ad eos, ad quos sunt datae, et ad coetus, quibus hi praeërant, uti epistolae Pauli ad Timotheum et Titum docent, in quibus multa habentur, quae ad ipsam ecclesiam Ephesinam, cui praefuisse dicitur Timotheus, pertinent, multa etiam quae referenda sunt ad Cretensem coetum, cui praefuit Titus.

§ 3.

De tempore et loco, quo scriptae sunt septem Epistolae.

Varias hac de re ab Interpretibus in medium prolatas sententias ad duas facile redigi posse puto: nimirum alteram ad *Claudii* vel *Neronis* aetatem, ad *Domitiani* imperium alteram. *Irenaei*, qui Polycarpi fuit discipulus, testimonium servavit Eusebius (1), statuentis *πρὸς τὸ τέλος τοῦ Δομιτιάνου ἀρχῆς* Apocalypsin esse visam (2), quam sententiam ipse *Eusebius* defendit lib. III. c. 18., ut et *Hieronymus* in Catalogo Scriptorum Ecclesiasticorum c. IX.: *Epiphanius* vero (3) narrat, Johannem, Claudio imperante, e Patmo rediisse, ibique Apocalypsin conscripsisse, quam sententiam aliquatenus amplexus est *Grotius* (4). Postea plurimi opinati sunt Johannem eam dedisse ante Hierosolymam expugnatam, in quibus *Newtonus*, *Wetstenius*, *Michaëlis*, *Herderus*, *Hartwigius*, *Eichhornius*, alii, licet de temporis articulo definiendo dissentiant. Horum autem sententiae lubenter nos ita subscribimus, ut statuamus Apocalypsin Vespasiano imperante esse conscriptam ante excidium Hierosolymae, 1° cum alioqui certe Johannes hujus memorabilis rei mentionem fecisset, 2° cum cap. I. 7. Judaeis poenam praenuntiet, propediem ab iis dandam, qui Jesum interfecerant, 3° cum ipsum Hierosolymae excidium, brevi futurum, dicat c. XI. 1. 2. 8. 4° cum reprehensio, Ephesinis facta, quod de primo amore defecissent, minime Domitiani aetati conveniat, qua Ephesinam ecclesiam ad primum amorem rediis-

(1) Conf. Hist. Eccl. lib. V. c. 8. p. 140. ex edit. *Valesii.*

(2) Illud *ἑωράθη* non ad Johannem, ut placuit *Wetstenio*, Tom. II. p. 746, neque ad nomen belluae, ut contendit *Storrius*, Apolog. der Offenb. Joh., p. 235—244. neque ad tempus, sed ad ipsam Apocalypsin est referendum, quod docent, quae in hac oratione contexta proxime praecedunt, *τοῦ καὶ τὴν ἀποκάλυψιν ἑωρακότος.*

(3) Haeres. L. I. 33.

(4) Biblia Critica, Tom. VIII. p. 347. ad cap. I. v. 9.

diisse testatur Ignatius (1). De eo etiam plurimi, cum veteres, tum recentiores conveniunt, Johannem, uti ipse dicit, cap. I. 9., in Patmo Apocalypsin accepisse: neque causa nobis datur, cur *Grotio* assentiremur, statuenti ad hunc locum et cap. V. 1. Johannem priorem Apocalypseos partem in insula Patmo, posteriorem Ephesi, cum rediisset, conscripsisse; quam sententiam satis refutasse mihi videtur Cl. *Vitringa*; (2) *Eichhornius* (3) vero, qui nimium indulsit hypothesi suae, infeliciter jactatae, totam Apocalypsin esse drama, sine ulla ratione putat omnia, quae Johannes de se ipso, in Patmo versanti, narrat, poetice esse ficta.

Hisce itaque praemissis, ad ipsam epistolarum expositionem transeamus.

(1) Cf. ejus epistola ad Ephesinos, § 6, 9.

(2) l. l. p. 9.

(3) Einleitung in das N. T., Tom. II. § 157. p. 122 sqq.

PARS

PARS PRIOR.

QUA HISTORICE ET GRAMMATICE EXPONUNTUR APOCALYPSEOS CAPP. II ET III.

APOC. CAP. II.

§ 1.

EPISTOLA AD EPHESINOS.

Urbis ejusque Ecclesiae Historia.

Ephesus praeclara et magna erat urbs Lydiae, secundum alios Ioniae; quae tamen regio antiquitus ad Lydici regni ditionem pertinere censebatur. Adjacebat mari Aegaeo, non procul a Colossis, in fertilissima Asiae minoris parte. *Strabo* (1) eam ἀρίστην καὶ ἐνδοξότατην πόλιν, *Plinius* (2) optimam et praestantissimam, *Aristides* (3) ταμιεῖον τε κοινὸν τῆς Ἀσίας, alii τὴν πρώτην τῆς Ἀσίας, vel τὴν πρώτην τῶν μητροπόλεων τῆς Ἀσίας, alii Asiae lumen et metropolin vocant. In plurimis nummis vocatur princeps Asiae urbs, et Horatius eam celebrat (4)

Laudabunt alii claram Rhodon, aut Mitylenen,
Aut Epheson bimarisve Corinthi.

Ob elegantiam certe et luxum, qui inter incolas dominabatur, proconsularis evasit sedes, postquam sub Romanorum potestatem esset redacta. Mercaturam autem, quam coluerunt Ephesini, non tantum exercebant cum populis, qui insulas maris Aegaei tenebant, sed etiam cum Graecis, qui trans illud in terra continenti habitabant: in primis haec agebatur picturis, ferro, ligno, armis et universe rebus ad bellum pertinentibus, unde *Xenophon* eam *bel-*

(1) Geogr. XIV. p. 436. (2) V. 29.
(3) Orat. de concord. ad civit. Asian. (4) I. Od. 7. 1.

belli officinam vocat (1). Forsan ad haec respicit Paulus (2), virtutes, quae Christianos ornare debent, sub emblematibus ab armis desumtis, iis commendans (3). Nulla traditio nobis argumenta, fide satis digna, praebet, quibus tempus conditionis nomenque conditoris referri possit. Strabo Codro, alii Caïstro, filio fluvii, qui non procul ab ea in mare Aegaeum defluit, tribuunt. *Justinus* eam (4) conditam narrat ab Amazonibus, *Plinius* (5) eam opus Amazonum dicit; alii disertis verbis secundum antiquissimam fabulam hoc tribuunt Penthesileae, Amazonum reginae, quae Priamo, regi Trojae, auxilium tulit, et ab Achille interfecta, celebratur a Virgilio (6)

Penthesilea furens, mediisque in millibus ardet,
Aurea subnectens exertae cingula mammae
Bellatrix, audetque viris concurrere virgo.

Magnificis aedificiis ornata erat Ephesus, inter quae omnium pulcerrimum erat templum Dianae, quod tantam famam consecutum est, ut in septem antiqui orbis miraculis enumeraretur. Columnis 127 hoc aedificium nitebatur, 60 pedum altitudine, et 220 annis vix absolutum fuisse traditur. *Herostratus* illud combussit, ea nocte qua Alexander M. natus est, qui postea suo sumtu illud restituere voluit, ea conditione, ut novo templo ipsius nomen inscriberetur, quod Ephesini noluerunt, dicentes non decere Deum Diis aliis templa ponere (7). In illo templo conservabatur Dianae simulacrum, quod fabula narrat e caelo esse delapsum; haec omnia ansam dederunt, ut Ephesus cognominaretur *ἡ νεωκόρος τῆς μεγάλης Ἀρτέμιδος, καὶ τοῦ Διοπετοῦς.* Propter gentiles qui hanc urbem incolebant, idololatria magnopere viguit; vivebant luxuriose, cum omnia ibi continerentur quae pulcra, venusta, elegantissima omnino e Graecorum ingenio oriebantur; verumtamen perniciosam vim in eorum mores exercebant. Ob illam autem dignitatem, quam sensim sensimque nacta erat luxu, divitiis et similibus, prae caeteris Asiae minoris oppidis mature jam coetus Christianus conditus est, nimirum a Paulo Act. XVIII. 19—21., quo loco Lucas narrat, eum quum rogaretur ut diutius maneret, promisisse se rediturum, quod sequenti capite fecisse memoratur. Hac opportunitate per triennium Gentilibus Euangelium praedicavit, magno studio causam Christi amplexus, eamque ubivis per vicinas regiones propagans, ita ut paulo post et Judaei et Graeci qui Ephesi habitabant, Christo fidem darent et verbum Domini in dies cresceret. Sed cum aliquamdiu in ea commoratus fuisset, et strenue rem Christi propugnasset, litem habuit cum Demetrio, Ephesino quodam, qui parva templa argentea ad effigiem Dianae templi fabricare solebat: hic enim metuens,

(1) Oratio de Agesilao. (2) Ephes. VI. 10—17.
(3) Vid. *Bachiene* heil. Geogr. tom. III. p. 719 in nota.
(4) Hist. II. C. 4. (5) V. C. 29. (6) Aen. I. 494. seqq.
(7) Plutarchus in vita Alex. M.

tuens, ne cultus hujus Deae pessumdaretur, et ideo ipse magnam cladem acciperet, non amplius templa sua argentea venditurum se suspicans, seditionem cum operariis suis contra Paulum movit, qui tamen eorum manibus ereptus est, et ab Asiarchis, ei amicis, conservatus. Mox autem Hierosolymam profecturus, Euangelii causa Ephesi reliquit Timotheum quem monet (1) ut ibi maneret civibusque mandaret, ne alia doctrina edocerentur. Eusebius (2) dicit „ Τιμόθεός γε μὲν τῆς ἐν Ἐφέσῳ παροικίας ἱστορεῖται πρῶτος τὴν ἐπισκοπὴν εἰληχέναι. Plures praeterea elaborarunt ad hunc excolendum coetum Christianum, in quibus censeri merentur Johannes Apostolus, Aquila et Priscilla et eloquens Apollos.

Omnes vero hi conatus ad propagandam inter Ephesinos Christi doctrinam non impediverunt, quominus plurimi jam a primis inde temporibus orirentur malevoli, qui genuinae Apostolorum doctrinae commenta sive interponerent sive opponerent, vel ex alia progressi, Jesu Messiae veritatem non plane essent edocti, quos Paulus Act. XX. 29, 30. et 1 Tim. I, omnium vero maxime Johannes, in suis scriptis ob oculos habuerunt.

Ephesus diu fuit urbs Episcopalis, Patriarchae Constantinopolitano addicta. Anno 431 publicum Concilium in ea habebatur, quod eodem seculo semel adhuc congregatum fuit: in priori illo Nestorii error est damnatus.

Hodie diruta et prostrata jacet Ephesus. Turcae, qui eam deleverunt, nominant locum ubi condita fuit Ajasalick i. e. *templum Lunae* vel Dianae, cujus aedificii rudera pristinam produnt magnitudinem. Aedes olim in Johannis honorem exstructa, nunc in Mohammedanorum Moskeam est mutata. Missionarii, qui ad illa loca venerunt, tradunt, tres se tantummodo ibi invenisse homines, qui Christianam religionem profiterentur, sed in tanta verae doctrinae ignorantia demersos, ut vix et ne vix quidem Paulum Apostolum cognitum haberent, et de Johanne nihil scirent. Nullus itaque Episcopus, nulla Ecclesia; Candelabrum ab illo loco est remotum et revera Ephesiis supervenit Christus, prouti iis comminatus est (3).

Periodistarum sententia.

Non opus esse mihi videtur omnes proferre sententias eorum, qui propheticum in hac epistola quaerunt sensum: *Vitringa* (4) ecclesiae statum Apostolicum in ea definiri et a Christo innui putat, tum quia vox ἔφεσος ἔφεσιν, ἐπιθυμίαν, ὄρεξιν, *intensum desiderium*, *affectum*, *appetitum* notat, quod egregie convenit zelo et charitati qua excelluerunt Apostolorum tempora, tum, quia Ephesini illam charitatem prae aliis coluerunt. Sed nec il-

(1) Ep. I. 1. 3. (2) Eccles. Hist. III. 4. Ed. Vales.
(3) Vid. Berigten v. h. Bybelgen. 1816. No. 7. p. 95.
(4) Anacris. Apoc. Amstel. 1719. p. 74.

illa interpretatio verbi ἔφεσος est admittenda, cum alii illud commutent in ἄφεσον vel ἄφεσιν, *remissionem* notans, neque illa observatio de eorum charitate, cum a Jesu perstringantur, quod a primo amore defecerint.

Epistolae expositio.

Vs. 1. Τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐν ἐφέσῳ ἐκκλησίας γράψον· τάδε λέγει ὁ κρατῶν τοὺς ἑπτὰ ἀστέρας ἐν τῇ δεξιᾷ αὐτοῦ, ὁ περιπατῶν ἐν μέσῳ τῶν ἑπτὰ λυχνιῶν τῶν χρυσῶν.

Angelo Ecclesiae quae Ephesi est, scribe: haec dicit qui tenet in dextra sua septem illas stellas, qui ambulat inter septem illa Candelabra aurea.

Pro ἐν ἐφέσῳ, quod probant Griesbachius, Matthaeius et Scottus, qui Alexandrinum aliosque codices bene multos sequuntur, legunt nonnulli τῆς ἐφεσίνης. Addi potest in omnibus Epistolis hanc lectionem haberi vs. 8, 12, 18. III. 1, 7, 14.

Γράφειν τινί. Ita cum dativo optimi Graeci scriptores γράφειν construunt: in N. T. fere semper ita legitur. Gal. I. 20. Philem. 21.

Ἐν μέσῳ τῶν κ. τ. λ. Graeci vario modo hoc verbum construere solent, uti etiam Latini cum duobus genitivis. Aristid. (1) τῆς δὲ ἐν κορίνθῳ μάχης, καὶ τῆς ἐν λεχαίῳ μέσας ἄρχων Ευβουλίδης. *Eubulides, qui regnavit tempore medio pugnam ad Corinth. inter et ad Lechaeum.* Ovidius (2)

„ *Jamque fere medius Titan venientis et actae*
„ *Noctis erat, spatioque pari distabat utrimque.*"

Matthaeus (3) τὸ δὲ πλοῖον ἤδη μέσον τῆς θαλάσσης. *navis jam erat media maris* pro ἐν μέσῃ τῇ θαλάσσῃ vel ἐν μέσῳ τῆς θαλάσσης, uti Johannes illud usurpat. Ita etiam Virgilius (4)

„ *Haec ait et medius densos prorumpit in hostes.*"

τῷ ἀγγέλῳ. Hic est antistes, doctor ecclesiae, qui ab ea ad Johannem tanquam legatus mittebatur et ab illo decedens ad coetum suum redibat, instructus jussu, mandatis et epistola Apostoli (5). Universe eo nomine nuncupabantur doctores euangelii, quia a Deo vel Jesu legabantur et mittebantur in plures regiones, ut lucem doctrinae ibi accenderent. Hoc nomen gerere solebant Judaei, institutorum munere fungentes. Ita v. c. doctores Israëlitarum, quales erant sacerdotes et Levitae מלאכים appellantur (6), utpote qui Dei mandata ad populum et preces Dei ad Deum deferebant. LXX Intt. illud verterunt ἄγγελοι. Ceterum iidem sunt qui a Paulo πρεσβύτεροι vel a Petro ἐπισκόποι appellantur (7).

Utrum

(1) Pro quatuorv. p. 474. (2) Metam. X. 474.
(3) C. XV. v. 24. (4) Aen. X. 379.
(5) Vid. *Schleusneri* lexicon in voce. (6) Hagg. I. 13. Mal. II. 7.
(7) Vid. *Langius* vir doct. in opere: die Schriften des vertrauten Schülers J. C. t. I. p. 99.

Utrum hae epistolae solos antistites spectent nec ne, in praemonendis jam diximus, quae de omnibus accipienda velim. Non constat quisnam Ephesi Ecclesiam primis temporibus gubernaverit; sunt qui Timotheum, alii qui Apollon fuisse conjiciant. Vid. supra.

Talibus ἀγγέλοις prima Ecclesia sine ullo dubio indigebat, cum admodum pauci Christiani eam constituerent, qui vel male habiti a Judaeis, acerbissimis eorum inimicis, e quorum schola prodierant, vel oppressi et prohibiti a gentilibus, quorum religioni antea addicti fuerant, rem salvam minime servare poterant. Ut ideo hisce prospiceretur, ab Apostolis instituti sunt viri, vel hisce mortuis a coetibus creati, qui sive respectu habito ad eorum annos et experientiam, sive ad doctrinae copiam et eruditionem, sive ad morum probitatem, digni viderentur, ut consilio et institutione coetui praeirent. Hi temporibus constitutis, dum concio habebatur, prodibant, ut verba pro ea facerent, h. e. aliquam partem S. Codicis praelegerent et explicarent. Absoluta vero potestate minime erat instructus Episcopus: haec enim penes ipsum coetum manebat; sed creabatur, ut res quascunque ecclesiae obortas suo praesidio et moderamine administraret, et sententiam, quam quisque dicere poterat, de iis proferret suam, cui tamen eo lubentius coetus faciles praebebat aures, quo provectior aetate ac doctrina praestantior ipse doctor esset, et quo pejus a magistratu civili coetus haberetur et tractaretur. Curam praeterea habebat pecuniae summarum, quae in gratiam pauperum, viduarum, senum et sim. colligebantur, et quas inter hos distribuendi provincia ei erat mandata. Sed diu haec simplex durare non poterat dignitas, quum mature jam numerus Christianorum hic et illic incresceret, et major evaderet opera quae in re religionis erat collocanda; itaque brevi post auctoritas personae in auctoritatem muneris abiit. Alii τῷ ἀγγέλῳ i. e. πρεσβυτέρῳ addebantur viri, qui conjunctis viribus ei auxilium praeberent in administrando coetu, sed ea tamen conditione, ut ipse caput et praeses maneret coetus. Hinc deinceps, cum sensim paulatimque res Christiana propagaretur, nata est dignitas Episcopalis (1).

Τάδε λέγει. *haec dicit.* His admonere vult auctor Ecclesiam Ephesinam, ut intelligat epistolam divino jussu et Jesu quasi nomine esse conscriptam, utque ita cum devotione et subjectione animi eam accipiat. Simili prorsus modo legis Dei initium est accipiendum (2).

ὁ κρατῶν τοὺς ἑπτὰ ἀστέρας κ. τ. λ. C. I. 16. Jesus dicitur ἔχειν; quod eodem redit, notandum vero, κρατεῖν a Jesu ipso h. l. adhiberi, ut firmitatem et vim quandam suis verbis conciliaret.

Apostolus primo Cap. narraverat se in Insula Patmo colloquium habuisse cum Jesu, qui

(1) Vid. *L. T. Spittler* Grundriss der Gesch. der Chr. Kirche, ausgegeben von *G. I. Planck*, Gött. 1812. p. 41 seqq. Cf. *Borger*, Leerredenen, I. 6, 7.

(2) Exod. XX. 2. Ezech. XX. 3. et passim apud prophetas, Jerem. XXII. 24.

qui augustissima forma, et singulari plane modo ei apparuerat. In singularum epistolarum exordiis a quadam illius formae parte se circumscribit, ut cum auctoritate et majestate sua, vel pro suo lubitu cum alio attributo prodiret tanquam Ecclesiae dominus. Hoc loco respicitur ad formae partem C. I. 13. 16. memoratam. — Ἀστέρες sunt doctores, praesides Ecclesiarum, ἑπτὰ significat numerum eorum, quum in quavis ecclesia septem harum urbium unus esset antistes. Cf. quae Jesus dixit C. I. 20. *Stellae*, *astra* dicuntur, quia doctores, illarum instar, fulgent, lucent atque lucem spargunt. Ita orator et poeta celebrat homines eximios et praestantes, cum eos comparat soli vel stellae, splendide lucenti (1). Talia videbantur Apostolo et splendore et magnitudine, qualia nostris oculis apparent (2). Alii ἀστέρας interpretantur *gemmas*: sed haec interpretatio neque nostro loco, neque usui consueto hujus verbi convenire videtur. Matth. XXIV. 29. ἀστέρες, οἱ πεσοῦνται ἀπ' οὐρανοῦ, dicuntur deficientes doctores, quos Judas in Ep. vs. 13. ἀστέρας πλανῆτας dicit (3). Nonnulli afferunt Jerem. XXII. 24. respicientes ad illud ἀποσφράγισμα, ad cujus formam has gemmas vel stellas Jesu dextrae adaptatas volunt (4). — Κρατεῖν insolita constructione h. l. occurrit: *constantem et perpetuam curam habere* notat, verum nusquam apud classicum scriprorem illud cum accusativo constructum legere memini. Apud Homerum sexcenties occurrit, notans *imperium*, *potestatem habere*, vel cum genitivo vel cum dativo. Achilles de Agamemnone dicit (5)

Πάντων μὲν κρατέειν ἐθέλει, πάντεσσι δ' ἀνάσσειν.

Conf. Eurip. Phoen. vs. 600. σκήπτρων κρατοῦντα. Coll. Odyss. Λ. 485.

νῦν αὖτε μέγα κρατέεις νεκύεσσιν (6).

ὁ περιπατῶν κ. τ. λ. Haec locutio desumta est de candelabris tabernaculi Judaici, de quibus in V. Codice mentio fit, ad quem plerumque respicit harum epistolarum auctor. Ita Jesum inter candelabra aurea deambulantem vidit Apostolus C. I. 13. — Λυχνίαι sunt Ecclesiae C. I. 20, quibus suo numine semper adest ac prospicit. Ita Deus dicitur ἐμπεριπατεῖν Levit. XXVI. 12. (7). Docet autem hic versus Jesum sub sua potestate habere et

(1) Vid. quae dicta sunt ad vs. 28. Cf. quae *Herder* in opere Μαρανάθά p. 16. eleganter omnino dicit.

(2) Cf. II. 28. VI. 13. VIII. 10, 11, 12. IX. 1. XII. 14. XXII. 16. Cf. Rever. *Wildschut* in elegant. libro: Leerred. over Openb. II et III. Amst. 1824. p. 40, 41.

(3) *Grotius* Biblia critica VI. 835.

(4) *Grotius* l. l. VII. 359.

(5) Iliad. Δ. 288.

(6) Conf. nonnulla loca, ubi cum accusativo construitur. Marc. VII. 3. Apoc. II. 13, 14. cum genitivo Hebr. IV. 14. LXX. 2 Sam. III. 6.

(7) Cf. suadente *Grotio* l. l. p. c. Matth. XVIII. 20. XXVIII. 20.

et moderari ecclesiarum antistites, qui ipsi curae sunt, et quos manibus quasi gestat (1), ecclesias item perpetuo amore prosequi, auxilio opitulari et favore omnino iis adesse, prouti de Deo dicitur 2 Cor. VI. 16. (2).

Vs. 2. Οἶδα τὰ ἔργα σου, καὶ τὸν κόπον σου, καὶ τὴν ὑπομονήν σου, καὶ ὅτι οὐ δύνῃ βαστάσαι κακούς· καὶ ἐπείρασας τοὺς λέγοντας ἑαυτοὺς ἀποστόλους εἶναι, καὶ οὐκ εἰσί· καὶ εὗρες αὐτοὺς ψευδεῖς.

Novi tua opera, et laborem tuum, et patientiam tuam, et quod ferre nequeas malos et exploraveris eos, qui se dicunt Apostolos esse et non sunt, et comperisti eos esse mendaces.

Pro λέγοντας ἑαυτοὺς ἀποστόλους εἶναι, lectio communis exhibet φάσκοντας εἶναι ἀποστόλους, quod jactationem aliquam notat: dum nostra, quam habent ABC et plures apud *Wetstenium*, *Matthaeum*, *Birckmannum*, quaeque a *Griesbachio* probatur (3), simpliciorem dicendi rationem ostendit. — Pro ἐπείρασας lectio communis formam medii ἐπειράσω habet.

οἶδα τὰ ἔργα σου. Hic locus testatur Jesum esse omniscium, adeo ut ipsa hominum abdita opera eum non lateant; omnia enim vident et perspiciunt ejus oculi, omnia iis sunt manifesta et exposita (4). Ἔργα sunt *opera*, quae mox circumscribuntur et definiuntur in τὸν κόπον κ. τ. λ. non vero, sicut alii contendunt, *virtutes* (5), quam ob rem recte mihi admonere videntur alii interpretes (6), eandem dictionem in singulis epistolis repeti, in iis quoque, in quibus nihil laudis Ecclesiae tribuitur, v. c. in Ep. ad Laodicenos C. III. 15. — Christus itaque non ignorabat eorum opera, probe vero sciebat eos in genere multa praestitisse in suae causae emolumentum; et quidem speciatim:

τὸν κόπον laborem, sed imprimis gravem laborem, ardens et flagrans studium (7).

τὴν ὑπομονήν, perseverantiam et patientiam (8) qua absque ulla remissione Ephesini omnes suas intenderant vires pro religione et Christi causa (9). Dictionis figura, quae dicitur ἓν διὰ δυοῖν, Johanni Apostolo haud insueta (10), h. l. mihi obtinere videtur, ut accipiendum sit pro τὴν ἐν τῷ κόπῳ ὑπομονήν. Ob illud autem studium illamque perseverantiam indefessam laudantur Ephesini, quia, ut textui mihi inesse videtur, malevoli et pertractores eos

(1) Cf. Exod. XIII. 9. Deut. VI. 8. XI. 18.

(2) Cf. *Eichhornii* Comm. in Apoc. Joh. I. 68.

(3) Praef. vol. I. p. 62.

(4) Hebr. IV. 12.

(5) *Langius* l. l. I. 107.

(6) Cf. *Klinkenberg* l. l. p. 74.

(7) Xenophon de Re equestri cap. IV. 2. ἢ κόπου (i. e. defatigatio) ἐνόντος, δεῖται ἀναπαύσεως. Cf. 1 Cor. XV. 58. ὁ κόπος οὐ κενός. 1 Thess. I. 3.

(8) *Hesychius* τὴν ὑπομονὴν dicit καρτερίαν.

(9) Cf. Apoc. I. 9. II. 3, 10, 19. III. 10. XIII. 10. XIV. 12.

(10) Cf. Joh. XIV. 6.

eos de fide Christiana detrahere conabantur. Haec enim ecclesia Ephesina una prae caeteris Asiae Ecclesiis vexata est ab adversariis (1).

Καὶ ὅτι οὐ δυνῇ κ. τ. λ. *Et quod non possis, et quod moribus tuis non conveniat, ab ingenio tuo alienum sit, ferre malos.*

βαστάσαι κακούς. Hoc verbo innuuntur, qui falsa doctrina moribusque sordidis sese a Christiana religione alienos ostendunt. Iidem sunt, quos mox ab Ephesinis exploratos narrat, sese Apostolos dicentes. Ab initio jam orti fuerant, qui religioni Christianae adversantes, falsamque doctrinam spargentes, ab omni parte Apostolis nocere conarentur. Judaei una cum gentilibus hac in re operam posuerunt, sese mutantes in apostolos, ut ita in imperitos eo majorem haberent vim. — Paulus eos κακοὺς ἐργάτας vocat Philip. III. 2. ψευδοπροφῆται dicuntur 1 Joh. IV. 1. — In genere autem h. l. intelligendi videntur Gnostici, qui v. 6. Nicolaitae, v. 14, 20. aliis nominibus indicantur, de quibus vid. vs. 6. — βαστάσαι notat h. l. *ferre cum intensione*, ut ita illud, quod fertur, onus sit gravissimum. Tales autem erant dolosi illi operarii, qui sese in Christi Apostolos transfigurabant. Paulus verbi vim indicat Gal. VI. 2. ἀλλήλων τὰ βάρη βαστάζετε (2).

καὶ ἐπείρασας κ. τ. λ. Πειράζειν significat acute examinare, explorare, perscrutari alicujus ingenium, mores, qualitates, agendi et sentiendi rationem (3). Eadem, ni fallor, significatione gaudet δοκιμάζειν, quod legitur 1 Joh. IV. 1. — Sedulos sese probaverant Ephesini in examinanda doctrina, a falsis istis Apostolis proposita (4), quam ob rem laudantur a Jesu, et quum haud infeliciter huic rei operam dedissent, addit:

καὶ εὗρες αὐτοὺς ψευδεῖς. Εὑρίσκω proprie est invenio, metaphorice comperio, experior (5). Respondet Hebraeorum מצא, Eccles. VII. 26 seqq. etc.

ψευδεῖς sunt mendaces, iidem qui dicuntur ψευδοπροφῆται vel ψευδαπόστολοι, ἐργάται δόλιοι. 2 Cor. XI. 13.

Vs. 3. καὶ ὑπομονὴν ἔχεις, καὶ ἐβάστασας διὰ τὸ ὄνομά μου, καὶ οὐκ ἐκοπίασας.

Et patientiam habes, et tulisti propter nomen meum, et non defatigatus es.

Vulgata lectio invertit verborum ordinem, ut habeat καὶ ἐβάστ. καὶ ὑπομ. ἔχ. et addit καὶ οὐ κέκμηκας. Verum hoc a librario quodam, interpretationis causa, adjectum videtur, ut

vis

(1) Vid. *de Haas*, Openb. v. Johann., D. I. p. 207.

(2) Cf. Act. XV. 10. Rom. XV. 1.

(3) Joh. VI. 6. πειράζων αὐτόν. Homeri Odyss. VIII. 181.

(4) Quos Cl. *v. Hengel* Annot. in nonn. N. T. loca p. 158. eosdem dicit, qui innuuntur a Paulo 2 Cor. XI. 13. ψευδαπόστολοι. nihil enim, (inquit) impedit, quo minus vox ἀποστόλους, accipiatur pro ἀποστ. Ἰησοῦ Χριστοῦ.

(5) Matth. I. 28. εὑρέθη ἐν γαστρὶ ἔχουσα. Aelianus V. Hist. X. 6. ὀβελοῦ ὀλκὴν ἔχων εὑρέθη.

vis formulae *οὐκ ἐκοπίασας* (pro quo eadem lectio exhibet *οὐ κεκοπίακας*) eo melius perciperetur. Comprobatur lectio nostra a *Wetstenio*, *Griesb.* et aliis.

καὶ ὑπομονὴν ἔχεις, pro quo dicere potuisset auctor *καὶ ὑπέμεινας*, uti legitur 1 Cor. XIII. 7. *πάντα ὑπομένει*, 2 Tim. II. 10. Johanni Apostolo peculiaris est usus verbi *ἔχειν*, quo utitur cum accusativo nominis pro verbo ejus affini, Joh. XV. 13. ubi ipse Jesus dicit, a quo hunc usum desumit *ἀγάπην ἔχειν* pro *ἀγαπᾷν*. XVI. 33. *θλίψιν ἔχειν* pro *θλίβεσθαι*. Apoc. XVII. 18. *βασιλείαν ἔχειν* pro *βασιλεύειν* (1).

καὶ ἐβάστασας διὰ τὸ ὄνομά μου. Omnia incommoda, quae Ephesinis struxerant malevoli, tulerant: eleganter haec respondent iis, quae habentur vs. 2. *οὐ δύνῃ βαστάσαι*, prouti etiam sequens illud *οὐκ ἐκοπίασας* eadem antanaclysi hisce: *οἶδα τὸν κόπον σου.* — Eodem sensu *βαστάζειν* accipiendum, quo Lucas habet (2) *βαστάζει τὸν σταυρὸν αὐτοῦ.* Respondet *τῷ* Hebraeorum נשא, 2 Reg. XVIII. 14. (3). — Haec autem incommoda tulerant *διὰ τὸ ὄνομα Χριστοῦ*, i. e. propter nomen Christi: idem est quod *δι' ἐμέ* vel *ἕνεκεν ἐμοῦ* Matth. V. 11. Cf. X. 22. — *Καὶ οὐκ ἐκοπίασας*, subintelligendum in versione vocabulum *tamen*, ut sensus sit: *licet magna cum intensione animi plura mala mei causa pertuleris, magnaque tibi hoc onus praebuerit incommoda multasque molestias, tamen non defatigatus es, neque oneri succubuisti.* — *Κοπιᾷν* Hesychius explicat *κάμνειν, νοσεῖν, ἀποθνήσκειν* (4). Cf. Joh. IV. 6. *κεκοπιακὼς ἐκ τῆς ὁδοιπορίας*, Matth. II. 28. *δεῦτε — — οἱ κοπιῶντες.* Cf. Hebr. XII. 3. *ἵνα μὴ κάμητε ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν ἐκλυόμενοι.* — Mira Jesu lenitas in hisce versibus prioribus est animadvertenda. Grave vitium, quod mox memorat, in Ecclesiam irrepsit; verum non statim, ubi eam alloquitur, perstringit ac castigat; laudanda primum potius enumerat et extollit, ut ita, tanquam benevolus judex, mitissimus omnino amicus, ad improbanda transgrediatur.

Vs. 4. *ἀλλ' ἔχω κατὰ σοῦ, ὅτι τὴν ἀγάπην σοῦ τὴν πρώτην ἀφῆκας.*

Sed contra te habeo, quod a primo tuo amore remiseris.

ἔχειν τὶ κατὰ τινός. Peculiaris prorsus dictio, quae raro apud Euangelistas (5), rarius apud profanos scriptores occurrit. — Convenit vero nostro Belgicismo: *iets tegen iemand hebben*, et proxime formulis *λόγον ἔχειν πρὸς τινα* Act. XX. 38. vel *μομφὴν ἔχειν πρὸς τινα.* Coloss. III. 13. (6).

Τὴν ἀγάπην σοῦ τὴν πρώτην. — *Πρώτη* est pro *πρώτερη*, uti vs. 5. *πρῶτα ἔργα* pro *πρώτερα.* Ita saepius et apud sacros et apud profanos scriptores est accipiendum. Joh. I. 15. *ὅτι πρῶτος μοῦ ἦν* (7). Duo autem monet *Grotius*, ubi de loco ex Johannis Euangelio I. 15. verba fa-

(1) Vid. *Donker Curtius* spec. herm. Theol. de Apoc. etc. p. 117.

(2) Euang. XIV. 27. (3) Vid. *Grotius* l. l. ad h. l. (4) Vid. *Vitringa* l. l. p. 65.

(5) Matth. V. 23. *ὅτι ὁ ἀδελφός σου ἔχει τὶ κατὰ σοῦ.* Marc. XI. 25. *εἴ τι ἔχετε κατά τινος.*

(6) *Vigerus* de Idiot. edit. 3a p. 253. in not. 57. hanc dictionem non satis felicem dicit.

(7) Cf. ad hunc locum *Grotius* l. l. p. 159.

facit: *primum* quidem in τῷ πρῶτος inesse significationem τοῦ πρότερος, ad quod probandum confert locum ex Aristophanis Avibus, ἦρξε δε Περσῶν πρῶτον Δαρείου καὶ Μεγάβυζου· *Imperabat Persis primum ante Darium et Megabyzum*, et Joh. XV. 18. ἐμὲ πρῶτον ὑμῶν μεμίσηκεν. 1 Joh. IV. 19. ὅτι αὐτὸς πρῶτος ἠγάπησεν ἡμᾶς: *alterum* est, quod πρῶτος non loci aut temporis antegressum sed dignitatis eminentiam significat: e locis quae plurima affert, unum referam Ulpiani in Demosth. Orat. in Leptinen: πρῶτον εὐ τῇ ταξεῖ, ἀλλὰ τῷ ἀξιώματι καὶ τῷ κοροῦν. *Primum non ordine sed dignitate et auctoritate.*

ἀφίημι dicitur proprie de eo qui aliquid dimittit, unde h. l. qui ab aliqua re remisit, eam negligit, non curat, laxam facit. Hoc l. metaphorice usurpatur, ita ut diceremus, formulam desumtam esse a conjuge, qui (egregie convenit explicatio exhibita τοῦ πρῶτος) uxorem negligit, saltem non eo prosequitur amore quo antea, prouti Plutarchus dicit: ἀφίημι τὴν γυναῖκα. Cf. 1 Cor. VII. 11. καὶ ἄνδρα γυναῖκα μὴ ἀφίεναι. Marc. XII. 19. καὶ καταλίπῃ γυναῖκα καὶ τέκνα μὴ ἀφῇ.

τὴν ἀγάπην. De hac ἀγάπῃ, quaenam illa sit intelligenda, variant interpretes: nonnulli in quibus *Arethas* et *Grotius*, existimant Jesum ob oculos habuisse caritatem et amorem erga pauperes, qui in Ecclesia habebantur, eam nempe curam semper Episcopos spectasse, qui grave et molestum omnino onus humeris suis impositum haberent, unde facile fieri poterat, ut ob oneris molestiam a prima caritate aliquantum remisissent; alii putant (1) hanc reprehensionem institutam propter Ephesinorum morosam et severam coërcitionem, qua tenuerunt falsos doctores, et ita ἄγαπην τὴν πρῶτην intelligendam esse de prima illa humanitate et lenitate, qua antea hi ab illis fuissent tractati. Alii autem existimant accipiendum de caritate erga proximos, et in his erga consortes fidei (2). Sed quamvis haec singula eleganter et acute sint proposita, libentius tamen sequor sententiam nostratibus probatam. Hi enim omnes illam ἀγάπην eam esse dicunt, quam Ephesini antea tam fervide totoque animo coluerant erga Jesum ejusque religionem, quo amore omnia officia Christianis peragenda contineri putamus. Ephesini licet malevolos et falsos doctores ferre haud potuissent, non tam acriter exercuerant illum amorem erga Deum et Jesum, neque illam constantiam probaverant in officiis, ex illo amore profluentibus, qua antea bonam famam et laudem a Jesu consecuti erant (3). Praeterea animadvertendum est, universe hunc Dei Christique amorem h. l. innui, de quo Johannes, ubi opportunitas est ei data, agere solet; qui est χαρακτὴρ omnium, quae docet et monet. Inspiciatur ejus Euangelium; quaevis pars dicta probabit: inspiciantur ejus epistolae; singuli versiculi illum amo-

(1) *Eichhorn* l. l. p. 72.

(2) In his *Launaeus*, ut refert *Vitringa* l. l. p. 67.

(3) Vidd. *Vitringa*, p. 67. *v. d. Broek*, p. 17. *de Haas*, p. 214. *Klinkenberg*, p. 94. *Wildschut*, p. 47. seq.

amorem nobis ostendent. Hic est ille amor, quo ipse Apostolus, vivente Jesu, non solum flagravit, sed qui et pectus pertentabat suum, quum Jesum illumque crucifixum et mortuum, in coelum evectum aliis praedicaret. — Eodem sensu de amore legitur apud Matth. XXIV. 12. *ψυγήσεται ἡ ἀγάπη τῶν πολλῶν.* Quo amore ut Israëlitae constanter et diligenter Deum prosequantur, eos monet Josua XXIII. 11. — Desumta est formula (huc Cl. *Klinkenbergii* redeunt verba) de conjugio: primis temporibus ardens et nimis fervens conjugum est amor, qui autem, delapso aliquo tempore, magnam prioris praestantiae partem remittit, prouti Deus etiam loquitur Jerem. II. 2. Porro historia docet, Ephesinos semper caritate erga pauperes prae aliis excelluisse, ita ut ad eam h. l. Dominus minime respicere potuerit (1). Denique erat illa *ἀγάπη*, de qua Paulus jam Eph. III. 16 — 19. eos monuerat, quaeque tantam in eos habuit vim, ut merito laudarentur. — Tali amori opposita erat indoles hominum, quae ab eo describitur 2 Tim. III. 1 — 9.

Vs. 5. *Μνημόνευε οὖν πόθεν πέπτωκας, καὶ μετανόησον, καὶ τὰ πρῶτα ἔργα ποίησον, εἰ δὲ μὴ, ἔρχομαι σοι ταχὺ καὶ κινήσω τὴν λυχνίαν σου ἐκ τοῦ τόπου αὐτῆς, ἐὰν μὴ μετανοήσῃς.* *Recordare igitur unde decideris, et resipisce, et prima opera fac: sin minus, venio tibi cito, et movebo candelabrum tuum ex loco suo, nisi animum emendes.*

Sensum non afficit, utrum legatur *πέπτωκας* an vero *ἐκπέπτωκας*: *illud* a *Griesbachio*, *Matthaeio*, *Bengelio* et *Schotto*, auctoritate Alexandrini aliorumque codicum probatur; *hoc* ex *Andreae* commentario irrepsisse videtur. *Ταχὺ* non habet Alexandrinus codex, neque vulgata aliaeque versiones, probantibus *Bengelio* et *Millio* Prolegom. § 1210. Hi et *Erasmus* legunt *ἐν τάχει*, vel *τάχει*. *Griesbachius τάχυ*.

μνημόνευε οὖν κ. τ. λ. Admonentur h. l. Ephesini, ut in memoriam revocent priora sua opera, quibus laborem assiduum et patientiam Jesu causa ostenderant; simul tamen jubentur, ut ad ea redeant. *Grotius* p. 360. *τὸ μνημονεύειν* non distinguit a *μετανοεῖν*, quae inter tamen aliquid discriminis intercedere mihi videtur. *Μνημονεύειν* enim simpliciter significat *in animum revocare*, *meminisse*, a *μνήμη*, *memoria*, sine ulla alia animi actione; *μετανοεῖν* vero notat: *praeterita, in memoriam revocata, ad bonum usum adhibere;* ita ut homo *ὃς μνημονεύει alicujus rei memoriam habere eamque phantasiae ope revocare dicendus sit;* alter vero *ὃς μετανοεῖ* non solum hoc agat, sed etiam ad meliorem vitae rationem redeat. Ita v. c. Matth. IV. 17. *μετανοεῖν.* 2 Tim. II. 8. *μνημόνευειν* Hebraice זכר.

πόθεν πέπτωκας. Particula *οὖν*, quod praecedit, adhortationem confirmat. — *Πίπτειν* et *ἐκπίπτειν* usurpatur de eo, qui ex meliori conditione in deteriorem prolabitur. Cf. Gal. IV. 4. *τῆς χάριτος ἐξεπ.* Sic Cicero (2) „non recordor unde ceciderim, sed unde surrexerim."

πρῶτα ἔργα sunt *πρότερα*, priora *ἔργα*. Vid. vs. 2.; eodem fere sensu III. 11. *κράτει, ὃ ἔχεις.* *εἰ*

(1) *Vitringa* ad h. l.

(2) Ad Att. IV. 16.

εἰ δὲ μή, ἔρχομαι κ. τ. λ. *Rosenmullerus* in Schol. p. 571. ita hunc locum interpretatur, ut ἔρχομαι redundet, et tota esset formula τάχυ κίνησω κ. τ. λ. Sed adjunxit auctor σοι: significat autem ἔρχεσθαι τινὶ *venire ad aliquem consilio puniendi*, ad imitationem Hebraismi בּוֹא, qualis occurrit Ps. XCVI. 13. ubi Deus dicitur venturus ad judicandam terram et Zachar. IX. 9. — ἔρχομαι nostro loco ob certitudinem rei vim habet futuri, ut saepius occurrit I. 4. ἐρχομενος pro ὁ ἐλευσόμενος. Elegans habetur ἀποσιώπησις in vocibus εἰ δὲ μή. In iis jam comminatio incipit: sciunt Ephesini, quid sit faciendum: ad priora opera redire debent: quod si non faciant, venturus est κ. τ. λ.

Prouti vero Graeci in genere multis gaudent verbis, imprimis Euangelistae, facile, si ad grammaticam significationem attendamus, illa ἔρχομαι σοι redundare possent, cum sensus nihil aliud notet, quam: *cito vos puniam.* Cf. Matth. V. 24. ἐλθὼν πρόσφερε. VIII. 7. ἐλθὼν θεραπεύσω αὐτόν. IX. 13. πορευθέντες δὲ μάθετε. Luc. X. 37. πορεύου καὶ σὺ ποίει.

καὶ κινησώ τὴν κ. τ. λ. κινέω est, *movere*; h. l. *movere aliquid e suo loco*, ita ut existere desinat (1). Comminatur Christus hisce verbis, se venturum et Ecclesiam, quae dicitur ἡ λυχνία (vid. vs. 1.) destructurum, nisi resipiscerent. Simili dictione utitur Matth. XXI. 43. ἀρθήσεται ἀφ' ὑμῶν ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ, καὶ δοθήσεται ἔθνει ποιοῦντι τοὺς κάρπους αὐτῆς. *Grotius* tenuiter sane hanc comminationem accipit, scilicet: *faciam ut plebs tua alio diffugiat, nempe ad ea, ubi major habetur cura pauperum.* Alia est *Vlotenii* observatio (2), qui Ephesum ordine Ecclesiarum primam esse censet urbium, ad quas mitterentur hae Epistolae, tum ob religiosum cultum, tum ob peculiarem qua fructa erat, Pauli et Timothei institutionem; quam ob rem, opinatur poenam non tam esse premendam: putat igitur h. l. destitutionem in minorem gradum intelligendam esse, quae tamen sententia nobis minus probabilis videtur, imprimis quia nullibi legimus de majore erga hanc illamve prae caeteris Christi amore. Nihil aliud his verbis notatur, quam: *nisi resipiscant Ephesini, evertam eorum Ecclesiam, ita ut Ephesus desinat esse locus sacer.*

Vs. 6. Ἀλλὰ τοῦτο ἔχεις, ὅτι μισεῖς τὰ ἔργα τῶν Νικολαϊτῶν, ἃ κἀγω μισῶ.

Sed hoc habes, quod odisti opera Nicolaitarum, quae et ego odi.

ἀλλὰ τοῦτο ἔχεις· τοῦτο scil. αἴνου. *hoc boni, hoc praeclarum, de quo laude dignus es.* ἔχειν, simpliciter ita positum, saepe significat *bona possidere.* Luc. XVIII. 24. Matth. XIII. 12. 2 Cor. VIII. 11. Idem usus loquendi apud Graecorum et Latinorum scriptores. Herodot. VI. 22. Σαμίων δὲ τοῖσί τι ἔχουσι. *Samiorum vero his, qui aliquid in bonis habebant* (3). Cicero ad Div. VII. 29. *quod simus, quod habeamus, id omnes abs te habere* (4).

τὰ

(1) Cf. Apoc. VI. 14. Arrian. Diss. Epist. I. 12. Herodianus VI. 1. 6.

(2) Vid. Doctiss. viri Bybelverkl., p. 420.

(3) Cf. *Valckenaer* ad h. l. Ed. *Schweigh.*, tom. VI. p. 149 seq.

(4) Cf. *Ernesti* ad h. l.

τὰ ἔργα. vid. vs. 2.

τῶν Νικολαϊτῶν. Eusebius (1) narrat Nicolai cujusdam historiam, quam e Clemente Alexandrino proditam dicit. Hic formosam habens uxorem, ab Apostolis, post adscensum Domini, zelotypiae accusabatur; quod cum ferre nollet, illam eduxit, inque contrarium prolabens, ei permisit rem habere quocum vellet, quod exemplum ejus sectatores, Nicolaitae ab eo dicti, imitati sunt: unde nata est opinio iis licere sua carne abuti, et ad promiscuam venerem transire. Verum haec fabula esse videntur. *Irenaeus* (2), de Nicolaitis, quos haereticos appellat, ita loquitur, ut perspicue pateat, nostrum Apocalypseos locum minime ab eo esse intellectum. Respicit nimirum ad Nicolaum illum, de quo tanquam uno primorum Diaconorum Act. VI. 5. mentio fit. Sed minime haec narratio convenit primae religionis et Ecclesiarum, in quibus fundata erat, conditioni: omni nimirum opera studuerunt Apostoli, ut *et* probi, *et* bona fama fruentes, *et* doctrina rite eruditi eligerentur presbyteri, doctores et diaconi, inter quos, si malevoli conspicerentur, mox ab illis ejecti fuerunt. Causa vero ob quam erraverit, iique qui ejus sententiam sunt amplexi, in eo est quaerenda, quod symbolicam dictionem non animadverterint, verum Nicolaum illum Antiochenum tanquam principem sectae finxerint cujusdam, qui doctrinâ suâ turbas excitaverit in Ecclesia. Post Irenaeum alii bene multi, qui item symbolici sermonis erant ignari, insolentius egerunt, cum non solum eum sequerentur, sed etiam fabulam de Nicolaitis ingeniose exornarent, quae omnia referre commode mittere posse existimamus. „ Quis denique" ut *Eichhornii* verbis utar, „ in quaestione de Nicolaitis, neglecta Apocalypsi, Irenaeum sequatur, nisi qui limpidum fontem praetergressus, ex turbido, lutoso foedoremque exhalante stagno aquam bibere mallet (3)?" — Auctor vero harum Epistolarum, omnem verborum primitivam et propriam significationem negligens, symbolico et aenigmatico dicendi genere utitur, a Judaeorum ingenio minime abhorrenti (4). Et quid mirum? ἐν πνεύματι fuit illo tempore, quo Jesum videns omni ipsius gravitate, majestate et splendore, ab eo jubebatur scribere, quae ipsi ab eo dictari viderentur. Quid denique est, quod diceremus, Johannem, totum scribendi ardore et visionis sublimitate abreptum, adeoque horum improborum hominum vitae nefandae commotum, nominibus eos notasse, quae aliis haud erant cognita, et opprobrii instar accipi debebant? — Verbum Νικολαϊτῶν nihil itaque aliud mihi esse videtur, quam maledictio vel opprobrium, quo ii notantur, qui τὸν λάον νικῶσι, *populum vincunt* i. e. *eum a vera via ad pravam abducunt*, quique vs. 14. *Bileamitae*, alio loco *Jesabelitae* dicuntur. Hi igitur sunt illi, qui Aposto-lo-

(1) Hist. Eccles. ex ed. *Vales.* III. 29. (2) Adv. haereses L. II. C. 27.

(3) Cf. l. l. p. 80.

(4) Talia aenigmatica et symbolica admodum multa in Apoc. occurrunt III. 9. VII. 4. XXI. 12, ubi per Israëlitas non Judaei sed Christiani significantur. Cf. *Eichhorn* l. l. p. 76.

lorum nomina, munera et doctrinam prae se ferre gestiebant, contra quos Paulus jam diu ante Ephesinos admonuerat, scribens, fore ut inter eos exsisterent viri, qui perversa loquerentur, et discipulos ad se abstrahere conarentur (1), quos item lupos vocat, post suum degressum ad Ephesinos venturos, neque gregi parsuros, contra quos Timotheum admonet (2), rogitans ut Ephesi maneret, ne aliam doctrinam sequerentur, neque ad fabulas abducerentur ejus cives. Eorum *γνῶσις* ab eo *ψευδώνυμος* vocatur (3). Johannes Apostolus eosdem malevolos ob oculos habuisse mihi videtur, ubi loquitur de Antichristo, dicens hunc brevi venturum, imo vero jam adesse (4). De iisdem impostoribus egit Petrus (5) et Judas, ubi gratiam Dei contorsisse dicuntur in *ἀσέβειαν* vs. 4. et *τῇ ὁδῷ τοῦ Κάϊν ἐπορεύθησαν καὶ τῇ πλανῇ τοῦ Βαλαὰμ μισθοῦ ἐξεχύθησαν.* In genere autem his nominibus, sive Nicolaitarum sive Bileamitarum vel Jesabelitarum, auctorem notare voluisse Gnosticos opinor, qui hac aetate caput extollere coeperunt. Hi erant vel Judaei, qui suam jam depravatam religionem cum Christi doctrina conjungere tentarent, vel gentiles, qui philosophos agentes, suas opiniones cum verae doctrinae placitis confundere, iisque immiscere vellent. — In Oriente enim diu ante Christum exstiterat philosophia, quae materiem omnis mali fontem esse docebat, atque difficilem nodum de origine vitii per falsas hypotheses, falsis hypothesibus superstructas, solvere conaretur, eoque modo magnopere theologiae dogmaticae et doctrinae morali noceret. Qui illam philosophiam sectabantur, Christianorum sectae (qualem religionem Christi habebant) sese addixerunt, et conjungendis suis ipsorum placitis cum Christi doctrina, horridas constituerunt haereses. Paulus idcirco 2 Tim. II. 17. contra Hymenaeum et Philetem egit, docentes, resurrectionem jam accidisse et doctrinam poenitentiae allegorice interpretantes: Johannes refutavit Cerinthum, principem illum haereticorum, qui mundi creatorem non summum Deum, sed unum quemdam sublimem angelum habebat, qualem Deus misit in Josephi et Mariae filium, cum baptizaretur, ut ita ejus consilia peragere posset. Judaeos a *Δημιουργῷ* deceptos Jesum crucifixisse, ipsumque Christum in coelum evolasse praedicabat. Ita hi philosophabantur, et quid de morum doctrina, quae ex tali systemate derivari debebat, exspectandum esset, facile quisque intelligere potest (6).

Tales igitur sunt intelligendi *Νικολαΐται*, talis eorum vivendi ratio, talia eorum placita. Nec miremur! Ephesum eligebant, urbem ubi olim omnis generis vitia et flagitia grassabantur; aptissimum igitur locum, ut uberrimos fructus produceret eorum doctrina. In tali enim urbe, tantopere luxui dedita, a tot civibus et peregrinis frequentata (mercaturam age-

(1) Act. XX. 30. (2) 1 Tim. I. 3 seqq. (3) 1 Tim. VI. 20.
(4) 2 Joh. II. 18 et passim. (5) In IIda Ep. II. 15.
(6) Vid. de hisce *Spittler* op. cit. p. 59 seqq. e quo maximam partem haec sunt petita.

agebat et mari adjacebat,) facillime paradoxa sua seminare poterant et homines ad ea instituere (1).

Caeterum verba mihi desunt, ut merito extollam lenitatem, gravitatem, et iteratam benevolentiam, qua Jesus Ephesinos tractet. Incipit a laudibus, facile remissionem amoris attingit, et excitat ut ad priora redeant opera, tandem non potest non praetermittere eorum odium in improbos, quos et Servator odio habet. Elegantissime pro suo more haec egit *Herderus*, qui omnino ad h. l. conferri meretur.

Vs. 7. Ὁ ἔχων οὖς, ἀκουσάτω, τί τὸ πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις· τῷ νικῶντι δώσω αὐτῷ φαγεῖν ἐκ τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς, ὅ ἐστιν ἐν τῷ παραδείσῳ τοῦ θεοῦ μου.

Qui aures habet, audiat, quid Spiritus dicat Ecclesiis. Vincenti dabo edere ex arbore vitae, quae est in Paradiso Dei mei.

Pro ἐν τῷ Παραδείσῳ lectio recepta habet ἐν μέσῳ τοῦ Παραδείσου, quod *Andreas* interposuisse videtur et ab *Aretha* receptum est. *Wetstenius*, *Griesbachius*, *Birchmannus* et *Matthaeius* simplicem, quae in textu legitur, habent, et in ea sequuntur Codicem Alexandrinum, pluresque alios optimos. Illud μοῦ post θεοῦ in nonnullis non habetur; omissum videtur ab iis, qui divinae Jesu Christi naturae hoc additamentum denegarent. *Arethas* vero dicit neminem offendere, cum ipse Jesus ita de se locutus sit Joh. XX. 17. (2).

τῷ νικῶντι δώσω αὐτῷ. Est Hebraea dictio, qualis saepissime in his epistolis occurrit. Vid. Matth. XXIV. 13. ὁ δὲ ὑπομείνας εἰς τέλος, οὗτος σωθήσεται, ubi οὗτος ob eandem causam abundat.

φαγεῖν ἐκ τοῦ ξύλου scilicet τὸν καρπόν. cum accusativo enim hoc verbum ab omnibus construitur Euangelistis. Rom. XIV. 2. φαγεῖν πάντα. 1 Cor. XI. 20. φαγεῖν δεῖπνον. Luc. XIV. 15. ὃς φάγεται ἄρτον. Apocal. II. 17. ubi construitur cum ἀπό.

ὁ ἔχων οὖς κ. τ. λ. In omnibus Epistolis, quae ad septem nostras Ecclesias missae sunt, haec proverbialis locutio occurrit, in nonnullis initio, in aliis fine epistolarum posita (3). Saepissime occurrit in Novo Foedere, ab ipso Jesu usurpata. Matth. XI. 15. ὁ ἔχων ὦτα ἀκουέτω. XIII. 9. 43. Luc. VIII. 8. XIV. 35. Summa attentio hac formula postulatur, cum semper in rebus seriis adhibeatur, uti patet e locis adductis, in quibus Jesus parabolis instituendis vel alio serio modo loquitur. Idem sensus mihi inesse videtur Matth. XII. 19. Aures autem naturales (singulari numero in hisce epistolis ponitur; sed e

(1) Vir *Vitringa* l. l. p. 72 seq.

(2) Cf. *Heinrichs* ad h. l. Ed. *Koppiana*, p. 147.

(3) Vid. infra ad Part. II. cap. II. §. 6.

(4) *Eichhornius* putat hanc solennis illius formulae diversam positionem a Johanne quaesita arte esse institutam, ut dramatis partes (quale totam sibi proponit Apoc.) externis figuris et indiciis eo melius discernerentur. Vid Praeleg. ad Comm. p. XXVII seq.

e Matthaei loco citato audimus Jesum, hac formula utentem, vario modo loqui (1)) minime intelligendae sunt; symbolica est dictio. Apostolus enim omnia ἐν πνεύματι videns et accipiens, continuo sine cura et arte dicit et refert. Ita agit etiam in iis, quae de Jesu voluntate profert. Mentis sive animi ideo aures sunt, per quas homines percipere debent, quid spiritus dicat, moneat, jubeat τὰς Ἐκκλήσιας, i. e. Ecclesias, vel septem, uno verbo comprehensas, vel eas, quae ejusdem Episcopi curae sunt mandatae.

πνεῦμα est Jesus, qui τὸ πνεῦμα ἔχει et omnia per illum spiritum agit, quique illum Apostolis ante ascensum promisit: est πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὃ πέμψει ὁ πατήρ: ἐκεῖνος ὑμᾶς διδάξει πάντα. Joh. XIV. 26. (2).

τῷ νικῶντι δώσω αὐτῷ κ. τ. λ. Sensus est: quicunque vicerit, i. e. qui constanter perduraverit in mea doctrina, fideliter, sine ulla remissione praeceptis meis obedierit, nullaque inedia aut aliis incommodis, a falsis doctoribus aliisve structis, se a me abduci passus fuerit, felicitate singulari fruetur. Ita enim ipse vs. 26. τῷ νικῶντι explicat, ubi adjungit καὶ ὁ τηρῶν ἄχρι τέλους τὰ ἔργα μου. — Observandum est, per omnes hasce Epistolas certamen quoddam exhiberi, quo Christiani militum instar dimicare videntur cum iis, qui religioni Christi adversantur. Alio loco graviter et fortiter, alio autem remisso et abjecto animo pugnatur: aliis promittitur felicitas aeterna, sub imagine arboris vitae, aliis infinita prosperitas ad coenae gaudium effecta, et sic porro. Ita et ipse Christus militis egit partes, dum in terra versabatur, quam in rem ipse dixit Joh. XVI. 33. ἐγὼ νενίκηκα τὸν κόσμον. Johanni vero propria haec est dicendi formula, cum saepius, in Epistolis praesertim, Christianorum vitam tanquam pugnam eos inter et Christi hostes proponat (3).

φαγεῖν ἐκ τοῦ ξύλου. κ. τ. λ. Synecdochice accipi debet: τὸ ξύλον proprie enim significat *lignum*, sed pro Hebr. עץ, quod est *arbor*, ab Alexandrinis usurpatur Gen. II. 9. III. 22. (4).

In

(1) Hebraei admodum frequenter singularem numerum pro plurali numero adhibent, cum collecta multitudo vel species tota denotatur v. c. Exod. X. 12. כארבה *propter locustam* Job. XVI. 1. אדם ילוד Jerem. VIII. 7. חסידה. Conf. *Glassius* Phil. Sac. p. 1258. qualem dictionem hebraeam n. l. inveniri opinor.

(2) Vid. *Eichhornius* l. l. *Langius* l. l. et *Donker Curtius* l. l. p. 97.

(3) 1 Joh. II. 13. 14. IV. 4. V. 5.

(4) Si autem quaeritur, quae sit causa, cur tot hebraeorum verba tot habeant significationes, respondeo, hoc ob Hebraeae linguae inopiam obtinere, quae paucissimis constat vocabulis, dum interea plurimae sunt res. Apostoli, Graece scribentes, potuissent vocibus Graecis, quae domesticam haberent potestatem, sensa mentis exprimere, quod linguâ Graecâ ob ejus verborum copiam facile fieri possit. Sed sacris scriptoribus utpote qui essent Judaei, placuit multis vocabulis

Grae-

In iis, quae in singularum epistolarum fine fidelibus promittuntur, semper dictionem aliquam, e V. T. ductam, deprehendimus; prouti, scilicet, in hac epistola respicitur ad traditionem Mosaïcam Gen. III. de arbore vitae, quae media erat in Paradiso, ita in aliis ad alia alluditur, de quibus ad ipsa loca monendum erit. Hoc fecisse mihi videtur, tum propter sublimem sensum, quem talia effata spirant, tum in ipsorum Christianorum gratiam, qui, e Judaeorum schola profecti, antea non nisi hunc veterem cognoscebant codicem, et universe magni faciebant vel ipsius Mosis, vel prophetarum vaticinia et fata, praesertim, cum e gentis suae historia ducerentur. — Nota est historia illius arboris vitae, primis nostris parentibus concessae, ut ejus fructus comederent, postea vero, cum peccassent, iis denegatae. Dicitur autem ξύλον τῆς ζωῆς, quia fructuum ejus usu vita et sanitas protoplastorum conservabatur, quod effici posse videtur e Gen. III. 22. (1). — Symbolum est vitae aeternae sive felicitatis coelestis. Apoc. XXII. 2. ἐν μέσῳ τῆς πλατείας αὐτῆς καὶ τοῦ ποταμοῦ ἐντεῦθεν καὶ ἐντεῦθεν ξύλον ζωῆς. Ex eo loco alii hic scriptum esse putant ἐν μέσῳ τοῦ παραδείσου (2). — Videbimus porro in hisce epistolis semper respectum haberi ad quoddam vitium, vel aliud quid, quod Ecclesiae, ad quam scribitur, proprium est. Ita Ephesini, qui a primo amore defecerant, sese abduci passi fuerant a Nicolaitis, ut idolothyta, ut et Pergameni, ederent; iis itaque benignissime opponitur fructus, qui in aeternum vitam conservet.

Παράδεισος τοῦ θεοῦ μου. Vox est Persica, quae hortum amoenissimum notat. Ita vocatur antiquissima illa regio, qua primi sua pueritia degebant homines. Symbolice est *coelum* Dei, ubi felicitas aeterna piis ac fidelibus conceditur (3).

§ 2.

EPISTOLA AD SMYRNENSES.

Urbis ejusque Ecclesiae historia.

Smyrna urbs erat Ioniae, antiquitus ad Lydiam pertinentis (4), nobilissima, quae re-

Graecis, praeter usitatas significationes, etiam alias, admonitu usus vocabulorum Hebraicorum tribuere. Ita ξύλον legitur etiam de *cruce* et *patibulo* Act. V. 30. X. 39. Gal. III. 13. quod derivandum ex usu ejusdem verbi Hebraei עץ Gen. XL. 19. vid. *Leusden*, de Dial. N. F. singul. de ejus Hebraismis, Lips. 1792. p. 32 seqq.

(1) Cf. Cl. *Klinkenb.* l. l. p. 101.

(2) Vid. *Bengelius*, Gnomon Tom. II. p. 1285. Edit. 3. Tubing. 1773.

(3) De Paradiso vid. Cl. *Muntinghe* Geschied. der Menschheid naar den Bijbel, D. I. Aanm. p. 12, 14. qui varias, quae de ejus situ feruntur, sententias copiose exponit, illumque Armenia contineri opinatur. (4) Vidd. quae supra diximus ad historiam Ephesi.

respectu habito ad ordinem, quo sitae erant septem nostrae urbes, secunda erat, et proxima Epheso adjacebat. Mari Aegaeo affinis cum esset, egregias sibi nacta erat opportunitates mercaturam colendi, quae Levantica dicitur, quaque hodie una prae ceteris Asiae regionibus floret. Licet *Herodotus* (1) eam *Colophoniorum coloniam* dicat, ubi ab *Alyate*, Lydiae rege, captam esse tradit, plurima tamen veterum historicorum occurrunt loca, propter quae in dubium vocetur haec traditio. *Plinius* enim (2) ab Amazonibus conditam esse refert; *Strabo* diserte addit eam originem debere Amazoni cuidam, nomine *Smyrnae*, quae et Ephesinis imperabat; alii a *Theseo*, alii ab Aeoliis profectam esse, fabulantur. — Mira structurae elegantia sese commendabat, unde olim *decus Ioniae* cognominabatur (3): partim in montis declivitate, partim ad maris ripas exstructa, amphitheatri imaginem referebat: magnifica inter aedificia celeberrimum Cybelis templum enumeratur, Bibliotheca et Schola. Septem in urbibus erat, quae sibi *Homeri* natalis loci gloriam vindicabant (4), cujus in honorem templum et statuam aedificaverant:

ἑπτὰ πόλεις διερίζουσι περὶ ῥίζαν Ὁμήρου.
Σμύρνα, Ῥόδος, Κολοφῶν, Σάλαμις, Χῖος, Ἄργος, Ἀθῆναι (5).

Lucianus (6) εἰ γοῦν τι σαφὲς αὐτῶν ἦν, οὐκ ἦν ἂν ἀμφίλεκτος, ἀνθρώποις ἔρις, πατρίδα μὲν διδόντων (scil. τινῶν) αὐτῷ Ἰωνικὴν Κολοφῶνα, ἢ Κύμην, ἢ Χῖον, ἢ Σμύρναν. κ. τ. λ.

Quamvis Smyrnenses graviter in bello pugnasse, et saepe rem bene gessisse narrentur, omnibus tamen deliciis et luxui se dediderunt, cum, feliciter mercaturam agentes, divitias in diem augerent, et in hisce uberrimum haberent fontem, e quo haurire possent ad luxuriose vivendum, ita quidem, ut eorum libidinosi mores in proverbium abierint. — Quo tempore fundata sit ecclesia non patet: verisimile tamen Paulum, Ephesi degentem huc lucem Euangelii detulisse (7). — Johanni apostolo certissime curae fuit, qui potestate privatus ut diutius eam curaret, alii eam, ut credere licet, commendavit instituendam. Quidquid sit, historica nobis desunt argumenta, ut historica veritate omnia describamus.

Unus in paucis Eusebius (8) memoriae prodidit fata praestantissimi illorum temporum viri, Polycarpum dico, qui, Imperante M. Aurelio (9), hujus ecclesiae episcopus cum esset, atque fidem Christi abnegare nollet, martyrii honorem consecutus est. Elegantissime et pro rei gravitate pater ecclesiasticus hanc Polycarpi narrat historiam, quam, nisi diutius, quam par est, nos detineret, lubenter referremus (10). Exstat epis-

(1) Libro I. c. 16. (2) l. l. lib. V. 29.
(3) Vid. *Strabo* l. l. libr. I. (4) Vid. *Cicero* pro Archia. c. 8.
(5) Locus, qui exstat apud *Gellium* Noct. Attic. III. 11.
(6) In Demosth. Encom. pag. 889. (7) Vid. Epist. ad Eph.
(8) Hist. Eccles. l. III. c. 36. (9) *Eusebius* l. l. c. 14.
(10) Ingeniosa profecto sunt verba, quibus *Claudius*, *Sämtl. Werke des Wansb. Bothen*, 4 Theil 2 Bd. s. 85. hunc celebrat virum, postquam paucissimis verbis, ut solet, mortem ejus exposuit, addit:

epistola ad ecclesiam Smyrnensem ab Ignatio data, quae, licet plurima fabulosa contineat, tamen non plane est rejicienda (1). Idem cum in infausto suo itinere Romam captivus deduceretur (vid. Euseb. l. l.) privatim litteras dedit Polycarpo, quem Irenaeus (2) narrat Johanni fuisse cognitum, ab eoque epistolam, quam tractamus, accepisse.

Magnopere vexata est Smyrnensium urbs tempore, quo Domitianus crudelem instituit Christianorum persecutionem; postea vero Marcus Aurelius eam templis aliisque aedificiis denuo exornavit. — Hodie Turcarum ditioni subdita 140 hominum millia continet, partim Turcarum, Graecorum, Armeniorum, partim Judaeorum, Christianorum orientalium (3): hi universe Francorum nomine dicti constant Gallis, Anglis et Batavis, qui ecclesiam ibi habent florentissimam, licet eorum conditio miserrima sit propter crudelem Turcarum in Christianos agendi rationem.

Propter mercaturam Levanticam Smyrna magnum accepit nomen (4). — Caeterum haec epistola in genere argumenta praebet virtutis Christianae; nihil enim in ea vituperatur, vel nulla de causa perstringuntur Smyrnenses; imo vero omnia pertinent ad eos laudandos, consolandos, confirmandos in fide Christi.

Periodistarum sententia.

Hi contendunt hac epistola imaginem exhiberi status ecclesiae Christianae sub persecutione gravissima, quam saeculo secundo et tertio singuli instituerunt Romani imperatores. Hanc autem convenientiam observant, tum quod ad *nomen*, tum quod ad *rem*. Quod ad nomen: Σμύρνα, myrrha frutex ex Arabia, e cujus cortice amarum effluit liquor, figurat *amaras* vel *duras afflictiones* ecclesiae, e quibus in posterum fructus proveniat vere salutaris, prouti ex amaro myrrhae gustu nascitur dulcis sapor. — *Re* autem hanc sententiam convenire dicunt, quod attinet ad persecutiones ipsas, *et* quod ad eos, qui constantiam sanguine probarint, *et* quod ad blasphemiam Haereticorum, *et* quod ad persecutionem τῶν ἡμερῶν δέκα. — Refutatur autem illa sententia eo, vel quod urbs nomen acceperit a conditore (vid. supra), vel quod nimia subtilitas in ejusmodi conjecturis eluceat. Si enim haec tantummodo desideraretur, facile contendi posset, hanc epistolam imaginem ecclesiae referre, virtute Christiana valentis, quamquam misera conditione abjectae (5).

Epis-

dit: *Hieraus lernt man, dasz das eine gute Herrschaft seyn muss, für die man nach* 86 *jährigen Dienst noch gerne durchs Feuer gehen will.*

(1) Conf. *Venema* hist. eccl. tom. III. p. 359, 360. (2) Adv. Haeres. III. 3.

(3) Vidd. Berigten van het Bijbelgen. 1816. n. 7. p. 94.

(4) Vidd. plura de ejus fatis apud *Bachiene* l. l. p. 736. et *Wildschut*, p. 88 seqq.

(5) Conf. cl. *Klinkenberg* l. l. p. 80.

Epistolae expositio.

Vs. 8. Καὶ τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐν Σμύρνῃ ἐκκλησίας γράψον· τάδε λέγει ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος, ὃς ἐγένετο νεκρὸς, καὶ ἔζησεν.

Et angelo ecclesiae, quae Smyrnae est, scribe: haec dicit primus et ultimus, qui mortuus est et revixit.

Pro ἐν Σμύρνῃ ἐκκλησ. nonnulli legunt ἐκκλησίας σμυρναίων, quod Bengelius, Millius et Griesbachius rejiciunt.

Καὶ τῷ ἀγγέλῳ. vid. de mandato ad vs. 1. — Ἄγγελος, nimirum Polycarpus, vid. supra.

τάδε λέγει ὁ πρῶτος κ. τ. λ. Cap. I. 17. 18. eadem legimus, quum Johanni, humi prostrato, animum addere vellet Servator, dicens: *ne timeas, ego sum primus et ultimus et vivo* etc. — Vidimus supra ad vs. 1. Jesum describi ab imaginis quadam particula, qua Johanni apparuerat; inde etiam verba, quae tunc ei dixerat, huc sunt referenda.

ζάω significat *vivo:* in nonnullis lexicis additur notio *in vitam redeundi*, quod hoc l. notari videtur, prouti auctor eodem utitur verbo c. XX. 4. 5. Joh. V. 25. καὶ οἱ ἀκούσαντες ζήσονται XI. 25. κἂν ἀποθάνῃ, ζήσεται (1). — Sensus verborum huc redit: *Ille primus omnium, qui aliquando vixerunt, quique vita fruuntur; ille, qui ab aeterno exstat et ultimus dicitur eorum, qui aliquando erunt; ille, qui in saeculum saeculorum vivit* (conf. Deut. XXXII. 40. Jes. XLI. 4. XLIV. 6. XLVIII. 12. Apoc. XXII. 12.) *ille, qui mortem subiit, sed mortem et sepulcrum vicit et revixit, haec vobis scribit.* — Consolandi et admonendi causa haec verba initium hujus epistolae facere debuerunt; magnis enim calamitatibus et aerumnis obruti non habebant, quo se defenderent contra gentilium et Judaeorum insidias. Jesus vero, dominus et caput ecclesiae, licet in coelum evectus, eos observat nec sibi relictos mittit. Hanc ob rem animus additur Smyrnensibus, tristitia perculsis; revixit ut iis consuleret et prospiceret: inceptor igitur et consummator salutis eorum, in saecula vivens. — Praeterea respicitur, prouti in singulis solet, ad Smyrnensium quoddam negotium. Gentiles enim, qui Smyrnae vivebant, et quorum mores semper aliquam vim exercebant in Christianorum indolem, Aesculapium, Apollonis filium, magno prosequebantur honore, tanquam Deum, qui mortuos excitasse, et, ipse fulmine percussus, in vitam rediisse diceretur (2). — Ut jam ab hisce fictis fabulosisque traditionibus averterentur, haec dicebantur. — Vitringa vocem ἔσχατος ad Christi hac in vita versantis miserrimam conditionem respicere putat; Πρῶτος vero ad gloriam, qua fruitur apud Patrem. Sed, si nostram, su-

(1) *Ovidius* Metam. XV. 543.

Quique fuisti
Hippolytus, dixit, nunc idem Virbius esto.

Conf. *Cnippingius* ad h. l.

(2) Vid. *Wetstein* N. T. Amstel. 1751. tom. II. p. 754.

supra in paraphrasi propositam, sequimur sententiam, Jesus omni sua gloria procedit, tanquam aeternus Deus τὰς κλεῖς ἔχων τοῦ ᾅδου καὶ τοῦ θανάτου c. I. 18.

Vs. 9. Οἶδά σου τὰ ἔργα, καὶ τὴν θλῖψιν, καὶ τὴν πτωχείαν (ἀλλὰ πλούσιος εἶ) καὶ τὴν βλασφημίαν ἐκ τῶν λεγόντων Ἰουδαίους εἶναι, καὶ οὐκ εἰσὶν, ἀλλὰ συναγωγὴ τοῦ σατανοῦ. *Novi tua opera, et afflictionem et paupertatem (sed dives es), et blasphemiam eorum, qui se dicunt Judaeos esse, et non sunt, sed Synagoga Satanae.*

τὰ ἔργα, καὶ in nonnullis MSS. non legitur; ne autem hujus ecclesiae ἔργα omissa viderentur, invectum est (1).

πλούσιος δὲ εἶ, ita nonnulli: Andraeas, Arethas, Griesbachius aliique praetulerunt ἀλλὰ πλούσιος εἶ.

Οἶδα σ. τ. ε. vid. vs. 2.

καὶ τὴν θλῖψιν κ. τ. λ. *afflictio* (2), proprie *pressio;* idem verbum occurrit Joh. XVI. 33. ἐν τῷ κόσμῳ θλῖψιν ἕξετε. Apoc. I. 9. ἐν τῇ θλίψει. Matth. XXIV. 2. παραδώσουσιν ὑμᾶς εἰς θλῖψιν. Smyrnenses tribus miseriae generibus premebantur: afflictione, paupertate et blasphemia.

πτωχεῖα summam notat *inopiam* v. c. mendicorum, quorum conditio hoc vocabulo exprimitur 2 Corinth. VIII. 2. 9.: respondet hebraico עני Job. XXX. 27. XXXVI. 21. Exod. III. 7. ראה ראיתי את עני עמי i. e. *vidi miseriam populi mei.* Saepe apud Homerum, λιλαίομαι ἀπονέεσθαι πτωχεύσων (3), πτωχῷ ἐναλίγκιον (4). — Plebs, quae paupercula erat, Euangelii doctrinam acceperat, sed cum haudquaquam divitum moribus libidinosis faveret, hi ab ea abhorrebant, prouti, ni fallor, effici potest ex 1 Corinth. I. 26.

ἀλλὰ πλούσιος εἶ. Haec tamquam ἐν παρενθέσει dicta sunt, consolandi, ut videtur, causa, propter tot tantaque mala. — Proprie πλούσιος ille dicitur, qui opibus terrenis abundat, Matt. XXVII. 57. Marc. XII. 41. (5). Respondet Hebr. עָשִׁיר Ps. XLV. 13. Ruth. III. 10. et כבד *gravis*, i. e. *dives* Gen. XII. 2. — Metaphorice h. l. sumendum de eo, qui bona coelestia possidet, qualia sunt πίστις, ἔργα καλὰ et sim., quo sensu respondet רב חסד Exod. XXXIV. 6. Conf. Eph. II. 4. ὁ δὲ θεὸς πλούσιος ὢν ἐν ἐλέει. 1 Tim. VI. 17, 18. πλουτεῖν ἐν ἔργοις καλοῖς. Jacob. II. 5. πλούσιος ἐν πίστει. Apoc. III. 17. ὅτι πλούσιος εἰμί. — His opibus, quae aurum et argentum superant, quas σὴς καὶ βρῶσις οὐκ ἀφανίζει Matt. VI. 20. divites erant Smyrnaenses, quarum non poterat non fieri mentio.

καὶ

(1) Vid. *Millius*, N. T. Rotterd. 1710. Tom. I. prolegomenor. p. 124. et *Heinrichs* edit. Kopp. ad h. l.

(2) *Hesychius*, θλίψις i. q. στένωσις.

(3) Odyss. XV. 308. (4) Odyss. XVI. 209.

(5) Ingeniose sane *Eustathius*, Comm. ad Homerum, hujus verbi etymologiam exponit πλοῦτον dicens πολύετον ἢ πολύετον, ὅ, τι ἐκ πολλῶν ἐτῶν ἐστὶ συνηγμένον.

καὶ τὴν βλασφημίαν. In summis malis reputandum mihi videtur, si pius ac probus quis maledictis afficiatur, quibus illius fama et aestimatio laedatur. — Hoc evenit Smyrnensibus; et quidem eorum opera, qui sese Jehovae cultores dicere haud dubitarent (יהודה est proprie *populus, a quo Deus laudetur, populus Dei*: ni fallor, alludit auctor ad nominis Ἰουδαῖος originem, ut Paulus Rom. II. 28, 29.), atque avitam extollerent magna cum gloriatione religionem. Hanc vocem βλασφημία item usurparunt LXX Intt. pro נאצה Ezech. XXXV. 12. Conf. Matth. XV. 19. Eph. IV. 31. 1 Tim. VI. 4. Polybius Hist. XI. 4. πολλῆς ἀδοξίας πλήρη καὶ βλασφημίας.

καὶ οὐκ εἰσὶν κ. τ. λ. — Καὶ h. l. vim habet particulae *tamen*, vid. vs. 2. — Hi autem calumniatores efficiebant veram συναγωγὴν τοῦ σατανᾶ, i. e. ingenio ad malevolentiam, maledicentiam et invidiam erant proni: idem fere exprimitur Joh. VIII. 44. ὑμεῖς ἐκ τοῦ πατρὸς τοῦ διαβόλου ἐστὲ, cui opposita sunt, vs. 47. ὁ ὢν ἐκ τοῦ θεοῦ. — Συναγωγὴ significat omnem congregationem hominum vel populi, (conf. Polybius IV. 7. 6. et Strabo II. p. 177.); sive ἀγορὰν Homeri, sive *coetum* Judaeorum animadvertamus. — Hoc loco est societas hominum, qui Satanae sequuntur partes, uti apud Diogenem II. s. 129. de congregatione philosophorum ad convivium usurpatur (1). Respicitur vero ad formulam Hebraicam, qua Israëlitae Num. XXXI. 16. עדה יהוה συναγωγὴ κυρίου dicuntur. Judaei autem, qui Christianos Smyrnenses persequebantur, erant συναγωγὴ τοῦ σατανᾶ. „Ecclesia Veteris „Testamenti τῆς συναγωγῆς potius, quam ἐκκλησίας nomine, tum Graecis interpretibus, „tum Euangelistis et Apostolis, venire solet. — Titulum igitur Synagogae, quo superbiebant Judaei, Filius Dei convertit in probrum, quod nimirum colluvies ista regatur a „Satana mendace, homicida, ut et blasphemo ab initio (2)." „Quod βλασφημίας, „maledicentiae, criminationum reos arguit Judaeos Smyrnenses, facile Johanni credimus, quanquam aequalium nemo suo eum testimonio fulciat, quod in illa monumentorum ex primo seculo penuria, mirum videri nemini potest. Nisi enim, quod parum „probabile est, ingenium suum et mores adversus Christianos Smyrnenses exuerint Ju„daei, Apostatarum eos et Turbonum nominibus suspectos ibi Christianos fecisse, credere „licet, ut alibi ab iis factum esse legimus. Act. XIII. 50. (ubi de persecutione contra „Paulum et Barnabam) c. XIV. 2. [contra fratres] V. 19. item, c. XVI. 5. 1 Thess. „II. 14 sqq. (3)." Hujusmodi persecutionum, quas perpeti primi debuerunt Christiani, manifestum exhibet testimonium crudelissima Polycarpi mors (4).

Vs. 10. Μηδὲν φοβοῦ ἃ μέλλεις πάσχειν· ἰδοὺ, μέλλει βαλεῖν ὁ διάβολος ἐξ ὑμῶν εἰς φυλακὴν, ἵνα πειρασθῆτε· καὶ ἕξετε θλίψιν ἡμερῶν δέκα· γίνου πιστὸς ἄχρι θανάτου, καὶ δώσω σοι τὸν στέφανον τῆς ζωῆς.

Ni-

(1) Vid. *Schleusner* Lexic. h. v.

(2) Conf. *J. C. Kuttnerus*, Hypomnemat. in N. T. Lips. 1780. p. 758.

(3) Vid. *Eichhorn* l. l. p. 86 seq. (4) Vid. supra et *Eusebius* Hist. l. l. c. 14.

Nihil metue, quae passurus es: ecce! Diabolus (quosdam) e vobis conjiciet in carcerem, ut tentemini: et habebitis afflictionem decem dierum; esto fidelis usque ad mortem, et dabo tibi coronam vitae.

Pro βαλεῖν nonnulli ex auctoritate Codicis Alexand. aliorumque legunt βάλλειν: Griesbachius, Heinrichsius, alii in textu retinent: leve est admodum, uti etiam διάβολος ἐξ ὑμῶν pro ἐξ ὑμῶν διάβολος.

ἐξ ὑμῶν. Saepius apud Graecos τὶς vel τινὰ subintelligi debet, quod et apud Hebraeos haud raro occurrit. Conf. 2 Reg. X. 23. פן יש פה עמכם מעבדי יהוה *ne sit hic vobiscum de servis Jehovae* scil. אחד *aliquis*.

καὶ ἕξετε θλίψιν. De usu verbi ἔχειν cum nomine vid. vs. 3.

μηδὲν φοβοῦ κ. τ. λ. Animus Smyrnensibus additur ne metuerent, si mox tempestates, etiamsi graviores, quam huc usque tulissent, oborirentur.

ἰδοὺ certitudinem rei indicat et excitat attentionem. Est adverbium demonstrativum *en! ecce!* pro quo Hebraei הנה et ראה, *vide!* — Ponitur maxime in initio, interdum media in oratione. Luc. XIII. 16. ἣν ἔδησεν ὁ σατανᾶς ἰδοὺ δέκα καὶ ὀκτὼ ἔτη. — Exhibet rem praesentem Luc. XXII. 38. XIX. 20. — manu significat, quod in praesenti est. Matth. XII. 47, 49. — Annunciat aliquid, quod adest, evenit, accidit, subito existit: ibid. vs. 16. quod admonendi vim excludit, ut nostro loco et vs. 22.

ὁ Διάβολος, primus omnium flagitiorum auctor et suasor. Hoc loco notat, τὴν συναγωγὴν τοῦ σατανᾶ, supra memoratam, vel religionis Christianae inimicos, uno verbo comprehensos, a quibus jam θλίψιν, καὶ πτωχείαν, καὶ βλασφημίαν perpessi fuerant, et mox in carcerem conjicerentur. — Judaeorum opinio, quidquid malitiosi nomine vel injuriarum notabatur, Διαβόλῳ ejusque operae tribui solebat: Johannes vero, illi in hac epistola diserte obloqui nolens, Smyrnensibus praedixit fore, ut brevi post a Satana majora, quam huc usque tulissent, iis infligerentur mala. — Variis nominibus Diabolus describitur apud Johannem. Dicitur v. c. VIII. 44. ἀνθρωποκτόνος, XII. 31. ὁ ἄρχων τοῦ κόσμου τούτου, Apoc. II. 13. ὁ θρόνος τοῦ σατανᾶ, XII. 4. ὁ δράκων. 1 Joh. II. 13. eum vocat τὸν πονηρὸν. III. 8. formula occurrit ἐκ τοῦ διαβόλου ἐστίν.

μέλλει βαλεῖν. Graeci verbo μέλλειν saepe utuntur, quando significare volunt, aliquid in eo esse, ut mox fiat, quo Latini saepe *jam jam*, vel *brevi eveniet* habent, v. c. *Dies noctesque cogitandum, jamjamque esse moriendum* (1), vel,

Me miserum, quanti montes volvuntur aquarum!
Jam jam tacturos sidera summa putes.
Quantae diducto subsidunt aequore valles!
Jam jam tacturas Tartara nigra putes (2).

In

(1) *Cicero* Tusc. Quaest. I. c. 4. (2) *Ovidius* Trist. I. eleg. 2. v. 20.

Futurum erat ut in vincula conjicerentur Smyrnenses, quo eorum fides exploraretur, et manifestum fieret, utrum Christo adhaererent, an vero facile eum ejusque doctrinam abnegarent. Haec enim sunt opera Diaboli, qui homines ad peccandum sollicitat, et ad prava irritat, 1 Cor. VII. 5. 1 Thess. III. 5. Hoc loco itaque speciatim est accipiendum de tentatione ad defectionem a religione Christiana. Conf. Jacob. I. 2, 3.

θλίψις, qua mox universi Smyrnenses essent premendi, eo gravior esset, quo brevior praediceretur.

ἡμερῶν δέκα. Numerus, qui hic adhibetur, paucitatem in C. S. indicat: est absolutus et perfectus, atque nostro loco breve quoddam tempus notare videtur; de quo autem vehementer nonnulli dubitant (1). Verum obstant eorum sententiae plurima S. C. loca. Conf. 1 Sam. XXV. 38. Dan. I. 12. Amos VI. 9. — Veteres ab eodem hujus verbi sensu non sunt alieni, e. g. *decem dierum vix mihi est familia*, i. e. *res familiaris* (2).

γίνου πιστὸς, κ. τ. λ. Admonentur, ut constantiam atque fidem servent: *ἄχρι θανάτου* notat secundum optimos interpretes non *terminum vitae*, sed potius *gradum mali*, ut sensus sit: „*esto constans, ut, si necesse sit, mortem pro religione, quam profiteris, obire* „ *non recuses.*" Talis fuit Polycarpi fides.

καὶ δώσω σοι. — *Καὶ* h. l. rationem dat, quamobrem coronam sint accepturi, uti belgice dicimus: *wees getrouw en ik zal u*, pro, *dan zal ik u geven.* — *Στέφανος τῆς ζωῆς* est praemium felicitatis aeternae, quale Deus iis promisit, qui eum amant, Jacob. I. 12. — Imago desumta est ab antiquorum ritu, qui victoribus in ludis gymnasticis coronam lauream, vel oliveam, et serta, praemii loco tradere solebant. Imprimis hoc obtinuit in ludis Olympicis, ab Hercule institutis, in quibus, si quis gnaviter certasset, in quacunque palaestra, primum magna voce a praeconibus victor pronuntiari, deinde coronis honorari solebat (3). Verum non tantum Graeci Romanique, sed etiam Judaei (4) beatos in universum coronis ornant, inprimis, qui, terrestri relicta palaestra, coelites evaserint. Tanchuma fol. 59. 4. „*angelus ducit animum, antequam in embryonem ingreditur, in* „ *paradisum, et ostendit ipsi justos, sedentes in gloria et coronas in capite ipsorum.*" — Talis autem corona erit *ἄφθαρτος*, de qua Paulus loquitur 1 Cor. IX. 25. Christus, qui eam tamquam *βραβεύτης* aliquando est daturus, summam felicitatem et gloriam ea vult significare, quae saepius simpliciter *ἡ ζωὴ* dicitur. Matth. VII. 14. IX. 43, 45. Joh. V. 40. VI. 33.

Vs. 11.

(1) *Grotius* l. l. p. 361. *Marckius* l. l. p. 75.

(2) *Terentius*, Heaut. V. 1. 36. vid. Comment. ad h. l. ed. Westerhovii.

(3) *Diodor. Siculus*, de origine ludorum agens Hist. Lib. IV. p. 155. dicit de Hercule: *στεφανίτην δὲ αὐτὸν* (scil. *ἀγῶνα*) *κατεσκεύασεν, ὅτι καὶ αὐτὸς εὐηργέτησε τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων, οὐδένα μισθὸν λαβών.* Conf. *Cicero*, Epist. ad Famil. lib. V. epist. 12. ad Lucejum.

(4) Conf. *Eichhornius* l. l. p. 90.

Vs. 11. Ὁ ἔχων οὖς, ἀκουσάτω, τί τὸ πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις· ὁ νικῶν οὐ μὴ ἀδικηθῇ ἐκ τοῦ θανάτου τοῦ δευτέρου.

Qui aures habet, audiat, quid Spiritus dicat Ecclesiis; qui vicerit, minime laedetur morte secunda.

ὁ ἔχων οὖς, κ. τ. λ. De hac formula vid. vs. 7.

οὐ μή. Graeci saepius duo negantia usurpant, ad negationis vim augendam; interdum etiam plura.

ἀδικηθῇ. Est aorist. I. subjunctivi, qualis saepe a Graecis, praetermisso ἄν, pro futuro usurpatur, uti h. l. pro ἀδικηθήσεται. Conf. Luc. VIII. 17. ὁ οὐ γνωσθήσεται καὶ εἰς φανερὸν ἔλθῃ. Matth. VI. 31. τί φάγωμεν, κ. τ. λ. Joh. VIII. 51. θάνατον οὐ μὴ θεωρήσῃ εἰς τὸν αἰῶνα. 1 Pet. II. 6. οὐ μὴ καταισχυνθῇ. Classici etiam illud ἄν saepe omittunt; e. c. τί εἴη ἄξιος παθεῖν: et ὅσα βούλῃ pro ἂν βουληθείης (2).

θάνατος ὁ δεύτερος notat animi mortem, miseriam summam, ipsa morte funestiorem, damnationem aeternam: est phrasis Apocalypsi singularis, in qua formula nemo est, qui tropum non agnoscat (1). Conf. XX. 6. 14. XXI. 8. Ii, qui virtutem non coluerint, tali morte morientur; θάνατος enim, qualis hic innuitur, est ex usu Judaico poena, מות 1 Sam. V. 12., quod supplicium morte, naturae lege omnibus hominibus imposita, luitur; post mortem vero corporis, si animum afficiat, *mors secunda* vocatur. „ Vivat Ruben in „ hoc seculo, neque moriatur morte secunda, qua moriuntur impii in mundo futuro." Targum Hierosolym. in Deut. XXXIII. 6. „ Quoniam videbis sapientes improbos, qui „ moriuntur morte secunda, et adjudicantur Gehennae." Targum in Ps. XLIX. 11 (2). — Jesus hanc formulam nullibi usurpasse legitur; saepius vocem γεέννα Matth. V. 29, 30. X. 28. Luc. XII. 5. qui locus ex opinione Judaeorum ignibus erat plenus, et ad cruciandos fine sine malos homines et daemones destinatus, quo is non rapietur, quicunque constanter religioni Christianae ejusque praeceptis adhaeserit.

ἀδικέω proprie est *leges violo*, sed h. l. metonymice accipiendum pro *noceo*, *laedo* (3) e. g. λέγομεν ὑμῖν τὴν γῆν τὴν πλαταΐδα μὴ ἀδικεῖν (4). — ἢν γὰρ ἐπιχειρῇ ἀδικεῖν κατ' ἀμφότερα ταῦτα (5).

§ 3.

(1) Vid. *Doederlein* Instit. Theolog. II. p. 111.
(2) *Eichhornius* l. l. p. 91.
(3) *Bretschneiderus* in voce.
(4) *Thucydides* Hist. Lib. II. c. 71.
(5) *Xenophon de Re equestri*, cap. VI. 2.

§ 3.

EPISTOLA AD PERGAMENOS.

Urbis ejusque Ecclesiae historia.

Pergamus vel *Pergamum* Asiae minoris fuit urbs, in regione Mysia, ad flumen Caïcum, quod in Aegum mare defluit. *Strabo* eam metropolin illius ditionis dicit ἐπιφανῆν πόλιν, καὶ πολὺν συνευτυχήσασαν χρόνον τοῖς Ἀτταλικοῖς βασιλεῦσι (1). Non longo intervallo ab ea disstat *Smyrna*, a qua ad Boream vergit (2).

Condita ab Eumene, vel, ut alii volunt, ab Attalo, imprimis clara ac celebris fuit bibliotheca, quae Eumeni suam originem debuit, et ab Antonio sequentibus temporibus Cleopatrae dono est data. Librorum 200 millia continebat, qui conscripti erant papyro quodam, e planta hujus nominis, quae in Aegypto habebatur, unde Pergameni eam accipere solebant, confecto. Cum vero *Ptolemaeus* eodem consilio ductus, in suo regno similem Bibliothecam condere studeret, et ob invidiam Pergamenis amplius usum papyri concedere nollet, hi aliud quoddam invenerunt, confectum ex animalium pellibus, quod multo melius iis inserviebat; quamobrem urbi datum est nomen *Pergami* (3). Tandem mortuo Attalo III. Philopatore, qui per testamentum, nullos habens liberos, Romanos bonorum suorum haeredes scripsit, urbs sub horum potestatem venit. Omnino de Pergamo legi merentur *Strabo*, qui accurate illius incrementa et prosperitatem sub Attalidis describit, et *Livius* (4) qui fusius leges refert, quibus pax est inita, Romanos inter et Antiochum M. ab his victum.

Supra (5) jam diximus Paulum Apostolum hasce regiones Euangelii luce colllustrasse: hoc tamen de Pergamo ex illius temporis monumentis non constat. Lucas enim nullam in Actis facit ejus mentionem, neque Paulus in epistolis, licet de Troade loquatur, haud longe Pergamo disjacente. Act. XVI. 11, XX. 6. et 2 Cor. II. 12. ἐλθὼν δὲ εἰς τὴν Τρωάδα. — Sed per conjecturam (6) assequi possumus, eodem tempore Pergamenos Euangelii doctrinam accepisse, cum per totam Asiam commercium haberent magnum.

Primis Christianismi temporibus sedes erat Episcopi, qui Patriarchae Constantinopoli-

(1) Geogr. lib. XIII. pag. 428, 429.

(2) *Bachiene*, Heil. Geog. l. l. p. 737. Conf. *Hamelsveld*, Aardrykskunde des Bybels, Tom. VI. p. 193.

(3) Conf. *Bachiene* l. l. p. 739. et auctores ab eo citati.

(4) Hist. lib. XXXVIII. c. 38. (5) Vid. §. 1.

(6) Conf. omnino *Vitringa* l. l. p. 87.

litano erat subditus. Splendida ejus cives pietatis dederunt documenta, quorum Eusebius (1) testis est fide dignus, dicens: „Aliorum praeterea, qui in urbe Asiae Per-„gamo sub idem tempus (h. e. *Marco Aurelio* imperante) martyrium passi sunt, acta „etiamnum circumferuntur, *Carpi* videlicet, *Papuli* et cujusdam mulieris *Agathonicae*, „qui post multas atque illustres fidei confessiones, glorioso exitu consummati sunt."

Hodie urbs a Turcis occupata et *Bergamo* est dicta; licet vero plura etiamnum adsint indicia antiquae majestatis et luxus, licetque plurimi elegantiam illam antequam, ex ruderibus perspicuam, cum admiratione contemplentur, Christianorum tamen sors est miserrima; *Turcae* enim religionem quidem iis Christianam exercendi dederunt veniam, sed eos, pro suo more, haud leniter tractant.

Periodistarum sententia.

Secundum hos Pergamena haec epistola notat Ecclesiam Catholicam, quae ab eo inde tempore, quo Constantinus M. Religionem Christianam ab oppressione Gentilium vindicavit, usque ad inclinatum saeculum VII. viguit. Iis Πέργαμα sunt *Alexandria*, quae originem dedit disputationibus de divinitate Jesu cum *Ario*, qua in re, ut ita explicetur hujus epistolae sensus, nihil, quod videat Cl. *Vitringa* (2) inest difficultatis. Thronus enim Satanae ibi praecipue habebatur; cives quibusvis voluptatibus erant dediti, nec minus blasphemiis, ita ut vera sint, quae *Martialis* de Aegyptiis dixit:

Nequitias tellus scit dare nulla magis (3).

Ex hac urbe provenerunt impurae Gnosticorum sententiae; dum contra alia etiam habebatur pars Christianorum, in quorum mores quadrabant: „*retinuisti nomen meum, nec* „*abnegasti fidem meam.*" Et ita eodem modo, altera hypothesi post alteram e vago sumta, omnem impendunt operam, ut gratum illum sensum propheticum constituant.

Epistolae expositio.

Vs. 12. Καὶ τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐν Περγάμῳ ἐκκλησίας γράψον· τάδε λέγει ὁ ἔχων τὴν ῥομφαίαν τὴν δίστομον, τὴν ὀξεῖαν.

Et angelo Ecclesiae, quae Pergami est, scribe: Haec dicit, qui habet Gladium illum ancipitem, acutum illum.

καὶ τῷ ἀγγέλῳ. Vid. vs. 1.

ῥομφαίαν. LXX Int. illud saepissime habent pro חרב Ps. LIX. 8. 2 Sam. III. 29. et Ezech. VI. 11. Est *gladius major*, *oblongus* (4) quali Thraces aliique populi uti solebant.

(1) l. l. lib. IV. c. 15. in fine.
(2) l. l. p. 97.
(3) Epigr. lib. IV. epig. 42.
(4) *Bretschneiderus* in voce.

bant. Idem occurrit Luc. II. 35. σοῦ τὴν ψυχὴν διελεύσεται ῥομφαία, ubi de dolore, quem Maria mater perpessura esset, est accipiendum. Conf. Ps. XXII. 21. — Non negligenda est vis pronominis τὴν bis repetiti: respicitur enim ad illam speciem, qua Christus Johanni apparuerat. Conf. I. 16.

τὴν δίστομον, τὴν ὀξεῖαν. Ex adjunctis apparet gladium illum esse *ancipitem*, quo *ab utraque parte* vulneretur, eumque acutum. — Hac descriptione opus erat, quae epistolae praemitteretur, quia Jesus illa sistitur, non solum tamquam acer suae ecclesiae defensor, sed etiam severus judex eorum, qui licet nomina dederint, officia tamen nulla praestent. Insolita profecto est effigies personae, cui gladius in labiis inhaereat; verum pro orientalium hieroglyphica loquendi ratione valde rei conveniens, prouti manifestum fit ex locis adductis. Praeterea tota haec imagine alludi videtur ad locum Num. XXII. 31. ubi Bileam, cujus sectatores in hac epistola memorantur, ab Angelo fugatus legitur, gladium vagina vacuum gerenti. Sub hac autem forma halitus, ex Jesu ore ensiformis exiens, est intelligendus, quo iram et futuram vindictam exprimeret. Prouti enim jam Jesaïas de futuro Messia loquitur, ejusque verba flagella oris esse dicit Cap. XI. 4. Conf. XLIX. 2. et Apoc. XIX. 15., ita etiam scriptor epistolae ad Hebraeos IX. 12. *verbum Dei acutius* appellat *gladio ancipiti*. — Neque oratores et poetae hodierni talem imaginem repudiant; e pluribus unum habeo:

Es hat dich der Herr zum Helden gesetzet,
Und ein schneidendes Schwert in deinen Mund dir gegeben!
Noch bebt unser Gebein, das dein Rede getheilt hat (1).

Vs. 13. Οἶδα τὰ ἔργα σου, καὶ ποῦ κατοικεῖς, ὅπου ὁ θρόνος τοῦ σατανᾶ· καὶ κρατεῖς τὸ ὄνομά μου, καὶ οὐκ ἠρνήσω τὴν πίστιν μου, καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις, ἐν αἷς Ἀντίπας ὁ μάρτυς μου, ὁ πιστὸς, ὃς ἀπεκτάνθη παρ' ὑμῖν, ὅπου ὁ σατανᾶς κατοικεῖ.

Novi tua opera, et ubi habites, ubi est thronus Satanas. Tamen retines nomen meum et non abnegasti fidem meam, et in iis diebus, in quibus Antipas, fidelis ille mei testis, (*vixit*) *qui interfectus est apud Vos, ubi Satanas habitat.*

οἶδα τὰ ἔργα σου vid. vs. 2. τὰ ἔργα σου in nonnullis Codicibus non legitur, uti et in Vulgata.

καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις, ἐν αἷς κ. τ. λ. Plurimi Codices probabilem h. l. omissionem habent (e. g. ἔζησεν vel ἐβίωσεν). Pro ἀντίπας nonnulli legunt ἀντείπας, ex constructione ἀντ' εἶπας.

καὶ ποῦ κατοικεῖς. κ. τ. λ. Pergamenorum conditio minime erat grata: in eorum enim societate Satanas suam habebat sedem, quod minime Jesum omniscium latebat.

Per illum θρόνον nonnulli intelligunt cultum Paganum, quem *Aesculapio*, *Apollinis* filio Per-

(1) Graviter ita loquitur Nicodemus, Gamalielem laudans Pauli magistrum, postquam hic in Senatu apud Caïpham acriter Christi causam propugnasset; *Klopstockii* Mess. lib. IV. vs. 242.

Pergameni praestabant, in cujus honorem templum magnificum exstruxerant, ad quod tota Asia confluebat; ipse vero Deus specie draconis vel serpentis, eadem, qua Satanas proponitur, colebatur. Quod patet e *Tacito* (1), qui docet: „apud Pergamum Aesculapii „compertum asylum," et ex *Herodiano* (2) qui de Caracalla dicit: ἠπείχθη εἰς Πέργαμον τῆς 'Ασίας χρήσασθαι βουλόμενος θεραπείαις τοῦ 'Ασκληπιοῦ.

Symbolice θρόνος n. l. notat *imperium*, *cultum*, simili modo, quo apud *Virgilium* de Junonis cultu dicitur:

Hic illius arma,
Hic currus fuit, hoc regnum dea gentibus esse (3) — —

Καὶ κρατεῖς τὸ ὄνομά μου. h. e. *licet Satanae apud vos stabilitum sit imperium, tamen retines nomen meum, meaeque doctrinae constanter adhaeres* (4); *nullis calamitatibus vel causis externis abductus de meo cultu remisisti* (5).

καὶ οὐκ ἠρνήσω τὴν πίστιν μου, καὶ. Haec addita sunt ab auctore, ut videtur, vel explicationis gratia eorum, quae modo dixerat, καὶ ὄνομα κ. τ. λ. vel e consueta ejus scribendi genere, de quo infra pluribus docebimus, est explicandum. Ultimum vero καὶ sensum corroborat, ut sit: *ne eo quidem tempore, quo* etc. — Πίστις h. l. notat *assensum*, qui Jesu doctrinae tribuitur. Conf. Act. XIII. 8. Itaque ἀρνεῖσθαι τὴν πίστιν dicuntur ii, qui fidem abnegant, ab eaque deficiunt.

'Αντείπας. Quisnam hic fuerit ob historiae defectum non constat. Liquet vero ex hac epistola eum fuisse fidelem Christianum, piumque martyrem, qui pro Christi causa mortem obire haud dubitavit. *Grotius* putat eum interfectum esse a plebe, quam Sacerdotes Aesculapii in seditionem commoverant, in quali mortis periculo saepe Paulus versatus fuit. „In seris Graecorum monologiis dicitur hic Antipas passus sub Domitiano; fertur etiam in „bovem conjectus aeneum, quale tamen supplicium ignotum erat Romanis legibus, quae „etiam Pergami valebant (6)." *Eusebius* (7) nonnullos commemorans martyres, qui Pergami religionis causa sunt necati, addit: οἱ μετὰ πλείστας καὶ διαπρεπεῖς ὁμολογίας ἐπιδόξως τετελειωμένοι εἰσίν.

μάρτυς LXX Int. pro Hebr. עד, dicitur quicunque *testis*, qui oculis *rem* aliquam viderit Act. X. 41. 1 Pet. V. 1. In Apocalypsi interdum usurpatur de *divinae mentis interprete*, de ipso Jesu I. 5. III 14. — N. l. est *confessor*, *martyr fidelis*. — Forsan illa omissio,

(1) Annal. III. 62. (2) C. IV. 4. 8. (3) Aeneid. I. vs. 13.

(4) Vid. de constructione verbi κρατεῖν supra §. 1. vs. 1.

(5) Conf. quae infra in Parte Post. Cap. II. §. 6. dicimus de voce ὄνομα.

(6) Vid. *Rosenmullerus*, in Scholiis l. l. p. 577. Cum vero in praemonendis monuerimus, Johannem Apocalypsin, e nostra quidem sententia, imperante Vespasiano scripsisse, minime Grotii verbis calculum adjiciendum putamus.

(7) Vid. supra in loco hujus epistolae historico.

sio, quam supra in hoc versu probabilem monuimus, non obtinet, si articulum ὃς e postrema syllaba praecedentis πιστὸς huc irrepsisse ponamus; nullo enim supplemento indiget contexta oratio, ὁ μάρτυς — ἀπεκτάνθη. — Repetitio illa ὅπου ὁ σατανᾶς κατοικεῖ est tautologia, quali Johannes saepe utitur.

Vs. 14. Ἀλλ' ἔχω κατὰ σοῦ ὀλίγα, ὅτι ἔχεις ἐκεῖ κρατοῦντας τὴν διδαχὴν βαλαάμ, ὃς ἐδίδασκε τῷ βαλὰκ βαλεῖν σκάνδαλον ἐνώπιον τῶν υἱῶν ἰσραὴλ, φαγεῖν εἰδωλόθυτα καὶ πορνεῦσαι.

Sed habeo contra te pauca; quod habeas illic, qui teneant doctrinam Balaāni, qui docebat Balacum objicere scandalum filiis Israëlis, ut ederent ea, quae idolis erant mactata, et scortarentur.

ἀλλ' ἔχω κατὰ σοῦ. vid. vs. 4. ὀλίγα in epistola ad Ephesinos non legitur, unde liquet inter eos idololatriam et Nicolaïtarum doctrinam magis viguisse, quam apud Pergamenos.

ἐδίδασκε. Pro quo alii legunt ἐδίδαξε: pro τῷ alii τὸν, quia διδάσκειν apud Classicos semper construitur cum accusativo *cum* rei, *tum* personae: διδάσκειν τινά τι, latine, *docere aliquem aliquid*. *Griesbachius* vero retinuit τῷ propter vim Hebraïsmi *docere*, e. g. Job. XXI. 22. הלאל ילמד, altera autem lectio correctioni debetur, monente Bretschneidero in voce. Pro βαλεῖν Codex Alexandrinus exhibet βασιλεῖ, ut respondeat pronomini τῷ: sed si solus variat, parvi admodum, aut nullius est momenti (1).

Homines, qui hoc versu Bileamitarum nomine notantur, iidem videntur ac Nicolaïtae, *tum* nomine, *tum* re. Balaam est hebraïce בלעם, idem, quod Graecum Νικολάος, *victor populi*, compositum ex בלע et עם. Respicitur autem ad historiam, quae Num. XXII. sqq. legitur. Quum Israëlitae, Mose duce, Aegyptum relinquentes, ad Moabitarum ditionem venissent, quae in finibus est Canaäniticae regionis, Balaäcus, Moabitarum rex, veniam iis dare noluit, suum ingrediendi regnum. Sed cum minor esset viribus, nec bono cum successu Mosi sese opponere potuisset, ad Bileamum confugit, famosum augurem vel potius praestigiatorem, filium Beoris, e Mesopotamia oriundum, eum flagitans, ut Israëlitas diris devoreret, quum persuasum sibi haberet, omnia eventura fore, quaecunque iis imprecaretur Bileämus. Hic quum primum recusasset, admonitus ipsius Dei verbis, divinisque Angeli, a Deo missi, visis, tandem regi consilium dedit, ut ad ludos populares invitaret Israëlitas, qui maxima cum impudicitia et libidine in Idolorum cultu celebrari solebant, illumque admonuit, ut rem eo perducere conaretur, ut Israëlitae a Moabitarum uxoribus et filiabus ad omnia pellicerentur nefanda. Conf. Deut. XXIII. 4. Jos. XXIV. 9.

κρατοῦντες τὴν διδαχὴν. κ. τ. λ. Sunt igitur addicti doctrinae Bileamiticae. *Langius* (2) vertit διδαχὴν *exemplum*, metuens, ne forte quis opinaretur, h. l. *doctrinam*, i. e. systema quoddam, esse intelligendam; mihi vero, nisi tantummodo haec vox nimis pre-

(1) Vid. *Heinrich*; ad h. l. p. 153. (2) l. l. p. 115, 116.

prematur, plurimis probantibus interpretibus, rite verti posse videtur *doctrina.* — Nonnulli ad illud ἐκεῖ, quod praecedit, adjectum habent παρὰ σοι: nimirum a librario interpolitum, ut ἐκεῖ explicaret.

σκάνδαλον proprie est *offendiculum*, in quod pede aliquis impingit: ita Jesus dicitur symbolice Judaeis esse πέτρα σκάνδαλου Rom. IX. 33. 1 Pet. II. 7. Nostro loco notat omne id, quo quis in errorem ducatur, quod animum ita turbet, ut judicando erret, vel agendo peccet. Conf. Matth. XVIII. 7. Rom. XIV. 3. Phrasis tota significat: Israëlitis occasionem pellicem praebere, qua vehementer sollicitentur, ut grave committant peccatum, nominatim vero, ut de victimis idolorum edant et scortentur.

ἐνώπιον (ab ἐν et ὤψ *facies*) est accusativus, qui h. l. adverbialiter usurpatur, subintellecta praepositione κατὰ, et regit genitivum. Matthaeus et Marcus non habent; Johannes passim, Euang. XX. 30. 1 Joh. III. 22. 3 Joh. vs. 6. Lucas saepies, V. 25. VIII. 47. XII. 9. In Apocalypsi non raro occurrit II. 25. IV. 10. VII. 15. XIX. 9. 27. 35. Conf. Rom. XIV. 22. ἐνώπιον τοῦ θεοῦ, *vidente, sciente Deo: ad faciem, ante faciem, in conspectu.*

τῶν υἱῶν ἰσραὴλ. υἱὸς hebr. בן, filius, a בנה *struxit, aedificavit.* In N. T. *posteri, descendentes.* Matth. I. 1. υἱοῦ Δαβὶδ, υἱοῦ Ἀβραὰμ vs. 20. Ἰωσὴφ υἱὸς Δαβὶδ. — Υἱοὶ Ἰσραὴλ sunt igitur *posteri antiquorum Israëlitarum*, hinc ipsi *Israëlitae*, Matth. XXVII. 9. ὃν ἐτιμήσαντο ἀπὸ υἱῶν Ἰσραὴλ. Act. VII. 23. V. 21. Hebr. VII. 5. οἱ υἱοὶ Λευὶ, *Levitae.* E graeca ratione nominari deberent ἰσραηλῖται, uti Rom. IX. 4. nam nepotes et caeteri posteri a Graecis non υἱοὶ sed ἔκγονοι dicuntur; verum etiam hoc in genere scriptores N. T. secuti sunt auctoritatem Hebraeorum, ut Deut. I. 3: דבר משה אל בני ישראל, i. e. *detulit Moses ad filios Israëlis* (1). Eodem modo Israëlitae dicuntur οἶκος vel λαὸς Ἰσραὴλ. Nomen, quod gessit Jacobus Patriarcha Gen. XXXII. 29. erat quam maxime honorificum, quo non solum Israëlitarum 12 tribus Jacobi posteri appellabantur, Matth. XX. 28. Luc. XXII. 30. Marc. XII. 29. (scil. λαὸς) Act. VII. 42. Rom. IX. 27. sed etiam Judaeorum gens post exilium Matth. II. 6. 20. 21.

εἰδωλόθυτον notat *carnem e victimis paganorum residuam:* pingues enim animalium partes in sacrificium cremabantur; verum e carnibus residuis epulum instituebatur, ad quod amicos et cognatos invitaret solebant. Hoc flagitio sese inquinaverant Israëlitae, a Balaäco decepti, deos Moabitarum colendo.

πορνεῦσαι LXX Intt. pro זנה 1 Chron. XXV. 5. *scortari, fornicari*, quod item fecerant, a Moabitarum uxoribus seducti. Est vox haud raro in Apocalypsi obvia. Conf. vs. 20. XVII. 2. XVIII. 3. 9.

Vs. 15. Οὕτως ἔχεις καὶ σὺ κρατοῦντας τὴν διδαχὴν τῶν Νικολαϊτῶν ὁμοίως.

Ita

(1) Conf. *Leusdenius* l. l. p. 104.

Ita et tu habes, qui doctrinam tenent Nicolaitarum similiter.

Grotius πλεονασμὸν h. l. observat in illo οὕτως et quod mox sequitur ὁμοίως: quod cum nonnullos offenderet, mutatum est in ὃ μισῶ, quod in Bengeliana recensione receptum. Verum si tale quid auctor dicere voluisset, certe ἣν μισῶ legeretur, scil. διδαχὴν, prouti vs. 6. scripserat ἃ μισῶ scil. τὰ ἔργα τῶν νικολαϊτῶν. Probatur autem his verbis τὴν διδαχὴν βαλαὰμ eandem esse, quam Nicolaitae docebant. Conf. quae vs. 6 et 14. de hisce diximus.

Vs. 16. Μετανόησον οὖν, εἰ δὲ μὴ, ἔρχομαί σοι τάχυ, καὶ πολεμήσω μετ' αὐτῶν ἐν τῇ ῥομφαίᾳ τοῦ στόματός μου.

Resipisce igitur, sin minus, superveniam tibi cito, bellumque cum illis geram gladio oris mei.

Memorabilis h. l. habetur conversio verborum; initio enim sermo est ad certam quamdam personam, mox vero de plurimis agitur: unde novum nobis oritur argumentum, hasce epistolas partim ad Episcopum ecclesiae, partim ad Christianos, ejus curae commissos, pertinere.

μετανόησον οὖν, κ. τ. λ. vid. vs. 5.

καὶ πολεμήσω. Nisi resipiscerent Pergameni, Jesus cito iis superventurus erat, ut vindictam sumeret et gravissime malignos puniret, quod h. l. exprimitur per πολεμεῖν, verbum conveniens imagini, sub qua h. l. Jesus describitur; ῥομφαίαν enim gerit. LXX Int. idem usurpant pro hebr. נלחם vel pro נקם Esth. VIII. 13. 1 Sam. XVIII. 25. — Mirum vero mihi non accideret, si talis locutio ad ipsam Pergamenorum conditionem esset accommodata, prouti supra jam monuimus; ut ita Jesum, strenuum militem Pergameni experirentur, quorum indoles valde bellicosa erat; nam Πέργαμος οὐχ ὅπλοις κλεινὴ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἵπποις (1). Severa autem hac specie procedere debebat Dominus, ne dicam, hoc eum decuisse; Pergameni enim detestandis sese dederant flagitiis; contra vero doctrina Euangelii ab omnibus partibus erat perfecta: nullas injurias, nulla nefanda admittebat: erat a Patre, a Sancto Jehova accepta, qui purior est oculis, quam ut videat malum. Habac. I. 13. — Tali praeterea opus erat admonitione, iis praesertim temporibus, quibus semina virtutis, a Jesu et Apostolis sparsa, mox ubi e terra prodirent, per aliorum nefariam institutionem, tritico adulterino similem, deprimebantur. Brevi enim post conditam religionem Christianam, uti supra jam vidimus, exstiterunt homines, qui Christiana libertate insolenter abusi, libidinosam vivendi rationem licitam esse et naturae legibus praescriptam docerent, atque cupiditate explenda carnis animorum salutem minime infringi dicerent. Cujus rei testis nobis est *Eusebius* (2), narrans *Cerinthum*, ἐχθρὸν ὑπάρχοντα ταῖς γραφαῖς τοῦ θεοῦ, mille annorum spatium aliquan-

(1) Vid. *Diogenes Laërtius*, Arcesilao IV. 30. Conf. *Rosenmullerus* ad h. l.
(2) l. l. lib. VI.

quando fore, docuisse, quod in nuptialibus festis transageretur, ut eo facilius homines imperitos deciperet. — Petrus de ejusmodi hominibus agit Epist. 2. c. II. 12. 14. 18. 20. tamquam de bestiis, ratione haud praeditis, pronis, ac ventri obedientibus, naturam sequentibus, et ὀφθαλμοὺς ἔχωσι μέστους μοιχαλίδος (1).

Vs. 17. Ὁ ἔχων οὖς, ἀκουσάτω, τι τὸ πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις· τῷ νικῶντι δώσω αὐτῷ τοῦ μάννα τοῦ κεκρυμμένου, καὶ δώσω αὐτῷ ψῆφον λευκὴν, καὶ ἐπὶ τὴν ψῆφον ὄνομα καινὸν γεγραμμένον, ὃ οὐδεὶς οἶδεν εἰ μὴ ὁ λαμβάνων.

Qui aures habet, audiat, quid Spiritus dicat Ecclesiis: vincenti dabo de Manna illa occulta, et dabo ei tesseram albam, et in tessera novum nomen inscriptum, quod nemo intelligit, nisi qui accipit.

ὁ ἔχων οὖς κ. τ. λ. vid. vs. 7. — Ad illa δώσω αὐτῷ nonnulli adjuncta habent φαγεῖν ἀπὸ, quae lectio licet plenior, minime tamen praeferenda, neque a Millio Proleg. § 508. Wetstenio, Griesbachio probatur. Si enim auctor addidisset φαγεῖν, certe illud constructum legeremus cum praepositione ἐκ, prouti legitur vs. 7. ἐκ τοῦ ξύλου, quamobrem a librario perspicuitatis causa interpositum videtur. — Subintelligenda vero est particula τὶ vel φαγεῖν τὶ, nisi illud τοῦ mutetur in τὸ et κεκρυμμένου in κερυμμένον. Ingrata enim est lectio διδόναι τινὶ τινός· sin vero φαγεῖν τι subintelligatur, salva est dictio: hoc enim verbum ubivis in N. T., ubi praepositio desideratur, cum accusativo est positum. Conf. Matth. VI. 25. 31. Luc. XIV. 1. 15. Marc. II. 26. 1 Cor. XI. 20. et in hac etiam epistola vs. 14. φαγεῖν εἰδωλόθυτα. — Praepositio ἐπὶ, quod mox sequitur, cum accusativo est posita: sed vehementer dubito, num hoc bene sit graecum: equidem, quo sensu hic occurrit, genitivo jungerem, uti Matth. VI. 19. μὴ θησαυρίζετε — ἐπὶ τῆς γῆς. IX. 2. ἐπὶ κλίνης βεβλημένον. Marc. VIII. 4. XIV. 51. Joh. XX. 7. Apoc. X. 1.: et apud Classicos ἐπὶ ξένης (2), ἐπὶ στρατιᾶς (3).

τοῦ μάννα τοῦ κεκρυμμένου. Promittitur Pergamenis μάννα, quae occulta est. Quod ad rem attinet ipsam, haec promissio fere eodem redit, quo illa, quae Ephesinis est facta. Quicunque ex iis vicerint, beatitudinem aeternam nacturi, eaque fructuri dicuntur, sub imagine epuli iis proposita. Respicitur vero ad historiam hujus fructus, a Mose descriptam Exod. XVI. quo Israëlitae, per 40 annos, cibi quotidiani instar fuerunt usi. Ejus praestantia describitur Ps. CV. 40. לחם שמים *panis coelestis* et Ps. LXXVIII. 24. דגן שמים *frumentum coeleste*, vs. 25. לחם אבירים i. e. *panis robustorum*, i. e. *potentiorum regum*. — Quod vero hac in re paullo difficilius est, observatur in illo κεκρυμμένου. Quum, scilicet, Israëlitae per 40 annos in deserto a Jehova hoc cibo condonarentur, Moses a Deo benignissimo mandatum accepit, ut urnam illo impleret, eamque ad Ar-

(1) His comparari possunt ejusmodi homines, de quibus *Sallustius* in initio loquitur.

(2) *Xenophon* de Rep. Laced. XIV. 4. (3) Ibid. XIII. 1. Conf. *Polyb.* XXI. 8. 13.

Arcam foederis in intimo Sanctuario collocaret, ne Israëlitarum plebs, cui lege interdictum erat illud intrare, eam cerneret; collocando vero ibi fuit eo imprimis consilio, ut in memoriam revocaretur posteris, quantis beneficiis Deus semper se benignissimum in Israëlitas praestitisset. Exod. XVI. 32—35. Haec autem arca, una cum urna, mannam continente, a Jeremia, uti fama fert, est abscondita eo tempore, quo expugnatio Nebucadnezaris urbi immineret; sed aliquando, tempore Messiae, denuo in lucem protrahenda foret, una cum *vasculo olei Sacerdotalis et baculo Aaronis.* Manna autem illa destinata ferebatur justis in seculo futuro; *nam quicunque credit, dignus est, qui illam comedat; qui vero non credit, non videbit rivulos et torrentes mellis et lactis* (1). — Ita Pergameni invitari videntur a Messia ad epulum, in coelis celebrandum, oppositum idolothutis, a quibus abstinendum erat. — Non raro hac epuli comparatione felicitas coelestis depingitur, Jes. XXV. 6. Matth. VIII. 21. Apoc. III. 20. XIX. 9. — Symbolice vero significatur ea felicitas coelestis, qua pius animi bona accepturus sit, quae nullus percepit, quaeque non nisi piis destinata sunt Christi cultoribus (2). — Alii sunt, qui nullam symbolicam explicationem admittentes, ad ipsum Mannae nomen et notionem hic respici velint. Contendunt nempe, vocem κεκρυμμένου ideo esse additam, quod Israëlitae, quum mane, tentoriis relictis, fructum ubique in agris dispersum viderent, illumque, jubente Mose, corraderent, attoniti se invicem rogassent: *quid est hoc?* (hebraice מָן) et ab illo rogatu nomen huic cibo dedissent (3). Sed vereor, ne magis acumini ingenii talis sit tribuenda explicatio, quam quidem proxima veritati habenda: praeterea jam vidimus, haud raro in his 7 epistolis hoc illudve, in Israëlitarum historia notissimum, breviter attingi. Conf. dicta ad vs. 7. 14.

καὶ δώσω αὐτῷ ψῆφον λευκήν. — ψῆφος est *calculus*, *lapillus* in specie: nonnulli h. l. *tesseram* significari volunt, quali veteres in sortibus uterentur, eique nomen sortientis inscriberent (4): significat etiam *lapillum*, vel *nigrum*, vel *album*, quo in *affirmando* et *negando*, in *absolvendo* et *condemnando* antiquissimi Graeci, imprimis Athenienses, usi sunt, tamquam *calculo*, quo *suffragium* ferretur, unde ψηφίζεσθαι *decernere*, e. g. ψῆφον προσεθέμετα ἐναντίαν ὑμῖν (5). Haud aliena videtur opinio eorum, qui statuunt h. l. animadverti morem, quo Orientales, Satrapae v. c. vel alii viri principes, novum munus aggredientes, annulum vel aliud quoddam ornamentum a regibus accipere solerent, cui

(1) *Eichhornius* l. l. p. 103, 104. Conf. Cl. *Klinkenberg* l. l. p. 120, 121.

(2) Hanc sententiam uberius exposuit ac defendit doctiss. *P. L. Biermannus* in disput. de *Manna recondita ejusque ministerio* p. 12. Bremae 1723.

(3) Vid. Vener. *de Haas* l. l. p. 265. (4) *Schleusnerus* in voce.

(5) *Thucydides*, I. 40. ibid. III. c. 82. Conf. *Xenoph.* Hist. Gr. II. 1. 21. *Aelianus* V. H. II. 19. V. 12. 17. XIV. 1.

cui insculptum erat novum nomen, novumque munus vel dignitas (1). Cujus rei praesidium quaeritur in historia Josephi, Gen. XLI. 42. 45., a Pharaône annulum accipientis, novumque nomen, צפנת פענח, eodem tempore, quo sub ejus moderamine Aegyptum administrare coepit. — Nobis vero, honorem animadvertentibus, cujus causa h. l. danda esse dicatur tessera, praeplacet *Arethae* (2), *Grotii*, *Hammondi*, *Rosenmulleri*, *Klinkenbergii* sententia, qui putant, illos eam accepturos, qui in certamine vicerint, quale Christianorum vita in hisce epistolis proponitur. Scilicet, qui in certaminibus Graecorum Olympiacis, vel privatis, uti et in Romanorum ludis secularibus a praecone victores renuntiabantur, honoris tesseram e manibus *βραβευτῶν* vel *ἀγωνοθετῶν* vel *ἀθλοθετῶν* [qui latine *magistri ludorum gymnicorum* vel *magistri certamini praepositi* dicebantur (3)] accipiebant (4). Simul iis jus conferebatur, ut epulis publicis, ad perpetuam vitae sustentationem, adesse possent. — Itaque, si nostrum locum rite interpretari velimus, verborum sensus huc redire mihi videtur: *qui vicerit, aliquando, coelestibus gaudiis in aeternum fructurus est, ac coelestem nacturus sedem.* — Aditum ad tale epulum ipse Christus expressit Matth. XXV. 23. *εἴσελθε εἰς τὴν χαρὰν τοῦ κυρίου σου* (5). — Altera igitur sententia ut rejiciatur necesse est, scil. illa, qua veterum usus notetur, secundum quem principes sortiendo eligebantur. Nam in nostri loci verbis nihil inest, quod inde tale quid efficere studeremus, quum legatur: *ego illi dabo, mihi provincia erit commissa, victorem quemcunque coronandi* (6).

Λευκὴ dicitur *ψῆφος*, ad rite ejus candorem et praestantiam exprimendam, quali epitheto res fere omnes divinae ornantur. e. g. vestes coelicolarum candidae dicuntur, Apoc. XIX. 14. *βύσσινον λευκὸν καθαρόν.* VI. 2. *ἵππος λευκὸς*, quali duces in proelio, vel in triumpho vehebantur (7). Matth. XVII. 2. *τὰ δὲ ἱμάτια αὐτοῦ ἐγένετο λευκὰ ὡς τὸ φῶς.* XXVIII. 3. *λευκὸν ὡσεὶ χιών.* Joh. XX. 12. *ἐν λευκοῖς.*

καὶ

(1) Vid. Vener. *v. d. Broek* l. l. p. 181.

(2) Cujus verba refert *Vitringa* l. l. p. 93, digna quae a nobis referantur: τοῦτο δὲ τὴν λευκὴν ψῆφον, τὴν ἀπὸ τῶν ἐν τοῖς θεάτροις καὶ τοῖς σταδίοις ἀγωνισμένων γνώριμον οὖσαν, τοῖς νικῶσι παρεχομένην, ἐνταῦθα τέθεικεν.

(3) *Suetonius* in vit. Neronis, p. m. 236.

(4) Conf. *Lamb. Bos*, Antiq. Graec., p. 84. Lips. 1760.

(5) *Hesychius* in Lexic. ex edit. Joh. Alberti Lugd. Bat. 1746. vol. I. p. 457. dicit: λευκὴ ψῆφος· παροιμία ἐπὶ τῶν εὐδαιμόνως ζώντων. Conf. *Pindarus* Olymp. VII. 159. *ἐν Μεγαροῖσιν τ' οὐχ ἕτερον λιθίνα ψᾶφος ἔχει λόγον.* Vidd. Scholia in hunc locum, ex edit. Heynii, Vol. II. P. I. p. 346 seq. Lips. 1817.

(6) Vid. Venerand. *Wildschut*, in opere laudato p. 128.

(7) Conf. *Ovidius* de Arte Am., I. 214. Propert. IV. 1. 32. *Plutarch.* in Camill. p. 132. et *Servius* ad Aeneid. IV. 543.

καὶ ἐπὶ τὴν ψῆφον κ. τ. λ. De nomine, quod tesserae insculptum erit, item magnopere disputatur. Plurimi observarunt (1) accipiendum esse de nomine filii Dei, quia vera vis et potestas, quae latet in nomine illo, demum ab electis cognoscenda est post hujus vitae luctam. Sed locus, qui desumtus est e Jes. LXII. 2. LXV. 15. notat nomen eximium, titulum praeclarum, idem illud, quod in fronte piorum expressum legitur Apoc. XV. 1. τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ Ἀρνίου: quale ignotum nomen Imperator etiam est habiturus c. XIX. 12. Conf. 1 Joh. III. 1. Indicatur illo nomine, tesserae insculpto, victorem sanctum esse θεῷ καὶ ἀρνίῳ. — Tota promissio proponit felicitatem incognitam, et honorem a nullo perceptum, μάννα κεκρυμμένον et ὄνομα καινόν.

§ 4.

EPISTOLA AD THYATIRENOS.

Urbis ejusque ecclesiae historia.

Thyatira olim urbs fuerunt in extremis Mysiae finibus sita, uti auctor est *Strabo* (2) ἣν Μυσῶν ἐσχάτην τινὲς φάσι, quamvis *Ptolemaeus* et *Stephanus* eam Lydicae ditioni adjudicent. *Plinius* (3) eam Lyco flumine allui refert, distincto ab illo notissimo, qui influit in Maeandrum. Non procul distant Pergamo, monente *Smitho* (4) qui suo tempore a Turcis, ac paucis Christianis urbem inhabitatam narrat, a quibus *Ak-hisar*, i. e. *album castrum* nuncupatur, quod nomen et hodie obtinet.

Hujus urbis, quae teste *Plinio* l. l. parum fuit celebris, pauca exstant monumenta. Lucas Apostolus ejus mentionem facit Act. XVI. 14. ubi de Lydia πορφυροπώλει, e civitate Thyatirenorum oriunda, agit. Nimirum hac in urbe, si doctorum argumentis fidem non denegemus, ars purpurae tingendae maxime viguit, qua de re plura exhibet *Wolfius* (5) et *Altmannus* (6) qui inscriptionem affert Graecam, qua suam tueri conetur sententiam. Haec vero inscriptio exstat apud *Sponium* (7) et Thyatiris reperta est, in qua οἱ βαφεῖς, i. e. *tinctores* seu *purpurarii* commemorantur. Addit quoque, Lydiam πορφυρόπωλιν non ipsam tingendae purpurae artem coluisse, sed ex ea vendenda lucrum fecisse, more mercantium, imprimis apud Judaeos recepto, varias regiones mercaturae causa obeuntem.

Uti

(1) Vidd. *Grotius*, *Coccejus* et *Vitringa*, ad h. l.

(2) Lib. XIII. p. 430. (3) Hist. Nat. lib. V. c. 29.

(4) Not. Eccles. As. p. 16. 17.

(5) In Curis Philolog. Tom. III. p. 1239. 1240. ad Act. XVI. 14.

(6) Class. V. p. 637. (7) In Miscell. Erud. Antiq. Sect. III. n. 93.

Uti ceterae ecclesiae, de quibus jam egimus, ita et Thyatirenorum a Paulo, vel a quodam suis in itineribus socio, fundata videtur. Fuerunt, qui dicerent, eo tempore quo haec scripta sunt, non affuisse hanc ecclesiam, imprimis, qui Johannis scripta, Euangelium, Apocalypsin, alia, rejecerunt; his vero *Epiphanius* (1), qui in fine saeculi II. vel ineunte III. vixit, respondet, eam omnino affuisse aetate Apostolorum, et licet post eorum mortem, i. e. ineunte saeculo II. a Cataphrygibus et Alogis secundum Johannis vaticinium deleta sit, illaque conditione aliquamdiu permanserit, post 112 annos eodem loco esse restitutam et maximopere floruisse; quibus *Grotius* (2) addit eam constitisse non e Gentilibus sed ex Judaeis, prouti Thessalonicam ante Pauli adventum. — Nonnulli dicunt (3) hanc urbem olim *Pelopiam* et *Euhippam* fuisse appellatam; postea vero nomen *Thyatirorum* accepisse, quasi *θυγατείρα*, a Seleuco, ob laetum filiae natae nuntium.

Quis hujus ecclesiae antistes fuerit, quo tempore haec ei data est epistola, non satis constat; alii conjiciunt Carpum, S. Irenaeum alii. — Thyatireni ipsi in epistola quam maxime laudantur ob suum amorem, cultum, fidem, patientiam, alia; verum inerant etiam coetui, qui blandis exemplis pios seducere vellent, in quibus praecipue notantur, qui Jesabelis doctrinae adhaererent. Hanc ob rem admonuit eos Jesus, caverent, ne hi majorem in eos vim exerceant: quo factum est ut hisce virtutibus tunc temporis ac diu etiam post, inter Lydiae urbes episcopales maxime floreret; easque ita servarit, ut Christianismus ad hunc usque diem ibi *ἀκμὴν* suam retineat (4).

Periodistarum sententia.

Hi in hac epistola ecclesiae Christianae quartam animadvertere volunt aetatem, quae fuit ab inclinato saeculo VIII, i. e., a Caroli Magni temporibus usque ad saeculum XII, sive ad ortos Waldenses, quo tempore Anti-Christus in ruinam vergere et Christiani puriores se ab ecclesia Romana separare inceperunt (5).

Epistolae Expositio.

Vs. 18. *Καὶ τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐν θυατείροις ἐκκλησίας γράψον· τάδε λέγει ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ, ὁ ἔχων τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ ὡς φλόγα πυρὸς, καὶ οἱ πόδες αὐτοῦ ὅμοιοι χαλκολιβάνῳ.*

Et angelo ecclesiae, quae est Thyatiris, scribe: haec dicit filius Dei, qui habet oculos suos, ut flammam ignis; et pedes ejus similes (sunt) chalcolibano.

καὶ

(1) In Alogis Haeret. Lib. I. (2) l. l. p. 953.

(3) *Marckius* l. l. p. 92. *Plinius* l. l.

(4) Vidd. Berigten van het Nederl. Zendel.-Genoots. 1816. No. 7. p. 110.

(5) Vid. *Vitringa* l. l. pag. 112. qui *Brigtmanni*, *Hoffmanni* et *Cocceji*, inter se discrepantium, sententias profert.

καὶ τῷ ἀγγέλῳ κ. τ. λ. Vid. vs. 1.

Variant nonnulli in verbo *θυατείροις*, *θυατείραις*, *θιατείρῃ*, *θυατείροις*, *θυατείρων*, quod parvi omnino est momenti.

αὐτοῦ pro relativo *ὅς*, uti in Euangelio XV. 5. *κἀγὼ ἐν αὐτῷ, οὗτος φέρει*, et Apoc. XVII. 2. 1 Cor. VIII. 6. (1).

τάδε λέγει ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ. In singulis epistolis Jesus alia atque alia forma procedit, fere semper ad internam ecclesiarum conditionem accommodata. Hoc loco notatur tamquam *Filius Dei*, quam ob magnificentissimam notionem maxima ei est habenda reverentia, ejusque verba singulari animi attentione sunt audienda, quum prae omnibus, qui umquam Dei filii nominati fuerint, maximopere emineat, quin et arctissima Deum inter et illum exstet relatio, quam non nisi verbis *Patris ac Filii* exprimere possumus. „*Cuinam enim angelorum unquam dixit (Deus)* „*tu meus es filius: ego tibi ero pater, tu mihi filius esto.*" Hebr. I. 5. Rom. VIII. 32., quo nomine sexcenties in N. T. appellatur Jesus; in primis ab Apostolo Johanne. Conf. Euang. I. 18. 34. 50. III. 16. 17. 18. V. 25. IX. 35. X. 36. XI. 4. 27. XVII. 1. XIX. 7. XX. 31. 1 Joh. I. 3. 7. III. 8. 23. IV. 9. 10. 14. 15. V. 5. 9. 10. 11. 12. 13. 20. 2 Joh. 3. Ejusmodi ubivis in hac epistola prodiens, Dei potestate est instructus, neque ejus omniscientia destitutus, *cum renes et corda perscrutetur*; atque aliquando eam sit daturus potentiam victori, qua ipse fruitur apud Deum (2).

ὁ ἔχων τοὺς ὀφθαλμοὺς κ. τ. λ. Hisce describitur Jesus ab augustissima illa forma, qua Johanni Jesus apparuerat cap. I. 14. 15. Locus e Dan. X. 6. sumtus: ועיניו כלפידי אש *et oculi ejus sicut faces ignis.* Notat locus noster mentis et ingenii vim: sunt enim oculi *ἀγάλματα τῆς ψυχῆς ἀκριβῆ*· ita Christus omnia, etiam intima, pervidet. Hebr. IV. 13. *πάντα δὲ γυμνὰ καὶ τετραχηλισμένα τοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ.* — Simili modo oculi iracundiam animi produnt: *ὄσσε δέ οἱ πυρὶ λαμπετόωντι ἐΐκτην* (3).

καὶ οἱ πόδες κ. τ. λ. Vox *χαλκολίβανος* dubiae est interpretationis: videtur esse composita e *χαλκὸς* et hebr. לבן *albus fuit*, quod in Hiphal transitive *album facio*, tropice *expurgo* et intransitive *albus sum*, *expurgatus sum* significat. Ita est *aes album*, *purgatum*, *nitens* et in hoc nexu *aes candens*: *χαλκολίβανον εἶδος ἠλέκτρου τιμιώτερον χρυσοῦ*· *ἔστι δὲ τὸ ἤλεκτρον ἀλλότυπον χρυσίον μεμιγμένον ὑέλῳ καὶ λιθείᾳ* (4). Hoc epitheto Jesus notatur tanquam potentissimus, nullis limitibus circumscriptam habens potestatem, aeneis pedibus expressam, ut hostes conculcet. Symbolica specie prodit tamquam judex augustus, omniscius, potens et severus.

Vs. 19.

(1) Vid. infra, Part. II. Cap. II. § 6.

(2) Vid. omnina Vener. *de Haas* l. l. p. 277. ubi in nota uberius hanc rem exponit.

(3) Homer. Iliad. I. vs. 104.

(4) *Suidas*, Conf. *Bretschneiderus* in voce et *Wetstenius* l. l. p. 752. ad cap. I. 15.

Vs. 19. Οἶδά σου τὰ ἔργα, καὶ τὴν ἀγάπην, καὶ τὴν πίστιν, καὶ τὴν διακονίαν, καὶ τὴν ὑπομονήν σου, καὶ τὰ ἔργα σου, τὰ ἔσχατα πλείονα τῶν πρώτων.

Novi tua opera, et amorem, et fidem, et ministerium, et patientiam tuam, et opera tua, postrema primis meliora.

οἶδα σου τὰ ἔργα, καὶ τὴν ἀγάπην vid. 2. 4. — ἀγάπη non est *charitas*, sed ἀγάπη Χριστοῦ· Πίστις est *fides* illa sincera, in Deo et Jesu reposita: διακονία est *ministerium*, vel *cura beneficiorum* erga pauperes, hospites, aegrotos, omnesque miseros, inter quos ἐλεημοσύνης dona distribuuntur. 2 Cor. VIII. 4. IX. 1. 12. 13. quae distributionis cura primis temporibus coetuum antistitibus erat demandata. vidd. dicta ad vs. 1. — Ὑπομονή est *patientia*, *constantia*, in qua, licet ad deficiendum tentarentur, in calamitatibus adeo magnis perferendis, permanserant Thyatireni.

καὶ τὰ ἔργα σου est repetitio, epistolarum auctori haud insolita, nec non aliquam vim habens.

τὰ ἔσχατα κ. τ. λ. Hoc notat, Thyatirenos pios in dies profecisse in melius: Ephesini contra a primo amore defecerant. — Τὰ ἔσχατα h. l. substantive sumitur, et significat recentiorem moralem conditionem. Matt. XII. 45. Luc. XI. 26. — Πλείων est *melior*, *praestantior*, quo sensu saepius occurrit Matt. VI. 25. XII. 41. πλεῖον Ἰωνᾶ ὧδε. 42. Luc. XI. 31. 32: oppositum huic verbo est χείρων Matt. XII. 45. — Nonnulli variant in hujus commatis lectione alii legunt καὶ τὴν διακονίαν, καὶ τὴν πίστιν; alii addunt ad illud τὰ ἔσχατα particulam καὶ, quam Griesbachius merito aufert, cum rite oppositio haberi possit eorum, quae praecedunt τὰ ἔργα σου.

Vs. 20. Ἀλλ' ἔχω κατὰ σοῦ, ὅτι ἀφεῖς τὴν γυναῖκα σου Ἰεζάβελ, ἡ λέγουσα ἑαυτὴν προφῆτιν, καὶ διδάσκει καὶ πλανᾷ τοὺς ἐμοὺς δούλους πορνεῦσαι καὶ φαγεῖν εἰδωλόθυτα.

Sed habeo adversus te, quod sinas uxorem illam tuam Jesabelem, quae dicit se ipsam Prophetissam, et docet et seducit meos servos, ut scortentur et edant idolothyta.

Vocabulum ὀλίγα a nonnullis additur post κατὰ σοῦ, sed in optimis iisque plurimis Codicibus non legitur; eorundem auctoritate legimus ἀφεῖς pro ἐᾷς. Multi quoque pronomen σοῦ post γυναῖκα ponunt, probantibus Grotio, Griesbachio, aliis. Inter quos etiam Venerand. *Wildschuttius* (1) qui, secundum optimorum interpretum sententias hanc lectionem probabilem dicens, addit, Johannem, nisi vera esset lectio, profecto scripturum fuisse: „haec habeo adversus te, nonnullos in coetu haberi, qui Jesabelis doctrinam teneant." prouti dixerat de Bileamo vs. 14. Quod si sumamus, non video, quidni illam foeminam ipsius antistitis uxorem diceremus; et epistolam partim acciperemus ad antistitem, partim ad ceteros pertinentem Thyatirenos; praeterea cum oratio vs. 24. ad plures, eosque prorsus alios convertatur, ὑμῖν δὲ λέγω τοῖς λοιποῖς κ. τ. λ. (2).

Legitur Ἰεζάβελ et Ἰεζαβήλ, quod levius est: Alexandrina lectio ἡ λέγουσα pro τὴν λέγου-

(1) l. l. p. 155. (2) Conf. *Heinrichs* l. l. p. 158.

γουσαν praeferenda videtur: *et*, quia nova veluti periodo de Jesabele loqui videtur auctor ac majorem vim habet, *et*, quia haud aliena est a Johannis scribendi genere, in hisce epistolis obvio (1).

ἀλλ' ἔχω κατὰ σοῦ. vid. vs. 4. Prouti in Ephesinis, ita etiam in Thyatirenis, grave quoddam erat vitium, quod in ecclesiam irrepserat.

ἀφιεῖς pro ἀφῇς varias habet significationes: *sinas*, *permittas*, *patiaris*, uti Matt. XIII. 30. ἄφετε συναυξάνεσθαι ἀμφότερα (scil. ζιζάνια et καλὸν σπέρμα) et Joh. XI. 48. ἐὰν ἀφῶμεν αὐτὸν οὕτω, πάντες πιστεύουσιν εἰς αὐτόν. Respondet Hebraeorum הניח 2 Sam. XVI. 11. item Exod. XXXII. 10. ubi LXX Interpr. habent ἔασόν με.

ἡ λέγουσα ἑαυτὴν est casus rectus pro obliquo, Johanni perquam familiaris. Conf. vs. 2. 9. et alibi. Προφῆτις notat mulierem, quae divino numine afflata, futura praedicit. Sic in versione Alexandrina legitur pro נביאה 2 Reg. XXII. 14. de prophetissa *Hulda*. Conf. 2 Chron. XXXIV. 22. Jes. VIII. 3.

πλανάω h. l. metaphorice notat: *a veritate seduco*, *in errorem induco*, *fallo*. Joh. VII. 12. ἀλλὰ πλανᾷ τὸν ὄχλον. ibid. vs. 47. 1 Joh. I. 8. ἑαυτοὺς πλανῶμεν. II. 26. περὶ τῶν πλανώντων ὑμᾶς. ibid. III. 7. Apoc. XIII. 14. XVIII. 23. XX. 20. *Moschus* (2) κἤν ποτ' ἴδῃς κλαίοντα, φυλάσσεο μή σε πλανήσῃ. *Arrianus* (3) ὅπου πάντες ἄνθρωποι πλανώμεθα.

τοὺς ἐμοὺς δούλους. Sunt ii, quos Christus Euangelii doctores et Ecclesiae rectores constituerat, uti Col. IV. 12. 2 Tim. II. 24. Apoc. I. 1. Hoc nomine gaudebant Apostoli, quod ut gererent, omnia illo minora habuerunt. Ita in nonnullis epistolis Paulinis legimus, Apostolum salutem dare ecclesiis, tamquam δοῦλον τοῦ χριστοῦ. Philip. I. 1. Rom. I. 1. Tit. I. 1. conf. Jacob. I. 1.: ita etiam Prophetae, Apoc. X. 7. XI. 18. XV. 3. δοῦλοι θεοῦ, ministri dei, i. e. *divinae voluntatis* nuncupantur. Eodem sensu in V. T. formula עבד יהוה haud raro usurpatur de Mose Exod. XIV. 31. Num. XII. 7. Jos. I. 1. de Josua. Judd. II. 8. (4).

Imago, quae hac sectione exponitur, desumta videtur ex historia Jesabelis, libidinosae filiae Ethbaälis, regis Sidoniae, quam Achab, crudelis Israëlitarum rex, uxorem duxerat. 1 Reg. XVI. 31. Haec libidinosis moribus imbuta, detestando ducebatur animi impetu, veram Jehovae religionem evertendi et idololatriam promovendi. Quod ut consequeretur, omnibus operam dedit artificiis: sed imprimis saeviit in prophetas, quos necari jussit 1 Reg. XVIII. 13. Ita rem eo perduxit, ut Israëlitae diu haesitarent, utrum Jehova, an vero Baäl, quam Jesabel profitebatur, verus esset Deus. Vid. XVIII. 21. Eam ipsam fuisse prophetissam, vel saltem mulierem, quae nefandis artibus, v. c. ma-

chi-

(1) Vid. infra Part. II, Cap. II. § 6.

(2) Idyll. I. 25.

(3) Dissert. Epict. II. cap. 7.

(4) Conf. *Vriemoet* Annot. ad dicta classica V. T. Tom. I. p. 99. Tom. II. p. 165.

chinationibus, deprecationibus studeret, liquet e 2 Reg. IX. 22. — Symbolice itaque haec historia, quam breviter exposuimus, nostro loco est accipienda, simili modo, quo vs. 6 et 14.

Primis Christianismi temporibus non solum viri munera in ecclesiis gerebant, sed et mulieres docebant, saltem docuisse videntur. Act. XXI. 8, 9. Insequenti tempore, post Apostolorum obitum, mulieres publicis muneribus fungebantur et nominatim *Diaconissae* dicebantur. Nostro quidem loco de tali Diaconissa nihil legitur, sed ex eo tamen efficere possumus, mulierem quandam (vid. supra) eamque libidinosam, ac ob morum indolisque pravitatem, cum antiqua illa Jesabele comparandam, Thyatiris fuisse, quae diceret, i. e. *dolose simularet* (1), se esse prophetissam, ut eo melius consilia sua maligna persequi posset. Scilicet volebat idololatriae restitutionem; ad quod propositum perficiendum pessum dari debebat religio Christiana: imbuta Gnosticismo, in ejusque placitis erudita, omnibus voluptatibus lubenter habenas esse immittendas docebat, idque callide! quo nimirum corporis viribus imminuendis, animus eo majores acquirere posset. Nimirum omnes Thyatirenos Christianos seducere conata est, sed inprimis dolosa sua tetendit retia in Euangelii doctores, ut, si hosce cepisset, eo facilius omnia sua consilia obtineret (2). — Quod autem hanc mulierem ferrent, permitterentque Thyatireni, ut talia edoceret, aegre tulit Ecclesiae Dominus, qui, omnia providens, magna imminere videbat Ecclesiae pericula, quam ob piam ac fidelem indolem tantopere amabat. Admonebantur igitur a Christo, ut huic doctrinae sese opponerent, ipsamque Jesabelem istam e coetu ejicerent.

Vs. 21. Καὶ ἔδωκα αὐτῇ χρόνον, ἵνα μετανοήσῃ, καὶ οὐ θέλει μετανοῆσαι ἐκ τῆς πορνείας αὐτῆς.

Et dedi illi tempus, ut resipisceret; et non vult (noluit) *resipiscere a scortatione sua.*

χρόνον δοῦναι est *spatium* et *moram concedere* (3). καὶ h. l. vim habet τοῦ *tamen*, pro quo saepe occurrit, more Hebraeorum לכן Jer. XVI. 4. Hos. II. 14. (4). — Auctoritate plurimorum et optimorum Codicum post ἵνα μεταν. legendum est καὶ οὐ θέλει κ. τ. λ. quamvis *Vitringa* aliam lectionem praeferre videatur, nihil vero de ea prodens. Nonnulli legunt pro θέλει, ἠθέλησεν. Sed in Apocalypsi praesens frequenter pro perfecto adhibetur.

μετανοεῖν est *sententiam*, *mentem mutare*, v. c. ἐκ τούτου δὴ ἠναγκαζόμεθα μετανοεῖν (5). μετενόησεν ὁ δῆμος (6). In N. T. adhibetur de iis, qui ab idololatria ad Christi religionem, et a vitiositate ad virtutem redeunt. Matt. II. 2. μετανοεῖτε, ἤγγικε γὰρ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν. ibid. IV. 17. Marc. I. 15. μετανοεῖτε, καὶ πιστεύετε ἐν τῷ εὐαγγελίῳ. Luc.

(1) Vid. *de Haas* l. l. p. 284.
(2) Vid. *de Haas* l. l. *v. d. Broek*, p. 154. *Wildschut* ad h. l.
(3) *Wolfius* l. l. p. 467. (4) *Glassius*, Phil. S. p. 528.
(5) *Xenophon* Cyrop. I. 1. 3. (6) *Diodor. Sic.* XV. 47.

Luc. X. 13. XI. 31. Act. II. 38. VIII. 22. Nostro loco significat, *resipiscendo idololatriam relinquere, et ad Christianam religionem virtutemque redire.* Conf. 2 Cor. XII. 21. Act. XVII. 30. XXVI. 20. Construitur cum praepositione ἐκ, alibi cum ἀπὸ, Act. VIII. 22. ἀπὸ τῆς κακίας.

Hac in re Christi lenitas omnino est animadvertenda: non solum mortem pro impiis subiit; sed etiam cum, tanta edocti, nondum obediant, admonentur, et occasionem nanciscuntur, ad meliora redeundi. Tam verum est, quod Paulus ait Rom. II. 4. τὸ χρηστὸν τοῦ θεοῦ εἰς μετανοίαν σὲ ἄγει: sed persistunt maligni in scortatione, nec resipiscere cupiunt: admonentem, dulce ac juste admonentem Jesu vocem non audiunt, et τοῦ πλούτου τῆς χρηστότητος αὐτου, καὶ τῆς ἀνοχῆς, καὶ τῆς μακροθυμίας καταφρονοῦσιν. ibid.

Vs. 22. Ἰδοὺ, βάλλω αὐτὴν εἰς κλίνην, καὶ τοὺς μοιχεύοντας μετ' αὐτῆς εἰς θλίψιν μεγάλην, ἐὰν μὴ μετανοήσωσιν ἐκ τῶν ἔργων αὐτῆς.

Ecce, conjicio eam in lectum, et illos, qui cum ea moechantur, in afflictionem magnam, nisi resipiscant ab operibus ejus.

βάλλω vim habet futuri βαλῶ, quod saepius, etiam apud Classicos, ob rei certitudinem praesens pro futuro ponitur; notat h. l. *pro mea potestate divina, magna mea vi eam conjiciam in lectum.* — Pro κλίνην unus Codex habet φυλακὴν, quod per errorem, ut putat *Grotius*, ex vs. 10. in hunc locum irrepsit (1). Est Latinis *lectus;* nostro loco ejusmodi intelligitur lectus, quo aegroti decumbunt, ita, ut metonymice significet haec phrasis: *illam in morbum conjiciam*, pro quo Hebraei על משכב שכב 2 Sam. XIII. 5. (2), vel *malis afficiam*, uti *Oecumenius* et *Arethas* volunt (3).

Pro μετ' αὐτῆς, quod Vaticanus aliique codices habent optimi, nonnulli legunt μετ' αὐτῶν, quod *Millius* (4) et *Griesbachius* rejiciunt. *Grotius* vertit *cum ea* scil. *ab adulteriis desistant*, prouti etiam Vener. *de Haas;* verum μοιχεύοντες ii sunt, qui, a muliere decepti, ejus exemplum sequebantur; forsan lenones, vel alii, qui reliquos seducebant, et Jesabeli opem ferebant in propagandis ejus placitis. — Praeclare ita pergit auctor in inchoato emblemate: *Thalamum moechantium in lectum aegrotantium convertam* (5).

Vs. 23. Καὶ τὰ τέκνα αὐτῆς ἀποκτενῶ ἐν θανατῷ· καὶ γνώσονται πᾶσαι αἱ ἐκκλησίαι, ὅτι εἰμι ὁ ἐρευνῶν νεφροὺς καὶ καρδίας· καὶ δώσω ὑμῖν ἑκαστῷ κατὰ τὰ ἔργα ὑμῶν.

Et ejus liberos occidam morte, et agnoscent omnes ecclesiae, me esse illum, qui scrutetur renes ac corda: et dabo unicuique vestrum secundum opera vestra.

Hoc commate conversio temporum observatur; supra enim legimus βάλλω, hîc vero ἀποκτενῶ· vide quae ad praecedens illud diximus.

τὰ τέκνα αὐτῆς. Ratione habita supra de hac muliere dictorum, hîc intelligimus, ejus

(1) l. l. p. 363. (2) *Eichhornius* l. l. p. 116.
(3) Oper. in Apoc. Tom. II. p. 673. (4) Proleg. § 1110.
(5) *Eichhornius* l. l. p. 4.

ejus liberos e flagitioso coitu procreatos (1). Ita etiam idem auctor, ad piam illam foeminam epistolam mittens, dicit: ἔχαρην λίαν, ὅτι εὕρηκα ἐκ τῶν τέκνων σου περιπατοῦντας ἐν ἀληθείᾳ 2 Joh. vs. 4. — Alii, in quibus *Vitringa*, de *sectatoribus* accipiunt, secundum historiam Jesabelis 2 Reg. X. 11. et IX. 33. ubi *Prophetarum discipuli* (Jesabel erat *vates*) *eorum filii* dicuntur, simili modo, quo Paulus Timotheum suum filium appellat, 2 Tim. I. 2. atque ipse Jesus loquitur Matt. XI. 19. de τέκνοις τῆς σοφίας, a quibus ἐδικαιώθη (ἡ σοφία).

ἀποκτενῶ ἐν θανατῷ pro διὰ θανάτου: est pleonasmus more Hebraeorum, qui tali loquendi ratione gaudent uti מות יומת Exod. XXXI. 14. Quod si minus placeat, θάνατος h. l. tamquam *pestis* erit accipiendus, prouti Ezech. XXXIII. 27. בדבר יקיתו pro quo LXX Intt. θανατῷ ἀποκτενῶ. Apud Homerum similis sexcenties occurrit pleonasmus: ὡς θάνον θανατῷ οἰκτίστῳ (2) Xenophon βιαίῳ θανάτῳ ἀποθνήσκειν (3).

πᾶσαι ἐκκλησίαι. Non solum Thyatirena, sed omnes etiam caeterae, *et* quae illi adjaciebant, *et* quae aliquando exstiturae essent, intelligendae sunt ecclesiae. — Γινώσκειν non tantum *cognoscere* significat, verum etiam *agnoscere*, *profiteri*. Conf. Joh. VIII. 55. καὶ οὐκ ἐγνώκατε αὐτόν. — Ἐρευνᾷν Graecis dicitur de *venatoribus vestigia ferarum investigantibus*, de *metallorum fossoribus*, *qui profundiores terrae cavernas explorant*, *ut auri venas tandem inveniant*; unde multi interpretes, *Chrysostomum* secuti, verbum dixerunt emphaticum, indicans *studiosam*, et *laboriosam pervestigationem*; hanc vero emphasin frustra quaeri et ἐρευνᾷν de qualicunque *investigatione*, etiam *facili* ac *parata* adhiberi docuerunt, adductis locis *Philonis* et *Josephi Loescherus* et *Krebsius*. Conf. *Ernesti* Instit. Interp. N. T. P. I. Sect. II. c. 5. § 7. et P. II. c. 5. § 23. Quod quidem augendae significationis studium magis etiam ineptum est habendum, propterea, quod Christus lingua locutus est Hebraea, vel huic vicina (4). Hebraeo autem verbo si fuerit usus, conjicere licet eum adhibuisse verbum חפש, quod Graeci Interpretes reddere solent per ἐρευνᾷν et ἐξερευνᾷν (5). — In genere autem ab Euangelistis et Apostolis de eo adhibetur, *qui rem aliquam occultam*, *neque omnibus cognoscendam indagare conatur perscrutando*. v. c. 1 Pet. I. 10. de *prophetis*, Joh. V. 39. ἐρευνᾶτε τὰς γραφάς. 1 Cor. II. 10. de *Spiritu S.* qui ἐρευνᾷ τὰ

(1) Quamvis in singulis cum Vener. *de Haas* non faciamus, rite tamen hoc admonere videtur p. 290.: *Men moet van den eigenlijken zin der woorden niet afgaan, indien niet eenige gegronde redenen daar voor zijn.*

(2) Odyss. XI. 411. (3) in Hierone p. 718.

(4) Johannem eâdem linguâ, vel certe aliâ quadam huic vicinâ, omnia accepisse, verisimile est, et uberius ostenditur infra Part. II. Cap. II. § 7.

(5) Ita fatur Cl. *Heringa* in Compendio Theologiae dogmaticae, quod commilitonibus in scholis tradere solet. In annot. ad Proleg. Cap. III. Sect. II. § 4. ad Joh. V. 39.

τὰ βάθη τοῦ θεοῦ. Rom. VIII. 27. de *Deo* ipso, *ὁ ἐρευνῶν τὰς καρδίας.* Conf. 1 Reg. XX. 6. Prov. XX. 27. חפש כלחדר *ὃς ἐρευνᾷ ταμιεῖα κοιλίας.*

νεφροὺς καὶ καρδίας. νέφρος est *ren*, vel *intestinum illud nigrum genuinum, quod lumbis ad summas coxas adhaeret* (1), Hebraice כליות Exod. XXIX. 13. 22. *Renes* autem habebantur ab antiquis tanquam *sedes* cupiditatum et desiderii, uti *καρδία* iis sedes erat cogitationum. Metaphorice idcirco notantur *cupiditates* et *cogitationes*, quas qui cognovit, dicitur *καρδιογνώστης*; qualis v. c. Jesus, Act. I. 24. dicitur, ubi Apostoli propterea e Barsaba et Matthia alterutrum ab Ipso sorte eligi cupiunt. Dictio, nostro loco obvia, *ἐρευνῶν νεφρ. κ. καρδ.* occurrit Ps. VII. 10. de Deo adhibita בחן לבות וכליות. Ita disertissime sibi Jesus vindicat illam proprietatem divinam, qua omnia, etiam abditissima hominum consilia cognoscit.

καὶ δώσω ὑμῖν ἑκάστῳ κ. τ. λ. Propter frequentiam *τοῦ ὑμῶν* scriptum esse videtur *ὑμῖν*, licet ad sensum nihil mutet, neque ad puritatem linguae graecae quid faciat. Ex hoc versu, quem *Grotius*, aliique interpretes ad impios Thyatirenos referunt, constare puto, alios in iis fuisse, qui omnia, alios, qui pauciora, alios, qui nulla perpetrassent crimina nefanda. — Hanc autem admonitionem non frustra a Domino factam esse, nos docent *cum* sequentia hujus ecclesiae fata, *tum* litterae eorum, qui hasce Asiae regiones ante paucos hos annos visitarunt (2), quibus docemur tria millia Christianorum ibi reperiri, eorumque episcopo quatuor N. T. exemplaria fuisse data.

Vs. 24. *Ὑμῖν δὲ λέγω, τοῖς λοιποῖς τοῖς ἐν Θυατείροις, ὅσοι οὐκ ἔχουσι τὴν διδαχὴν ταύτην, οἵτινες οὐκ ἔγνωσαν τὰ βαθέα τοῦ σατανᾶ (ὡς λέγουσιν)· οὐ βαλῶ ἐφ' ὑμᾶς ἄλλο βάρος.*

Vobis autem dico, ceteris, qui sunt Thyatiris, quotquot non habent hanc doctrinam, qui non cognoscunt profunda Satanae (ut ajunt); non aliud imponam vobis onus.

Pro *τοῖς λοιποῖς* nonnulli legunt *καὶ λοιποῖς*, quod in optimis tamen Codicibus non legitur, et a *Grotio* ac *Millio* (3) rejicitur: neque sensum afficit.

οἱ λοιποὶ ἐν θυατείροις. Sunt reliqui, qui Jesabelem repudiabant ejusque alumnos odio habebant, ipsius urbis incolae; non vero peregrini vel mercatores, aliunde advenae, qui aliquod tantummodo tempus ibi degere consueverant, quod Vener. *de Haas* opinatur (4). Idem vocabulum *οἱ λοιποὶ* habetur Luc. XVIII. 9. *καὶ ἐξευθενοῦντας τοὺς λοιπούς.* Act. V. 13. Rom. XI. 7. Scribere potuisset Johannes, ob vim antecedentium, *ὅσοι οὐκ ἔχετε* et *οἵτινες οὐκ ἐγνώσατε* · sed ejusmodi verborum enallage et Sacris Scriptoribus et profanis est familiaris; forsitan vero illud *ἔχουσι* referendum ad *λοιποῖς*, non ad *ὑμῖν*. — Variat, uti jam saepe vidimus, auctor in dictionibus: comm. 14 dixerat *κρατεῖν τὴν διδαχὴν*, hic loci *ἔχειν*, licet eodem redeat.

οἵτινες οὐκ κ. τ. λ. pro *βαθέα* alii exhibent *βαθῆ.* — Iidem, qui modo dicti erant *ὅσοι* *οὐκ*

(1) *Bretschneiderus* in voce. (2) Vid. supra.
(3) Prolegom. § 1100. (4) l. l. p. 294.

οὐκ ἔχουσιν κ. τ. λ. h. l. aliis his verbis describuntur. Βαθέα sunt proprie *profunditates*, inprimis aquarum: inde *res occultae*, quas mens humana perspicere nequit (1); prouti etiam de Spiritu S. dicitur: ὃς ἐρευνᾷ τὰ βαθῆ τοῦ θεοῦ 1 Cor. II. 10. — Jesabelis doctrina vocatur τὰ βαθῆ τοῦ σατανᾶ, quo ipso opponitur Gnosticorum dictis, qui eandem licet profitentium doctrinam, quam Jesabel docebat, illam tamen jactabant tamquam τὰ βαθῆ τοῦ θεοῦ (2). Id quod indicare mihi videntur verba ἐν παρενθέσει posita, ὡς λέγουσιν. Gloriabantur enim Gnostici magno hiatu, se res maxime intricatas posse perspicere, quas alii non intelligerent: v. c. quomodo hominibus, voluptatibus indulgere, scortari ac idolothyta edere esset licitum; quae mentis deliria insigni illo nomine vocare solebant τῶν μυστηρίων vel βαθῶν τοῦ θεοῦ: cum contra profecto essent τὰ βαθῆ τοῦ σατανᾶ vel μεθοδεῖαι τοῦ διαβόλου Eph. VI. 11.

οὐκ ἔγνωσαν est h. l. *non approbabant*: quod de *doctrina*, *doctore*, *amico*, *quem nostrum profitemur*, usurpatur. Rom. VII. 15. ὃ γὰρ κατεργάζομαι, οὐ γινώσκω: *malum quod facio, non approbo* (3).

οὐ βαλῶ ἐφ' ὑμᾶς ἄλλο βάρος. βαλῶ h. l. est *imponam*, eadem notione gaudens, qua ἐπιτιθέναι v. c. apud *Herodotum* (4) ἄποινα οἱ τάδε ἐθέλω ἐπιθεῖναι. — βάρος significat *pondus*, oppositum τῷ ἐλάφρον. Hinc dicuntur leges et praecepta, quorum observatio molesta est, βάρη. Conf. Matt. XX. 12. τοῖς βαστάσασι τὸ βάρος τῆς ἡμέρας καὶ τὸν καύσωνα. Gal. VI. 2. ἀλλήλων τὰ βάρη βαστάζετε. Dionys. Halic. Ant. IV. 10. βάρος τῶν κινδύνων καὶ τῶν ἀναλωμάτων. Dicitur eodem sensu, quo ἐντολαὶ καὶ νόμοι grave officium exigunt. Conf. Matt. V. 19. ὃς ἐὰν οὖν λύσῃ τῶν ἐντολῶν τούτων XV. 6. ubi ἡ ἐντολὴ τοῦ θεοῦ opponitur τῇ παραδόσει τῶν ἀνθρώπων. — Hebraice עול Jerem. V. 5. pro quo LXX Intt. habent ζύγον. — Respicit autem haec dictio Gnosticos, qui Christi praecepta jugum dicere haud dubitarent, libertati adversum, 2 Pet. II. 19.

Vs. 25. Πλὴν ὃ ἔχετε, κρατήσατε, ἄχρις οὗ ἂν ἥξω.

Solummodo, quod habetis, retinete, usque dum venero.

πλὴν plures habet significationes: h. l. *tantum modo* uti Act. XX. 23. πλὴν ὅτι τὸ πνεῦμα — διαμαρτύρεται μοι. Conf. Phil. III. 16. alias notat *interim* Luc. XIII. 33. πλὴν δεῖ με σήμερον. alias *igitur* Matt. XI. 22. πλὴν λέγω ὑμῖν.

Admonentur paucis his verbis Thyatireni, ut eadem pergerent via, qua insiterant; ut constanter praecepta atque doctrinam Jesu servarent, ad illud usque tempus, quo ipse Dominus aliquando venturus esset ad judicandum. Conf. vs. 5. 16.

Vs.

(1) Huc pertinet, ni fallor, Hesychii glossa: τὰ βάθη, τὰ ἀχώρητα, τὰ ἀκατάληπτα. Conf. *Valesius* ad Polybium, edit. Gronov. p. 396.

(2) Vid. *Irenaeus* adv. Haeres. lib. II. 38. 39.

(3) Conf. *Gatackerus* de Stilo N. T. c. IV. p. 33.

(4) Lib. IX. cap. 120. reg. 11.

Vs. 26. *Καὶ ὁ νικῶν, καὶ ὁ τηρῶν ἄχρι τέλους τὰ ἔργα μου, δώσω αὐτῷ ἐξουσίαν ἐπὶ τῶν ἐθνῶν.*

Quicunque vicerit, et mea opera ad finem usque servaverit, dabo illi imperium in gentes.

καὶ in nonnullis Codicibus redundat: sed retinendum videtur secundum optimorum Codicum lectionem: sequens vero *καὶ* exegetice est sumendum, adeo, ut distinctius exponere voluisse videatur auctor, quisnam ille *νικῶν* esset, nempe *ὁ τηρῶν α. γ. τ. ε. μ.* quo sensu saepius in N. T. occurrit. 2 Cor. I. 3. *εὐλογητὸς ὁ θεὸς καὶ πατὴρ.* idem 1 Pet. I. 3. Eph. I. 3. V. 20. Jac. I. 27.

νικῶν — τηρῶν. Utrumque verbum est nominativus absolutus, quo Hebraei, et ad eorum exemplum Johannes, plerumque utuntur, *cum* ornatus causa, *tum* ut major vis sermoni addatur, qualis occurrit Genes. XXII. 24. Conf. Act. VII. 40. *ὁ γὰρ Μωϋσῆς οὗτος — οὐκ οἴδαμεν, τί γέγονεν αὐτῷ.* X. 36. Admodum frequens in Apoc. III. 12. VI. 8. VII. 2. IX. 12. XX. 9. Apud LXX Intt. Ps. XI. 4. LVII. 5. CXIII. 15. (1). Scriptum igitur est pro *τῷ νικῶντι — δώσω.* — Caeterum Scriptores N. T. verba *τηρεῖν νόμον* vel *τὰς ἐντολὰς* expresserunt e verbis Hebraeis שקד et נצר, iisque notionem *observandi* et *faciendi praecepta* dederunt. Conf. Act. XVI. 4. Joh. VIII. 51. 1 Joh. III. 24. Nam Scriptores classici verbis *φυλάσσειν* et *τηρεῖν*, ubi *leges* vel *instituta* adjecta erant, pro *tueri*, *curare ut fiat*, *observare*, usi sunt (2). Animadvertendum praeterea, verbum *τηρεῖν* imprimis Apostolo Johanni esse familiare: non solum in Euangelio VIII. 51. 52. XV. 15. 21. 23. XV. 10. XVII. 6. et alibi, sed etiam in Epistolis et Apocalypsi 1 Joh. II. 3. 4. 5. III. 22. 24. V. 23. Apoc. III. 3. XII. 17. etc.

ἄχρι τέλους est *ἄχρι θανάτου*, vel *ἄχρι οὗ ἂν ἥξω* vid. vs. 25. *ad finem usque vitae.* — *Τὰ ἔργα* intellige *opera*, *praecepta*, opposita operibus Jesabelis; alibi dicuntur *ἐντολαὶ* XII. 17. XIV. 12. *λόγος* III. 8. 10. *λόγοι.* XXII. 7. 9.

δώσω αὐτῷ κ. τ. λ. Sumta est haec promissio tota e Ps. II. 8. 9. ubi omnia ad regnum Messiae futurum, ipsumque illum regem pertinent, atque per quandam communicationem et participationem ad hunc nostrum locum sunt accommodata. — *Ἐξουσία* est *vis*, *potestas agendi* uti Matt. VII. 29. *ὡς ἐξουσίαν ἔχων.* Joh. X. 18. Conf. Apoc. VI. 4. VII. 2. XIII. 5. 7. XVIII. 8. XIX. 8. Act. XXVI. 10. quam ipse Christus victori est daturus. Homerus, *ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιεῖς* (3). Hanc potestatem ipse accepit Jesus, tamquam praemium suorum laborum Eph. I. 20—23. Illi igitur, qui aliquando illam sunt accepturi jam hac in terra, non solum *τὰς μεθοδείας τοῦ σατανᾶ* evitare poterunt, sed majores etiam vires opponere ejus sectatoribus. *Grotius* potestatem quamdam ecclesiasticam innuit, explicans: *eveham* illum in gradum Presbyteri, ut judicet de iis, qui non Chris-tia-

(1) Conf. *Glassius* l. l. p. 67. 68.

(2) Conf. omnino *Leusdenius* l. l. p. 60.

(3) Iliad. XXI. 23.

tiane sed ἐθνικῶς (more gentilium) vivant: alii vero, imprimis in Germania, disputant de regno, quod Jesus est habiturus: de eo maxime dissentientes, utrum *morale*, an vero *physicum* imperium sit intelligendum, et hoc ei denegantes, illud concedentes (1). Ast non nisi contorte tale quoddam *morale* imperium ex Johannea mente eliciunt; si enim accuratius examinentur Joh. X. 28. XII. 32. XIV. 2. 3. 13. 14. XV. 26., manifestum fit, Jesum post secessum suum e terris, tamquam agentem, regentem, ac potestatem summam exercentem proponi (2). — Ἔθνος in N. T. talis dicitur gens, quae Deum verum non colit, quales Christi aetate fuerunt civitates praeter Judaeos omnes. Matt. X. 5. εἰς τὴν ὁδὸν ἐθνῶν μὴ ἀπέλθητε. Graeci vero pro lubitu hoc verbum usurpant, neque curant utrum Graeciae, an alii regioni gens, de qua agunt, sit addicta (3); βαρβάρους vero dicebant omnes populos, extra Graeciae oras habitantes.

Vs. 27. Καὶ ποιμανεῖ αὐτοὺς ἐν ῥάβδῳ σιδηρᾷ, ὡς τὰ σκεύη τὰ κεραμικὰ συντρίβεται.

Et pascet illos ferreo sceptro, ut vasa figulina confringuntur.

Hic locus pertinet ad praecedentem promissionem, e Ps. II. 8. 9. sumtam. LXX Intt. legerunt תרעם a רעה, illud vertentes ποιμανεῖ αὐτοὺς, quam lectionem Johannes recepit; Masorethae vero תרועם a רוע *conterere* (4).

ποιμαίνω vero dicitur de eo, *qui pastorem agit, pascit*. LXX Intt. ita 1 Sam. XXV. 16. ἦμεν παρ' αὐτοῖς ποιμαίνοντες τὸ ποίμνιον. Inde de quovis, qui regit, gubernat, ac aliorum saluti prospicit. Matt. II. 16. ὅστις ποιμαίνει τὸν λαόν μου Ἰσραήλ. Conf. Act. XX. 28. Anacreon: σὺ γὰρ ἀνημέρους ποιμαίνεις πολίτας (5). Homerus saepe utitur substantivo ποιμὴν pro βασιλεύς v. c. ποιμένα λαῶν (6). Euripid. ποιμέσιν λόγων (7). Xenophon τοῦ ἕνεκεν Ὅμηρον οἴει τὸν Ἀγαμέμνονα προσαγορεῦσαι ποιμένα λαῶν (8).

ῥάβδος hebr. שׁבט *baculus*, quo quis utitur ad ῥᾷον βαδίζειν· inde *virga*, qua pueri puniuntur ob delicta. LXX Intt. Exod. XXI. 20. ἐὰν δέ τις πατάξῃ — τὴν παιδίσκην αὐτοῦ ἐν ῥάβδῳ. Nostro loco notat *sceptrum*, regiae potestatis signum; metaphorice igitur *imperium*. — Σιδηρὸς, ferreus, h. l. *durus*. — Gravi, duro, et severo utetur judicio, quicunque in fide Christi non permanserit; haud lenem enim Jesus sumet de hostibus suis ultionem (9). Dictio ἐν ῥάβδῳ est hebraea, uti ubivis haec vox a LXX Intt. usurpatur, Jes. X. 24. Ps. II.

(1) Conf. *Bahrdt* in Lex. N. T. βασιλεύς. *Steinbart*, Zamenst. der zuivere Wijsbegeerte, et alii.

(2) Vid. *Donker Curtius* l. l. p. 76. Conf. *Langius* l. l. p. 122. qui, *tali potestate in gentes instructum esse*, die bekannte Lieblings-idee der Juden dicit.

(3) *Leusdenius* p. 33.

(4) Vidd. *Grotius* l. l. *Vitringa* p. 109. *Langius* p. 1.

(5) Od. 62. vs. 7. (6) Iliad. I. 263. II. 245.

(7) Phoen. vs. 216. Conf. *Sophoc.* Ajax. 263. (8) Memor. III. c. 2. 1.

(9) Conf. *Zachariae* Bibl. Theol. Tom. II. p. 557—564.

II. 9. LXXXVIII. 32. In aliis locis prorsus abundat Act. IV. 12. δεδομένον ἐν ἀνθρώποις. ὡς τὰ σκεύη κ. τ. λ. Nonnulli Codices habent συντριβήσεται, sed praesens saepe pro futuro ponitur. Caeterum, more graecorum, pluralis numerus nominis neutrius generis post se habet singularem verbi, συντρίβεται pro συντρίβονται. — Quod pii autem, in coelum evecti, facile illud imperium, licet durissimum, exercendi, sint habituri potestatem, indicat phrasis: *nam contererentur impii sicut vasa figulina.*

Vs. 28. Ὡς κἀγὼ εἴληφα παρὰ τοῦ πατρός μου· καὶ δώσω αὐτῷ τὸν ἀστέρα τὸν πρωϊνόν. *Sicut et ego accepi a patre meo: et dabo illi stellam matutinam.*

Particula ὡς aliquam similitudinem, non vero paritatem indicat (1), eodem sensu quo καθὼς Luc. XXII. 29. κἀγὼ διατίθεμαι ὑμῖν, καθὼς διέθετό μοι ὁ πατήρ μου βασιλείαν. — Quod ipse jam Christus acceperat a Patre virtutis praemium, promittit illud in altera se vita iis donaturum, qui pii ac fideles sui fuerint amici. Comparantur illi h. l., more Orientalium, praeclaro civitatis praefecto, qui regi adjungi solet, ut auxilium ei praebeat in rebus administrandis. Hanc autem circumscriptam explicationem non ad litteram esse premendam, facile quis intelligit, si ad sequentia animadvertat.

καὶ δώσω κ. τ. λ. δώσω uti cap. III. vs. 12. accipiendum pro ποιήσω, quasi esset: *faciam, ut victor ille fulgeat stellarum lumine ornatus.* Sensus est: illa societas, qua mecum fruetur quisque pius ac constans (conf. 1 Tim. II. 12.), non tantum omnium felicissima erit, sed et augustissima: ejus enim cives micabunt stellarum instar in regno coelesti, Matt. XIII. 43. Conf. Dan. XII. 3. Symbolum itaque est regiae potestatis. Conf. item Apoc. XXII. 16. LXX Intt. Num. XXIV. 17. Jes. XIV. 12. ὁ ἑωσφόρος, ὁ πρωῒ ἀνατέλλων. Sirach. L. 6. ἀστὴρ ἑώθινος. Proprie ἀστὴρ πρωϊνὸς est *Veneris* stella, quae mane solem praecedit, una cum aurora se ostendit, cujus filius esse dicitur, et quamobrem *Lucifer* vocatur: vespera autem Solem subsequens *Hesperus* appellatur. In V. T. stellarum nomine viri illustres intelliguntur, v. c. Babylonicorum rex, prae aliis regibus illustris, הילל, *Lucifer* φωσφόρος dicitur. Conf. Homer. Iliad. XXII. 317. 318.

οἷος δ' ἀστὴρ εἶσι μετ' ἀστράσι νυκτὸς ἀμολγῷ
Ἕσπερος, ὃς κάλλιστος ἐν οὐρανῷ ἵσταται ἀνήρ.

Virgilius Aeneid. VIII. 899.

Qualis ubi oceani perfusus Lucifer unda,
Quem Venus ante alios astrorum diligit ignes,
Extulit os sacrum coelo tenebrasque removit.

Ovidius Trist. lib. I. Eleg. III. vs. 71.

Dum loquor et flemus, coelo nitidissimus alto,
Stella gravis nobis, Lucifer ortus erat.

Vs. 29. ὁ ἔχων οὖς, ἀκουσάτω τί τὸ πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις.

Qui

(1) *Grotius* l. l.

Qui aures habet, audiat, quid Spiritus dicat Ecclesiis.

In tribus epistolis prioribus haec admonitio promissioni praemittitur; in hac et caeteris eam subsequitur. Cl. Eichhornius hoc ab auctore arte et studio factum esse opinatur, quod vix ut credamus a nobis impetramus. Vid. vs. 7.

APOC. CAP. III.

§. 5.

EPISTOLA AD SARDIANOS.

Urbis ejusque Ecclesiae historia.

Sardes (uti plurali numero hanc urbem vocat *Ovidius* (1), *ad magnis vicinum Sardibus amnem*, et *Nepos* (2) *Iones Sardeis expugnassent*, singulari vero *Horatius* (3) *Quid Croesi regia Sardis?*) urbs erant Asiae in regione Lydia, non procul a *Thyatiris* sita, media hanc inter et *Philadelphiam.* Ad pedem montis *Tmoli* sive *Timoli* exstructa urbs, atque flumine *Pactoli*, ob multum quod continebat aurum χρυσοῤῥοὴς dicti, irrigata, pulcerrima habebatur inter praecipuas Asiae urbes. Tempore, quo μητρόπολις sive caput erat *Lydorum* imperii, *Croesus*, rex hujus gentis ditissimus, eam celebrem reddidit aedificando vasto ac splendido palatio, quo immensas suas conderet divitias; et e quo deinde post varia fata a *Cyro*, Persarum rege, ad flumen *Halyn* victus, urbe capta, captivus ipse est egressus, ut vivus flammis daretur (4). — Durante autem illa Persarum dominatione, suam sustinuerunt *Sardes* dignitatem, ac tuitae sunt antiquam magnificentiam (5). Praefecti enim Asiae, qui eam nomine regum Persarum administrabant, in amoenissima illa urbe, omnibus naturae muneribus beata, fixerant sedem, et imperium per totum illum tractum dilatabant. Pausanias in Laconicis (6) dicit: ἦν γὰρ τῆς ’Ασίας τῆς κατὼ μέγιστον μέρος τηνικάυτα ἡ Λυδία (tempore *Artaxerxis Nothi*) καὶ αἱ Σάρδεις πλούτῳ τε καὶ παρασκευῇ προεῖχον· τῷ τε σατραπεύοντι ἐπὶ θαλάσσῃ τοῦτο οἰκητήριον ἀπεδεδείκτο, καθάπερ γε αὐτῷ βασιλεῖ τὰ Σοῦσα." — Semel vero, Persis eam imperio tenentibus, ab Ionibus, quibus Athenienses et alii Graecarum civitatum

(1) Metam. XI. 137. (2) In vit. Miltiad. c. 4. (3) Ep. I. 2. vs. 2.

(4) Vid. Herodotus, qui ejus historiam uberrime exponit, L. I. c. 40—87.

(5) *Plutarchus* in Solone et Themist. p. m. 127. (6) p. m. 90.

tum auxiliarii opitulabantur, obsessa, atque a Persarum Satrape Artapherne, licet multa virtute defensa, tamen capta et flammis est data; sed Artaphernes, qui ad Croesi Palatium fugerat, a Darii, Hystaspis filii, militibus adjutus, hostes fugavit (1). Haec autem incendii calamitas maximam vim habuit in sequentia Graecorum ac Persarum fata, cum, non diu post, bellum illud memorabile Peloponnesiacum exardesceret.

Insequentibus temporibus haec Sardium urbs denuo est restituta, et ad magnam crevit civitatem, cujus plurima apud profanos scriptores mentio occurrit. Imprimis veteres ejus incolae, uti vicini erant *Thyatirenorum*, maximam operam dabant tincturae purpurae (2).

Ob historiae silentium sequentia Sardium fata adumbrare non possumus: verisimile est, Paulum ibi coetum Christianum condidisse, quo tempore Ephesi degit. Conf. Act. XIX. 13. Propter miserrimam conditionem Christianorum, cum omnibus voluptatibus sese dedissent, Johannes ad eos etiam scribere jubebatur. Nomina dederant Christi Euangelio, verum hoc erat summum; nulla virtus, nulla pietas; ore profitebantur Jesum Dei esse filium, factis vero abnegabant eum. Nonnulli tamen erant puris virtutis vestibus ornati, quos dignos censebat Jesus, quorum aliquando nomina coram Patre profiteretur. — Diu postea fuit urbs Episcopalis, eademque aliquamdiu patriarchalis mansit: inter principes ejus cives commendatissimus fuit *Melito*, tempore M. Antonini hujus ecclesiae episcopus, qui, cum Christiani magnopere vexarentur, apologiam huic Imperatori obtulit, qua eorum causam acriter et pro summa rei gravitate tuitus est. Scripsit libros quam plurimos: *περὶ τῆς πολιτείας καὶ προφήτων, ἐκκλησίας, κυριακῆς* (scil. *ἡμέρας*), *φύσεως τοῦ ἀνθρώπου, καὶ περὶ πλασέως, κ. τ. λ.* (3). *Eusebius* item eum commendat tanquam scriptorem *τῆς ὑπὲρ τοῦ καθ' ἡμᾶς δόγματος χρησιμωτάτης ἀπολογίας* (4): *Polycrates* in Epistola ad *Victorem* et Romae ecclesiam data, eum dicit *ἐν ἁγίῳ πνεύματι πάντα πολιτευσαμένον, ὃς κεῖται ἐν Σάρδεσιν περιμένων τὴν ἀπὸ τῶν οὐράνων ἐπισκοπὴν, ἐν ᾗ ἐκ νέκρων ἀναστήσετο* (5).

Tandem imperio Turcarum *Sardes* sunt subactae, qui paucos ibi habitantes Christianos miserrime premunt; urbs est diruta, templa eversa, pauperes pastores cum parvulo grege hic illic vagantur; nulla ecclesia, nullus episcopus, qui salutiferam Euangelii lucem accendat (6). Literis, insertis ephemeridi, cui titulus est: *Berigten van het N. Zendelinggenootschap* (7), doceor, in regione, ubi antiquae sitae erant *Sardes*, parvam ad hunc usque diem haberi Christianorum consociationem, cui datum est N. T. ad eorum usum accommodatum. A Turcis hic locus vocatur *Tatar-keny*.

Pe-

(1) Vid. *Herodot.* l. V. c. 100 seqq.
(2) Vid. Cl. *Klinkenberg* l. l. p. 137.
(3) Vid. *Eusebius* IV. 26.
(4) l. l. c. 13.
(5) *Euseb.* L. V. c. 24.
(6) Vid. *Smith.* Notit. Eccles. Asiat. p. 31.
(7) A. 1816. N°. 7. p. 99.

Periodistarum sententia.

Qui propheticum in hisce epistolis quaerunt sensum, hac Sardiana epistola innui dicunt *statum ecclesiae relictum*; quia nonnulli nomen *Sardium* ab Hebraeo שריד repetere volunt, quod significat *relicta*, *residua*, *τὰ λοίπὰ*, de quibus Apoc. III. vs. 2 loquitur Johannes; et ita *inde ab ortu Waldensium*, sive ab exeunte seculo XII, usque ad seculi XVI initium, sive *ad reformationem*, quae stabilita est per omnes Europae regiones, licet Satanas omnes suas vires intenderet ad eam supprimendam (1).

Epistolae expositio.

Vs. 1. *Καὶ τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐν Σάρδεσιν ἐκκλησίας γράψον· τάδε λέγει ὁ ἔχων τὰ ἑπτὰ πνεύματα τοῦ θεοῦ, καὶ τοὺς ἑπτὰ ἀστέρας· οἶδα σοῦ τὰ ἔργα, ὅτι ὄνομα ἔχεις, ὅτι ζῇς, καὶ νέκρος εἶ.*

Et angelo ecclesiae, quae est Sardibus, scribe: Haec dicit, qui habet septem spiritus Dei, et septem stellas: novi tua opera, te nomen habere, quod vivas, et mortuus es.

καὶ τῷ ἀγγέλῳ κ. τ. λ. Vid. Cap. II, vs. 1. Quisnam hic antistes fuerit, historia non tradit.

Prius *ἑπτὰ*, quod in hoc versu occurrit, in nonnullis codicibus desideratur; plurimi vero habent, iique optimi. Nonnulli legunt: *ὅτι τὸ ὄνομα ἔχεις καὶ ὅτι ζῇς*, ita ut *ὄνομα ἔχειν* hic absolute significaret *celebritatem habere*.

τάδε λέγει ὁ ἔχων κ. τ. λ. Nonnulli putant Apostolum sese ad Judaeorum opinionem, de septem Angelis, coram Dei throno administrantibus, accommodasse, qui aulam Dei sibi proponebant augustissimam, imaginem regis Persici aulae referentem, in qua septem satellites administrarent (2). Provocant hi ad Tobiae librum, XII, 15. ubi angelus *Raphaël* ita loquitur: *Ego sum Raphaël, unus septem sanctorum angelorum, qui in altum an„nunciant piorum preces, et coram Majestate sancti deambulant* (3). — *Michaëlis* in Comp. Theol. putat, Johannem, qui in exordio hujus libri daemonum cultum tanquam primariam superstitionem abominatus erat, eo igitur in loco, ubi reliqui Apostoli a solo Deo pacem et gratiam precantur, creatorum spirituum gratiam exorare suis non potuisse, et *divinam personam* esse intelligendam. *Rosenmullerus* ei occurrit Spiritum S coram Dei throno sisti non posse, quia semper ei adstant ministri; at vero Spiritus S. a Deo patre et Jesu Christo emittitur Joh. XV. 26; nec non ipse Christus simili ratione sub symbolo agni proponitur medio in Throno, ut patris sui mandata exsequatur, Apocal. V. 6. A Deo so-

(1) Vid. *Vitringa* p. 126. (2) Vid. *Schleusnerus* T. II. p. 605.
(3) Vidd. Libri V. T. Apocr. ex Ed. Joh. Guil. Augusti, Lips. 1804. p. 164.

solo petenda est laus, non a septem spiritibus; „ minime igitur, ita pergit, de ministris, „ scilicet angelis, accipi potest, quibus Deus utitur. Sed commode intelligi potest locus „ de ministerio angelorum, quo Deus uti solet, ad impertienda varii generis bona homi- „ nibus suis."

Tali vero exceptione nihil lucratur Vir Clar.; hic enim honos iis non competit; quippe ipse Angelus, qui Johanni apparuerat, et ad cujus pedes hic procubuerat, ut eum adoraret, a proposito eum avocat, dicens: ὅρα μὴ, σύνδουλος σοῦ εἰμὶ — τῷ Θεῷ προσκύνησον Cap. XXII. 9. — *Eichhornius* (1) de *natura Dei perfectissima* τὰ ἑπτὰ πνεύματα accipit, quippe saepe Judaeis ita dictam fuisse docens; quam contorta vero haec interpretandi ratio sit, facile intelligitur, si jam his verbis addatur ἐνώπιον τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ, quae leguntur I. 6., ut ita esset: *perfectissima Dei natura coram throno ipsius Dei.* — Nobis igitur sic statuendum videtur, hanc denominationem, τὰ ἑπτὰ πνεύματα, accipiendam esse de Spiritu Sancto; angelos enim et alios spiritus adorare haud licet, Jes. X. et II. 8. Matt. V. 10. Apoc. XXII. 9. Conf. Exod. XX. 3, 4.; ab illo vero, pariter ac Deo et J. Christo, apprecatur Apostolus salutem septem ecclesiis, Cap. I. 4., et salutifera sua dona iis singulis impertiens *septem spiritus* dicitur, eodem modo, quo hic ipse spiritus cum *septem lampadibus*, vel totidem *oculis*, vel *cornibus*, tanquam *agnus* proponitur Cap. IV. 5. V. 6. In dedicando praeterea hoc libro Apocalypseos septem Asiae ecclesiis, omnem dedit operam Apostolus, ut numerum septenarium, quem Judaeis sanctum fuisse novimus, per totum illum servaret; adeo ut per ἑπτὰ πνεύματα ipse Spiritus Sanctus sit intelligendus, qui in septem coetibus operatur (2).

Christus autem eos habere dicitur, quia, ad summi Dei exemplum, sua dona impertiri potest, hominumque animos eorum ope ad virtutem adducit, Conf. Joh. XV. 26. XVI. 7 — 12. in quibus locis Spiritus Sanctus Apostolis promittitur, qui in omnem veritatem eos duceret. *E. L. Vriemoet* (3) singularem omnino profert sententiam, qua septem stellas habet pro totidem λύχνοις, dum septem spiritus de lychneorum *oleo* interpretatur.

καὶ τοὺς ἑπτὰ ἀστέρας. Vide II. vs. 1.

οἶδα σοῦ τὰ ἔργα. Vide II. vs. 2.

ὅτι ὄνομα ἔχεις κ. τ. λ. ὄνομα h. l. est *fama*, ut Hebr. שֵׁם, Ezech. XVI. 14. Eodem modo legitur de *Socrate*, apud *Aelianum* (4): πολὺ γὰρ ἦν τὸ τοῦ Σωκράτους ὄνομα, et sic quoque *Caesaris* verba sunt accipienda, quibus milites increpat: ὄνομα τῶν Ῥωμαΐων ἔχοντες, ἔργα δὲ Κέλτων δρῶντες. Conf. *Virgilius*, Aen. II. 89:

— Et nos aliquod nomenque decusque
Gessimus.

quam

(1) l. l. p. 16—19.

(2) *Donker Curtius* Dissert. p. 94. 95.

(3) Observ. Miscell. cap. 7.

(4) Vid. H. II. 13.

quam verbi significationem haud rejiciunt Euangelii scriptores; conf. Marc. VI. 14: φανερὸν γὰρ ἐγένετο τὸ ὄνομα αὐτοῦ, Coll. Matt. XIV. 1. ἤκουσεν Ἡρώδης τὴν ἀκοὴν Ἰησοῦ.

ὅτι ζῇς καὶ νέκρος εἶ. Ζῆν h. l. est *vivere*, sc. spirituali sensu, i. e. convenienter omnibus praeceptis fidei Christianae. Eodem modo, Rom. VI. 13. ὡς ἐκ νεκρῶν ζῶντας. — Καὶ, uti jam saepius supra vidimus, vim habet τοῦ *tamen*; νεκρὸς, oppositum τῷ ζῶντι, significat *mortuus*, i. e. negligens virtutis praescripta. Huc conferri possunt illa, quae *Clemens Alex.* dicit (1), ἐν τῇ βαρβάρῳ φιλοσοφίᾳ νέκρους καλοῦσι τοὺς ἐκπεσόντας τῶν δογμάτων, καὶ καθυποτάξαντας τὸν νοῦν τοῖς πάθεσι ψυχικοῖς. Conf. Hebr. VI. 1. IX. 14. ἀπὸ νεκρῶν ἔργων.

Non ad Episcopum unicum haec dicta esse puto, quod nonnulli volunt, sed etiam ad reliquos Christianos, quorum maxima pars νεκρὰ erat. — Externa quidem forma sese Sardianus coetus commendabat, tanquam πίστιν habens et servans; ille vero ὁ ἐρευνῶν τοὺς νέφρους καὶ καρδίας, eos bene perspectos ac cognitos habet. Mores eorum similes erant iis, de quibus loquitur Jacobus II. 17—26, qui *mortuam fidem* habent, oppositam iis, e *quorum operibus fides probatur* vs. 18. Conf. Eph. V. 14. ἀνάστα ἐκ τῶν νεκρῶν.

Vs. 2. Γίνου γρηγορῶν, καὶ στήριξον τὰ λοιπὰ, ἃ ἔμελλον ἀποθανεῖν· οὐ γὰρ εὕρηκα σοῦ τὰ ἔργα πεπληρωμένα ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ μοῦ.

Esto vigilans, et confirma reliqua, quae moritura essent; Non enim inveni tua opera plena coram Deo meo.

Pro στήρισον, quod habent Cod. Alex. aliique plurimi, in aliis legitur στηρίξον· pro ἃ ἔμελλον alii ἃ μέλλει, quae lectio ob magnum hac in re codicum dissensum dubia videtur; neque vero magni est momenti.

Illud μοῦ, quod postremum est, in Alexandrino et aliis plurimis Codicibus additur, quos Vulgata probat, item *Millius* (2), et *Griesbachius*, praeeuntibus *Matthaeio* et *Schotto*.

γίνου γρηγορῶν. Hoc verbum idem atque ἀγρυπνέω notat, cui utrique respondet Hebr. שקד, LXX Intt. Jer. I. 12. διότι ἐγρήγορα ἐγὼ, et dicitur de vigilia corporis nostri, oppositum τῷ καθεύδειν. Inde metaph. *summa cura ac vigilantia animi aliquam rem tractare, intensis animi viribus aliquid attendere*, uti h. l. est, pro γρηγορεῖ, *abstine a somno animi, et caute attende ad ea quae neglexisti.* Similis locutio habetur 1 Thess. V. 6. μὴ καθεύδωμεν, ὡς καὶ οἱ λοιποὶ, ἀλλὰ γρηγορῶμεν. 1 Pet. V. 8. νήψατε, γρηγορήσατε. Eph. V. 14. legitur ἔγειρε ὁ καθεύδων. Item apud Classicos ὡς καὶ ἐφρόνει καὶ ἐγρηγόρει (3).

καὶ

(1) Strom. V. Exstat in *Schleusneri* Lex. n ed. T. II. p. 194.
(2) Proleg. § 1110.
(3) Xenoph. Cyrop. lib. I. c. IV. 20.

καὶ στήρισον τὰ λοιπά. Στηρίζειν est *firmiter statuere, stabilire, confirmare illud, quod ad lapsum inclinat.* Luc. XXII. 32: Στήριξον τοὺς ἀδελφοὺς σου. Rom. I. 11. εἰς τὸ στηριχθῆναι ὑμᾶς.

τὰ λοιπά. Omnes fere Interpretes haec accipiunt pro τοὺς λοιποὺς, *ceteros Christianos, qui, cum cura indigeant propter impietatis morbum, quo sunt impliciti, mox morientur, nisi quam citissime auxilium iis feratur.*

οὐ γὰρ εὕρηκά σου τὰ ἔργα πεπληρωμένα. — Εὑρίσκειν est *comperire, cognoscere*, quod is agit, qui aliquam rem explorat, investigat. — Πληρόω est *impleo*, inde *perficio, ad summum gradum perduco.* Πληροῦσθαι igitur dicitur res, quae omnibus numeris redditur absoluta, et ad summum perfectionis gradum evehitur; unde ἔργα πεπληρωμένα, quae h. l. notantur, ea sunt opera, quae perfectissimam ostendunt, summamque exhibent pietatem. Eodem fere sensu dicit Joh. XVII. 13. ἵνα ἔχωσι τὴν χαρὰν πεπληρωμένην τὴν ἐμὴν ἐν αὐτοῖς. Conf. 1 Joh. I. 4. 2 Cor. X. 6. ὅταν πληρωθῇ ὑμῶν ἡ ὑπακοή. Coloss. IV. 12. ἵνα στῆτε τέλειοι καὶ πεπληρωμένοι ἐν παντὶ θελήματι τοῦ θεοῦ. — Hoc loco autem Apostolus figura τῆς λιτότητος utitur, qualis frequenter apud Graecos occurrit, quique eam habet vim, ut levis, qui verbis prima fronte inesse videtur, sensus mox gravis ac durus eliciatur. — Sensus itaque est: *Magnum defectum in tuis operibus cognovi*, qualem homines, qui externa specie falluntur, non animadvertunt.

ἐνώπιον κ. τ. λ. mere auget et ornat πεπληρωμένα· quod enim est ipsius Dei judicio perfectum, id est omnibus partibus absolutum (1).

Atque ita propter ea quae jam exposuimus in hac epistola, probamus, quae pulcre dicit *Herderus: In dieser Kirche ist alles schlafend und sterbend, mit Nacht- und Todeskleidern bedekt, im nahen Duft der Verwesung. Daher spricht der Mann, der die sieben Lebensgeister Gottes hat, der todt war und lebet* (2).

V. 3. *μνημόνευε οὖν, πῶς εἴληφας καὶ ἤκουσας, καὶ τήρει, καὶ μετανόησον· ἐὰν οὖν μὴ γρηγορήσῃς, ἥξω ἐπὶ σὲ ὡς κλέπτης, καὶ οὐ μὴ γνῷς, ποίαν ὥραν ἥξω ἐπὶ σε.*

Memento igitur, quomodo acceperis et audieris; et serva, et resipisce; nisi igitur vigilaveris, superveniam tibi ut fur; neque scies, quanam hora tibi sim superventurus.

μνημόνευε. Vid. Cap. II. 5. — Πῶς εἴληφας est indicativus, qui saepe a Graecis pro subjunctivo et optativo usurpatur, et fere per omnia tempora, ubi particula ἄν, *quomodo*, adhibenda fuisset, prouti παρ' ἐμοῦ οὐδεὶς μισθοφόρος, ὅστις μὴ ἱκανός ἐστιν, ἴσα ποιεῖν ἐμοί (3). οὐδὲν οὕτω βραχὺ ὅπλον ἑκάτεροι εἶχον, ᾧ οὐκ ἐξικνοῦντο ἀλλήλων (4). Demosthenes: οὐδείς ἐστιν, ὅντινα οὐ πεφυκάνικεν (5).

λαμβάνειν est *accipere*; saepe subintelligitur, uti et h. l. τὴν διδαχὴν, doctrinam, v. c. 1 Cor.

(1) Vid. *Eichhornius* ad h. l. (2) l. l. p. 31.
(3) *Xenoph.* l. VI. (4) Idem L. VII. (5) Olynth. II.

1 Cor. XI. 13. ἐγὼ γὰρ παρέλαβον ἀπὸ τοῦ κυρίου. Phil. IV. 9. εἴληφας καὶ ἤκουσας. sibi invicem sunt similia, et idem notant quod ἀκούων εἴληφας.

καὶ τήρει καὶ μετανόησον κ. τ. λ. Vide supra.

ἥξω ἐπὶ σε ὡς κλέπτης. Verbum ἥκειν vel ἔρχεσθαι, constructum cum ἐπὶ, latinum *supervenire* notat, atque adhibetur de eo, qui certo quodam, eoque haud grato, proposito aliquem adeat. Eodem sensu legitur Luc. XXI. 35. ὡς παγὶς γὰρ ἐπελεύσεται ἐπὶ πάντας. Indicatur in utroque loco notabile judicium, quo aliquando dominus impios prosequetur. 2 Pet. III. 10. ἥξει δὲ ἡ ἡμέρα κυρίου ὡς κλέπτης, ἐν ᾗ οἱ οὐρανοὶ ῥοιζηδὸν παρελεύσονται. Conf. Matt. XXIV. 43, 44. XXV. 14. Luc. XII. 39, 40. 1 Thess. V. 4. 1 Pet. IV. 15. Apoc. XVI. 15. — Locus noster non positive est accipiendus, ut innueret, Servatorem venturum tempore definito, quo manifestum fieret, Sardianos prorsus a vera via abiisse; sed notare mihi videtur locus: *nisi resipiscas, ecce! ego veniam;* ut nos belgice: *zoo gij u niet bekeert, weet, ik zal komen.*

ὡς κλέπτης i. e. *clam, nullo conscio, omnibus inopinato; subitus et improvisus meus reditus non gaudio tibi erit, sed percellet te, sicuti subita* παρούσια κλέπτου (1).

καὶ οὐ μὴ γνῷς κ. τ. λ. Duo negativa negationem duplicant, et subjunctivum nonnunquam post se habent, ut sensus sit: *nullo modo fieri potest, ut sciatis vel cognoscatis, quonam tempore venturus sim.* — Ὥρα saepe notat judicii tempus, quod olim exercitum veniet Jesus. Vidd. l. l. supra cit. Hoc loco autem singulare quoddam spectare videtur, nimirum poenam terrestrem, qualem comminatus fuerat Ephesiis, Cap. II. vs. 5. Haec autem verbi significatio Hebraica est; Chaldaei nimirum et Syri vocabulo שעה *punctum quoddam temporis* notasse reperiuntur, minime vero quartam vel vicesimam diei partem. Vid. Daniel III. 6. IV. 33. V. 5. Ad eorum exemplum N. T. scriptores vocabulo ὥρα eandem tribuerunt vim. Conf. Matt. IX. 22. XV. 28. XVII. 18. Joh. IV. 21. ἔρχεται ὥρα. XII. 23. XVI. 2. 1 Joh. II. 18. Apoc. III. 10. (2). — *Jesus droht, wie ein Dieb zu kommen, denen, die da schlafen, auszutilgen ihre Nahmen aus dem Buch, wo nur Lebende stehen; sie dort zu vergessen, wie sie ihn hier vergassen und einschliefen* (3).

Vs. 4. Ἀλλ' ἔχεις ὀλίγα ὀνόματα ἐν Σάρδεσιν, ἃ οὐκ ἐμόλυναν τὰ ἱμάτια αὐτῶν· καὶ περιπατήσουσι μετ' ἐμοῦ ἐν λευκοῖς, ὅτι ἄξιοι εἰσίν.

Sed habes pauca nomina Sardibus, quae non inquinaverunt vestes suas; et deambulabunt mecum in albis, quia digni sunt.

Pro ἀλλ' nonnulli Codd. exhibent conjunctionem καὶ; sed ex aliorum auctoritate rejicien-

(1) Cf. *Heinrichs* l. l. p. 164.

(2) Vid. *Leusdenius* l. l. p. 45, 46.

(3) *Herderus* l. l. p. c.

cienda videtur. Pro ἃ οὐκ ἐμ. alii οἵ, quod librario cuidam p. d. est tribuendum, qui notionem vocabuli ἃ exprimere vellet.

ἀλλ' ἔχεις ὀλίγα ὀνόματα κ. τ. λ. 'Ονόματα symbolice est pro ipsis hominibus, quod non solum solito in N. T. verbi usu probatur, verum etiam lectione eorum Codicum, qui pro ἃ legunt οἵ.

Tali vero verbi notione gaudebant Graeci, gaudebant item Latini; imprimis vero Apostoli. Act. I. 15., ἦν τε ὄχλος ὀνομάτων. IV. 10. ὅτι ἐν τῷ ὀνόματι 'Ιησοῦ. vs. 12. οὔτε γὰρ ὄνομα ἐστὶν ἕτερον. vs. 17. μηκέτι λαλεῖν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τούτῳ μηδενὶ ἀνθρώπων. V. 28. μὴ διδάσκειν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τούτῳ. X. 43. ἄφεσιν ἁμαρτιῶν λαβεῖν διὰ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. Apoc. XI. 13. ὀνόματα ἀνθρώπων.

Latini non solum pro hominibus sed etiam pro populo: *ita per se ipsum nomen Caeninum in agrum Romanum impetum facit* (1). *Relictum filiae nomen* (2). *Sylvius Albanum nomen* (3). — *Vitringa Dodwelli* sententiam exhibet, opinantis, vocem ὀνόματα in Actis et Sacris speciali quodam sensu usurpari de iis qui Christo nomen dederant, et in Ecclesiam erant relati, quali notione, ut pergit, in Ignatianis saepius occurrit. — Tota haec nominis imago desumta est a moribus antiquis, quibus receptum erat apud Persas, ut annales suos haberent, in quibus annotarentur et memoriae proderentur, qui egregie de republica meriti essent; quemadmodum etiam Romani Imperatores *libros suos rationum* habebant. Ad eum autem morem respicientes antiqui, puerili phantasia ducti, fingebant Deum in magno libro hominum nomina conscripta habere, qui vel *omnia continere* dicitur Ps. CXXXIX. 16., vel tantummodo *ad hanc vitam pertinet*, Exod. XXXII. 32, 33. Conf. vs. 10. Num. XI. 15.; vel *specialis* erat, quoad *liber vitae* vocatur in S. Codice. Dan. XII. 1. Ps. XIX. 29. Phil. IV. 3 et alibi. — Hoc autem sibi idcirco proponebant, ut Deus de omnibus judicium ferre posset, si quando illa ὥρα venisset. Fingebant porro, alicui e sanctis eo tempore hunc librum esse evolvendum, nominaque praelegenda, (Conf. Apoc. V. 1—9. ubi Jesus ipse innuitur) quae Servator, summus tanquam judex adstans, vel felicia praedicaturus, vel ad tristia dimissurus est loca. Cf. Luc. X. 20. ὀνόματα ὑμῶν ἐγράφη ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Apoc. XVII. 8. τὰ ὀνόματα ἐπὶ τὸ βιβλίον τῆς ζωῆς.

ἃ οὐκ ἐμόλυναν τὰ ἱμάτια αὐτῶν. Μολύνω idem quod μιαίνω, Hebraico טבל, *tinxit*, respondet apud LXX Intt. Genes. XXXVII. 31. ubi de tunica Josephi, quam fratres in sanguine hirci tingebant, usurpatur. Inde *contamino*, *polluo*, *inquino*. Cf. Zach. III. 3, 4. de Josua, cujus vestes erant inquinatae. *Theocritus* (4) καὶ τὸν ἄναβον ἐν ἄνθεσι παῖδα μολύνει.

Nos-

(1) Liv. I. 10. (2) *Hor.* Od. III. 27. 25.
(3) *Virg.* Aen. VI. 763. Cf. *Vechnerus* in Hellenolexia II. 8. p. 838. *Vitringa* l. l. p. 121.
(4) Idyll. V. 87.

Nostro loco metaphorice accipiendum de hominibus, qui se vitiorum sordibus non polluebant, nec pravorum Sardianorum socii erant. Cf. Apoc. XV. 4. οὗτοι εἰσὶν, οἳ μετὰ γυναικῶν οὐκ ἐμολύνθησαν. Imago forte desumta est a Sardianis ipsis, qui, operam cum darent purpurae tincturae, vestimenta sua variis coloribus tingere solebant; ita nonnulli erant, qui, cum ceteri omnibus libidinibus sese darent, nullam cum hisce communionem exercerent, quique animos puros servarent, nulla labie contaminatos; similes illis, qui unice pulcri amore ducti, candidis ac nitidis vestimentis procedunt.

καὶ περιπατήσουσι κ. τ. λ. Περιπατεῖν proprie est *ambulare*. Matt. IV. 18. περιπατῶν δὲ παρὰ τὴν θαλάσσαν. Joh. VI. 19. περιπατοῦντα ἐπὶ τῆς θαλάσσης. Qui autem cum aliquo ambulat, ejus intima fruitur amicitia et consuetudine; uti h. l. καὶ περιπατήσουσι μετ' ἐμοῦ. — Ἐν λευκοῖς, in candidis, albis vestimentis, qualibus orientales, qui ad honores evehebantur, vestiri solebant Gen. XLI. 42. Josephus, Esht. VIII. 15. Mordechaius; ex quo loco praeterea patet, iis, qui candidis ejusmodi vestibus erant ornati, ut cum rege procederent, licitum fuisse. *Grotius* (1) explicat *coruscantes*, uti docet ad Matt. XVII. 2. τὰ δὲ ἱμάτια αὐτοῦ ἐγένετο λευκὰ ὡς τὸ φῶς, Apoc. IV. 4.: ἐν ἱματίοις λευκοῖς. ita et VI. 11. στολὴ λευκή. Observandum est auctorem semper fere emblema, semel inceptum, continuare.

ὅτι ἄξιοι εἰσὶν. Ἄξιος congruentiam quandam indicat actus inter et honorem actibus tributum, etiamsi honor superet actus. Matt. III. 4. κάρπον ἄξιον τῆς μετανοίας. Luc. VII. 4. ὅτι ἄξιος ἐστιν, ᾧ παρέξει τοῦτο. Eph. IV. 1. ἀξίως περιπατῆσαι τῆς κλησέως (2).

Vs. 5. Ὁ νικῶν, οὗτος περιβαλεῖται ἐν ἱματίοις λευκοῖς, καὶ οὐ μὴ ἐξαλείψω τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐκ τῆς βίβλου τῆς ζωῆς, καὶ ὁμολογήσω τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐνώπιον τοῦ πατρός μου, καὶ ἐνώπιον τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ.

Qui vicerit, hic circumdabitur vestimentis albis, neque ejus nomen expungam e libro vitae, et agnoscam ejus nomen coram patre meo, et coram angelis ejus.

Accommodata iterum est haec promissio ad ea, quae de Sardianis dixerat Jesus; quicunque eorum hac in terra nitidis vestibus usi fuissent, denuo in coelo iis exornandi sunt tanquam sacerdotes, ad quorum munera Jesus sanguine suo nos evehit.

ἐξαλείφω est proprie *unguentum abstergo, deungo;* inde *deleo, expungo.* De antiquo illo more, secundum quem libris mortales inscriberentur, vide supra; ignominiosi si essent, ἄτιμοι, eradebantur nomina. Verba, quae h. l. occurrunt, καὶ οὐ μὴ ἐξαλείψω, quodammodo accipi possunt, tanquam speciem figurae, quae dicitur λιτότης, habentia, ut legendum esset: καὶ ἐγγράψω ἐν τῇ βίβλῳ τ. ζ.

ὁμολογήσω, pro quo *Griesbachius* ex alia lectione adscriptum habet ἐξομολογήσομαι, notat *agnoscam.* Cum judicii supremi dies aderit, victoris nomen palam profitebitur coram Deo et Angelis Matt. X. 32. Luc. VII. 8. — Est verbum Johanni Apostolo non insolitum: Euang. I. 20. IX. 22. XII. 42.

Nur

(1) l. l. p. 371.   (2) *Grotius* ad h. l.

Nur die Wachenden, nur die Geschmückten sollen zu seinem Mahl eingehen: denn der Bräutigam kommt, wie ein Dieb in der Nacht, und weiss niemand, welche Stande er kommen werde? Der ganze Brief ist in Worten Christi, die er schon auf Erden aussprach (1).

Vs. 6. Ὁ ἔχων οὖς, ἀκουσάτω, τὶ τὸ πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις.

Vid. Cap. II. 7, 29.

§ 6.

EPISTOLA AD PHILADELPHENOS.

Urbis ejusque ecclesiae Historia.

Philadelphiae nomine plures antiquitus cognitae erant urbes, quarum alia habebatur in Arabia, quae olim et in S. C. *Rabba Amonitarum* vocatur, et nomen ab ejus conditore Ptolemaeo Philadelpho habebat; alia in Cilicia, alia in Isauria, alia denique in Aegypto.

Nostram vero, non procul a Sardibus remotam, prope montem Tmolum, qui ei imminebat, condidit Attalus II. Philadelphus, Pergami rex, Eumenis frater, anno fere 280 A. C. N. Apud *Strabonem* (2) dicitur σεισμῶν πλήρης, οὐ γὰρ διαλείπουσιν οἱ τοῖχοι διϊστάμενοι, καὶ ἄλλοτ' ἄλλο μέρος τῆς πόλεος κακοπαθοῦν. Propter frequentes hosce terrae motus pauci eam incolunt, qui plurimi ruri degere solent, ibique optimos habent agros.

Prouti haec urbs sese commendabat *tum* nomine Φιλαδέλφεια, *tum* externa conditione, quum ad Tmoli pedem sita pulcherrimos ostenderet campos, quos et hodiernus viator maxima cum voluptate admiratur, ita interno etiam habitu plura habebat, quibus Domino placeret.

Smyrnenses rite doctrinam, virtutisque Christianae praecepta coluerant, quam ob rem Christus eos laudabat, et aliis tanquam exemplum proponebat; simili modo Philadelpheni, qui Christo nomen dederant, sese fideles ac doctrinae tenaces ostenderant, quapropter Dominus iis promittit, se horâ tentationis, quae aliquando ventura esset, illos fore servaturum. — Pauca quae hujus urbis exstant historica monumenta in eo conveniunt, *Philadelphiam* antiquo aevo celebrem fuisse urbem, quae et situs, et structurae, et morum incolarum elegantia sese commendabat. — *Eusebius* (3) mentionem facit cujusdam mulieris prophetissae, nomine *Ammiae*, quam *Philadelphiae* civibus adscribit. Idem Pater eccles. (4) eleganter martyris mortem *Polycarpi* narrans, magnum duodecim numerum Philadelphenorum ad Smyrnam martyrio esse coronatum affirmat.

Brevi ecclesia ibi condita, ad illum amplitudinis et famae gradum pervenit, ut mox omnes

(1) *Herderus* l. l. p. 31. Cf. *Langius*, p. 132. ad vs. 2.

(2) Geogr. XIV. p. 432.

(3) Lib. V. c. 17.

(4) Lib. IV. c. 15.

nes Asiae ecclesias superemineret, et episcopalis auctoritas ei tribueretur, quam tam illabatam servavit, ut diu, postquam ceterae radicitus fere essent deletae, ἀκμῇ sua gauderet. Hodieque adhucdum haec nobilissima exstat urbs, *Alah Shahr*, i. e. *pulcra urbs* a Turcis dicta, contra quos insignia ejus cives dederunt documenta virtutis et fortitudinis, cum hi totam Asiam minorem domare conarentur. Templorum rudera ac magnificorum aedificiorum quae etiamnum ibi inveniuntur, priscam ejus elegantiam et cultum testantur (1). Christiani habent templa, quibus cultum exerceant, eorumque numerus circiter mille attingit (2). Quisnam hujus ecclesiae conditor ac primus episcopus fuerit, non constat: verisimile vero est, Philadelphenos circa tempestatem, qua Paulus Asiam peragraret, fidem ac nomen Christo dedisse.

Periodistarum sententia.

Periodistae, uti et de ceteris epistolis, in definiendis ecclesiae universae aetatibus, inter se dissentiunt, singulis fere aliam aliamque sententiam foventibus, ita et quod ad hanc attinet ecclesiam. Sufficiat *Vitringae* mentem exponere, qui in illa faciem contemplatur ecclesiae quae sub saec. XVI. initio reformari coepit, quo tempore (ex ejus scil. sententia) magna τῶν ἀδέλφων φίλια cernebatur inter Protestantes, quum Romano-Catholicorum superstitionem rejicerent. Sed, uti vidimus, *Philadelphia* suum jam nomen gessit, quo tempore doctrina Euangelii per Asiam minorem spargeretur; neque reformatio tanta caritate et fraterno consensu inter reformatores, neque ipsos inter reformatos constituta est, ut diserto illo nomine haec aetas digna sit, quo adumbraretur: tristissimae enim mox ortae sunt lites, non sine ira agitatae, diu continuatae, neque hodie sopitae.

Epistolae expositio.

Vs. 7. *Καὶ τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐν Φιλαδελφείᾳ ἐκκλησίας γράψον· τάδε λέγει ὁ ἅγιος, ὁ ἀληθινὸς, ὁ ἔχων τὴν κλεῖν τοῦ Δαβὶδ· ὁ ἀνοίγων καὶ οὐδεὶς κλείει, καὶ κλείει καὶ οὐδεὶς ἀνοίγει.*

Et angelo ecclesiae quae Philadelphiae est, scribe: Haec dicit sanctus, verax, qui habet clavem Davidis; qui aperit et nemo claudit, et claudit et nemo aperit.

Pro Δαβὶδ nonnulli, in quibus *Michaëlis* (3), legere malunt ᾅδου, quod e Cap. I. vs. 18. in hunc locum transferendum putant. Alii, in quibus *Trillerus* (4), conjecerunt τωφὲθ, vel τοφὲθ, quod *orcum* notat, atque ob soni similitudinem cum Δαβὶδ commutatum sit a librario. Opportune vero *Matthaeius* observat, hanc inauditam et novam dicendi formulam *κλεῖς τοῦ Δαβὶδ* scribas turbasse, ut idcirco usitatius e lo-

(1) *Smith*, Notit. Eccl. As. p. 32.

(2) Berigten van het Nederl. Gen. 1816, No. 7. p. 98.

(3) Nieuwe Overzetting van het N. T. ad h. l.

(4) *Heinrichs*, edit. Koppian. ad h. l.

locis similibus arriperent; praeterea *κλεῖς τοῦ ᾅδου* ante seculum V non habebatur, itaque non satis firmo nititur fundamento.

καὶ τῷ ἀγγέλῳ κ. τ. λ. Vid. Cap. II. vs. 1.

τάδε λέγει ὁ ἅγιος, κ. τ. λ. Jesus h. l. dicitur *ὁ ἅγιος*, quales legati divini, vel ii, qui Deo erant consecrati, nuncupantur, v. c. Apostoli, Eph. III. 5. 8. Ipsum Christum Act. III. 14. *τὸν ἅγιον* dicit Petrus. Marc. I. 24. *ὁ ἅγιος τοῦ θεοῦ*. Luc. IV. 34. idem ac Joh. VI. 69. *ἅγιος τοῦ θεοῦ τοῦ ζῶντος*. Additur *ὁ ἀληθινὸς*, simili modo quo Johannes C. I. 5. dixerat *ὁ μάρτυς ὁ πιστος*. Hae vero notiones nobis Jesum ostendunt summis virtutibus insignem: *ἅγιος* enim est ille, qui nullo vitio est contaminatus, nullum crimen perpetravit, et recti justique est amantissimus; *ἀληθινὸς* qui omni fide est dignus, neque fallere potest. Varium autem sensum tribuunt Interpretes huic verbo; sunt qui *justum*, *aequum* notari putent; alii *veracem*, quod nobis aptissimum videtur, cum ita incolumis servetur hujus verbi usus in Apocalypsi, et rite *ὁ δικαιος justus* distinguatur a *τῷ ἀληθινῷ veraci*, qui minas et promissa certissime exsequatur. Conf. XV. 3. XVI. 7. Hoc autem nomine sese ipse jam antea descripserat Jesus, dum in vivis adhucdum erat. Joh. XIV. 6. *ἐγώ εἰμὶ ἡ ὁδὸς, καὶ ἡ ἀλήθεια, καὶ ἡ ζωὴ*, qui locus, ne quis miretur hic esse allatum, per duplicem *ἐκ δια δυοῖν* reddi potest *vera ad vitam via*. Conf. Joh. I. 9. *φῶς ἀληθινὸν* et vs. 14. *πλήρης ἀληθείας*, 1 Joh. V. 20. Apoc. III. 14. Utraque notio Deo est tribuenda, quocum Jesus eadem gaudet perfectione, ita ut talis absolute cognitus esse debeat, qualis hic ipse sese prodit. — De Jehova dicitur 1 Sam. II. 2. קדוש et Jes. LVII. 15. וקדוש שמו *cujus nomen est Sanctus*. — Haec igitur Jesu perfectam indolem moralem nobis proponunt; potestatem vero ob oculos ponunt, quae mox sequuntur.

ὁ ἔχων τὴν κλεῖν κ. τ. λ. Haec dictio desumta esse videtur e Jesaia XXII. 12. ubi tota legitur. Ab Alexandrinis ita exhibita: *καὶ δώσω αὐτῷ τὴν κλεῖδα οἴκου Δαυὶδ ἐπὶ τῷ ὤμῳ αὐτοῦ· καὶ ἀνοίξει καὶ οὐκ ἔσται ὁ ἀποκλείων, καὶ κλείσει, καὶ οὐκ ἔσται ὁ ἀνοίγων.* — Eliacimus, regis Hiskiae filius et Aulicus, 2 Reg. XVIII. 18. clavem domus Davidis habuisse fertur, i. e. palatii ejus, in quo Hiskias habitabat. Hic igitur potestatem habebat illius aperiendi claudendique; quae metaph. h. l. *ἡ κλεὶς* dicitur, ita ut Jesus, qui eadem imagine hic proponitur, alios admittere, arcere alios posset, cui scilicet competit imperium beandi quoscumque velit. Nemo autem praeter Jesum talem habebit potestatem, quia nullus erit, qui aperiat, cum Jesus clauserit, nullusque qui claudat cum ille aperuerit. — Ejusmodi autem quis apud Constantinopolitanos appellatur *κουροπαλάτης*, apud Francos *Majordomus* (1). *Storrius* (2) putat non clavem *palatii*, sed ipsius *Davidis*, esse intelligendam, ut eo melius regia potestas, qualem Davides, non qualem *aulicus minister*, habuerit, agnosceretur; sed nimis ingenio indulsisse vir celeberrimus mihi videtur. — Hac igi-

(1) Vid. *Wetstein* ad h. l. (2) In Comment. Theol Vol. IV. p. 450.

igitur formulâ, e V. C. desumtâ, ubi nulla mentio fit τοῦ ᾅδου et θανάτου, lectio, quam retinuimus, probatur.

κλεῖν, pro quo alii κλεῖδα, insolita videtur declinatio; atque haec lectio a *Wetstenio*, *Millio*, aliis haud probatur. Locutio vero, quae h. l. usurpatur, plane est ex Hebraeorum more, qui prolongatas dicendi formulas amant, ὁ ἀνοίγων καὶ οὐδεὶς κλείει, pro quo Graecorum Classici scripsissent: οὗ ἀνοίγοντος οὐδεὶς κλείει.

Vs. 8. Οἶδά σου τὰ ἔργα· ἰδοὺ δέδωκα ἐνώπιον σου θύραν ἀνεῳγμένην, ἣν οὐδεὶς δύναται κλεῖσαι αὐτήν, ὅτι μικρὰν ἔχεις δύναμιν, καὶ ἐτήρησάς μου τὸν λόγον, καὶ οὐκ ἠρνήσω τὸ ὄνομά μου.

Novi tua opera; ecce dedi coram te januam apertam, quam nemo claudere potest; licet parvam habeas potestatem, tamen servasti meum verbum, et non abnegasti meum nomen.

οἶδά σου τὰ ἔργα κ. τ. λ. Cap. II. 2. 10.

Pro ἣν, quod Cod. Alex. aliique probarunt, habent nonnulli καὶ, ubi Codd. alii Hebraïsmum sustulerunt ex specie superflui (1).

ἐνώπιον σοῦ est simpliciter pro σοὶ, more Hebraeorum. Conf. quae diximus ad C. II. 14. Luc. XXV. 11. ἐνώπιον αὐτῶν. Act. VI. 5. ἐνώπιον παντὸς τοῦ πλήθους.

θύραν ἀνεῳγμένην. Eadem, qua incepit, pergit allegoria; antea de *clavi*, qua homo utitur ad januam aperiendam, mox de ipsa *janua aperta* loquitur auctor. Plurimi, inter quos *Eichhornius* (2) et *Vitringa*, hanc formulam accipiunt tamquam emblema *opportunitatis* vel *occasionis* qua Euangelium offertur, haud malo cum successu tradendum; uti illam usurpat Paulus 1 Cor. XVI. 9. θύρα γάρ μοι ἀνέῳγε μεγάλη καὶ ἐνεργής. Conf. 2 Cor. II. 12. Act. XIV. 21. alibi; cui sententiae calculum adjicere non dubito. Cl. *Klinkenbergius* (3) putat ad universum *Philadelphiae* coetum hic respici, quod cum nostra sententia recte conjungi potest, ut nullum civium fiat discrimen. Simpliciter vero dicere potuisset: ἀνέῳγά σοι θύραν πρὸς ἐμέ· sed, prouti locus sese habet, major conciliatur vis particulae ἐνώπιον, ut ita sit: *aperui januam in vestro conspectu, ut si modo cupiatis, intrare possitis.*

ἣν οὐδεὶς κ. τ. λ. Videntur, uti in aliis coetibus, ita Philadelphiae quoque aliqui fuisse malevoli, qui Christianos ut ab Euangelii doctrina deficerent sollicitarent; imprimis Judaei, qui vs. 9. memorantur, atque maximopere in id incumbebant, ut Christiana religio everteretur. Quid vero valerent, cum Jesus habeat clavem, nullusque praeter eum aperire aut claudere possit januam? Hoc loco ἣν — αὐτὴν similis occurrit Hebraïsmus, qui supra Cap. II. 7. ὁ νικῶν, — αὐτῷ.

ὅτι μικρὰν ἔχεις. Plerumque ὅτι significat *quia*; sed alia prorsus ratione haec particula hic apud Johannem occurrit. In Euangelio saepe eam usurpat, cum alicujus verba in narratione adducit, v. c. IV. 17. καλῶς εἶπας ὅτι ἄνδρα οὐκ ἔχω. IV. 42. 51. 52. 53. VI. 14. alibi. Hoc vulgare est: nostro autem loco ad usum Hebraeorum כִּי majorem vim habere videtur, notans *etiamsi*, *licet*, *quamvis*, uti Gen. VIII. 21. Exod. XIII. 17. alibi (4). Eadem significatione exhi-

(1) Vid. *Millius* Prolegom. § 111. p. 111.
(2) l. l. p. 133.
(3) L. l. p. 149.
(4) Conf. *Simonis* Lexicon Hebr. ed. alt. p. 454.

exhibetur ab auctore in Euangelio VIII. 45.: *ὅτι τὴν ἀλήθειαν λέγω*, *quamquam verum loquor*. Joh. III. 19. (1). Alii tanquam causam et rationem haec verba accipiunt (2). Verum nova periodus h. l. incipere mihi videtur, ita ut sensus huc redeat: *Licet parvam habeas potestatem*, *tamen* (*καὶ* eodem sensu accipiendum quo Cap. II. 21.) *meum verbum non abnegasti.* — *Ἐτήρησας τὸν λόγον μοῦ.* Vid. Cap. II. 26. Respicitur h. l. ad ipsam conditionem, in qua ecclesia Philadelphena tunc temporis versabatur; atque haec dicuntur *vel* propter parvum, qui adhucdum habebatur, numerum eorum, qui fidem amplexi fuerant; *vel* pauperiëi et inferioris status causa, in quo versabantur, atque prohibebantur, quominus magnam in alios vim haberent; *vel* quod non tam accurate edocti erant, ut omnibus, quae doctrina praebet, armis sese defendere possent. — Postrema vero sententia fundamento, ni fallor, haud firmo nititur. Conferri tamen merentur quae dicit Paulus 1 Cor. I. 26. *βλέπετε γὰρ τὴν κλῆσιν ὑμῶν, ἀδελφοὶ, ὅτι οὐ πόλλοι σοφοὶ κατὰ σάρκα, οὐ πόλλοι δυνατοὶ, οὐ πόλλοι εὐγενεῖς.*

καὶ οὐκ ἠρνήσω. Conf. quae diximus Cap. II. 13. Hujus autem agendi rationis, fideliterque adhaerendi doctrinae magnifica ac splendida dederant documenta illi duodecim, de quibus supra diximus, qui martyrii coronas consecuti sunt. Ceterum duabus illis dictionibus: *ἐτήρησας* et *ἠρνήσω οὐ*, idem exprimitur; id vero factum, quo magis laudaretur et praedicaretur Philadelphenorum constantia; vel simpliciter fervori tribuendum est, quo auctor ductus esse videtur, ut non magnopere elegantis ordinis regulas curaret.

Vs. 9. *Ἰδοὺ, δίδωμι ἐκ τῆς συναγώγης τοῦ Σατανᾶ τῶν λεγόντων ἑαυτοὺς Ἰουδαίους εἶναι, καὶ οὐκ εἰσὶν, ἀλλα ψεύδονται· ἰδοὺ, ποιήσω αὐτοὺς, ἵνα ἥξωσι, καὶ προσκυνήσωσιν ἐνώπιον τῶν ποδῶν σοῦ, καὶ γνῶσιν ὅτι ἐγὼ ἠγαπήσα σε.*

Ecce dabo e Synagoga Satanae (nonnullos) eorum, qui dicunt se esse Judaeos, et non sunt, sed mentiuntur; ecce faciam eos, ut veniant et adorent coram pedibus tuis et sciant me te amasse.

Pro *ἐκ τῆς συναγώγης*, Cod. Arm. habet *σοὶ τὴν συναγώγην*. Vulg. MS. addit *σοὶ*. Vid. *Griesbachius*. Ad sequens *ἰδοὺ* addit idem Cod. Arm. *καὶ*. Nonnulli pro *ἥξωσι*, *προσκυνήσωσιν* et *γνῶσιν* exhibent *ἥξουσι*, *προσκυνήσουσιν* et *γνώσονται*, quod ob praecedens *ἵνα* non probandum.

Praesens *δίδωμι* scriptum pro futuro, et vim habet *τοῦ ποιήσω*, in quo Hebraeos imitatur auctor, qui ita suum נתן usurpant. Conf. Deut. VI. 22. ubi Jehova signa et prodigia in Aegypto dedisse dicitur magna et multa ויתן יהוה אותת ומפתים גדלים ורעים. — De hac autem phrasi *ἐκ τῆς συναγώγης κ. τ. λ.* vid. dicta ad Cap. II. vs. 9. Subintelligendum vocibus *τῶν λέγοντων* verbum *τινάς*.

ποιή-

(1) Vid. *Schleusneri* nov. ed. hac voce. Cf. *Glassius*, Philol. sacrae p. 529. seqq.

(2) Conf. *Eichhornius* et *Klinkenbergius* ad h. l.

ποιήσω αὐτοὺς κ. τ. λ. Ποιήσω repetitio esse videtur praecedentis δίδωμι. Notatur vero hoc versu, nonnullos e Judaeis fore venturos, qui avitam religionem cum Christiana doctrina conjungerent, et in Philadelphenorum conspectu (ἐνώπιον τῶν ποδῶν σοῦ) προσκυνήσωσιν, scil. Χριστῷ, (dativum enim poscit. Conf. Joh. IV. 23. προσκ. τῷ πατρί) i. e. adorarent et venerarentur Christum, doctrinam ejus magna cum veneratione multove studio amplectentes. — Veteres vero Graeci hoc verbum cum accusativo conjungere solebant, uti patet ex *Herodoto* (1) προσπίπτων προσκυνέει τὸν ἕτερον, *prostratus adorat alterum.* Sed cum Hebraei verbo השתחות, quod Graecorum προσκυνεῖν respondet, particulam ל, indicem dativi addere soleant, scriptores N. T. ideo verbo προσκυνεῖν eundem tribuerunt sensum, cum praeterea LXX Interpretes iis praeirent. Conf. Matth. XIV. 33. XV. 15. Apoc. XIX. 20. Sed nonnunquam idem verbum προσκυνεῖν in N. T. construitur cum particula ἐνώπιον vel ἔμπροσθεν. Luc. IV. 7. Apoc. XV. 4. XXII. 8. ubi pro ἐνώπιον est ἔμπροσθεν. Hebraei enim verbo השתחות addunt particulam לפני id est ἐνώπιον. Gen. XXIII. 12. וישתחו אברהם לפני עם־הארץ. *Tum Abrahamus salutavit corpore inclinato*, veneratus est, *incolas regionis*, Chevitas (2).

Hoc autem verbo προσκυνεῖν olim *accessio ad sacra* notabatur: h. l. actio indicatur alicujus, qui se minorem sentiat illo, ad cujus pedes sese prosternit; desumta est dictio e Jes. LX. 14. ubi de Judaeis adhibetur *qui humi prostrati adoraturi sunt* (3). Idem fere est quod προσπίπτειν, cujus usus occurrit Act. XVI. 29. ubi ὁ δεσμοφύλαξ vs. 27. προσέπεσε τῷ Παύλῳ καὶ καὶ τῷ Σίλᾳ. — Hoc autem facerent Judaei, sed simul agnoscerent, (γνῶσιν vid. Cap. II. 23.) Jesum Philadelphenos dilexisse. Joh. XXI. 15.: σὺ οἶδας ὅτι φιλῶ σε· cui respondet ἀγαπάω, h. e. singulari amore, prae aliis, qui me sectantur. — Ob historiae silentium indicare haud possumus, ubi et quando haec promissio expleta sit (4).

V. 10. Ὅτι ἐτήρησας τὸν λόγον τῆς ὑπομονῆς μοῦ, κἀγώ σε τηρήσω ἐκ τῆς ὥρας τοῦ πειρασμοῦ, τῆς μελλούσης ἔρχεσθαι ἐπὶ τῆς οἰκουμένης ὅλης, πειράσαι τοὺς κατοικοῦντας ἐπὶ τῆς γῆς.

Quia servasti verbum patientiae meae, ego etiam te servabo ex hora tentationis, quae veniet in totum orbem ad tentandos eos, qui terram incolunt.

Pro ὅτι Cod. Alex. habet καὶ· pro τηρήσω unum MS. exhibet ἐξήγαγον, nimirum alicui librario tribuendum, qui aliam forte sententiam de hac promissione fovebat; ad πειράσαι alibi additur πάντας.

Clas-

(1) Vid. Hist. Lib. I. 134. Plurima interim afferri possunt exempla, quibus cum dativo construitur: *Plutarch.* in Camillo pag. mea 145. προσκυνήσας τῷ Θεῷ. *Aelianus* V. H. I. 21. βασιλεῖ προσεκύνησαν.

(2) Cf. omnino *Leusden* l. l. p. 125.

(3) *Eichhornius* ad h. l. p. 135.

(4) Conf. *Klinkenb.* ad h. l. p. 152.

Classici scriptores, ni fallor, haud usi fuissent praepositione ἐκ, sed scripsissent, ἐν τῇ ὥρᾳ, quandoquidem τηρεῖν aliquam moram notat.

τῆς μελλούσης ἔρχεσθαι; ita saepe apud Classicos pro simplici ἢ ταχὺ ἐλεύσεται.

πειράσαι scil. ὥστε. Similis fere locutio occurrit 2 Petr. II. 9. ἐκ πειρασμοῦ ῥύεσθαι, ubi de Lotho vs. 7. agitur. ῥύεσθαι vero motum quemdam notat; idcirco adhibetur ἐκ. Elegans nostro loco est ἀντανάκλασις, qua idem verbum repetitur, mutata nonnihil significatione, quam *Beza* in versione neglexit, *Piscator* vero expressit (1). Ὅτι ἐτήρησας — ἐγὼ τηρήσω. Per μετονυμίαν h. l. adhibetur verbum πειρασμος, notans *calamitas*, quia omnino *afflictio* est *tentatio*. — Vox ipsa, hac significatione gaudens, respondet Hebraeorum מסה pro מנסה Deut. IV. 34. VII. 10. Ceterum cf. Luc. VIII. 13. ἐν καιρῷ πειρασμοῦ. XXII. 18. Act. XX. 19. 1 Cor. X. 13. Gal. IV. 14. alibi.

Hoc loco tautologia mihi observanda videtur, cujus usu imprimis Euangelii scriptores, maxime Marcus et Joannes, delectantur, in quorum scriptis, tanquam stili quidam χαράκτηρ, occurrit. Innuimus verba: τῆς μελλούσης ἔρχεσθαι ἐπὶ τῆς οἰκουμένης ὅλης, πειράσαι τοὺς κατοικοῦντας ἐπὶ τῆς γῆς. Cf. Joh. I. 8, 20. XIII. 34. Apoc. XII. 7, 9. Tales dictiones, quas *Quinctilianus* ipse laudat, elegantissima sunt documenta ingenii orientalis, quae *Pindarus* et *Klopstockius*, qui poëtae in lyrica poesi summum attigerunt culmen, magni faciunt (2).

λόγος τῆς ὑπομονῆς μου, est *praeceptum meae patientiae*, quod rite tenuerant Philadelpheni: doctrina enim Christi praecipue etiam τὴν ὑπομονὴν injungit, et quidem talem, qualem ipse praestitit. Ita enim explicat *Heinrichs* (3) illud μοῦ, licet *Donker Curtius* (4) non dubitet, cum *Piscatore* referre ad τὸν λόγον. — Proprius est Johanni usus verbi λόγος, unde variae apud eum occurrunt hujus vocis significationes. H. l. *praeceptum*, *mandatum* indicat; prouti Euang. VIII. 55. καὶ τὸν λόγον αὐτοῦ τηρήσω, X. 35. πρὸς οὓς ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἐγένετο.

Ita laudantur Philadelpheni, quod fideli et constanti animo versati fuissent inter malevolorum afflictiones, qui omnibus modis illud efficere nitebantur, ut Philadelpheni a doctrina Christiana deficerent.

In disquisitione de promissionum, quae exhibentur, vero atque unico sensu, nulla epistola tantas objicit difficultates, quam ea, in cujus expositione nunc versamur. Quot enim capita, tot sensus! Nam quicunque hanc epistolam interpretandi periculum fecerunt, aliam atque aliam fere de ejus promissione protulerunt sententiam (5). Gro-

(1) Cf. *Glassius* l. l. T. I. p. 1342 seqq. ubi plura hujus generis exempla ex Joh. Euang. afferuntur II. 23, 24. IV. 31, 32. Coll. 34. VI. 28, 29.

(2) Vid. Cl. *W. A. v. Hengel*, Verh. over d. invloed v. d. bijz. Karakt. in op. Loc. Teyler. T. XXVII. p. 22. (3) L. l. p. 168. (4) L. l. p. 122.

(5) Vid. imprimis Cl. *Klinkenberg*, qui earum plurimas recenset. l. l. p. 154 sqq.

Grotius, persuasum sibi habens, Apocalypsin ante Neronis tempora esse conscriptam, ὥραν τοῦ πειρασμοῦ accipit de persecutione, quam hicce Imperator, crudelis Christianorum inimicus, in eos instituit. — Alii (1) vero eam, vel ad quodvis instans calamitatis et persecutionis tempus indefinite, vel ad Trajani validam et universalem persecutionem esse referendam opinantur. *Eusebius* autem disertis verbis narrat (2), Plinium Secundum, animo commotum multitudine eorum, qui fidei causa obtruncabantur, a principe Trajano impetrasse, ut lenius illi tractarentur, cum nihil agerent, quo leges violarent, nisi quod ἅμα τῇ ἕῳ διεγειρομένοι τὸν Χριστὸν Θεοῦ δίκην canerent. Quibus Trajanus aures praebuit atque edixit: „ *Christianorum gentem non diutius esse disquirendam; sed* „ *eam tunc puniendam, cum sponte in manus caderet* (3)." Itaque universalis illa Trajani persecutio minime intelligenda videtur, uti *Marckius* putat. *Vitringa* l. l. in genere omnes intelligit persecutiones, quae inde a Domitiano, usque ad pacem, ecclesiae a Constantino M. procuratam, fuerunt in Christianos motae. Sed de certa quadam calamitate sermonem esse ex epistola manifestum fit. Aliis Aureliani persecutio in mentem venit, sed, quominus hic Imperator eam institueret, mors eum impedivit (4). Infelix nobis videtur conjectura, quam alii (5) protulerunt, ad tempora Muhamedis respicientes, quibus tota fere Asia ejus imperio erat subjecta, quibusque Philadelphia per multa secula magna virtute Turcis sese opposuit, ac una in paucis seculo demum XIV capta est; sed non nisi conditionibus lenissimis, quales cum ceteris Turcae non inierant; ita quidem ut templa haud everterentur, et incolis libertas concederetur religionem exercendi. At vero, licet haec ita sese habuerint, haec expugnatio magnum incolarum Philadelphiae eripuerat numerum, nec non praecipua urbis pars, durante obsidione, erat deleta, ut vix servati in ea tentatione dici possint Philadelpheni. Praeterea non procul ab urbe viatoribus sese murus offert, cujus magnitudo ad 1800 pedes effertur, quique exstructus est ex ossibus eorum, qui urbem Christianae religionis causa tam acriter defenderant (6). Alii (7) denique ob oculos habuerunt vehementes illos terrae motus, morbos epidemicos similesque calamitates, quibus paulo post hae regiones vexatae sunt.

Si autem juveni, literarum campum vix ingresso, liceat, sententiam a summorum illorum Interpretum mente diversam, proferre, equidem putem per τὴν οἰκουμένην ὅλην totum terrarum orbem intelligi, non vero Romanum imperium, qua tunc temporis patebat; quod plurimi volunt. Usus enim horum verborum, in libro Apocalypseos, talem interpretationem non admittit. Cf. XII. 9. ὁ Σατανᾶς ὁ πλανῶν τὴν οἰκουμένην ὅλην. et XVI. 14. ἃ ἐκπο-

(1) In quibus *Marckius*, l. l. p. 137. (2) l. l. III. 33.

(3) Cf. omnino *Plinius*, Ep. LX. Ep. 97, 98. (4) Vid. *Eusebius*, VII. 30.

(5) Inter quos recenseri potest Vener. *de Haas*, l. l. p. 217.

(6) Quod nobis refert Vener. *Wildschut*, l. l. p. 237.

(7) In quibus nostrates: Cl. *Klinkenberg*, Vener. *v. d. Broek*, p. 239. et *Wildschut*, p. 285.

πορεύεται ἐπὶ τοὺς βασιλεῖς τῆς οἰκουμένης ὅλης. Ita etiam οἱ κατοικοῦντες ἐπὶ τῆς γῆς mihi sunt incolae terrae universae, prouti VI. 10. ἀπὸ τῶν κατοικούντων ἐπὶ τῆς γῆς, quos judicabit Christus. Cf. VIII. 13. οὐαὶ οὐαὶ οὐαὶ τοῖς κατοικοῦσιν ἐπὶ τῆς γῆς. XI. 10. XIII. 8, 12 τοὺς κατοικοῦντας ἐν αὐτῇ, 14. XIV. 6. XVII. 2. οἱ κατοικοῦντες τὴν γῆν, coll. vs. 8. Neque etiam calculum adjiciendum puto *Eichhornii* aliorumque sententiae, qui putant κατοικοῦντας ἐ. τ. γ. in omnibus hisce locis J. Christi esse adversarios; videantur modo XII. 12. et XIV. 6. Contra, Jesu Christi adversarii sunt illi, ὧν οὐ γέγραπται τὰ ὀνόματα ἐπὶ τὸ βιβλίον τῆς ζωῆς. Cf. XIII. 8. XVII. 8. Vulgarem itaque verborum significationem retinere velim. — Communis vero tentatio a Servatore praedicta, intelligi potest ex aliis Jesu dictis, quae in Apocalypsi et alibi exhibentur. Dum in vivis adhuc esset, vaticinationem praeclaram edidit, Matth. XXIV. Luc. XXI. 35, 36, respicientem ad fraudes, quibus usuri erant falsi doctores, et ad aerumnas horribiles, quae gentes omnes erant pressurae; interea plurimos praedicit esse defecturos a vera religione; electos autem, qui Jesu constanter adhaererent, se e pereundi periculo esse erepturum. Ad haec conferenda sunt, quae in Apocalypsi de figuratis illis aerumnis, ac liberatione fidelium, a Jesu instituenda, dicuntur C. VI, VII. 1—8. et quae de Diabolo leguntur II. 10. XII. 9. ut ita etiam noster locus optime explicetur. — In memoriam igitur suis amicis revocat Christus instare ὥραν πειρασμοῦ, qua plurimi a virtute essent deflexuri; sed tutelam simul suam iis promittit, qua illos ex ea ipse sit erepturus. Hoc a Patre precatus fuerat Joh. XVII. 15. ut pii, quos suos dicit, ἐκ τοῦ πονηροῦ servarentur; idem nostro loco iis promittit se facturum. Cf. Joh. X. 27, 28. — Huic tutelae, inquit celeber quidam interpres (1), amoris inest documentum, quo Philadelphenos prosequeretur dominus, cujusque ad persuadendum vis tanta esset futura, ut vel hostes Judaei eum venerabunde agnoscere deberent. Cf. vs. 9.

Vs. 11. Ἔρχομαι ταχύ· κράτει ὃ ἔχεις, ἵνα μηδεὶς λάβῃ τὸν στέφανόν σου.
Venio cito; serva quod habes, ne quis tibi coronam auferat.

In nonnullis praemittitur huic vs. vocabulum ἰδού, quod, monente *Millio*, Proleg. §. 1111. irrepsit; in plurimis praeterea, iisque optimis MSS., non legitur; Parisinus et Alex. aliique omittunt; rejicitur item a *Griesbachio*.

ἔρχομαι ταχύ. Vid. C. II. 5.

κράτει ὃ ἔχεις. Significat idem quod πλὴν ὃ ἔχετε, κρατήσατε. Vid. Cap. II. 25. Hoc consilium verbis suis adjungit, ut eo certiores essent de Domini adventu, qui *brevi*, i. e. inopinato, adforet, et simul animus iis adderetur contra malevolos et fraudulentos.

ἵνα μηδεὶς λάβῃ τὸν στέφανόν σου.

λαμβάνειν h. l. est *auferre*, *eripere* (2). Matth. V. 40. καὶ τὸν χιτῶνά σου λαβεῖν. XV. 26. οὐκ ἔστι καλὸν λαβεῖν τὸν ἄρτον τῶν τέκνων. 2 Cor. XII. 20. εἴ τις λαμβάνει.

He-

(1) Vener. *van Vloten* ad h. l.

(2) Cf. *Xenophon*, Cyrop. lib. N. 30. μή τίς μου τὴν οἰκίαν διόρυξας καὶ τὰ χρήματα λάβοι.

Hebraeorum לקח respondet. Conf. Gen. XXVII. 36. *καὶ νῦν ἔλαβε τὴν εὐλογίαν μοῦ*, *et nunc abstulit benedictionem meam.*

μηδεὶς, scil. eorum, qui mihi tibique sunt adversantes.

στέφανος proprie *corona*, notat h. l. quidquid alicui honori, decori ducitur. Ita *τὸ τηρεῖν τὸν λόγον τῆς ὑπομονῆς* corona Philadelphenorum erat. Hanc ne perderent, deficiendo a fide et veritate, instigantibus malevolis, fraudulentisque circumvenientibus, Servator monet. Saepius hac voce utuntur N. T. scriptores. Ita Pauli *χαρὰ καὶ στέφανος* erant Philippenses. Conf. Epist. IV. 1. Job. XIX. 9. *ἀφεῖλε στέφανον ἀπὸ κεφαλῆς μοῦ.* Est *στέφανος τῆς ζωῆς* illud decus, quo prae aliis Philadelphenorum virtus Domino placebat (1).

Vs. 12. *Ὁ νικῶν, ποιήσω αὐτὸν στύλον ἐν τῷ ναῷ τοῦ Θεοῦ μου, καὶ ἔξω οὐ μὴ ἐξέλθῃ ἔτι· καὶ γράψω ἐπ' αὐτὸν τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ μου, καὶ τὸ ὄνομα τῆς πόλεως τοῦ Θεοῦ μου, τῆς καινῆς Ἱερουσαλὴμ, ἡ καταβαίνουσα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ μου, καὶ τὸ ὄνομα μου τὸ καινόν.*

Qui vicerit, faciam illum columnam in templo Dei mei, nec foras amplius egredietur. Et inscribam ei nomen Dei mei, et nomen urbis Dei mei, novae Hierosolymae, quae descendit e coelo a Deo meo, et nomen meum novum.

ὁ νικῶν, ποιήσω αὐτὸν. Est nominativus absolutus Hebraeorum, uti Ps. XVIII. 31. האל תמים דרכו i. e. [*quod attinet ad*] *Deum*, *integra* [*est*] *via ejus.* Vid. Cap. II. 7.

οὐ μή. Duo negativa, de quibus vid. quae diximus ad vs. 3.

ἐξελθεῖν est *egredi*, h. l. vim habens *τοῦ ἐκβάλλεσθαι*, *loco moveri*, secundum Syriasmum ܢܦܩ, cui respondet in vers. Syr. Matth. VIII. 12. IX. 33. Cf. 1 Joh. II. 19. *ἐξ ἡμῶν ἐξῆλθον*, *e nostra societate ejecti sunt* (2).

ἔτι majorem vim, durationis scilicet, particulis *οὐ μὴ* addit, ut adeo sit pro *μήκετι*, *nunquam.* Cf. Act. XIII. 34. *μήκετι μέλλοντα ὑποστρέφειν.* Phrasis autem *καὶ ἔξω οὐ μὴ ἐξέλθῃ ἔτι* columnam depingit firmam ac stabilem, ut adeo per omnes tempestates locum suum teneat, neque ex eo evelli possit.

ἡ καταβαίνουσα. Ad anacoluthon declinandum lectio recepta habet *ἡ καταβαίνει* (3); scribitur vero hoc loco praesens pro futuro *ἡ καταβησομένη*, ob rei certitudinem.

Quod supra ad expositionem verborum *τῆς ὥρας τοῦ πειρασμοῦ* dixi de difficultate, quae hu-

(1) Cf. *v. d. Broek*, p. 260. *Wildschut*, p. 238. *Heinrichs* l. l. 168. Non possum non laudare *Herderi* elegantiam, h. l. dicentis: *Wenn alles in der Versuchungsstunde wanken wird, soll er (der treue Haushalter) nicht wanken, er soll seine Krone festhalten bis ans Ende.* — Neque hodiernis poetis et oratoribus displicet elegans comparatio summam vitae terrestris felicitatem inter et coronae fulgorem. Ob oculos habeo Cl. *Borgeri*, tristissimam uxorum mortem lugentis, elegiam: *Aan den Rijn, in de Lente van* 1820. *Den slag, die mij ten tweeden male De kroon deed vallen van het hoofd.* (2) Cf. *Schleusner.* Lex. h. v. (3) Cf. *Heinrichs* ad h. l.

hujus epistolae sensui inest, denuo mihi fatendum est in hac promissionis parte, probo ac vincenti Christiano datae. Quotquot enim vires in hisce periclitati sunt, aliam atque aliam elicuerunt sententiam. Sunt, qui tropum *ποιήσω αὐτὸν στύλον κ. τ. λ.* ductum putent ex 1 Reg. VII. 15, 21. 2 Chron. III. 15, 17. ac respici velint ad duas illas columnas, quae erant in fronte templi Salomonis, et ob firmitatem suam *Jachin* et *Boas* vocabantur (1). Alii, qui alludi opinentur ad Eliacimum, regis ministrum, cui, ut diximus, claves palatii erant traditae, quique Jes. XXII. 17—25. clavo comparatur, firmo loco infixo, ut in eo suspenderentur omnia proavorum ornamenta ac insignia, eoque symbolo igitur indicaretur, eum imperio fore decori augusto (2). Verum nostro loco non legimus de clavo infixo, prouti apud Jes. XXII. 23. בְּמָקוֹם נֶאֱמָן. — Nonnulli, qui ad crebros terrae motus, quibus conquassari solebat Philadelphenorum urbs, respici autumant, nimium profecto argutantur (3).

Alii porro, qui faciunt cum *Eichhornio*, rem ita explicant, quasi cogitandum esset de administris, qui, regis amici, ad interioris admissionis consilia adhibentur, et ita columnae dici possunt, quibus regni securitas et tranquillitas fulcitur. Apocalypseos auctorem prorsus imbutum fuisse antiquorum vatum dictionibus jam saepe observavimus; hunc autem locum ex iis explicandum esse non crederemus. Prouti enim tropus *τῆς ψήφου λευκῆς* Cap. II. 17. e Graecorum Romanorumque more explicuimus, eodem modo h. l. nobis agendum videtur. Scilicet, apud hos more erat receptum, ut in victorum honorem columnae sive statuae erigerentur, quae vel in foro ponebantur; cujus rei testis nobis est nobilissima illa Trajani columna; vel in templis, v. c. Romae in aede Jovis Capitolini, quae Scipionis Africani, Julii Caesaris, aliorumque columnas continebat. Remoto igitur tropo, promittitur piis Philadelphenis, eos olim locum singularem, sedem eximiam, eamque perpetuam, esse consecuturos (*ποιεῖν* pro *διδόναι* vid. vs. 9.) *ἐν τῷ ναῷ τοῦ θεοῦ μου* i. e. *in coelo*, societate beatorum animorum coelesti (4).

Sed praeterea (si modo juveni liceat cum magnorum virorum dictis suas etiam conferre opiniones) quum Apocalypseos Auctor aurea Romanorum aetate viveret, horumque nomen ubivis extenderetur victoriis, quas hic illic terrarum reportaverant, inque principum honorem eo tempore, uti et paulo post, et diu ante, tales erigerentur columnae, quid mirum, Auctori nostro, magnificas ideas de perpetua felicitate coelesti animo volventi, hanc consuetudinem ob oculos fuisse, eumque plus minusve hac cogitatione imbutum ad illam respexisse?

καὶ γράψω κ. τ. λ. Haec inscriptio non in fronte victoris haberetur, sed *ἐπὶ τὴν στύλον*,

(1) *Grotius* l. l. p. 374. *Vitringa* l. l. p. 141. *Marckius*, p. 140.

(2) *Rosenmullerus* in Scholiis, ad h. l.

(3) *Heinrichs* l. l. p. 169.

(4) *Klinkenberg* l. l. p. 149. Vener. *Wildschut*, p. 239. et *Middelveld*, Boekz. Ao. 1823. Oct. p. 469. licet aliam etiam addat sententiam.

χον, uti *Arethas* recte interpretari mihi videtur, perspicuitatis causa addens: ἐπὶ τὸν νόητον στύλον (1). Notum enim est columnis, in aliorum honorem exstructis, nomina victorum eorumque res gestas inscribi aliaque plura, quae iis laudi ducuntur. Itaque allegoriae filum producens Auctor dicit, τῷ στύλῳ inscriptum fore triplex nomen. Primum foret nomen Dei ipsius, τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ μου. In veterum Romanorum columnis literae D. O. M. insculpebantur, quae significarent, victoriam, auxiliante Deo Optimo Maximo, esse reportatam; Philadelphenis autem indicium esset, suae constantiae atque peculiaris felicitatis, qua gauderent, soli Deo gratias esse referendas. Cf. VII. 9 — 12. — Secunda inscriptio foret τὸ ὄνομα τῆς πόλεως τοῦ Θεοῦ μου, τῆς καινῆς κ. τ. λ.: quo emblemate Philadelphenus pius et fidelis tanquam civis urbis coelestis cognosceretur; ἡ πόλις τοῦ Θεοῦ enim symbolice est coelum, ubi Deus singulari modo adest. Cf. Hebr. XII. 22. πόλις Θεοῦ ζῶντος. Dicitur haec urbs ἡ καινὴ Ἱερουσαλὴμ, quo nomine symbolico propter ejus praestantiam ac magnificentiam saepius coelum appellatur. Hebr. XII. 22. Apoc. XXI. 2. alibi. Etenim cum Johannes victoriam Christianismi de Judaeorum et Gentilium cultu sensibus exponere vellet, cum ipse Judaeus esset, et ideo facile rebus externis moveretur, secundum Judaeorum morem, Hierosolymam terrestrem proposuit Mosaïci cultus imaginem exhibentem; Romam vero symbolum ethnicae religionis fecit. Quum vero Hierosolyma, Judaeorum metropolis, sedes esset omnium, quae pulcritudine, venustate, elegantia hominum animos captaret, coelum meliori nomine notari non poterat, quam Hierosolymae coelestis; simul sese ad Judaeorum accommodans opiniones populares, quibus coelum sibi effingere solebant, quae omnia contineret, quorum Hierosolyma terrestris speciem tantummodo atque umbram referebat (2). Adduntur ἡ καταβαίνουσα κ. τ. λ. quae, ni fallor, facile intelligi possunt, si modo conferantur quae Cap. XXI. 2. legimus, ubi Johannes dicit, se vidisse urbem sanctam, Hierosolymam novam, e Coelo descendentem a Deo. Plurimi Interpretes nomen illius urbis dicunt יהוה שמה, i. e. *Jehova ibi*. Ezech. XLVIII. 35. — Tertia inscriptio, praeëunte *Grotio*, nomen foret ipsius Jesu, καινὸν, quale ipse habiturus est; *titulus praeclarus*, quo Christus dicitur βασιλεὺς βασιλέων, καὶ κύριος κυρίων. Cf. XIX. 16. Vid. dicta ad Cap. II. 17.

Tota vero promissio, quae hac sectione continetur, prae omnibus magnifica et sublimis, symbolico sensu remoto, notat: *ille, qui constanter perdurat, aliquando in coelo singulari fruetur felicitate sempiterna, quam Dei gratiae, meritisque Messiae acceptam feret* (3).

Vs. 13. Ὁ ἔχων οὖς, ἀκουσάτω τί τὸ πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις.

Qui aures habet audiat, quid Spiritus dicat ecclesiis.

Vide Cap. II. 7. 29.

(1) Hanc autem sententiam repudiat Cl. *Vitringa* l. l. p. c.

(2) Legi hac de re meretur Cl. *Eichhornius*, Einleiting in d. N. T., Tom. II. p. 351. 352.

(3) Cf. Cl. *Klinkenberg* l. l. p. c. Vener. *Wildschut*, p. 241.

§ 7.

EPISTOLA AD LAODICENOS.

Urbis ejusque Ecclesiae historia.

Laodicea urbs olim erat in meridionali *Phrygia* sita, quae *Phrygia Pacatiana* vocatur, media *Philadelphiam* et *Colossas* inter. Antiquitus *Diospolis*, postea *Rhoas* dicta (1), tandem ab *Antiocho* II, *Syriae* rege, qui eam amplificavit, eximieque ornavit, in uxoris *Laodiceae* honorem, nomen accepit, quo nostro in loco prodit (2). *Ptolemaeus* eam vocat *Laodiceam ad Lycum*, ad cujus fluminis ripam condita erat, ut distingueretur ab aliis, eodem nomine insignitis, imprimis ab illa quae in *Syria* ad mare mediterraneum sita fuit, ut et ab ea, quam *Stephanus* ἑτέραν (Λαοδικεῖαν) Λυδίας dixit (3). — *Strabo* (4) aliique scriptores memoriae prodiderunt hanc magnam fuisse urbem, cujus incolae inprimis mercaturae operam darent, quae maximam partem lana vendenda conficiebatur; ob fertilitatem enim soli multae oves in urbis vicinitate habebantur, quarum lana et subtilitate et colore longe praestabat. — Licet bello Mithridatico magna accepisset damna, quum ingens incolarum numerus captivus educeretur, aliique haud pauci interficerentur, mox tamen caput extulit et ad pristinam rediit auctoritatem, inprimis soli fertilitate atque divitum quorumdam civium liberalitate, quorum nomina *Strabo* (5) nobis servavit. Vehementibus terrae motibus, quibus illa regio quam maxime est exposita, vexata fuit tempore *Trajani* (6). Sed ipsis suorum civium divitiis, cum nullum a Romanis auxilium iis praeberetur, denuo est exstructa.

Epistola, quam de septem nostris ultimam tractaturi sumus, Antistiti Ecclesiae data est, cujus nomen a scriptorum nullo nobis est relictum. Condita jam erat tempore Pauli, qui Colossenses, in Epistola, quam ad eos scripsit, jubet, ut eam etiam Laodicenis traderent, iisque commendat aliam quamdam ἐκ τῆς Λαοδικείας datam, Col. V. 13—16. — Non satis constat, quisnam Euangelii doctorum eam condiderit. Paulus, qui caeteras condidisse videtur, quas memoravimus Ecclesias, in eadem Epistola II. 1. ejus mentionem facit, dicens, Laodicenos in iis esse, οἱ οὐχ ἑωράκασι τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐν σαρκί. Epaphram, discipulum suum laudat, narrans magno eum fuisse studio et amore ductum erga Christianos, qui ibi habebantur, unde forsan effici posset, hunc primum ad eos Euangelium detulisse. — Dolendum sane, ubi in caeteris nonnihil laudis ad Christianos refertur, in hac

(1) *Plinius*, l. V. c. 29. (2) Cf. *Stephanus* in libro de Urbibus ad h. v.
(3) *Vitringa*, p. 153 in nota. (4) Geogr. l. XII. 397. et XV. p. 663.
(5) l. XII. p. 395. (6) Cf. Annal. lib. XV. c. 27.

hac Epistola ne minimum quidem obtinere, quod laudi vel approbationi iis ducatur. Contra vero perstringuntur ob neglecta Euangelii praecepta; graviter admonentur ut resipiscant; sub pulcherrimis emblematibus eximia in altera vita iis hac lege promittitur felicitas, solennique formula evocantur ut audiant, quid Spiritus Ecclesiis dicat. — Ex historia patet hanc epistolam prioribus saeculis haud parvam habuisse vim in Laodicenorum animos, quum socordiam illam, ob quam perstringebantur, amisisse atque amore Christi flagrasse videantur. Notum enim est, Laodicenos per tria saecula ad magnam auctoritatem increvisse, eorumque urbem ad dignitatem Episcopalem escendisse, cum Antistes Ecclesiae singulari Metropolitani nomine insigniretur, atque principatum teneret aliarum hujus regionis urbium. Anno 361 praeterea magna ibi habita est Synodus, qua Ecclesiastica disciplina constituebatur (1).

Hodie vero nulla ibi Ecclesia, nullus Episcopus! Epheso candelabrum eripuit Christus; severus ac simul justus judex Laodicenos ore exspuit. Theatrorum et Aquaeductuum rudera pristinam ostendunt magnificentiam; nullum vero templum vestigia conservat fidelium, qui antea eo confluxerint. — Locus, ubi olim sita fuit Laodicea, a Turcis hodie occupatur, atque ab iis *Eski-Hisar* vocatur, secundum recentissimas litteras per paucos incolas habens, quorum duo tantum Christianorum nomen gerebant, qui ne legere quidem aut scribere erant edocti (2).

Periodistarum sententia.

De nulla tantopere haesitant, tantasque ac tot movent dubitationes viri hujus rei amantes, quam de hujus Epistolae sensu mystico. Quam alius de ea profert sententiam, rejicit alius, vel suam ei superstruit, quae mox ab alio quodam renovatur vel prorsus permutatur. *Vitringa* (3) non dubitat, quin in ea *statum Ecclesiarum Protestantium* exhibitum putet, „ qui proxime praecederet notabilia illa judicia, quibus Deus novissimo tempore „ in Ecclesiam ejusque hostes animadverteret, ad illam quidem castigandam et a vitiis, „ quae contraxerat, purgandam; hos vero delendos ac destruendos et ita Ecclesiam ad „ eum statum felicem perducendam, a Prophetis pronunciatum, cum statu ultimae illius „ afflictionis hujus Ecclesiae proxime conjungendum."

Nominis notio, licet quam maxime detorta, secundum eos est *legislatrix populorum*, ex λαός et δίκη, quia potentiores magnam vim in populum exserunt; vel tamquam *ea*, quae

(1) Exstant hujus coetus canones adhucdum in Concil. T. I. f. 1495. Vid. *Bachiene* l. l. ad h. v.

(2) Cf. Berigten van het Nederlandsch-Zendeling Genootschap No. 7. 1816. p. 97.

(3) l. l. p. 161.

quae populos ulciscitur, quia Euangelii adversarii graves Deo dabunt poenas. Quanta autem audacia haec proferantur, ipse bene perspexit celeberrimus vir, cum (1) addat: „ *Stephanus* forte rectius; sed nos, qui in interpretationibus mysticis veram vocum significationem respicimus, id nihil curamus."

Epistolae Expositio.

Vs. 14. Καὶ τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐν Λαοδικείᾳ ἐκκλησίας γράψον· τάδε λέγει ὁ Ἀμὴν, ὁ μάρτυς ὁ πιστὸς καὶ ἀληθινὸς, ἡ ἀρχὴ τῆς κτίσεως τοῦ θεοῦ.

Et angelo Ecclesiae, quae Laodiceae est, scribe: haec dicit Amen, testis ille fidelis et verax, princeps procreationis Dei.

Καὶ τῷ ἀγγέλῳ κ. τ. λ. Vid. Cap. II. 1.

Τάδε λέγει ὁ ἀμὴν. — Ἀμὴν etymologice est adjectivum a verbo אמן, quod in Niphal notat: *firmum, certum, verum, fide dignum.* Saepissime etiam occurrit particulae vim atque locum habens, quae in initio sententiae posita et nonnunquam repetita *confirmantis* et *jurantis* notionem habet. Nostro autem loco est nominativus, simili modo, quo Latini ex adverbio saepe nomen faciunt, v. c. *clarum mane, cras illud, cras hesternum.* Itaque tituli instar est positus, quo significatur, Christum omnibus suis promissionibus satisfacere. Cf. 2 Cor. I. 20. (2).

ὁ μάρτυς ὁ πιστὸς καὶ ἀληθινὸς. Vid. vs. 7. Μαρτυρεῖν dicitur quicumque docet et hominibus ea tradit, quae ab alio perceperit, uti Servator ea praedicat, quae a Patre acceperat. Joh. I. 19. καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ μαρτυρία τοῦ Ἰωάννου, III. 28. IX. 39—41. XIII. 8. XV. 6.

ἡ ἀρχὴ τῆς κτίσεως τοῦ θεοῦ. — Ἀρχὴ est *princeps, dominus*, idem quod ὁ ἄρχων, quali nomine omnes, qui potestate ac dignitate sunt insignes, appellantur. Rom. VIII. 38. οὔτε ἄγγελοι, οὔτε ἀρχαὶ. Eph. I. 20. ὑπεράνω πάσης ἀρχῆς. Col. II. 10. ὑπομίμνησκε αὐτοὺς ἀρχαῖς — ὑποτάσσεσθαι. In versione Alex. Nehem. IX. 17. καὶ ἔδωκαν ἀρχὴν ἐπιστρέψαι. Amos VI. 1. ἀπετρύγησαν ἀρχὰς ἐθνῶν. — Cf. ad h. l. Apoc. XXI. 6. ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος. item XXII. 13. priori loco idem est, quod τὸ ἀ καὶ τὸ ὦ, posteriori repetitio est verborum: πρῶτος καὶ ἔσχατος.

κτίσις est metonymice *totum universum, omnes res creatae.* Marc. X. 6. ἀπὸ δὲ ἀρχῆς κτίσεως. XIII. 19. οἵα οὐ γέγονε τοιαύτη ἀπ' ἀρχῆς κτίσεως, ἧς ἔκτισεν ὁ θεὸς. Cf. Col. I. 15. πρωτότοκος πάσης κτίσεως. Prodit igitur Christus h. l. tamquam princeps ac Dominus omnium rerum a Deo procreatarum, summum imperium principatusque dominium tenens in omnia, quae sunt creata. Ariani putarunt Jesum hisce significari tam-

(1) p. 165 in nota. (2) *Grotius* l. l. p. 375.

tamquam Dei creaturam, quae inter omnes prima a Deo producta esset. Hujus sententiae subsidium invenisse opinantur in Prov. VIII. 2. κύριος ἔκτισε με ἀρχὴν τῶν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ. Sed parum efficit: locus est poëticus de sapientia Dei. Nec Jesum, de quo in omnibus hisce Epistolis excellentissima exponuntur attributa, ita appellatum, ullibi videmus, tamquam *creaturam cum aliis creaturis comparari.* Non per creationem productum, sed per nobiliorem modum *generatum* Dei esse Filium certi sumus; praeterea πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο κ. τ. λ. (1). Ea igitur potestate ac majestate instructus, qua eum deprehendimus principem rerum a Deo creatarum, simul est Ecclesiae caput ac Dominus (2).

Vs. 15. Οἶδά σου τὰ ἔργα, ὅτι οὔτε ψυχρὸς εἶ, οὔτε ζεστός· ὄφελον ψυχρὸς ἦς, ἢ ζεστός. *Novi tua opera, te neque frigidum esse, neque fervidum. Utinam frigidus esses aut fervidus!*

Pro ἦς legitur a nonnullis εἴης, in quibus *Grotius* et *Millius*, qui posterior illud probat, cum sit *curantis Grammaticam* (3). Magnum autem non intercedit hisce lectionibus discrimen; ἦς vero plurimi, in quibus Vulgata prob. *Griesbachio*, retinuerunt. — Ὄφελον promiscue omnibus numeris, personisque inservit v. c. ἡ γὰρ μέλι ταῖς ἀποθήκαις ἐναποτίθεται· ὡς ὄφελόν γε καὶ ἡμεῖς τοίουτο λάβοντες σοφίας ὑπόδειμα (4). Est proprie aoristus secundus verbi ὀφείλω· n. l. adverbialiter sumendum, notans: *utinam.* Conf. 1 Cor. V. 8. καὶ ὄφελόν γε ἐβασιλεύσατε· 2 Cor. XI. 1. ὄφελον ἠνείχεσθέ μου μικρόν τι τῇ ἀφροσύνης (5). Respondet Hebraïco מי יתן Job. XV. 13. εἰ γὰρ ὄφελον ἐν ἅδῃ μεὶ φύλαξας. ὅτι οὔτε ψυχρὸς εἶ, οὔτε ζεστός. Hoc loco proverbialis nobis occurrit dictio, nec itaque uberius praeter necessitudinem premenda: οὔτε ψυχρὸν εἶναι oppositum est τῷ οὔτε ζεστὸν εἶναι, atque de eo dicitur, qui, rem sibi cognitam, negligenter tractat, minimeque cordi habet: dubium notat hominem, ignarum et inertem, quem belgice dicimus: *een man zonder karakter.* De tali indole vid. *Seneca* (6): „ *adjice et illos, qui „ non inconstantiae vitio parum leves sunt, sed inertiâ. Vivunt, non quomodo volunt, „ sed quomodo coeperunt.*" Apud *Xenophontem* (7) ψυχρὸς is dicitur, qui non facile movetur amore, et is qui est ingenio frigido et a vero acuminé alieno. Apud *Arrianum* (8), τί ψυχρὸς εἶ καὶ ταλαίπωρος; *quid frigidus es et lentus?* — Ζεστός dicitur

(1) Vid. *Oecumenius* Comm. l. l. p. 684 sq. (2) *Wildschut* l. l. p. 267.

(3) Prolegom. §. 1111. pag. 111. (4) *Vigerus* l. l. p. 277.

(5) Conf. Herod. I. c. 111. τὸ μήτε ἰδεῖν ὄφελον. — Sexcenties haec particula, adverbii vim habens, apud *Homerum* aliosque occurrit. Conferri item meretur *Graevius* ad *Luciani* Soloecist. T. II. *Opp.* p. 730.

(6) De Tranquillitate Animi; ex ed. *J. Lipsii* 1632. p. 149. Conf. *Heinrichs* l. l. p. 171.

(7) Cyrop. VIII. 4. 10. (8) Diss. Epict. V. c. 4.

tur de fervore, proprie vi ignis excitato, *bulliens*, per onomatopoeiam, quia liquor bulliens sonum format, similem huic verbo sibilanti ζέω. Metaphorice *summo ardore*, *studiove alicujus rei flagrans*, ὁ εὐκίνητος καὶ θέρμος (1). Cf. Act. XVIII. 25. ζέων πνεύματι. Rom. XII. 11. idem quem *Alberti* (2) ἕτοιμον dicit πρὸς τὴν πνευματικὴν ἐργασίαν. — N. l. diserte haec phrasis usurpatur de hominibus, quibus minime cordi erat religio Christiana, quam licet ore profiterentur. *Frigidi* enim non erant cum, inter gentiles viventes, Jesum lubenter, unicum Sospitatorem haberent; neque tamquam *fervidi* celebrari poterant, cum haudquaquam eo amore flagrarent, quo ille ducitur, qui omni studio totoque animo cujusdam partes sequitur. — Ob hanc autem difficilem ac tristem animi conditionem, per queruli voti modum additur: „*utinam frigidus esses*, „*aut fervidus!*" Qui enim *tepidus* est, in pejori versatur conditione, quam qui nondum acceperit Jesu religionem; ψυχροὶ enim sunt gentiles, oculorum lumine capti: hi vero ζέουσι, simulac religionem Christianam zelo pietatis profiteantur. Iidem porro poenas luent minores, quam qui majori luce sunt collustrati, Matth. XI. 21. 24. Joh. IX. 41. εἰ τυφλοὶ ἦτε, οὐκ ἂν εἴχετε ἁμαρτίαν· νῦν δὲ λέγετε, ὅτι βλέπομεν, ἡ οὖν ἁμαρτία ὑμῶν μένει. Hebr. X. 26. 27. — Metaphora vero, quam h. l. observamus, et sequenti vs. productam videmus, nos animadvertere jubet in potum tepidum, qui ad saporem est ingratus. Ita *Solonis* leges infamem dicebant, quicunque nulli parti se addiceret, et *Epictetus* (3) monet, ἕνα σε δεῖ ἄνθρωπον, ἢ ἀγαθὸν ἢ κακὸν εἶναι. — Apocalypseos loco similis dictio habetur, quae legitur Hebr. XII. 12. διὸ τὰς παρειμένας χεῖρας καὶ τὰ παραλελυμένα γόνατα ἀνορθώσατε.

Vs. 16. Οὕτως, ὅτι χλιαρὸς εἶ, καὶ οὔτε ζεστὸς, οὔτε ψυχρὸς, μέλλω σε ἐμέσαι ἐκ τοῦ στόματός μου.

Itaque, quum tepidus sis, neque fervidus, neque frigidus, te evomam ex ore meo.

Nonnulla Msta habent καὶ οὔτε ψυχρὸς καὶ οὔτε ζ. — Οὕτως est adverbium, vim conclusivam habens, notans: *Itaque, quoniam* (4). — Χλιαρὸς dicitur, quicunque in pietatis studio languet, speciatim, qui aliquid ex ardore Jesu remittit, atque, cum Christianus dici velit, nec tamen causam religionis serio agit, nec vitam confessioni conformem ducit: opponitur ab altera parte τῷ ψυχρῷ, τῷ ζεστῷ ab altera.

ἐμέσαι. Praeter h. l. nusquam in N. T. legitur. LXX Int. usi sunt Jes. XX. 14. ὡς πλανᾶται ὁ μεθύων, καὶ ὁ ἐμῶν ἅμα, ubi respondet τῷ קיא *vomitus*, cum affixo בקיאו *in vomitu suo*. Proprie igitur significat *evomere*, quod ille agit, cui tepida aqua vomitum movet. Metaphorice significat, *repudiare cum fastidio*; prouti tepida stomacho sunt in-

(1) Vid. *Schleusneri* Lexic. nov. edit. p. 1013 in v.
(2) Gloss. N. T. p. 108. (3) Ench. c. 36.
(4) Conf. *Glassius*, Philol. Sacr. Lib. I. p. 439.

ingrata ac nauseam afferunt, ita Laodicensium tepida vivendi ratio, quod ad Jesu doctrinam attinet, tantopere displicebat, ut eorum mores in proverbium etiam apud nos abierint, dicentes: *het is een Laodiceër.* Hanc ob rem eos evomeret Christus, eos sibi relinqueret, neque amplius admoneret (1).

Vs. 17. *Ὅτι λέγεις, ὅτι πλούσιος εἰμὶ, καὶ πεπλούτηκα, καὶ οὐδενὸς χρείαν ἔχω· καὶ οὐκ οἶδας, ὅτι συ εἶ ὁ ταλαίπωρος, καὶ ὁ ἐλεεινὸς, καὶ πτωχὸς, καὶ τυφλὸς, καὶ γυμνός.*

Quia dicis: dives sum et ditatus sum et nullius rei indigeo; et nescis te esse miserum, et miserandum, et pauperem, et coecum, et nudum.

In Steph. deest *ὅτι* ad illud *πλούσιος.* Alexand. Cod. exhibet pro *οὐδενὸς* simplex *οὐδὲν* (2).

Primum *ὅτι* notat *quia*, ita ut ad ea respondeant quae hac et sequenti sect. habentur; de altero *ὅτι*, qui characteristicus Johannis est pleonasmus, vid. ad vs. 8. *ὅτι μίκραν ἔχεις δ.* *ὅτι λέγεις, ὅτι πλούσιος εἰμὶ κ. τ. λ.* Laodicenses dicebant, i. e. jactabant divitiis suis, quas possidebant. De tautologia, quae hic iterum mihi obtinere videtur in verbis *πλούσιος εἰμὶ, καὶ πεπλούτηκα, καὶ οὐδενὸς χρείαν ἔχω*, vid. ad vs. 10. Similis exstat locus apud *Arrianum* (3): *ἀλλ' ἐγὼ πλούσιος εἰμὶ, καὶ οὐδενὸς χρεία μοι ἐστὶν.* — Jesus proponitur loquens de divitiis, opibus terrenis, quas Laodiceni mercaturâ, opportuno urbis situ solique fertilitate, corraserant; hanc ob rem alia bona, licet longe istis caducis praestarent, parvi faciebant, nullam felicitatem cum ea, qua gaudebant, comparari posse putantes. Ita rite mihi omnia cohaerere videntur: homo enim dives facile eo pervenire solet, ut coelestia bona negligat; quod cum facit, dicitur *χλιαρὸς*, quia eorum momentum ac praestantiam aeque bene perspicit ac Laodiceni religionis Christianae merita, sed simul etiam talis homo est *ταλαίπωρος, ἐλεεινὸς κ. τ. λ.* (4). Gnosticorum praeterea opinionibus imbuti, generi humano tam nocuis, quam universe nefariis, jactabant se et interna, quam dicebant suam lucem, et scientia et animi probitate prae aliis eminere dicebant. Sed misere fallebantur! Dominus *ὁ ἐρευνῶν νεφροὺς καὶ καρδίας* penitus eos perspicere dicitur, quum elegantissima climace *καὶ οὐκ οἶδας, ὅτι κ. τ. λ.* ad illorum vanam respondeat gloriationem *πλούσιος εἰμὶ κ. τ. λ.*, eorumque pauperiem et inopiam detegat, atque si-

(1) Conf. *Grotius* l. l. — Jam saepius elegantis *Herderi* contulimus dicta, praesertim in iis locis, ubi, suis verbis verborum Johannis sensum rite implicans, lectores secum arripere solet. Nec possum non ad h. l. referre, quae dicit p. 37, sq. *Hier spricht Amen, der treue Zeuge, der nicht heucheln kann, der seine Lieblinge scharf überweiset; nichts ist ihm widriger, als lau Wasser im Munde, ein laues aufgeblasnes Gemüth. Er spricht hier, wie er oft zu den Pharisaërn sprach: lieber blind, als falschsehend, lieber eiskalt, als laulich.*

(2) Vid. *Millius* in notis. (3) Ep. III. c. 7.

(4) Cf. *Wildschut*, p. 272.

sibi cognitam esse ostendat. — Ταλαίπωρος est ille, qui gravi quodam labore fatigatur et hanc ob rem ἄθλιος dicitur a τλάω, et πῶρον, ὅ ἐστι πάθος (1). *Aristophanes* (2) τὸν ἔμον μὲν αὔτου τοῦ ταλαιπώρου σχεδόν. *Euripides* (3) εἰς μῆτρος ἦλθον τῆς ταλαιπώρου λέχος. Apud *Homerum* sexcenties ὦ ταλαίπωρε, ὁ ταλαίπωρος Ὀδύσσευς. — Ἐλεεινοὶ erant Laodiceni, prouti ille, qui miseriâ suâ alterum ad misericordiam movet (4). Propter hanc miseram eorum conditionem Jesus ἐλεὸς ἔχει aliaque iis consulere dicitur vs. 18. *Aeschylus* (5) καὶ μὴν φιλοὶς ἐλεεινὸς εἰσορᾶν ἐγώ. (Attici semper ἐλεῖνος usurpant: ἐλεεινὸς ne extra quidem Jambos et Trochaeos, v. c. *Sophocles* Philoct. 1130. ἦ που ἐλεῖνον ὁρᾷς (6)). Πτῶχοι erant Laodiceni, licet maximis gauderent divitiis; ast vanis atque fluxis illis! Euangelium vero docet coelestes illas opes, quas ignorarent, esse perpetuas nec ulla temporis labe perituras: cf. Matth. XI. 5. Luc. IV. 18. — Τυφλοὶ dicuntur, quia inscii et ignari erant miserrimae suae conditionis. Matth. XV. 14. usurpatur haec vox de Pharisaeis ὁδήγοι τυφλοὶ τυφλῶν· XXIV. 26. Φαρισαῖε τυφλὲ· respondet Hebraeorum עִוֵּר Jes. XXIX. 18. *Sophocles* (7) σοι δε τουτ' οὐκ ἐστ', ἐπεὶ τυφλὸς τά τ' ὦτα τόντε νοῦν τά τ' ὄμματ' εἶ. — Licet pulchris ornati essent vestibus, auro atque argento splendidis, γύμνοι tamen erant, cum decora et venusta vestis, virtutis scil. Christianae, eos non tegeret, cf. Apoc. XVI. 15. XVII. 16.

Vs. 18. Συμβουλεύω σοι ἀγοράσαι παρ' ἐμοῦ χρυσίον πεπυρωμένον ἐκ πυρὸς, ἵνα πλουτήσῃς, καὶ ἱμάτια λευκὰ, ἵνα περιβάλῃ, καὶ μὴ φανερωθῇ ἡ αἰσχύνη τῆς γυμνότητός σου· καὶ κολλούριον ἔγχρισαι τοὺς ὀφθαλμούς σου, ἵνα βλέπῃς.

Consulo tibi, ut emas a me aurum, igne exploratum, ut ditescas, et alba vestimenta, ut vestiaris neque conspicienda reddatur turpitudo tuae nuditatis, et collyrium oculis illinendum tuis, ut videas.

Pro ἔγχρισαι, quod *Bengelius*, *Millius*, *Wetstenius*, *Griesbachius* probant, nonnulli Codices exhibent: ἔγχρισον, Imperative vel ἵνα ἐγχρίσῃς, vel ἵνα ἐγχρίσῃ ἐπι τ. ο. — Συμβουλεύω idem est, ac βουλεύω, quod non in N. T. sed in vers. Alex. legitur, Jes. XIII. 8. Τὶς ταῦτα ἐβουλεύσεν ἐπὶ Τύρον. Ad hoc verbum, compositum cum Praep. σὺν, quadrant, quae *J. T. Krebsius* (8) dicit, *in multis quin plerisque verbis compositis praepositionum vim plane esse nullam.* Significat *suadeo*, *consulo*, uti apud *Herod.* (9) τήνδε οἱ

(1) *Suidas* in v. (2) *Plutus*, V. 33. cf. *Schol.* ad h. l.
(3) Phoenissae 1623. (4) *Suidas*, ὁ ἐλεεινὸς, ὁ ἐλέους ἄξιος.
(5) *Aeschylus*, Prometheus. 246.
(6) Cf. *R. Porson.* ad Euripid. T. I. Praef. p. VIII.
(7) Oedipus Tyr. V. 379. Conf. *Aristophanis* Plut. vs. 48.
(8) in Praef. ad nov. edit. lex. *Schoettgenii.* — Locus, hic a nobis allatus, citatur in Cl. *J. van Voorst*, *Animadv. in N. T. de usu verborum cum Praeposit. compos.* P. I. p. 8,
(9) Lib. II. 107.

οἱ συμβούλευσαι, i. e. hanc ei consilium dedisse, (eodem autem capite usurpat *Herodotus* hoc verbum prorsus alio sensu, συμβουλεύεσθαι τῇ γυναῖκι i. e. deliberasse cum uxore); *Xenoph.* (1) συμβουλεύῃ ἐπιχειρεῖν τῷ πολέμῳ· Joh. XVIII. 14. ἦν δὲ Καϊάφας, ὁ συμβουλεύσας τοῖς Ἰουδαίοις.

In Allegoria pergit auctor, quae desumta ex Jes. LV. 1, 2. et ad Laodicenorum statum est accommodata. Postquam enim eorum inopia est detecta, admonentur, ut ab eo emant. — Ἀγοράζω proprie est ἐν ἀγορᾷ, *foro versor* (2); inde: ea, *quae ibi emtui sunt exposita*, *emere*, quod *Herodotus* (3) διατιθέσθαι τὰ φορτία appellat. Johannem neque in Apocalypsi, neque in aliis, quae ejus nomine feruntur, scriptis, hujus verbi usus fugit, conf. Apoc. V. 9. XIII. 17. XIV. 3, 4. Joh. I. 29. 1 Joh. I. 7. Jesus h. l. mercatoris personam agit, ita ad Laodicenorum rationem accommodatus, qui mercatura valebant. Παρ' ἐμοῦ cum ἐμφάσει dictum. — Χρύσιον πεπυρωμένον est aurum igne exploratum; opifices enim aurarii in ignem conjicere solent aurum ut a scoriis sit purum et lectissimum. Cf. Apoc. I. 15. ὡς ἐν καμίνῳ πεπυρωμένοι. — Tali auro *Ovidius* comparat amicitiam (4).

Si tale igitur emerent aurum, possent πλουτεῖν ἐν παντὶ λόγῳ καὶ πάσῃ γνώσει 1 Cor. I. 5. et πλουτεῖν ἐν ἔργοις καλοῖς 1 Tim. VI. 18. — Jesus item iis suadet ut emant: καὶ ἱμάτια λευκά. Cum enim γυμνοὶ essent Laodiceni, opus iis erat vestimentis, quae inprimis grate et venuste corpus ornent, idcirco λευκὰ ἱμάτια, quibus simul nuditatis dedecus tegeretur. Vid. vs. 4. et 17. — Περιβάλλομαι idem quod ἀμφιέννυμι, ἀμφιβάλλομαι Matth. XI. 8. coll. IV. 23. Luc. VII. 25. XII. 27, 28. (5). Johannes idem usurpat Euang. XIX. 2. Apoc. III. 5. IV. 4. VII. 9, 13. IX. 3. XVII. 4.

Καὶ κολλούριον ἔγχρισαι. Qui morbo oculorum laborat, adhibere debet κολλούριον, medicamentum, quod oculis illinatur. *Horatius* (6) illud usurpat: *Hic oculis ego nigra meis collyria lippus illinere.* — Symbolice depingit Jesu doctrinam, quae oculos mentis illustrat et, rite adhibita, nosmet ipsos, quales simus, detegit, nobisque vitia animi ostendit, Ps. XIX. 9. מצות יהוה בוה מאירת עינים i. e. *praeceptum Jehovae pu-*

(1) Mem. III. c. 6. §. 8.

(2) *Hesychius* hujus vocis significationem explicat, dicens: ἐν ἀγορᾷ διατριβέσθαι.

(3) Vid. libr. I. c. 1. — Eodem sensu occurrit lib. II. 35. ἐν τοῖσι αἱ μὲν γυναῖκες ἀγοράζουσι καὶ καπηλεύουσι.

(4) Trist. I. Eleg. V. 25.

Scilicet, ut fulvum spectatur in ignibus aurum,
Tempore sic duro est inspicienda fides.

(5) Cf. Cl. *J. v. Voorst* l. l. p. 48 et 60.

(6) Satyr. lib. I. Sat. 5. vs. 30.

purum est, illuminans oculos (1). — Ἔγχρισαι pro ὥστε ἐγχρῖσαι (2). Tota phrasis ad externum Laodicenorum statum symbolice est accommodata. Orientalium enim more vestimenta, auro argentoque obtecta, atque e lana praestantissima, sed *nigri coloris*, confecta inducere solebant, pretiosisque oleis et odoriferis unguentis corpus illinere.

Vs. 19. Ἐγὼ ὅσους ἐὰν φιλῶ, ἐλέγχω καὶ παιδεύω· ζήλωσον οὖν καὶ μετανόησον.

Ego, quoscunque amo, reprehendo et castigo; studiosus itaque esto et resipisce.

Pronomen ἐγὼ haud parvam vim sequentibus conciliare videtur, neque ac si legeretur: ἐγὼ ὁ ἀληθινὸς καὶ ὁ πιστὸς φιλέω κ. τ. λ. — Pro ζήλωσον, nonnulla Msta ζήλου vel ζηλεύε (3). Sunt, qui h. l. distinguant Laodicenos, ita, ut putent, sermonem accipiendum tamquam ad tria hominum genera pertinentem, quorum *tepidi*, vs. 15 et 16. primum, *superbi* vs. 17 et 18. alterum, *pii* vs. 19. tertium componant. Sed Christus, qui omnes amat homines, si pios quosdam fideles, licet paucissimos, invenisset, procul dubio addidisset: ἀλλ᾽ ἔχεις ὀλίγα ὀνόματα κ. τ. λ. vel ἀλλὰ τοῦτο ἔχεις ὅτι μισεῖς τὰ ἔργα, ἃ κἀγὼ μισῶ. — Desumta est pulcra haec dictio e Prov. III. 12. ὃν γὰρ ἀγαπᾷ Κύριος, ἐλέγχει.

Ὅσους ἐὰν φιλῶ, est dictio graeca, quae, si equidem ejus vim percipiam, significat: *ego quotquot sint, quos amo, castigo*; similiter apud Marc. VI. 11. 22. ὅσοι ἄν et ἐάν, Matth. VIII. 19. ὅπου ἐὰν (4). — Ἐλέγχω proprie *dissentientem certis argumentis refuto*. Tit. I. 9. καὶ τοὺς ἀντιλέγοντας ἐλέγχειν. N. l. *reprehendo*, cf. 2 Sam. VII. 14. ἐλέγξω αὐτὸν ἐν ῥάβδῳ ἀνδρῶν, ubi respondet τῷ יכח cf. Prov. III. 12. — Παιδεύω proprie *educo*, *pueros instituo*, *doceo*, ut v. c. Κύρου παιδεία τοῦ Ξενοφῶντος. Act. VII. 22. καὶ ἐπαιδεύθη Μωσῆς πάσῃ σοφίᾳ Αἰγυπτίων. *Xenophon* (5) παιδεύεσθαι de eo usurpat, *qui usu et experientia edocetur*. — N. l. notat *punire*, *castigare*: cf. Hebr. XII. 6. Sap. III. 5. καὶ ὀλίγα παιδευθέντες.

Ζήλωσον οὖν. Propter tepidam vivendi rationem in re religionis admonentur Laodiceni, ut ferventi studio virtutem appetant ejusque praemia. Gal. IV. 18. καλὸν δὲ τὸ ζηλοῦσθαι ἐν καλῷ πάντοτε (6). Tali studio ac fervore opus est in causa Dei ut adhibeamus, siquidem ei placere velimus. Licet graviter castigentur hi Christiani, nisi ad virtutem redeant, dulcibus tamen verbis excitantur, ut respiscant. Ita poena est amor, amor poena est.

Vs. 20. Ἰδού, ἕστηκα ἐπὶ τὴν θύραν, καὶ κρούω· ἐάν τις ἀκούσῃ τῆς φωνῆς μου, καὶ ἀνοί-

(1) Vid. de hac voce *Schleusnerus*, T. I. pag. 1295. — Notat etiam saepe *pungere*, *aculeo ferire*. Conf. *Eustathius* ad *Homeri* Odyss. VI. p. 102.

(2) De hoc verbo vid. *Wetstenius*, N. T. T. II. p. 763.

(3) *Millius* in Notis ad h. l. pag. 605.

(4) Vid. de Partic. ἄν vel ἐὰν *Vigerus* l. l. p. 440.

(5) Hellen. VI. c. 5. § 6.

(6) Conf. *Euripides* Hecub. 255. ζήλου τε τίμας.

ἀνοίξῃ τὴν θύραν, καὶ εἰσελεύσομαι πρὸς αὐτὸν, καὶ δειπνήσω μετ' αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς μετ' ἐμοῦ.

Ecce, sto ad januam et pulso: si quis meam vocem audierit, et aperuerit januam, ingrediar ad eum, et coenabo cum eo, et ille mecum.

ἕστηκα κ. τ. λ. Praeteritum pro praesenti *ἵστημι* per enallagen; Belg. *ik ben gaan staan*, igitur *ik sta; ἐπὶ* apud optimos hoc sensu construitur cum Accusativo (1).

Imago secundum nonnullos desumta est ab aliquo, qui hora vespertina, tamquam amicus amici domum intrare, cumque eo coenare cupit: ut hoc consequatur, januam pulsat, et, ea nondum aperta, clara voce clamat, donec qui intra habitat, eum audiat (2). „Vel respicitur ad morem amantium, qui in sinu dilectissimae sponsae „requiescere cupiunt: sicut in *Horatio* aliisque poëtis occurrit saepissime; quia civitas, „Christo sacra, sub imagine sponsae, Messiae nupturae, repraesentatur (3)." — Quidquid sit, amabilis certe imago *τοῦ κυρίου, ὃς μακροθυμεῖ εἰς ἡμᾶς, μὴ βουλόμενος τίνας ἀπολέσθαι, ἀλλὰ πάντας εἰς μετάνοιαν χωρῆσαι*, 2 Pet. III. 9.

Κρούω pulso, de ostio dicitur Luc. XII. 36. *ἵνα ἐλθόντος καὶ κρούσαντος* sc. *τὴν θύραν*, quod additur ibid. XIII. 25. *καὶ κρούειν τὴν θύραν*· et Act. XII. 13. coll. vs. 16. Judd. XX. 22. *ἐκρούσαν ἐπὶ τὴν θύραν*. Cf. *Xenoph.* Symp. I. 11. Metaphorice exprimit alicujus flagrans et perseverans desiderium, uti n. l.

ἐάν τις κ. τ. λ. Illud *καὶ* ad *εἰσελεύσομαι* a nonnullis rejicitur; recte vero a *Griesbachio* servatur, licet abundet, quod tamen auctori est consuetum. — Metaph. notant haec verba: si quis salutarem meam doctrinam acceperit, ejus praeceptis obedierit, meumque favorem, quem lubenter offero, receperit, amici instar eum adibo, et suavissima ille mea familiaritate, amicitia et benevolentia fruetur. Cf. Joh. XV. 21. 23.

Δειπνήσω, coenabo, victum sub vespera capiam. Cf. *Schleusnerus* in v. — H. l. consuetudine frui, nimirum modo extraordinario, divinae Jesu potestati, congruo. — Egregie pulchrae hujus dictionis vis confirmatur verbis, *καὶ αὐτος μετ' ἐμοῦ*· arctissima omnino erit conjunctio.

Vs. 21. *Ὁ νικῶν, δώσω αὐτῷ καθίσαι μετ' ἐμοῦ ἐν τῷ θρόνῳ μοῦ, ὡς κἀγὼ ἐνίκησα καὶ ἐκάθισα μετὰ τοῦ Πατρός μου ἐν τῷ θρόνῳ αὐτοῦ.*

Qui vicerit, illi dabo considere mecum in throno meo ut et ego vici et consedi cum Patre meo, in throno ejus.

ὁ νικῶν, δώσω αὐτῷ. Vid. Cap. II. 26.

ὡς h. l. ut et Cap. II. 27. non tantum similitudinem, sed etiam certitudinem rei indicat. —

κα-

(1) *Thucyd.* lib. I. *καθιτέσθαι ἐπὶ τὴν ἑστίαν*, i. e. *asyli jus consequi.* Cf. *Hom.* Od. I. 103. V. 20.

(2) Vid. *Klinkenberg*, l. l. p. 175. *Wildschut*, p. 178.

(3) Cf. *Heinrichs* l. l. p. 173. ubi locum ex *Eichhornio* adducit.

καθίσαι μετ' ἐμοῦ. Significat: *eadem gloria et felicitate frui qua Jesus, tamquam fortitudinis et constantiae praemio, qua eum prosecutus est Laodicenus Christianus.* — Miranda comitas! miranda affabilitas! verba frustra quaero, quibus eam extollam. Nonne sentis illud μετ' ἐμοῦ, illud ἐν τῷ θρόνῳ μοῦ? Omnia, sicut inter amicos, communia iis erunt.

ὡς κ' ἀγω ἐνίκησα. Cf. quae supra a nobis sunt exposita. Victor insidet Jesus throno ad dextram Patris, tamquam supremus Judex et Rex, omni gloria, auctoritate, majestate coronatus, qua ipse Jehovah est insignitus. Ps. CX. 1. Hebr. I. 3. Apoc. XXII. 1. — Inde redibit, et eos, qui vicerint, secum conducet, unoque secum considere dabit in throno, simili modo, quo ipse a Patre acceperit. Praeclara promissio! Praeclara felicitas, quae futura est! Ephesinis dabit, ut arboris vitae suavissimos comedant fructus; Smyrnenses perpetua felicitate gaudebunt, neque altera laedentur morte; novis nominibus, novisque honoribus ornabuntur Pergameni; regia potestate Thyatireni regnabunt condecorati et conspicui; nitidis amicti vestimentis prodeambulabunt ante thronum, quicunque e Sardenis pie Jesum coluerint, claraque voce coram Patre et angelis eorum nomina et virtutes a summo illo Rege laudabuntur; Philadelpheni, qui palaestram victores reliquerint, nomine Jehovae Sancti Sanctorum, titulo magnifico fronti insculpto, gloriabuntur, et civibus novae illius desiderandae Hierosolymae adscribentur; Laodiceni tandem una cum Deo et Agno, qui est mactatus, considebunt in Throno, Deoque Patri, Filioque Jesu Christo in saecula aderunt! Praeclara promissio cuivis data! Praeclara felicitas, quibuscunque piis futura!

Vs. 22. Ὁ ἔχων οὖς, ἀκουσάτω τί τὸ πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις.

Qui aures habet, audiat, quid Spiritus ecclesiis dicat. Vid. Cap. II. 7. 2. 29.

PARS

PARS POSTERIOR,

BREVEM CONTINENS DISQUISITIONEM DE SEPTEM EPISTOLARUM APOCALYPTICARUM AUCTORE, SCRIBENDI GENERE ATQUE USU IN REM CHRISTIANAM.

CAPUT PRIMUM.

DE SEPTEM EPISTOLARUM AUCTORE.

Monenda.

Haud scio, Viri Clarissimi! an non errem, si ita quaestionis a Vobis propositae posteriorem partem accipiam, ut mihi sit quam brevissime inquirendum, quisnam harum epistolarum sit auctor, minime vero ut de origine, vita, fatis atque indole auctoris longa conscribatur disquisitio.

Quum itaque accessissem ad hoc elaborandum, primum quidem authentiam totius Apocalypseos, Johanni vindicandae ex externis argumentis, nimirum testimoniis Patrum Eccles., probare conatus eram; mox autem, ubi recentiorum hac de re motas dubitationes leviter percurrissem, deprehendi, illos maximam partem ab iis abstinuisse, internum imprimis libri Apocal. habitum animadvertentes, tum quod ad scriptionem, tum quod ad argumentum ipsamque doctrinam pertinet. Haec igitur reputanti visum mihi est, priora illa missa facere, ad haec vero accuratius attendere, quoad nostras epistolas spectent, ut eo melius brevitati orationis consulam, quae desideratur. — Exceptis autem Patrum testimoniis, nonnulla tamen externa nobis attendenda sunt argumenta, quibus interna addemus.

§. 1.

Argumenta externa.

Cum igitur de septem Epistolarum αὐθεντίᾳ, non vero de totius Apocalypseos (1) auctoritate sit agendum, hanc ponimus, illam probamus:

1°.

(1) Patrum Ecclesiasticorum testimonia pro Apocalyp. αὐθεντίᾳ hic illic apud *Eusebium* dispersa exstant. — Ita v. c. *Justini Martyris* verba leguntur Hist. Eccl. Lib. IV. c. 18. *Irenaei* testimonium exhibet Lib. V. c. 18. quod etiam exstat in hujus ipsius libro, Contra Haeres. lib. III. c. 37. *Melitonis* mentionem injicit Lib. IV. 26. *Theophili*, IV. 24. *Apollonii*, V. 18. *Origenis*, VI. 25. Ad quae conferri merentur *Storrius*, Neue Apologie p. 136, 174 sqq. 239 sqq. *Hug*, Einleitung

in

1°. Qui αὐθεντίαν Apocalypseos oppugnarunt, pro suis sententiis praesidia quidem effingere conati sunt ex harum Epistolarum doctrina, scriptione ac usu: sed minime dubitarunt, hasce epistolas eidem tribuere auctori, qui totum confecisset librum. Fuerunt quidem, qui negarent *Thyatiris* fuisse ecclesiam (1), quo tempore Johannes epistolam suam ad hanc ecclesiam dederit; sed hoc tam parvi momenti habemus, ut vix in censum venire possit (2). Neque seriores, in quibus praecipue (3) censendi sunt *Oederus*, *Semlerus*, *Strothius*, *Merkelius*, alii, singulatim egerunt de harum epistolarum αὐθεντίᾳ: totum repudiarunt librum, ex omnibus ejus partibus argumenta producere conantes. — Hoc igitur silentium, quod tenuerunt inimici, aptum mihi visum est argumentum, quod adducerem.

2°. Ipsa conditio, in qua Johannes Apostolus tunc temporis versatus fuit, magnum nostrae rei praebet argumentum. Dilectus enim ille Jesu discipulus, qui, dum in terris viveret Dominus, ubicunque ei adfuit, qui ad S. Coenam, quam postrema nocte cum alumnis celebravit Christus, in Magistri gremio, amici optimi intimique instar recubuit, cujus amori Matrem suam mandavit Servator tristissima illa hora, qua cruci esset affixus; quocum post resurrectionem maximam morae partem, ex illa familiaritate, uti suspicari licet, degit; — Johannes, qui fidelis amicus, fidelis item et constans Jesu causae propugnator ac defensor, provectae jam suae aetatis tempore miserrimis affligebatur aerumnis, adeo ut, imperante *Vespasiano* (4), Ephesi caram sibi ecclesiam relinquere, et in Patmon, tristissimam illam insulam, ab omni hominum consortio remotam, exsulis mi-

se-

in die Schrifte u. s. w. Tom. II. 350 sqq. *Eichhornius*, Einleitung, Tom. II. *Hartwig*, Apologie der Apocal. wider falschen Tadel und Lob, Tom. IV. p. 149. et *Klinkenberg* l. l.

(1) Vid. supra: Cf. *Epiphanius* in Haeresi I. cap. 33.

(2) Praeterea ab *Eichhornio*, Einleit. T. II. p. 410. satis haec sententia est refutata.

(3) Non diu postquam haecce commentatio praemio jam esset ornata, opportunitas mihi data est, Virum optimum, interpretem celeberrimum, *H. H. Donker Curtium*, in coetu *Arnhemiensi* dilectum Euangelii ministrum, adeundi. — Hic quum benevole, ut solet, me recepisset, deque Apocalypsi et Septem, quas continet, epistolis, quasdam mecum communicasset opiniones, me docuit, non omnes e posterioribus ita de earum auctoritate sententiam tulisse, quandoquidem superiori seculo *Edwardus Evansonus* in Anglia illam nonnullis harum epistolarum negaverat; licet Apocalypsin Johanni Apostolo, nullis dubitationibus contra obmotis, vindicaret. Cum itaque librum, Belgice a. 1796 editum pervolvissem et viri argumenta percurrissem, digna ea mihi visa erant, quae in annotatione ad hunc locum impugnarem: rem vero exitus fefellit. Nam in morbum gravissimum et diuturnum incidenti, mihi opportunitas scribendi fuit ademta, postea ipse liber.

(4) Vidd. Prolegomena § III. circa a. 70.

gerandi instar, proficisci juberetur; — Johannes, inquam, dignus fuit, ut in ejusmodi visione, qua Jesus ei apparuit, solamine frueretur; — quin ipsas ecclesias, nunc ejus cura ac moderamine privatas, tali solatio, tali adhortatione, tali promissione excitaret, qualem epistolae continent.

§ 2.

Argumenta interna.

Haec nobis praebent cum contextus, tum epistolarum habitus, tum vero doctrina, tum denique scribendi genus, quae conveniunt rebus ac modis, in ceteris Johanneis scriptis obviis.

1°. Contextus, argumentum nobis praebet, quo septem epistolarum auctoritas defendatur. Primo enim capite, ubi Johannes Jesum ἐν πνεύματι vidisse narrat, mandatur, ut in libro conscribat, quicquid viderit, et audierit, omniaque ad epistolae formam composita, mittat ad septem ecclesias Asiaticas, quibus praeterea singulis aliam epistolam dare debebat: simul docetur, quidnam sibi velint septem illae stellae, illaque candelabra septem Cap. I. 20. Sed postquam has conscripsit, alia, quae videt, ceteris capitibus exposuit, in quibus saepe mentio habetur illarum ecclesiarum, eorumque, quae septem epistolae continent. Conf. XIX. 12. 15. XX. 10. 12. XXI. 2. 6. 10. XXII. 7. 12. 18. 16. 20. atque haec omnia solenni Apostolorum formula, qua librum aperuerat auctor I. 4., finiuntur Cap. XXII. 21.

2°. Habitus vel character, qui in omnibus, quae exstant, Johannis operibus, animadvertitur, nobis alterum praebet argumentum. Scilicet, uti in Euangelio et Epistolis Auctor eorum imprimis doctrinam impugnat, qui placita, religioni Christianae opposita, docerent, idem in Litteris, ad coetus hos septem datis, agit. Imprimis Gnostici, qui, Johanne Ephesi commorante, ubivis nefariam suam doctrinam spargere conabantur, impugnantur vel symbolico nomine τῶν Νικολαΐτων, aut τῶν κρατούντων τὴν διδαχὴν βαλαὰμ, aut τῆς συναγώγης τοῦ σατανᾶ, vel magis propriis verbis τῶν ἑαύτους λεγόντων ἀποστολοὺς εἶναι. — Amorem Christi, quo Johannes unus prae ceteris Apostolis ferebatur, inque quo commendando non satis sibi elaborare posse videtur, minime in his epistolis negligit: increpantur enim Ephesini ob illius remissionem (vid. ad Cap. II. 4.). Nec non illum advertit, quo Christus ipse homines complectitur: disertis enim praedicat verbis, hunc pios fore servaturum ex hora tentationis (Cap. II. 10.), omnesque professuras gentes, Philadelphenos magno amore a Jesu amari (ibid. vs. 9.), neque Christum fideles diu pressurum calamitatibus, ut eorum constantia et fides sit explorata (Cap. II. 10.); quin in ipsis poenis illum esse, qui tenerrimo animi affectu omnes complectatur (Cap. III. 19.). — Hujus Christi erga homines amorem continuo dulcia illa sonant verba: „ *amate vos invicem, sicut Christus vos amavit!* „ *hoc meum est praeceptum, ut eodem, quo Christus vos prosecutus est, amore vos* „ *invicem ametis!*" Cf. prae ceteris 1 Joh. III. 11. 23. IV. 7. 8. 9. 10. 12. V. 1. 2. 3.

3°. Consensus doctrinam Euangelii ceterorumque Johannis scriptorum inter et septem epistolas Apocal. harum propugnat *αὐθέντιαν*. Qui illam oppugnarunt, in id maxime suas intenderunt vires, ut hic consensus suis argutiis cederet. Imprimis huic rei operam dederunt *Semlerus* et *Oederus* (1): negant Apocalypsin docere Jesum esse Deum, ex quo argumentum petunt pro eorum sententia, qui eam Cerintho tribuant: sed non reputant, Jesum in iis sub eadem imagine proponi, eandemque potestatem, gloriam ac majestatem ei tribui, quibus Deus a viris Sacris ornatus legatur. Insidet enim throno Apoc. III. 21., Spiritum Sanctum habet III. 1., hominum animos perspicit II. 23., ultimo judicii die praemia felicitatis aeternae est distributurus: nonne haec omnia Jesu honorem vindicant illum, qui ei tamquam Deo debeatur, licet in nostris epistolis nullus exstet locus, qui eum Deum esse diserte doceat? Praeterea nonne prodit tamquam filius Dei, II. 18? conf. Euang. III. 16. 17. 18. 1 Joh. I. 7.

Johannes in Euangelio et septem epistolis docet Deum Patrem et Jesum *unum* esse, Euang. X. 30. XVII. 21. 23. Apoc. III. 1., eadem habere, eadem agere, Euang. V. 19. 22. 26. 27. Apoc. II. 26. 27. Eadem denominatione significatur Deus, qua Jesus cap. I. 17. coll. 8., omnium rerum cognitionem habet Apoc. II. 2. 9. 13. 19. 23 et sim. Euang. Cap. XXI. 17. σὺ πάντα οἶδας (2).

Jesus νενίκηκε τὸν κόσμον Joh. XVI. 33. Conf. Apoc. III. 9. Dicitur βάσιλευς Joh. I. 50 XVIII. 37. Conf. Apoc. III. 21. Qui enim throno insidet, regia potestate est insignitus. Pios servat a malis Joh. VIII. 51. Conf. Apoc. III. 10. Iis aliquando dabit, ut comedant panem coelestem, Joh. VI. 32. 35. Conf. Apoc. II. 17.: atque commorabitur apud eos, Joh XIV. 23. Conf. Apoc. III. 20. Per Spiritum S., quem habet, homines edocentur, quid sit faciendum Joh. XIV. 26. Conf. Apoc. II. 7. ὁ ἔχων οὖς, ἀκουσάτω τὶ τὸ πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις. — Et prouti in Euangelio docet Johannes, illum Spiritum a Deo Jesuque emitti, ut illud agat, ita etiam in Apocalypsi eandem doctrinam deprehendere sibi videtur *Donker Curtius* (3).

4°. Similitudo vocum et dictionum, quae in Johannis deprehenditur operibus, novum nobis praebet praesidium. Ita ei familiaris est usus verbi περιπατεῖν 1 Joh. I. 7. Conf. Apoc. III. 4. — Διδόναι Apoc. II. 7. 17. 26. III. 21. Conf. Joh. VI. 32. 51. — Ἀνοίγειν Apoc. III. 7. Conf. Joh. X. 3. — Νικᾷν Apoc. II. 7. 11. 26. III. 5. 12. 21. 1 Joh. II. 13. IV.

(1) Conf. Christl. freye Untersuchung über die sogenannte Offenbarung Johannis, aus der nachgelassen Handschrift eines fränkischen Gelehrten herausgegeben mit eigene anmerk. von *Semler*, p. 110.

(2) Vid. *Donker Curtius* l. l. p. 61 sqq., qui hunc doctrinae Christianae locum docte exponit, et *Hartwig*, Apologie Tom. IV. p. 103.

(3) l. l. p. 94.

IV. 4. V. 4. — Μάρτυς III. 14. Conf. Joh. III. 11. 23. — Ἔχειν vid. supra Part. I. §. 1. ad vs. 3.

5°. Similitudo opinionum, quae omnibus ejus intercedit libellis, item harum epistolarum αὐθέντιαν propugnat. Qualis v. c. haec est: quaecunque Jesus cognoverit, aut egerit, aut habuerit, antea a Patre accepit: Apoc. II. 27. III. 21. Conf. Joh. V. 19. 22. X. 18. XVII. 7. 8. Fideles, quique pie secuti fuerint hac in terra Dominum, aliquando eadem fruentur felicitate, eodemque jure, quo ipse Christus, Apoc. II. 26. III. 21. Conf. Joh. XII. 26. XII. 32. XIV. 2. XVII. 24.

Ubique apud Johannem Jesus occurrit, tamquam is, qui insigni humanae indolis cognitione gaudet. Apoc. II. 2. 9. 13. 18. III. 1. 8. 15. Conf. Joh. I. 47. 48. II. 24. IV. 29. XVI. 30. XXI. 17. In Euangelio et Apocalypticis epistolis indoles eorum, qui revera Christum profitentur, probatur constantia sincera, quae nullis malis, nulla tentatione abduci se patiatur, quae nulli pugnae succumbat, sed semper victrix evadat. Apoc. II. 2. 3. 4. 10. 13. 19. 25. III. 8. 10. Conf. Joh. III. 36. V. 24. VIII. 12. 31. 51. X. 27. XII. 26. 48. XIII. 35. XIV. 15. 23. XV. 4. (1).

Hujus autem convenientiae, quae septem Apocalypseos epistolas inter ac cetera scripta Johannea deprehenditur, causa in eo est quaerenda, quod Apostolus fidelis fuerit Jesu interpres, cum in his epistolis, tum in Euangelio: itaque apparet in utroque Christi fere oratio, quam descripsit, et ad quam suum stylum accommodavit Johannes.

Sunt praeterea, qui propterea Apocalypsin, septemque ejus epistolas, a Johanne profectas negent, quod tanta intercedat doctrinae, styli, figurarum, opinionum diversitas, quae omnia minime Johannis indoli congruere videntur. Haec vero singula ita refellerunt interpretes (2), ut plura de iis referre, mei esse non putem: quin imo ita illae dubitationes sunt solutae, ut potius Apocalypseos, epistolarumque αὐθεντίας argumenta esse videantur, haberique possint. In nostram rem addimus, eam Hebraïsmorum frequentiam in Apocalypsi obviorum, earumque duriorum dictionum caucam in eo esse quaerendam, quod Apostolus ἐν πνεύματι, i. e. pneumatice vel in ecstasi audierit, quae continuo lingua Graeca erant describenda, eoque difficiliori, quo certius videtur, Johannem omnia audiisse sermone Hebraeo vel Arameo, quo Jesum, dum viveret, usum fuisse cognitum est omnibus; quod si verum est, quis tandem mirabitur, sermonem Johannis omnem induisse Hebraeorum formam ac habitum? Accedit quod Johannis animus, rerum coelestium ac dilectissimi Domini plenus, minime tunc temporis ita compositus fuisse potuerit, ut verborum juncturam, accuratam positionem, et linguae puritatem, ad Grammaticorum leges exactam, curaret. Addunt alii aetatem juvenilem, quae nondum as-

se-

(1) Vid. *Schülze*, Schriftsteller. Charact. und Werth, u. s. w. neue ausgabe, p. 296—317.

(2) Conf. omnino *Hartwigius* l. l. l. I. p. 213 sqq. *Eichhornius*, Einleitung, l. II. p. 465—504. *Storrius*, Neue Apol. 370 sqq. et *Donker Curtius* l. l.

secuta fuerit eam Graece scribendi facultatem, quam postea, cum Euangelium et epistolas scriberet, sibi comparaverat (1); licet equidem vereor, ne haec conjectura nimis subtilis sit habenda, quam ut eam veram habere possimus. Si enim ponamus Johannem, imperante Vespasiano in Patmon profectum, ejusque aetatem, moriente Jesu, viginti fuisse annorum, non aliter potest, quin eum jam quinquagenarium dicamus, quum hasce conscriberet epistolas. Sed si ejusmodi conjecturas movere liceat, facile addere nobis item licebit, Johanni in insula Patmo versanti ac scribenti, neminem affuisse peritum librarium, qui vitiis grammaticis, durioribusque dictionibus scripta purgaret, quales Ephesi Euangelium et epistolas scribens sine dubio adhibere potuerit. Caeterum, cum ea exstent ingenii stylique Johannei documenta, quae supra memoravi, scriptor epistolarum Apocalypticarum dicendus erit, vel ipse Apostolus, vel consulto Apostolum imitatus, ut lectores deciperet. Hoc vero ab eo minime esse factum, docent plurima loca, eam discrepantiae speciem habentia, quae facillime evitari potuisset. Est enim ea Epistolarum cum Euangelio similitudo, ut, si illae arte fabricatae dicantur, huic artificio simul tribuenda sit summa diligentia in imitando, simul vero summa negligentia in non imitando Johanne, et in non evitanda dissensionis specie (2).

Haec quidem contuli, ut probarem, Johannem merito harum epistolarum auctorem esse statuendum: ita ut nemo alius admitti possit, neque Cerinthus, neque Cajus, neque ipse Jesus Christus, in quam sententiam mihi inclinare aliquatenus videtur Cl. *Klinkenbergius* (3), qui epistolas hasce e Jesu ore atque ad litteram Johanni dictatas opinatur: prouti etiam apud alium quemdam interpretem me legere memini: „*en zoo kunnen wij dan deze* „*zeven brieven voor het grootste gedeelte als het werk van Christus zelven beschouwen.*" Verum si rite verborum sensum ἐν πνεύματι εἶναι Apoc. I. 10. teneamus, haec minime vera esse potest sententia; Johannes enim, optimus Jesu Christi amicus, fidelis ejus, dum in vivis esset, comes, in exsilio cogitatione Jesu Christi, in coelum evecti, omni gloria Patris ad dexteram sedentis, sed simul tenerrimo amore fidelem amicum in tristissima adeo conditione prosequentis, perpetuo se occupabat. Quid mirum, cum tantopere divinum illum amicum amaret, cujus causa συγκοινωνὸς ἐν τῇ θλίψει omnium erat Christianorum, qui tunc temporis affligerentur? quid mirum, cum tantopere Magistri optimi absentiam doleret, ἐν πνεύματι fuisse illo die, qui Dei filio erat consecratus, ipsumque Jesum vidisse in omni sua gloria, verbaque audivisse, sublimi, qua prodiret, imagini congrua? — Totam enim orationem, ne dicam omnis Apocalyptici libri, sed septem etiam epistolarum, animum prodere πνευματικὸν i. e. omnibus phantasiae lusibus lubenter indulgentem, neque facile ejus

(1) Conf. *Donker Curtius* l. l. p. 162. et *Langius*, Einleit. in die Apoc. Vol. I. p. 42 sqq.

(2) Ita fatur Cl. *Heringa* in scriptis, quae ante aliquot annos commilitonibus tradidit in scholis.

(3) Bybelverk. l. l. p. 187.

ejus furorem, ut ita dicam, sacrum inhibentem, quis non videt? Equidem fateri cogor, me mihi non aliam posse proponere magnificae hujus rei imaginem, neque illam multum dissimilem habere a visione, qua moribundo Stephano, ὑπάρχοντι πλήρει πνεύματος ἁγίου, Jesus apparuisse narratur Act. VII. 55. — Est ea animi conditio, quae, si ita feratur, prouti Johannis animum deprehendimus, minime illam tranquillitatem consuetam et serenam, habere sinit, ut altus, praesertim Jesu Christi, verba verbotenus audiri ac repeti possint.

CAPUT SECUNDUM.

DE SCRIBENDI GENERE.

In genere animadvertimus, Johannem in his epistolis aliam prorsus rationem iniisse, quam in aliis observamus epistolis, quae, ejus nomine feruntur. In his enim docet, monet, laudat, vituperat, familiari omnino utens loquendi scribendique sermone; in illis vero sublimem indolem prodit, quae prophetas antiquos secuta, eorumque dictionibus prorsus imbuta fuisse perspicue intelligitur. Sed una cum illa sublimitate, de qua uberius exemplis adducendis dicemus, minime lectorem, qui vel parum in ejus scriptis est versatus, latet simplicitas, atque perspicuitas, cum maxima suavitate conjuncta, licet in iisdem magna sententiarum durities verborumque observetur. De his singulatim dicere mihi proposui, quibus denique characteristicas quasdam notas in nonnullis verbis, a Johanne frequentatis, addam.

§ 1.

Scriptionis sublimitas.

Prima quidem hujus rei causa esse videtur, quod Apostolus in exstasi has epistolas conscripserit, qua, sublimes adeo ideas animo volvens, e sublimi visione perceptas, sermone uti ei licuit, materiei accommodato.

Secunda causa in eo est quaerenda, quod Johannes ejusmodi esset indolis, quae facile tangi ac moveri soleat rebus externis: cujus rei documenta praeter ea, quae Apocalypsi insunt, praebentur in Euangelio, licet simplicissimo narrationes suas componat sermone. Ubi enim e. g. de ultimo illo, quod Jesus cum discipulis habuit, colloquio, verba facit, Euang. cap. XIV, quis non cum eo rapitur, atque coenae ipsi interesse sibi videtur? quis, quaeso, in altum non evehitur, ubi τὴν ζωὴν αἰωνίαν praedicat, vel in epistolis suis fraternum amorem tamquam omnium officiorum μητρόπολιν esse docet?

Tertia versatur causa in eo, quod Johannes diligenter antiquorum prophetarum scripta per-

perlegisse deprehendatur, inprimis Ezechielis et Jesaïae libros, e quo studio apta illi enata est opportunitas, ut res adeo sublimes, quales Johannes depingit, sublimi iisque consentaneo sermone depingere posset. Evolvas, lector, veterum illorum Jehovae interpretum volumina, e quibus profluit fons, quo Vatum labra, tamquam Pieriis aquis, irrigentur. Prouti pictor hic illic suos circumspargere solet colores, pulchri venustique sensu a natura imbutus, illo ductus, nullisque regulis, quae artes claustris suis premunt, obstrictus, eos ordinare videtur, ut concinnam ipse admirari debeas harmoniam, mutuamque concordiam: ita et Johannem deprehendes, phantasiae suae indulgentem, aptissimaque arripientem Veterum verba, atque elegantissime ea disponentem (1).

Quarta, quae denique accedit, causa, sed, uti supra jam dictum est, nimis interpretum conjecturis, haud adeo firmis, nititur, quam ut eam multum valere dicamus, in Johannis versatur juvenili aetate, quae talem sublimitatem non solum permittit, sed vel exigit, et senilem, languidum, frigidum sermonem odit ac fugit. Si enim verum est, quod ajunt, Johannem aetate fere juvenili, vel potius ea, quae viriles sensus fovere ac alere haud negat, sed simul juvenilem ardorem nondum aufugit, in Patmon esse demissum, quid mirum nobis videbitur, Apostolum, tam facile externis rebus correptum, scripsisse sermone, quotidianum haud referente (2)?

Nec diu quaerendum est nobis, ubinam in septem epistolis lateant illa sublimitatis specimina. Inspicias, quaeso! singulas: singulae praeclara tibi exhibebunt loca: in singulis deprehendes scriptorem poëtico quasi furore abreptum, qui non de ἐπισκόπῳ loquatur, ad quem sua scripta mittat, sed de ἀγγέλῳ, Dei Jesuque legato, inter homines constituto; qui Christum dicat non ἔχοντα, sed κρατοῦντα τοὺς ἑπτὰ ἀστέρας: deprehendes scriptorem, cujus *sermonis sublimitas in eo est perspicua, ut et verba electiora, et sententiae graves, atque acutae, et figurae denique, affectibus ciendis idoneae, frequentia adhibeantur* (3). — Non tantum enim Ephesini φέρουσιν omnia illa mala, sed βαστάζουσι grave illud onus, quod a malevolis impositum iis queritur Johannes. — Exquisita arte ab eo composita esse videntur verba, quibus reprehendat vel laudet Christianorum singulos naevos aut virtutes; sed horrenda majestate venturus esse dicitur Jesus, vel celeritate armatus ut candelabrum removeat, vel gladio ancipite, ut deleat scortatores, vel oculis, flammarum instar fulgentibus, quibus renes et corda perspiciat mortalium. Quis porro non animadvertit Johannis sublime ingenium, ubi Jesum, Dei filium, victorem illum supremum, venturum esse praedicit, facturumque, ut Judaei, quorum vitia hunc iis denegant titulum, ad Christianorum pedes, supplicum instar, procumbant et profiteantur, quan-

(1) Venuste hac de re egit *Eichhornius*, Einleit. II. p. 585.

(2) Vid. *Langius*, Vol. III. p. 217. et *Donker Curtius*, p. 162. qui viri Doctiss. verba citat.

(3) Ita magnifici vel sublimis sermonis lineas ducit *Heineccius* in opere: Fundamenta styli cultioris, Lipsiae 1761. p. 188.

quanto amore Jesus suos prosequi soleat? Quis, quaeso, Johannem sublimem dicere neget, ubi coelum repraesentat, tamquam locum, omnia continentem, quae pulchri venustique sensus excogitare potuerit, Novam Hierosolymam?

§. 2.

Scriptionis simplicitas.

Hujus generis documenta nobis praebent illae formulae, in quibus duae dictiones conjunguntur, licet eandem rem indicantes, quarum apud Hebraeos magna est frequentia (1). Tales dictiones, a Grammaticis parallelismos poëticos dictas, a Johanne in septem epistolis usurpatas esse, probant quae leguntur cap. II. 5. ubi *μνημονεύειν*, *μετανοεῖν*, et *τὰ πρῶτα ἔργα ποιεῖν* idem fere exprimunt. Ejusmodi formulae item inveniuntur cap. II. 13. *καὶ κρατεῖς τὸ ὄνομα μου, καὶ ουκ ἠρνήσω τὴν πίστιν μου.* III. 17. *πλούσιος εἰμι καὶ πεπλούτηκα, καὶ οὐδενὸς χρείαν ἔχω.*

Item in oculos mihi occurrit frequens usus particulae *καὶ*, quem nescio utrum ad simplicitatem an vero ad suavitatem referam. Inprimis cap. II. 2. 3. 9. 13. 20. III. 17. quocum conferri meretur elegans et suavis locus, qui apud *Vondelium* exstat (2),

Die zorght, en waeckt, en slaeft, en ploegt, en zwoegt, en zweet.

Nec minus illa simplicitas perspicua est in phrasi: *ἀλλ' ἔχω κατὰ σοῦ ὀλίγα*, cap. II. 14. conf. 4. 20. quibus verbis, summam redolentibus simplicitatem, Johannes Jesu tristitiam optime expressit. — Ubi Apostolus loquitur de sublimibus argumentis, componere ea solet simplicissimo sermone, ita, ut perspicue pateat, nullam eum verborum magnificentiam quaesivisse, qua lectorum animos percelleret, atque captaret; dicit enim *τῷ νικῶντι δώσω φαγεῖν*, ubi felicissimam conditionem depingit: *τῷ νικῶντι δώσω τὸν ἀστέρα τὸν πρωϊνόν*, quibus augustissimam sortem in altera vita, a Jesu promissam, indicat. Nec praetereunda est crebra frequentatio pronominis demonstrativi et personalis *οὗτος*, *αὕτη*, *τοῦτο*. Conf. Apoc. II. 1. 18. 21. 22. III. 5. 20 (3): quae simplicitas ne Homero quidem ingrata fuit, v. c.

τί με σπεύδοντα καὶ αὐτὸν ὀτρύνεις; i. e. *cur me festinantem et ultro currentem instigas?*

§. 3.

Scriptionis perspicuitas.

Hanc nobis observare licet, non tantum in rebus, quas tractat, verum etiam in verbis,

(1) Conf. *R. Lowth*, de Sacra Poësi Hebraeorum prael. XIX. p. 365. cujus verba refert *Donker Curtius*, p. 134. (2) *Palamed.* vs. 1. (3) Vid. *Donker Curtius*, p. 139.

bis, quibus utitur, licet, propter insolitam materiem, idem scriptor nonnumquam nimis obscurus videatur (1). Plurima in epistolis loca hanc perspicuitatem diserte ostendunt, a *Donker Curtio* (2) non minus laudatam. Ita v. c. lucide nobis depingit Johannes Ephesinorum et Pergamenorum constantiam et fidem cap. II. 4. 13, eodemque modo illos admonet ut resipiscant vs. 5: his vero dicit, quam grave sit vitium, quod erga Jesum committant vs. 14. 15. Ipsam Jesabelem ante oculos ponit, omni vi reluctantem, omni dolo corripere conantem Jesu ministros vs. 20. 21. 22. — Profecto septem epistolae lumine claro indicant hominibus viam, qua sit eundum ad summam consequendam felicitatem; quid enim clarius Jesu voluntatem indicare posset, quam quae cap. II. 26. leguntur: *ὁ νικῶν, καὶ ὁ τηρῶν ἄχρι τέλους τὰ ἔργα μου κ. τ. λ.*: neque dubitare nos sinunt, utrum Servator nostra facta, sive bona, sive mala, cognoscat: perspicue enim prodit, tamquam ille, qui merito dicere potest: *οἶδα τὰ ἔργα σου* cap. II. 2 etc. *ἐγώ εἰμι ὁ ἐρευνῶν νεφροὺς καὶ καρδίας*, vs. 23. — Interea ipse sibi persuasum habuisse videtur Johannes, nonnulla in ecstasi a se scribi, quae nimis obscura forent, nisi, nonnullis addendis, majori luce proponerentur. Talia deprehendo cap. III. 1. ubi *ὅτι ὄνομα ἔχεις ὅτι ζῇς; καὶ νεκρὸς εἶ*, vs. 2, pluribus declarat, admonitione ita instituta, ut rite intelligere possent Sardiani, quid sibi voluerit scriptor, scribens, *γίνου γρηγορῶν, καὶ στήριξον τὰ λοιπὰ ἃ ἔμελλον ἀποθανεῖν.*

§. 4.

Scriptionis suavitas.

Hac in re unus prae ceteris Euangelistis et Apostolis excellet Johannes, sensu ipsius, fere dixerim, Jesu Christi suavi ac leni imbutus. — Qui suaviter scribere sibi proponit, non tantum eliget materiem, scopo suo accommodatam, sed et componere eam

(1) Hanc vero obscuritatem ipsis nostris epistolis inesse vix dixerim, quin negaverim: quod enim *Dionysius*, Alexandrinus episcopus, dixit, id quidem in universam Apocalypsin quadrare puto, minime vero in ipsas epistolas. Dicit: *καὶ γὰρ εἰ μὴ συνίημι, ἀλλ' ὑπονοῶ γε νοῦν τινὰ βαθύτερον ἐγκεῖσθαι τοῖς ῥήμασιν, οὐκ ἰδίῳ ταῦτα μετρῶν καὶ κρίνων λογισμῷ, πίστιν δὲ πλέον νέμων, ὑψηλότερα, ἢ ὑπ' ἐμοῦ καταληφθῆναι νενόμικα* Euseb. Lib. VII. cap. 25. p. 223. Conf. *Claudius*, Wandsbecker Bothen l. l. Tom. I. p. 9, sq. de Euangelio Johannis dicens: „*Ich versteh lang nicht* „*alles, was ich lese, aber oft ist 's doch, als schwebt' es fern vor mir, was Johannes meinte, und* „*auch da, wo ich in einen ganz dunklen Ort h'nein sehe, hab' ich doch Vorempfindung von einem* „*groszen herrlichen Sinn, den ich 'nmahl verstehen werde.*"

(2) l. l. 141. Animadverti velim me hunc interpretem in hac disquisitione, praesertim quod ad ordinem attinet, tanquam ducem esse secutum. Scriptionis vero gravitatis documenta, quae in Apocalypsi deprehendit, me in septem nostris epistolis latuerunt.

eam studebit suavissimis, dulcissimis omnino verbis. Neque nos latent hujus rei documenta in septem epistolis: quid enim dulcius, quid suavius, quam ubi laudes immiscet consolationibus, propter miseram conditionem institutis, in qua versabantur Smyrnenses II. 9. *ἀλλὰ πλούσιος εἶ.* Suavitate illa sponte movemur ac deducimur medios inter Sardianos illos pios: *οἱ οὐκ ἐμόλυναν τὰ ἱμάτια αὐτῶν·* quique *ἐν λευκοῖς μετ' αὐτοῦ περιπατήσουσιν, ὅτι ἄξιοί εἰσιν* III. 4. Sed prae omnibus suavis est locus III. 20: quid enim dulcius Jesu dulcem ac lenem indolem exprimere possit, quam ubi imaginem assumit illam amabilem, qua tamquam amicus cum Laodicenis coenare cupiat, nec januam relinquat, antequam pater familias eam aperuerit?

§. 5.

Durities dictionum.

Absurdum quid statuisse videbor, ubi sublime, suave, simplex ac perspicuum scribendi genus Johanneum efferens, simul in uno eodemque argumento duras dictiones comprehendi statuam. Sed unde, quaeret forsan aliquis, unde illa durities? Animadvertendum respondeo:

I. Johannem, has conscribentem epistolas, *ἐν πνεύματι* fuisse, animumque, tali in conditione versantem, non posse anxiam curam habere regularum, quae ad severam Grammatices legem sint effictae.

II. Praeterea Veterum Poetarum dictionibus prorsus imbutus, ad eas sua verba composuisse videtur. Totae nimirum phrases, ex iis desumtae, in Apocalypsi occurrunt, nec non eaedem imagines, quas adhibuerunt Prophetae; neque ullo modo intelligere possimus, nisi earum verum sensum ex antiquorum scriptis eruamus.

1. Ejusmodi imagines in septem epistolis etiam deprehenduntur: *ἑπτὰ λυχνία* Apoc. II. 1. e Zach. IV. 2. *ὀφθαλμοὺς ὡς φλόγα πυρὸς* Apoc. II. 18. e Dan. X. 6. *κρατεῖν ἑπτὰ ἀστέρας* cap. II. 1. ne hostium insolentia eos loco suo moveat, quod olim fecerat *Antiochus Epiphanes* e Dan. VIII. 10. 11. et Jes. XIV. 12. *ῥομφαίαν* Apoc. II. 12. e Jes. IX. 4.

2. *Tropi*, quibus utitur Johannes, fere similes occurrunt in Vet. Codice: v. c. *πρῶτος καὶ ἔσχατος* Apoc. II. 8. Conf. Jes. XLI. 4. *ἔχων τὴν κλεῖν* Apoc. III. 7. Conf. Jes. XXII. 22. *ἐρευνᾶν νέφρους καὶ καρδίας* Apoc. II. 23. Conf. Ps. VII. 10. et Jerem. XI. 20. *ἐλέγχω καὶ παιδεύω, ὅσους ἐὰν φιλῶ* Apoc. III. 19. Conf. Prov. III. 12. et Job V. 17. *ἀστέρα τὸν πρωϊνόν* Apoc. II. 28. Conf. Jes. XIV, 12. *καὶ ποιμανεῖ αὐτοὺς ἐν ῥάβδῳ σιδηρᾷ* Apoc, II. 27, Conf. Ps. II. 8, 9. *στήριζειν τὰ λοιπὰ ἃ ἔμελλον ἀποθανεῖν* Apoc. III. 2. Conf. Ezech. XXXIV. 4. *μολύνειν τὰ ἱματία* Apoc. III. 4. Conf. Zach. III. 3. 4. *λευκοῖς ἱματίοις* Apoc. III. 4. 5. 18. Conf. Dan. VII. 9. *καὶ μὴ φανερωθῇ ἡ αἰσχύ-*

σχύνη τῆς γυμνότητος Apoc. III. 18. Conf. Ezech. XVI. 7. 8. 9. 10. *ὄνομα ἐξαλείψω ἐκ τῆς βίβλου τῆς ζωῆς* Apoc. III. 5. Conf. Exod. XXXII. 32. 33. Ps. LXIX. 29. *προσκυνεῖν ἐνώπιον τῶν ποδῶν* Apoc. III. 9. Conf. Jes. LX. 14. *ἐμέειν ἐκ τοῦ στόματος* Apoc. III. 16. Conf. Zach. XI. 8. *συμβουλεύειν ἀγοράσαι* Apoc. III. 18. Conf. Jes. LV. 1—3. *χρυσίον πεπυρωμένον ἐκ πυρὸς* Apoc. III. 18. Conf. Ps. XIX. 4. et Prov. III. 13. 14.

3. *Aenigmatica* item habentur in septem epistolis *dicta*, quorum nodus solvi nequit, nisi historia e V. C. cognoscatur. Ejusmodi sunt, quae occurrunt *de Nicolaitis* Apoc. II. 16. et *Bileamitis* ibid. vs. 14. ad quae conferri debent, quae Num. XXXI. 16. sunt exposita; de *arbore Vitae in Paradiso Dei* Apoc. II. 17. Exod. XVI. 33; de *Jesabele* Apoc. II. 20. 1 Reg. XVIII. XIX. et 2 Reg. IX.

Si itaque haec omnia sic sese habeant, quibus addi posset, nonnulla haberi, quae ex libris apocryphis Judaei, Christi et Apostolorum aetate viventes, sapiebant, et ad quae respexisse videtur Johannes v. c. *ἑπτὰ πνεύματα* Apoc. III. 1. e Tobiae cap. XII. 15. vel *arbor vitalis*, quali imagine utebantur Judaei in vitae futurae descriptione: quid mirum nobis accideret, Johannem hisce et multis aliis indulgentem, sua verba composuisse sermone, minime rationem linguae Graecae, qualemcumque tandem suam, referenti? quod quidem tantum est, ut nonnulli conjecerint Apocalypsin conscriptam fuisse lingua Hebraea, sed postea Graece conversam (1), alii e contrario opinati sint Barbarismos et Soloecismos illos repetendos esse e librariorum vitiis. Prima autem conjectura rejicienda, quod liber, qui aliquid contineat, quod alii linguae sit proprium, minime illa conscriptus esse dici potest; neque de Apocalypsi valere potest, quippe quod ne minima quidem hujus rei species apud Patres Ecclesiasticos exstat (2). Neque altera illa, qua vitiorum culpa in eos conjiciatur, qui librariorum egerint partes, est admittenda conjectura, cum hi facile talia animadvertissent vitia, neque omnes in errore adeo conspirassent, ut in plurimis iisdem locis eadem plane animadverterentur vitia (3).

Haec autem durities, de qua agimus, conspicua est in septem epistolis, praesertim in eo, quod *nominativus indeclinabilis* haud raro in iis occurrat, a summo *Grotio* stili Johannei character habitus, *quod rectis uti soleat pro obliquis* (4), qualis est in promissionibus cap. II. 17. 26. III 21. *ὁ νικῶν δώσω αὐτῷ* et *ὁ νικῶν ποιήσω αὐτὸν*: et ab Hebraeis praesertim usurpatur, cum ad ornatum, tum ad majorem vim sermoni addendam.

(1) Vid. *Michaëlis*, l. l. p. 1062, 1064.
(2) Conf. Cl. *Klinkenberg* l. l. p. cxxxv.
(3) Huc conferri meretur *Donker Curtius* l. l. p. 13.
(4) Ita loquitur idem interpres l. l. p. c.

dam. Explicari potest per: *quod attinet*, sed cum latinae orationis elegantia, ac *ἐνεργείᾳ* minime hisce adjectis gaudeat, formula illa praetermittitur. Occurrit autem in V. C. *partim*, quando constructio *nominativum* requirit, ut Gen. XX. 24. ופי לגשו ותלד גם היא, *et pellex ejus et peperit etiam ipsa* h. e. *pellex ejus etiam peperit*. Conf. 1 Sam. XI. 11. XIII. 7. *partim*, quum constructio *casum obliquum* requirit, quem, praemisso nominativo absoluto, per *additum pronomen* exprimunt, v. c. Ps. XI. 4. יהוה בשמים כסאו *Dominus in coelo est sedes ejus* h. e. domini sedes est in coelo. Conf. Ps. XVIII. 31. CIV. 17. Jer. II. 24. VI. 19. Occurrit haud raro in N. T. prouti Act. VII. 40. Matt. III. 4. Luc. XII. 16. XXIII. 41. Joh. VIII. 20. in *pronomine* Matt. XXI. 42. Act. X. 36. XIII. 2. *accusativus*. Etiam apud Classicos. Xenoph. (1) τοὺς μὲν τοι Ἕλληνας, τοὺς ἐν τῇ Ἀσίᾳ οἰκοῦντας, οὐδὲν πω σαφὲς λέγονται εἰ ἕπονται, *de Graecis, qui Asiam incolunt, nec dum certo constat sintne secuturi* (2). Conf. item Apoc. II. 20. III. 12.

Porro Hebraeorum imitatio duram dictionem creat in ellipsi, Johanni propria, verbi τὶς, uti cap. II. 10. ὁ διάβολος ἐξ ὑμῶν, scil. τίνας (3), ut et cap. II. 18. in verbis καὶ οἱ πόδες αὐτοῦ desideratur vocula εἰσιν: sin vero minus, hic locus in iis est enumerandus, in quibus Johannem deprehendas, pronomen αὐτος pro relativo ὃς usurpantem, ut legendum sit τοὺς πόδας αὐτοῦ (ἔχων scil.) vel οὗ οἱ πόδες (scil. εἰσὶν). Conf. Joh. XV. 5. ὁ μένων ἐν ἐμοὶ κἀγὼ ἐν αὐτῷ, pro καὶ ἐν ᾧ μένω. Vid. *Vigerus* l. I. p. 175. Omnium vero durissima ellipsis, inest cap. II. 13., qui locus accipi debet, tamquam si legeretur καὶ ἐν ταῖς ἡμεραῖς, ἐν αἷς Ἀντιπας — οὐκ ἠρνήσατο τὴν πίστιν μου. — De notione particulae καὶ ex usu Hebraeorum pro Latinorum *etiam*, ac nostro *zelfs*, Hebr. גם vel אף, supra monuimus ad h. l.

Alius porro generis est Hebraismus, in usu verbi ὄνομα obvius, Apoc. II. 13. quod de *doctrina Christiana* est accipiendum, uti manifestum fit conferendis locis Matt. X. 22. καὶ ἔσεσθε μισούμενοι ὑπὸ πάντων διὰ τὸ ὄνομά μου. XII. 22. καὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἔθνη ἐλπιοῦσι (4). Ita etiam ipse Christus vocem τὸ ὄνομα Joh. XVII. 6. usurpat, pro quo mox verbo λόγος utitur. Addas Act. XXI. 13. — De Hebraismis cap. II. 23. ἀποκτείνω ἐν θανάτῳ, et III. 7. ὁ ἀνοίγων, καὶ οὐδεὶς κλείει, supra ad illorum locorum expositionem monui.

§. 6.

(1) Cyropaed. lib. II. p. 31.

(2) Plura exempla e *Xenophonte*, *Polybio* et *Arriano* ducta, habet *Wolfius* in Curis philol. ad Joh. XVII. 2. et *Raphelius* ad Apoc. II. 26.

(3) Vid. supra ad expositionem hujus loci. Conf. *J. Vorstius* de Hebraismis N. T. ex edit. J. Fischeri, Lips. 1778. p. 567.

(4) Ita etiam explicatur a *C. T. Kuinoelio*, Comment. nov. edit. ad h. l.

§. 6.

Characteristicae notae in verbis et formulis, a Johanne frequentatis, perspicuae.

Si de hisce longe disquirere vellem, metuendum esset, ne in illud vitium prolaberer, quod jam supra in expositione epistolarum dicta hic iterum repeterentur. Satis nostrum in finem esse duco, leviter tantum attingere, quae in censum veniant. Hujusmodi habeo:

1. Usum verbi ἔχειν cum verbo substantivo v. c. Apoc. II. 3. ὑπομονὴν ἔχειν pro ὑπομονεῖν: quibuscum quodammodo comparari potest formula apud Thucydidem Hist. II. 18. ἔχω σε ἐν ὀργῇ, *succenseo tibi*, sed meliori jure Sophocl. Trach. vs. 7. νυμφείων ὄκνον ἄλγιστον ἔσχον. Conf. Apoc. II. 10. ἔχειν θλίψιν pro θλιβέσθαι, et III. 1. ὄνομα ἔχειν pro ὀνομαζέσθαι.

2. In promissionibus, septem epistolis affixis, peculiari admodum notione gaudet verbum διδόναι Apoc. II. 7. 10. 17. 28. III. 9. 21. quod accepimus pro *facere ut*; vid. expositio III. 21.

3. Ita etiam amat verbum νικᾶειν, quod in fine cujusvis epistolae occurrit, *vincere* notans, ut 1 Joh. V. 4. καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ νίκη, ἡ νικήσασα τὸν κόσμον, ἡ πίστις ἡμῶν. Quo ut uteretur Johannes, bellum pios Christianos inter eorumque obtrectatores, de quo ubivis fere agit, saepe ei ansam praebuit. Unus in Apocalypsi exstat locus, ubi idem usurpat verbum de pio illo, qui succumbit. Vid. Apoc. XIII. 7. (1).

4. Ejusmodi etiam notandus mihi videtur usus verbi λόγος, quo saepe *ipsum Jesum* intelligit Johannes Euang. cap. I. 1., alibi vero *mandatum*, *praeceptum* Apoc. III. 8, 10. λόγον τῆς ὑπομονῆς. Conf. Joh. VIII. 51. XIV. 23. XV. 20. 1 Joh. II. 5.

5. Neque praetermittendum verbum ἔργα quod cap. II. 2. et similibus locis *opera* significat, sed vs. 26. singularem habet significationem, ubi *Grotius* idem esse conjicit quod λόγος. — Tandem particulam ἴδου Johanneum esse characteristicum verbum, quisque intelligit Euangelii loca conferens.

Caeterum attendendae sunt nonnullae formulae, quarum usu in hisce epistolis delectabatur Johannes. Tales sunt:

1. ἐρχέσθαι τίνι, qua adventus alicujus indicatur haud optandus illi, ad quem venitur; quacum quodammodo conferri potest Belgarum *bezoeken*, v. c. *God bezoekt ons*, cui notio veniendi etiam inest. Opposita huic formulae sunt ἐρχέσθαι πρὸς τίνα Joh. XIV. 18. 23. ubi Jesus discipulos, de instante ejus abitu sollicitos, consolatur, et εἰσελεύσομαι πρὸς τίνα Apoc. III. 21.

2.

(1) Qui locus a *Schleusnero*, secundum *Donkerum Curtium* p. 115. nimis accurate exponitur, notans, ut putat vir Doct., *aliquem ad defectionem a religione Christiana sollicitare.*

2. τηρεῖν τὸν λόγον Apoc. III. 8. 10. vel τὰ ἔργα II. 26. pro quo in Euangelio scripsit τηρεῖν τὰς ἐντολὰς XIV. 15. 21. vel τηρεῖν τοὺς λόγους vs. 24. de quo vid. *Donker Curtius* l. l. p. 125. — Legitur praeterea apud Johannem τηρεῖν τίνα ἐκ τῆς ὥρας τοῦ πειρασμοῦ Apoc. III. 10. pro quo in Euangelio scripsit τηρεῖν ἐκ τοῦ πειρασμοῦ cap. XVII. 15. Variat in significatione verbi ὥρα, nonnumquam diem judicii supremi notantis, v. c. Joh. IV. 21. 23. V. 25. 28. XVI. 2. 25. 32. XII. 7. Apoc. XIV. 7. 15. nonnumquam momentosum quoddam temporis punctum Apoc. III. 10.

3. Περιπατεῖν μέτα τινὸς notat apud Johannem *amice cum aliquo versari*, quo sensu etiam habetur in Euang. VI. 66. et in Apoc. III. 4.: inde *studiose, omni cura amare et observare aliquem* Apoc. II. 1. Caeterum Euangelistae pro illo usurpant ἀκολουθεῖν, quo utitur Johannes Apoc. XIX. 4. οὗτοι εἰσιν οἱ ἀποκολοθοῦντες τῷ ἀρνίῳ (1).

4. Variat quidem Johannes in nonnullis dictionibus, quae eandem rem notant, verum hoc discrimen parvi omnino est momenti; quod observare licet in πλὴν ὃ ἔχετε, κρατήσατε Apoc. II. 25. pro quo cap. III. 11. habet κρατεῖ ὃ ἔχεις: in superiori illo addit ἄχρι οὗ ἂν ἥξω, in epistola ad Smyrnenses vero dicit ἄχρι θανάτου II. 10.

5. Postremo loco attendemda est formula, Johanni admodum familiaris, ἐνώπιον τινὸς, qualis occurrit Apoc. I. 4. II. 14. III. 8. IV. 56. etc. in Euang. XX. 30. ubi autem saepius ἔμπροσθεν usurpat cap. I. 15. III. 28.

CAPUT TERTIUM.

DE SEPTEM EPISTOLARUM APOCALYPTICARUM USU IN REM CHRISTIANAM.

Tandem mihi hoc loco dicendum erit de utilitate, quam hae septem epistolae piis Christi amicis praebeant. Hic autem usus in rem Christianam in duas maxime partes dividi mihi posse videtur, quarum altera dogmaticam, practicam altera spectat: si enim historicam epistolarum expositionem a Facultate Nobilissima desiderari censerem, in repetitionem prolapsurus mihi viderer eorum, quae jam supra sunt illustrata, addendis animadversionibus de earum usu historico peculiaribus.

Ne-

(1) Vid. *Donker Curtius*, p. 129.

Neque etiam Theologicum Systema condere hujus esse loci opinor, quamobrem momentosissima leviter tantum attingere mihi proposui.

§. I.

De epistolarum usu dogmatico.

Licet summum et maximum quidem dogma in iis habeatur *Jesum esse Ecclesiae Dominum*, primum tamen de iis agemus, quibus illud est superstructum.

I. Jesus est *υἷος τοῦ θεοῦ.* Hoc suis ipsius verbis professum esse tradit Johannes Apoc. II. 18. Conf. vs. 7. atque confirmatur pluribus N. T. locis, Joh. V. 25. III. 16. 17. 18. 1 Joh. IV. 9. Rom. VIII. 32. et alibi. Quod ad naturam humanam attinet, homo erat, filius Mariae Joh. V. 27. VIII. 40. Luc. I. 31. Matt. I. 16. dicitur vero Dei filius, quoad non ex humano patre, sed supranaturali ac prorsus divina omnipotentia e Maria procreatus sit, Matt. I. 18—25. Luc. I. 34—37. Sed uti arctissima humanae et divinae naturae intercederet conjunctio, ita ab omni vitiositate expers erat; nam est *ἅγιος*. Conf. III. 7. — Nonnumquam ipse Deus dicitur Joh. I. 1. coll. V. 18.

II. Deus cum itaque sit Jesus, omne ei competit nomen, quo Pater celebretur: idcirco est *ὁ ἅγιος, ὁ ἀλήθινος* cap. III. 7. uti 1 Joh. II. 20. *ὑμεῖς χρισμὰ ἔχετε ἀπὸ τοῦ ἁγίου.* Conf. Joh. XIV. 6. *ἡ ὁδὸς, καὶ ἡ ἀλήθεια, καὶ ἡ ζωή.* Hac de causa omnisciens est, quem nihil latet: cap. II. 2. *οἶδα τὰ ἔργα σου*; perspicit omnia, absconditissimas adeo cogitationes novit, *ἐρευνῶν νεφροὺς καὶ καρδίας* II. 23.

III. Est rerum omnium *dominus* ac *princeps* III. 14. *ἡ ἀρχὴ τῆς κτίσεως τοῦ θεοῦ*: quamobrem omnia ei sunt subjecta, et quaecumque ipse possideat, illa aliis dandi et tribuendi habet potestatem, II. 26. 27., a Patre acceptam, ibid. *ὡς κἀγὼ εἴληφα παρὰ τοῦ Πατρός μου.* Verum licet sit Dei filius et ab aeterno vixerit *ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος* II. 8. homo fuit, ac legi, omnibus mortalibus impositae, obediit: mortuus enim est, *ὃς ἐγένετο νεκρὸς*, sed revixit, *καὶ ἔζησεν.* ibid. Jesus Spiritum S. habet, prouti Pater, atque eum dimittit III. 1. ita vero ut talis inter eos deprehendatur conjunctio, ut ipse Spiritus dicatur ille Sanctus: in singularum epistolarum fine *ὁ ἔχων οὖς, ἀκουσάτω τί τὸ Πνεῦμα λέγει κ. τ. λ.*

IV. Jesus est Rex: insidet enim throno III. 21.: judicii supremi die erit *ὁ βραβεύτης*, qui praemia distribuit II. 7. 11. 17. 26. III. 5. 12. 21. qui nullum discrimen faciet, sed justus in omnibus rebus deprehendetur II. 23. *καὶ δώσω ὑμῖν ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα ὑμῶν.*

V. Quaecunque Jesus habet, salutifera sunt, eaque lubenter Christianis offert, ut sibi comparent, atque per ea felicitatem aeternam consequantur. III. 18. *συμβουλεύω σοι ἀγοράσαι παρ' ἐμοῦ χρυσίον — ἵνα πλουτήσῃς, καὶ ἱμάτια — ἵνα περιβάλῃ — καὶ κολλούριον —*

ἵνα βλέπῃς. Eos simul excitat, ut eumdem triumphum agere omnibus enitantur viribus, quem ipse aliquando egerat de adversariis II. 10. γίνου πιστὸς ἄχρι θανάτου conf. 25. III. 11. ὡς κἀγὼ ἐνίκησα III. 21. — Quicunque fidelis ei praebuerit aures, servabitur ab illo, ne calamitatibus prematur, III. 10. ὅτι ἐτήρησας τὸν λόγον τῆς ὑπομονῆς μου, κἀγὼ σὲ τηρήσω ἐκ τῆς ὥρας τοῦ πειρασμοῦ. — Jesus pro sanctitate sua omnes flagitiorum operatores odio habens, virtutis studiosos magno prosequitur amore, quem manifestum faciet erga omnes, quos suos compertus fuerit, eosque, qui ab adversariis male tractentur III. 9. ἰδοὺ, ποιήσω αὐτοὺς, ἵνα ἥξωσι καὶ προσκυνήσωσιν ἐνώπιον τῶν ποδῶν σου, καὶ γνῶσιν, ὅτι ἐγὼ ἠγάπησά σε. — Calamitatibus atque aerumnis pios et fideles excitat, eorumque virtutem auget, prouti etiam de Deo Patre dicitur. III. 19. ἐγὼ ὅσους ἐὰν φιλῶ, ἐλέγχω καὶ παιδεύω.

VI. Singularum Epistolarum character ille est praecipuus, quod doceant Jesum Christum universae Christianae Ecclesiae esse Dominum ac Principem, neque tantum universam, ubivis terrarum dispersam, sed privatam etiam quamcumque moderamine suo regentem. Conf. singularum epistolarum initia, in quibus alia atque alia imagine perpetuo utitur; item Matt. XVI. 8. καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ οἰκοδομήσω μου τὴν ἐκκλησίαν. Eph. I. 22. καὶ αὐτὸν (χριστὸν) ἔδωκε (πατὴρ) κεφαλὴν ὑπὲρ πάντα τῇ ἐκκλεσίᾳ. — Curat ac ducit ecclesiarum antistites, iisque semper adest II. 1., at non solum illorum opera novit III. 2., sed etiam cujusvis, qui iis sit addictus II. 20. Quae iis laudi sunt ducenda, laudat II. 2. 3. 9. 13. 19. III. 4. 10. quae vituperanda, vituperat atque increpat II. 4. 14. 20. III. 3. 16. 17. admonet eos, ac praemia, hac in terra consequenda, proponit, minas adjungens contra impios, nisi ad meliorem redeant frugem II. 5. 16. 22. 23. III. 3. 4. 9. 10. — Sed omnium maxime in eo est occupatus, ut animos ad altiora advertant, ad felicitatem coelestem; quam non tantum animi immortalitatem esse docet II. 11. ἐκ τοῦ θανάτου τοῦ δευτέρου, sed etiam pro cujusque vitae ratione, hac in terra pie actae, atque ad ejus praecepta institutae, felicem fore praedicat. II. 7. 10. 17. et sim. Ex iisdem vero locis intelligi potest, quaenam et qualis impiorum post hanc vitam futura sit conditio, licet Servator eam non describat. Felicitatem vero illam ac gloriam docet aliis esse incognitam II. 17. ὁ οὐδεὶς οἶδεν εἰ μὴ ὁ λαμβάνων. III. 12. τὸ ὄνομά μου τὸ καινόν, eamque aeternam fore ibid. καὶ ἔξω οὐ μὴ ἐξέλθῃ ἔτι, et imperium universum in malignos includentem II. 26. δώσω αὐτῷ ἐξουσίαν ἐπὶ τῶν ἐθνῶν.

Non solum bona, uti diximus, animadvertit Jesus aeque ac mala, a Christianis perpetrata, verum etiam in hac terra *illa* remunerat II. 24. οὐ βαλῶ ἐφ' ὑμᾶς ἄλλο βάρος conf. III. 10. *haec* punit II. 22. ἰδοὺ, βάλλω αὐτὴν εἰς κλίνην κ. τ. λ. Docent porro epistolae Jesum *et* severum esse, *et* lenem ac mitissimum omnino Ecclesiae Dominum Gubernatoremque, II. 24. imprimis III. 20. — Denique quicunque Jesu exemplum strenue fuerit secutus, et, ad ipsius Christi exemplum, ad mortem usque constanter pugnaverit

ac vicerit, augustissimo olim fructurus est consortio, quum in uno eodemque loco cum Domino suo et Patre versaturus sit et victurus III. 21.

§. 2.

De Epistolarum usu Practico.

Non difficile erit hunc usum practicum ex ipsa harum epistolarum doctrina exponere, si modo dogmaticum rite ceperimus.

Prima quidem utilitas, quae in iis deprehenditur, practica, haec est, quod ecclesiarum antistites in iis exemplum habeant expressum, in quod, coetus suos docturi, udmonituri, consolaturi, universe intueri possint illudque imitando exprimere. Ut autem hoc felici cum eventu agant, capiant necesse est, Jesum esse Dominum universae ecclesiae omniscium, ubivis praesentem, omniaque gubernantem; quam Christi magnitudinem, a Patre acceptam et morte sua vindicatam ac sancitam, nullus non eorum in coetibus perceptam habere debet, si fructus operae carpere velit. Hunc in usum valet titulus, quo insignitur ab ipso Jesus: coetuum antistes est Jesu ἄγγελος, ab ipso missus et constitutus, qui non solum ejus doctrinam promovere nitatur, sed et ejus personam in terra agat. Caveat vero, si quidem Jesum imitari velit, ut eam agat superbe ac insolenter. Simplicitate, lenitate, indulgentia si praeditus fuerit, magnam profecto in auditorum animos exercebit vim, non solum in publicis pro concione orationibus, sed etiam in privata vel domestica consuetudine. Omnes amore complectatur; sed eos maxime, quos deprehenderit Jesu amicos, piosque sectatores: increpet, et increpet cum gravitate et severitate, si quae grassari videat flagitia per coetum suum: contra vero ad Christi exemplum laudet cives suos, si quid boni, probi, virtutis omnino Christianae nomine digni videat, quo excellant. Caveat vero simul, ut nimio plura iis imponat onera; quippe quod si fecerit, facile remittent illi laxioresque suas tenebunt habenas: Jesu attendat verba οὐ βαλῶ ἐφ' ὑμᾶς ἄλλο βάρος cap. II. 24 (1).

Sed antistes in eo inprimis operam collocare debet, ut praecipuam indolis moralis notam cognoscat, qua ab aliis suus discernatur coetus. Jesus, v. c., in Ephesinis remissionem amoris, in aliis alia observat vitia; ita nostris temporibus lascivos, superbos similesque animadvertere potest, si qui habeantur. Nostra enim aetate mirum videretur, si quis Bileamitas, Nicolaitas, aut Jesabelitas haberi doceret: verum ipsis nostris temporibus, si qui deprehenderentur, falsam doctrinam, Christianae adversam, promoventes, vel moribus sordidis offendiculum projicientes, haud dubitem, ecclesiae antis-

ti-

(1) Conf. *Middelveldius*, orat. laud. in Boekzaal der geleerde wereld, Octob. 1823.

titi officium esse impositum, ad Jesu admonitionem Apoc. II. 20. tales amovendi, consentientibus iis, qui hodie una cum illo res ecclesiasticas administrant.

Neque minor opera in eo mihi ponenda videtur, ut cives suos doceat, quaenam officia Christiana religio ab iis exigat, eaque accommodata esse *et* indoli humanae, *et* conditioni, in qua versentur. Utramque rem ipse Jesus in epistolis ob oculos habuit; non majora, quam ferre possunt, imposuit hominibus, officia II. 24. neque neglexit ea ita instituere, ut aptissime conveniant rebus, quibus singuli coetus essent impliciti, prouti in expositione epistolarum docui. Ita antistes sciat, quid valeant, quid ferre recusent ecclesiae cives.

Sed praeterea multa alia insunt harum epistolarum doctrinae, quibus singuli Christiani proficere possint, si modo rite ea adhibeant. Ne ea repetam, quae antistes in suum ipsius emolumentum convertere possit, quorumque magnam partem ad omnes Christianos referri posse putem, hi ex iis discere possunt, Jesum revera tanta esse benevolentia, qui lubenti gratoque animo, quaecunque habeat, offerat et inter suos distribuere cupiat III. 18. Conf. Matth. XI. 28. *δεῦτε πρὸς μὲ πάντες οἱ κοπιῶντες, καὶ πεφορτισμένοι, κἀγὼ ἀναπαύσω ὑμᾶς.* Simul docentur, impios odio haberi ac puniri ab ipso Jesu II. 6. 22. et nullos *πορνοὺς, οὔτε εἰδωλόλατρους, οὔτε μοιχοὺς, οὔτε μαλακοὺς, οὔτε ἀρσενοκοῖτας βασιλείαν θεοῦ οὐ κληρονομήσειν* 1 Cor. VI. 10. Conff. singulae epistolae. Porro Jesum omnia, abscondita adeo cognoscere hominum facta eorumque cogitationes, diserte docet quodvis earum initium; quae igitur persuasio eorum animos timore ac reverentia Dei Christique implere debet, quae initium est omnis sapientiae. Docentur etiam *τὸν κόσμον παράγεσθαι, καὶ τὴν ἐπιθύμιαν αὐτοῦ, τὸν δὲ ποιοῦντα τὸ θέλημα τοῦ θεοῦ μενεῖν εἰς τὸν αἰῶνα* 1 Joh. II. 17. quum ex epistolis cognoscant quantum *ὑπομονὴν ἔχειν, καὶ βαστάζειν διὰ τὸ ὄνομα αὐτοῦ, καὶ οὐ κοπιάζειν* cap. II. 3. praestet *τῷ πορνεῦσαι*, vs. 14. Sed simul docent Epistolae, nullum valere Christianae virtutis nomen, nisi revera colatur; *ὄνομα* enim *ἔχειν ὅτι ζῶσι*, non difficile est, *νεκρῶν ὄντων* III. 1. Exigit religio Christiana, ut paucis dicam, secundum septem epistolarum doctrinam, *constantem Christi amorem*, II. 1—7. *constantiam perpetuam in maximis adeo calamitatibus*, vs. 8—11: *nullum habendum esse* docent *commercium cum falsis doctoribus*, vs. 12—17, *evitandos esse ac ejiciendos scortatores*, vs. 20—24, *virtutem operibus ac factis*, *et animi probitate probandam esse* III. 1—6. *Jesum advertere pios*, *eosque calamitatibus oppressos*, *servaturum*, vs. 7—13. *omnemque tepidam agendi rationem ei displicere*, vs. 14—22.

Persuasum sibi habere debent Piorum animi, a Jesu se amari III. 9: iisque promittitur praemium virtutis. Ad bona quaeque perpetranda excitantur: Spiritus enim Sanctus jubet ac monet Christianos, sed et Jesus, *ἡ ἀρχὴ τῆς κτίσεως τοῦ θεοῦ* III. 14. *τὸ ἀπαύγασμα τῆς δόξης, καὶ χαρακτὴρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ*, Hebr. I. 3. disertissimis docet verbis: *τὴν καινὴν Ἱερουσαλὴμ, τὴν καταβαίνουσαν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἀπὸ τοῦ θεοῦ*, aliquando

civitatem illam futuram, cujus cives erunt, quicunque τὴν μενοῦσαν πόλιν hac in terra haud quaesiverint, ἀλλὰ τὴν μελλοῦσαν ἐπιζητεῖν conati fuerint Hebr. XIII. 14. — Fida ac certa, nulla umquam temporum labe inquinanda, nulla unquam fragili adversariorum opera labefactanda, haec sunt promissa! Ille enim, talia promittens, est ὁ Ἀμὴν ὁ μάρτυς ὁ πιστὸς, ὁ ἀληθινὸς υἱὸς τοῦ θεοῦ, ὃς ἐκάθισε μετὰ τοῦ Πάτρος ἐν τῷ θρόνῳ αὐτοῦ. —

SYMBOLUM.

Κάλος οὗτος καὶ ἀξιονικότατος εὐκλείας ἀγὼν τε καὶ στέφανος, ἐν ᾧ καὶ τὸ ἡττᾶσθαι οὐκ ἄδοξον.

Longinus.

E R R A T A

Commentationis A. C. VAN ELDIK THIEME.

Pag. 6.	lin. 26.	essiciunt	*lege*	efficiunt
— 12.	— 15.	*μήσος*	—	*μέσος*
— 14.	—	*μίγα*	—	*μέγα*
— 19.	— 30.	זבד	—	זכר
— 26.	— 16.	*ἀμφίλεκτος,*	—	*ἀμφίλεκτος*
— 28.	— 27.	Apollonis	—	Apollinis
— 31.	— 5.	Heinrichsius	—	Heinrichius
— 35.	— 14.	saeculum VII	—	saeculum VIII
— 36.	— 11.	haec	—	hac
— 42.	— 2.	collocando	—	collocata
— 66.	— 2.	*stande*	—	*stunde*
— 68.	— 2.	firmo nititur	—	firmo haec conjectura nititur
— 71.	— 20.	*καὶ καὶ τῷ Σίλᾳ*	—	*καὶ τῷ Σίλᾳ*
— 72.	— 10.	מסת pro מנסת	—	מסות
— 78.	— 2.	Colossas	—	Colossos

Si qui et alii inveniantur errores, hisce veniam a B. L. impetramus.

PETRI OTTONIS VAN DER CHYS,

DELPHENSIS,

PHIL. THEOR. ET LITT. HUM. IN ACAD. LUGD. BAT. CAND.

RESPONSIO

AD

QUAESTIONEM A NOBILISSIMA FACULTATE DISCIPLINARUM MATHEMATICARUM ET PHYSICARUM IN ACADEMIA LUGDUNO-BATAVA A. MDCCCXXV. PROPOSITAM:

Explicetur, aptisque illustretur exemplis, quibus in regionibus Patriae nostrae, modus quo et aestate pecus semper in stabulo retinetur, commendatione dignus videatur, deinde vero accurate exponantur difficultates, quibus haecce methodus illis in locis premitur.

QUAE PRAEMIUM REPORTAVIT D. VIII MENSIS FEBRUARII A. MDCCCXXVI.

RESPONSIO

AD

QUAESTIONEM EX OECONOMIA RURALI.

Vasta illa ericeta per regnum Belgicum, quae satis amplum dilectae nostrae patriae locum occupant, peregrinantem profecto, si non dolore, magno saltem taedio afficiunt; attamen ipsa illa deserta ab incolis felicis hujus regionis in prata fertilissima possent redigi: quod nè quis inaniter me jactare credat, afferam exemplum illius partis provinciae Flandriae Orientalis, quae nomine agri Wasiani (*Land van Waas*) insignitur: fuit magna illius regionis pars ericetum non optimae sane notae, quo tempore Princeps Parmae anno 1584 fossam ducebat, incolaeque regionis circumjacentis vias per eam faciebant: qua utraque re aditus ad illud desertum facilior factus est. Ad tantam autem fertilitatem, qua nunc fit, ut Wasianus ager pulcherrimus sit totius regni, nunquam pervenire, saltem in ea perpetuo manere nunquam potuisset, nisi insignis adesset quotannis fimi copia: quam tamen non aliunde advexerunt incolae, sed ipsi fecerunt ope praeclarae illius methodi, qua pecus, etiam per aestatem, in stabulis retinetur; non immerito aurea haec methodus, et multo sane auro pretiosior in iis regionibus, ubi fimus non nisi immensis sumtibus potest comparari, commendari satis nequit multis rusticis Belgicis, qui saepe fimi inopia adeo laborant ad meliores reddendos agros.

Utilis igitur est investigatio, in quibusnam partibus patriae nostrae methodus illa sit necessaria ad augendam fimi copiam indeque agrorum proventus majores faciendos; et certe hujus investigationis nostra inprimis aetate non tantum elucet utilitas, verum unicuique patriae conditionem recte perspicienti, manifesta fit necessitas; mercatura enim praecipuus antea divitiarum in multis nostris provinciis fons, maxima ex parte ad exteros migravit, neque spes est, fore ut ea umquam ad pristinum evehatur redeatque statum; pleraeque praeterea nostrae officinae (*fabrieken*) aemulationem (vel *concurrentiam* ut ita dicam), cum peregrinis ferre non possunt, ita ut in his etiam multo inferiores simus. Una est agri-

cultura, qua exteros multum adhuc superamus; sed magno sane opus erit labore, ut superiores maneamus: recentes enim in Chemia et Physica inventiones cum magno cum fructu ad agriculturam applicare coeperint vicini nostri, Angli, Galli atque Germani, verendum est, ne, nisi Belgici sequantur rustici, et haec aliquando nobis eripiatur palma. Nihil autem, quod sciam, universam nostri regni agriculturam adeo juvare posset, quam si per omnes fere provincias introduceretur illa methodus, qua et per aestatem pecus semper in stabulis retineatur; insignem enim in modum fimi copia augeretur, itaque vis productiva agrorum in dies major fieret.

Cum autem hanc utilitatem stabulationis perpetuae (utar enim in posterum his minus usitatis verbis pro Belgico vocabulo *stalvoedering*), et vos perpenderitis, Viri Cl., in totius profecto regni Belgici commodum sequentem proposuistis quaestionem:

> *Explicetur, aptisque illustretur exemplis, quibus in regionibus Patriae nostrae, modus quo et aestate pecus semper in stabulo retinetur, commendatione dignus videatur; deinde vero, accurate exponantur difficultates, quibus haecce methodus illis in locis premitur.*

Cui ut aliquis ita responderit, prouti rei gravitas meretur, et ut patria flagitat agricultura, vehementer spero, equidem etiam in re tam magni momenti certamen ingressus et juveniles meas vires periclitatus sum.

Praemissis nonnullis, quae ad stabulationem perpetuam universe pertinent, ad utramque quaestionis partem respondere conatus sum.

Capite igitur I°. agitur de stabulatione perpetua universe.

Cap. II°. explicatur et exemplis illustratur, quibus in regionibus patriae nostrae stabulatio perpetua commendatione digna videatur.

Cap. III°. exponuntur difficultates, quibus haec methodus illis in locis premitur, simulque ostenditur, quomodo eae magna saltem ex parte tolli possint.

CAPUT

CAPUT PRIMUM,

DE STABULATIONE PERPETUA UNIVERSE.

§. 1.

Quid sit stabulatio perpetua.

Quandoquidem, antequam disquisitio de aliqua re instituatur, necesse est, ut bene notum sit, quae res in disputationem veniat, ita et hoc loco breviter indicandum duximus, quae sit stabulatio perpetua. Hac enunciatione eam intelligimus methodum, qua per totum annum pecus in stabulis retinetur, et nunquam, aut nonnisi valde raro, tantumque per aliquot horas ad ambulandum ducitur. Non prorsus tamen necesse est, ut pecus in stabulo semper alligatum sit; possunt etiam includi bestiae sub divo, in circuitu e palis facto, ita ut facile se movere possint: Cum enim animalia sibi invicem assueverunt, inter se non pugnabunt, sed in pace vivent, nisi natura ad pugnandum valde propensa sint.

§. 2.

De stabulationis perpetuae usu.

Methodus haec permultis in locis utilissima est; nocet autem nullibi, nonnullis tamen in locis minus est necessaria; in iis nempe regionibus, quae solis pratis constant, iisque tam boni generis, ut meliora fere reddi nequeant.

Utilissima autem est haec methodus in iis regionibus, quae carent pratis, aut ubi agri et prata in eadem terrae parte se invicem singulis annis excipiunt.

Magna sunt emolumenta, quae e stabulatione perpetua capiunt agricolae, nam, primum ex agro minore, major ali potest pecoris numerus:

1°. quia plantae metuntur, cum florent, i. e. cum et majorem quantitatem et meliorem qualitatem nutrimenti praebent.

2°. quia ne minima quidem planta conteritur aut perit, quod fit, quando pecus in pratis jacet.

 3°. Dein-

Deinde major quoque fit fimi copia, non tantum ob majorem pecoris numerum, sed et ideo, quia nulla prorsus fimi particula excidit.

Quod idem de pratis dicere non possumus; nam

1°. $\frac{1}{3}$ fimi pars, qui in iis cecidit, sub forma gazis evolat.

2°. $\frac{1}{3}$ pars ab insectis consumitur.

3°. $\frac{1}{3}$ demum pars forsan utilis est prato, sed non nisi anno sequenti, nam herbam in iis locis natam, ubi fimus cecidit, non attingit pecus, nisi extrema fame coactum.

Videtur etiam pecus in stabulis paucioribus, quam in pratis morbis obnoxium esse.

§. 3.

De stabulationis perpetuae incommodis.

Hactenus stabulationis perpetuae enumeravimus emolumenta, quae experientia ex ea redundare satis docuit: eadem autem experientia magistra probavit sequentia incommoda illi methodo obesse.

1°. In stabulatione perpetua plus laboris quotidie est faciendum.

2°. Magna cura atque diligentia opus est, ut semper sufficiens nutrimenti adsit copia.

3°. Pecus nonnumquam obnoxium est ei morbo, quem inflationem (Belgice, *opzwelling*, *de blaar*) vocamus.

Hoc autem tantum in iis locum habet regionibus, ubi fere sola argilla constant agri, raro in iis, ubi sabulosi sunt; oritur praecipue e nimia trifolii humidi copia, quod comedit animal: est autem hic morbus valde periculosus; durat nonnisi per breve tempus, et nisi promptum adsit auxilium, intra aliquot horas misero modo moritur animal.

Ante paucos annos unus e meis amicis uno die tres vaccas tali modo amisit. Optimum remedium est usus cultri chirurgici *troicaar* dicti, quo sectio fit in animalis ventre, ita ut ventus in eo retentus foras veniat. Optimae autem sunt cautiones:

a. trifolium non metatur, quando adhuc est humidum sive pluvia, sive rore.

b. trifolium in stabulo ita debet exponi, ut non nimis accumulate jaceat; hoc enim si fit, calefieri (*broeijen*) incipit, quod valde nocet.

c. nonnisi parva copia simul praebeatur; (quod quidem maximi est momenti).

§. 4.

§. 4.

De plantis, pecoris in stabulatione perpetua nutritioni inservientibus.

Praecipuum in pecoris stabulatione perpetua nutrimentum est trifolium; valde autem periculosum est huic plantae soli confidere: fieri quippe potest, fitque etiam nonnumquam ut uno alterove anno non bene crescat, et tam parvam alimenti praebeat copiam, ut pecori alendo minime satis sit. Trifolium praeterea mense demum Junio ineunte floret, et non nisi bis per annum, (tertia enim sectio rara est) meti potest.

Propter hasce igitur allatas causas ubique fere, ubi stabulatio perpetua in usu est, et aliae adhiberi solent plantae, quae simul cum trifolio pecoris nutritioni inserviant; sic v. c. in regionibus argillosis vicia sativa (Belgice *wikken*) in locis arenosis spergula arvensis (*Sparrie*).

Optima autem est Medicago sativa (*Luzerne*), quae simul cum trifolio colatur, si modo haec planta aëri nostrae patriae posset adsuefieri; Medicago sativa in regionibus calidis Europae locum tenet trifolii, quod tantae est utilitatis in regionibus frigidioribus. In iis autem locis Galliae vel Germaniae, ubi utraque planta se invicem excipiunt, Medicago sativa sequentia magni pretii praebet emolumenta.

a. duabus hebdomadibus ante trifolium potest secari.

b. metunt eam spatio intermedio inter primam et secundam trifolii sectionem.

Conjunctio autem culturae trifolii et Medicaginis sativae has secandi vel metendi praebet vices:

Initio anni	1°.	Medicaginis sativae	1a.	messis.
Deinde	2°.	Trifolii	1a.	——
——	3°.	Medicaginis sativae	2a.	——
——	4°.	Trifolii	2a.	——
——	5°.	Medic. sativae	3a.	——

Trifolii autem, ut jam antea diximus, raro tantum habetur tertia messis.

c. In annis valde siccis et calidis solis aestu tanquam comburitur trifolium: Medicago autem sativa tunc adhuc viridi colore ornata est.

d. Medicago sativa iis annumerari potest plantis, quae solum melius reddunt.

e. Si simul coluntur Medicago et Trifolium, agricola partem quamdam secundae messis trifolii aratro subvertere potest, ut tritico colendo melius etiam inserviat ager.

Verum ut jam ante diximus, dolendum est tam difficile esse medicaginem sativam nostro assuefacere aëri et solo; in provinciis tantum Brabantia Meridionali et Luxemburgo aliquantum colitur, verum haec cultura non augetur.

In Flandria Francica nonnulli agri, verum raro majores, medicagine sativa conseruntur;

tur; ubi unusquisque agricola partem agri non procul a villa sitam hac planta nutriente conserit, quae in aestate saepe metitur eam ob causam ut pecori nonnunquam aliud nutrimentum praeberi possit. Quotannis hoc pratum artificiale stercoratur urina pecudum, in qua placentae Lini usitatissimi (*lynkoeken*) sunt solutae, vel etiam conspergitur pratum cinere turfarum, ligni vel carbonum fossilium (*steenkolen*), quater autem aestate medicago sativa metitur, cum maxime floret.

Quoniam haec planta superstes primo anno paululum tantum producit, quoniamque illius cultura multo constat, et semen magni est emendum, jure opinantur agricolae in Flandria Francica se medicaginem sativam non majoribus agris colere posse; impensae publicae sive vectigalia et mercedes conductionis villarum ex eorum opinione majores sunt quam ut hoc fieri posset; accedit quod agri non nisi in paucos annos locari possunt. Quae cum ita sint, agricola iis tantum messibus studet, quae certos producunt fructus, quaeque non nisi per duos tresve annos agrum meliorem reddunt.

Ejusmodi plantae aptiores sunt iis agricolis, qui per multos annos agros possunt locare et iis locis, ubi merces locationis conductionis non adeo magna est.

(Videatur *Cordier*, *Memoire sur l'agriculture de la Flandre Française* p. 372).

CAPUT SECUNDUM.

QUO EXPLICATUR ATQUE EXEMPLIS ILLUSTRATUR, QUIBUS IN REGIONIBUS PATRIAE NOSTRAE STABULATIO PERPETUA COMMENDATIONE DIGNA VIDEATUR.

Nulla fere Europae est regio, quae tam arctis constricta finibus, tam diversam habeat soli naturam, quam regnum Belgicum, cara nostra patria; hic enim, ut in Zelandia et in multis Groningae, Brabantiae Meridionalis, Trajecti, Frisiae, aliarumque provinciarum partibus invenitur argillosa terra; illic fere nil nisi arena, ut in Drenthia, Brabantia Septentrionali, Limburgo, alibi; in aliis denique provinciis rursus saxosa terra eaque saxa duriora, ut et magnae sylvae inveniuntur, ut in Namurco, Hannonia, Leodio et Luxemburgo.

Nonnullae provinciae solis fere iisque optimi generis consistunt pratis, ut Hollandia cum Septentrionalis, tum Meridionalis, et magna Frisiae pars; aliae rursus provinciae fere nul

nulla habent prata, ut Drenthia, Antverpia, magnaque pars Limburgi, et Brabantiae Septentrionalis; maxima autem provinciarum pars mixtis constant agris et pratis.

Quae cum ita sint, cumque tam diversa sit regionis natura, de commendatione stabulationis perpetuae in regno Belgico universe paucis tantum agemus, separatim autem singulas patriae provincias ad partes vocabimus: explicitis iis, quae ad stabulationem perpetuam commendandam aut minus commendandam pertineant, afferemus exempla nobis nota eorum, qui hac pecoris semper in stabulo alendi methodo usi sunt, aut etiamnum utuntur.

Diximus autem jam supra Cap. I. §. 1. stabulatione perpetua in iis regionibus non opus esse, ubi prata optimae notae inveniuntur; sequitur igitur, ut in iis Belgii provinciis, quae solis fere pratis constant, commendatione digna haec methodus non videatur, contra eam commendatione esse dignissimam in iis provinciis, quae pauca tantum eaque pejoris notae habent prata: quae prata procul omni dubio meliora possent reddi, adhibita satis magna fimi copia. Haec de universo Belgio quod ad stabulationem perpetuam; nunc singulas spectemus provincias, quarum geographicum ita sequemur ordinem, ut a septentrione, id est a Groninga exorsi, in medio sive in Trajecto finem faciamus.

§. 1.

Provincia Groninga.

Solum hujus regionis plerumque fertile, nonnullis in locis, ut v. c. in parte *Oldambt* dicta fertilissimum est; juxta littora maris inveniuntur optima prata; in interiore provinciae parte sunt multae terrae turfatae (*veenlanden*), quarum jam magna pars ope stercoris ex urbe Groninga advecti in uberrimos agros sunt redactae. In meridie provinciae multae sunt terrae arenosae, ericeta, atque paludes. Solum fertilissimum ea est provinciae pars, quae aggerum ope exclusa est e Dollartio maris septentrionalis parte interiore, qui seculo XIII ortus est, et tunc 44 pagos submersit; optimi agri fere sola argilla constantes inveniuntur intra Dollartium, terras turfatas (*veenlanden*) et aquam dictam *Damsterdiep*, ubi sunt pagi *Midwolde*, *Hamrikke*, *Oosterwolde* et *Finsterwolde*.

Ex hac descriptione patet, stabulatione perpetua in multis provinciae locis non opus esse; in parte autem meridionali eam esse perutilem, quod etiam intellexerunt nonnulli periti agricolae; in iis enim pagis, qui dicuntur *Veen-Kolonien*, jam ex aliquot inde annis nonnullae bestiae per totum annum in stabulo nutriuntur; in pago *Sappemeer* anno 1823 viginti duo agricolae atque homines operarii (*arbeiders*) per aestatem in stabulo nutriverunt 31 vaccas, 20 juvencas, et 6 oves.

In pago quoque *Hoogezand* eodem anno viginti duo agricolae atque homines operarii in

stabulis nutriverunt 34 vaccas, 19 juvencas atque 7 oves; quod simul facit numerum 66 vaccarum, 39 juvencarum et 13 ovium.

Ex his unus homo in pago *Sappemeer* alebat 11 vaccas, et alter in pago *Hoogezand* 15, quarum 12 mulgebantur.

Extremas hasce notitias debeo egregio libello a Viro Consultissimo WIARDO HORA SICCAMA conscripto, cujus titulus est: *De bron van rijke groeikracht niet ontdekt, maar aan zijne medelandbouwers op mestgierige gronden aangewezen door Mr. W. H. S., Groningae* 1824.

Dicit Vir Consultissimus multos alios et vel peritissimos agricolas in ea provincia eo anno, quo editus est libellus (1824.) in animo habere introductionem stabulationis perpetuae; describit deinde methodum, quam ipse in colendis agris et in nutriendo pecore secutus est, et adhuc sequitur.

Habuit ille vir per annum 1823 in stabulo 11 vaccas, quarum 10 mulgebantur; anno 1824 in stabulo habebat 15 vaccas, quarum 12 lac praebebant; in animo autem habebat per annum 1825 nutrire 19 vaccas, et plures etiam, nisi stabuli angustiae hoc impedirent.

Praescripsit sibi in agricultura quasdam regulas principales, quibus fideliter obtemperare studet; sunt autem hae:

1. adducere agros ad summam fertilitatem eosque perpetuo in ea retinere.
2. In variis anni tempestatibus laborem agrestem tam aequaliter dividere, quantum fieri potest.
3. Raro easdem plantas sive cerealia per duos continuos annos in eodem agro serere.
4. Quoties fieri potest, agrum cogere, ut uno eodemque anno duas messes proferat.
5. Stabulatione perpetua uti sine multa difficultate, ita ut ex iis agris, in quibus antea pascebatur pecus, ope majoris numeri pecoris multo majorem fimi copiam capiat, solitâ, neque ut amplius coactus sit emere quotannis fimum, quo indiget.
6. Agricolae non eligenda esse ea cerealia, quae serere vult, secundum frumenti pretium eo tempore, quo serit, sed tantum secundum naturam atque fertilitatem suorum agrorum: saepe enim fieri, ut frumenti genus ab eo electum prorsus non, saltem minus, conveniat, terrae speciei: fieri quoque non raro, ut frumentum electum nimia ubivis satione tempore messis pretio minutum sit, utque illud cereale, quod non electum sit, saepe eâdem de causâ, pretio sit auctum.
7. Agricolae igitur in agris non alias serendas esse fruges, quam quae soli generi et naturae conveniant, quaeque ob eandem etiam causam bonam proferre solent messem, contentum quoque eum esse oportere eo cerealium pretio nundinali, quod mercatores sine illius ope constituent.
8. Nunquam agricolae emolumentum quaerendum esse in magno pretio nundinali, quam-

quamvis haec sit maxima in frumenti genere eligendo peccandi illecebra; verum potius in multiplicatione productorum agrorum, quae fit, aucta soli fertilitate; cur enim agri hortorum non aemularentur fertilitatem? quod optime fieri potest, valdeque est desiderandum.

9. Non oportere rusticum simul esse cerealium mercatorem; non enim satis magna hujus rei cognitione instructus est, quia notitiae commercii non rite ad eum perveniunt. Vendat igitur fruges, simulac vendi possunt, ne temporis diuturnitate minuantur.

Scribit Consultiss. HORA SICCAMA in libello supra citato, se in animo habere equos etiam per aestatem nutrire trifolio et quidem in loco palis circumsepto sub dio; uti hoc jam per plures annos usitatum est in provinciae parte *Oldambt* dicta, quae methodus egregie conducit ad augendam fimi quantitatem.

Quod autem attinet ad stramenti defectum, hoc revera locum habet apud eum, qui stabulatione perpetua non nisi per duos annos usus est, sed quando orbis (*de omloop*) fructuum ad finem perductus erit, non modo ille non indigebit stramento, sed hujus insignem habebit copiam, nam agri semel erunt et manebunt fertiles et sine fortuna adversa, multum cereris et stramenti producent.

Sin autem aliquando satum trifolium minus bene crescat, ne dubites statim agrum aratro vertere, eundemque agrum sequenti aestate hordeo et trifolio conserere; quod si accidit, his frugibus alendum erit pecus, et trifolium secundi anni ad foenisecium foret destinandum. Deinde Consultiss. SICCAMA describit stabulum, in quo vaccas nutrit.

Stabulum est domuncula parva (*schuurtje*) separatim aedificata, cui adjuncta est habitatio hominis operarii (*arbeider*) qui pecoris curam gerit. Vaccae sibi invicem stant oppositae, in ea parte stabuli (*de deel*) ubi nutrimentum iis praebetur.

Vaccae stant super fimum, qui per aestatem bis, per hiemem semel tantum quavis hebdomade e stabulo aufertur.

Quotidie stramentum vaccis subjicitur secundum majorem minoremve, qua indigent, quantitatem; nonnumquam ope instrumenti *roskam* dicti a pulvere sordido purgantur, quod etiam quotidie fit panno (*een doek*). Hominis, qui pecus curat, officium est secare trifolium, id domum ducere, pecori apponere, pecus purgare, stramentum ei supponere, mulgere, et stercus e stabulo auferre, ad quem postremum laborem ei auxilium alius hominis conceditur.

Ad arcessendum trifolium utitur plaustro huic operi apto, quod ab uno equo trahitur: plaustrum semper ejus usui destinatum est, et tali etiam utitur ad fimum eo deducendum, ubi congeritur.

Fimus e stabulo allatus in carris (*bodden*) colligitur: tres ejusmodi carri, qualem quantitatem equus facile trahere potest, aequantur plaustro; (*een voeder*) singuli carri

 (*bodden*)

(*bodden*) notantur in ligno (*kerfstok*), quod semper in stabulo adest.

Pabulum viride secatur, et ad stabulum portatur hoc modo.

Tempore vespertino, quod satis est ad sequens tempus matutinum.

Tempore antemeridiano, quod sufficit tempori meridiano et pomeridiano.

Tempore pomeridiano, quod sufficit vespero.

Pabulum pecori praebetur.			Potus praebetur.
Tempore matutino	hora	sexta.	hora octava.
— antemerid.	—	undecima.	— prima.
— pomeridiano	—	tertia.	— quinta.
— vespertino	—	sexta.	
— ———	—	octava.	

Tempore intermedio utitur homo operarius ad labores supra dictos et curam loci ubi fimus congeritur.

Sequens variis anni tempestatibus pecori praebetur pabulum.

Tempore veris	solana tuberosa, stramentum, foenum.
Aestate.	trifolium, stramentum.
Autumno	trifolium, spergula arvensis, rapae, stramentum, foenum.
Hieme.	spergula arvensis, rapae, solana tuberosa, stramentum, foenum.

Ea pabuli genera, quae ad singulas anni tempestates ordine prima sunt posita prius, si non prorsus, at maximam partem debent esse consumta, quam ad sequens pabulum procedendum erit.

Stra-

Stramentum, et quidem lubentissime avenae stramentum semper tanquam *ἐπίδοσις* datur; per aestatem nonnunquam magna quantitate pecori appositum remedium est diarrhoeae, qua aliquando laborant vaccae, et qui morbus ortum debet trifolio recenti (*jonge klaver*) praesertim si humidum est.

Foenum nunquam datur nisi quando aliud non adest pabulum; datur autem manu non avara, parca tamen.

Cum autem omnes plantae leguminosae facile causa sint illius morbi, qui dicitur *ventus* (*de wind*) cavendum est, ne pecori potus ante praebeatur, quam duabus horis postquam ederit, deinde sequitur stramentum.

Si fit, ut vacca hoc morbo laboret, Consult. HORA SICCAMA uti jubet frustulo saponis Hispanici (*spaansche zeep*) ad magnitudinem magnae nucis, quod vaccae gulae inferatur; deinde parva quantitas (*een theekopje*) illius spiritus, qui *genever* vocatur, mixta cum extracto tabaci vilis injiciatur. Semel anno 1823 hoc remedio usus est, quod statim bonum habuit successum.

Atque sic praecipua, quae de sua stabulationis perpetuae methodo tradidit HORA SICCAMA, Vir Consultiss., Latine verti, eo quidem praecipue consilio, quia admodum pauci adhuc agricolae in nostra patria, qui stabulatione perpetua utuntur, observationes suas cum aliis publice communicarunt.

Et haec quidem mihi sufficere videntur, quod ad stabulationem perpetuam in provincia Groninga attinet: speramus autem fore, ut optima hujus methodi exempla, quae ibi inveniuntur, multos ad sapientem imitationem excitent.

§. 2.

Provincia Drenthia.

Nulla sane totius Belgii provincia aptior est stabulationi perpetuae quam Drenthia; sita enim est in loco valde alto, ita ut tempore proximarum inundationum, quae patriam nostram afflixerunt, non nisi parva admodum ejus pars aqua tecta fuerit; solum plerumque est arenosum: tam pauci praeterea in ea rivuli adsunt, ut perrara sint bona prata, tanta fimi est inopia, ut 7 partes octavae ($\frac{7}{8}$) adhuc incultae et desertae jaceant, quae omnes certissime ope stabulationis perpetuae ad magnam perduci possent fertilitatem.

Multae in ea sunt terrae altae turfatae (*hooge veengronden*) quae omnes, si satis fimi adesset, in uberrima prata converti possent.

Nec credibile est, stabulationem perpetuam brevi per totam Drenthiam introductum iri, itaque interim valde desiderandum foret, ut dimidia saltem pars immensorum illo-

rum ericetorum, quibus Drenthia fere constat, arboribus consereretur; hae enim, ut notum est, ope foliorum, quae ceciderunt, terram sensim sensimque reddunt fertiliorem.

Altera pars dimidia ericetorum satis superque esset pastui ovium, quam rem tanti faciunt Drenthini.

Haec me obiter attigisse ne quis aegre ferat, quamvis directo ad stabulationem perpetuam non pertineant.

Apud plerosque autem Drenthiae agricolas mos est, qui quodammodo cum stabulatione perpetua [convenit, quique] fortasse aeque antiquus est atque ipsa in Drenthia agricultura; hic autem mos abunde probat insigne fimi pretium, sed ut ille nunc fit, finem propositum non assequetur neque umquam ad majorem fertilitatis gradum provehentur agri. Est autem ille mos, ut pecus tempore aestatis sub vesperam ad stabulum ducatur, (eo consilio, ut fimus nocturnus retineatur) postquam inde a tempore matutino fuerit in prato communi, eoque ut solet, exili, aut etiam pastus fuerit in pratis privatis longinquis, plerumque etiam tam parvi pretii, ut bene nutritum non sit domum rediens pecus. Hic autem mos malus est, neque propositum assequitur finem.

Qualis enim est conditio pecoris, quod ita tractatur, quam parva est lactis copia quam praebent, et quam exiguus est fimus ab eo collectus! Neque sane hoc est mirandum; prata enim pejoris sunt notae, et domi res ita sunt comparatae, ut redeunti pecori parva tantum nutrimenti quantitas praeberi possit; magnitudo autem prati communis, aut longa illius distantia faciunt, ut pecudes exili, quod capiunt, alimento prorsus indigeant ad vires, quas in pascendo perdiderunt, reficiendas, et ut magna fimi quantitas, domum redeuntium pecudum in via aut in aliis locis cadat, ubi non satis magnae utilitatis est.

Ut igitur huic pravo mori, uti adeo urgens necessitas postulat, medeatur, optimum erit quantocyus si non stabulationem perpetuam, at certe sequentem pecoris in stabulo nutriendi methodum introducere, quae nec difficilis est, nec magnis indiget sumtibus.

1°. Pecudes non per totum diem in pratis commorentur. Sed tantum per aliquot diei horas, tempore veris et autumni medio die, aestate autem mane et vesperi.

2°. Pratum sit bonum quamvis non magnum, et in vicinia domus rustici.

3°. Prope domum, saltem non longe ab illa, agri sint apti ad culturam graminis, trifolii. aliarumque plantarum leguminosarum, ita ut pecus etiam in stabulo abunde habeat, quo nutriatur.

4°. Stabulorum structura melior est reddenda.

Si rustici Drenthini periculum facerent hujus methodi propositae, dubium non est, quin

quin brevi ejus emolumenta cognoscerent; magna quoque ex parte retinerent morem avitum, quem tantum meliorem reddidissent.

Sequuntur hanc, ut ita dicam, methodum mediam Coloni Societatis illius, cujus consilium est pauperes Belgas ope agriculturae alere, quaeque merito nomen habet *Societatis Beneficientiae* (*Maatschappij van Weldadigheid*): multas jam colonias, tum in aliis provinciis, tum inprimis in Drenthia condidit illa Societas: quarum pecoris nutriendi exemplum vehementer optandum erat, ut circumjacentis regionis rustici sequerentur, nisi potius optimum stabulationis perpetuae sequi vellent exemplum, quod in ipsa eorum provincia quotidie conspici potest.

Prope Drenthiae caput urbem *Assen* est villa *Vredeveld* dicta, in qua ejus dominus Nobilissimus HOFSTEDE, provinciae Gubernator jam per 8 continuos annos in stabulo multas nutrivit vaccas, et juvenile pecus, quam methodum etiam in alia villa non procul remota sequitur, ubi 10 vaccas alit, quae mulgentur, per aestatem hujus anni (1825) nutrivit in villa *Vredeveld* unam vaccam, quae mulgebatur, 18 juniores vaccas (*veerzen*) et unum taurum.

Stabulum, vel locus ubi stant vaccae, in villa *Vredeveld* formam habet fere quadrangularem, cujus longitudo est 30 pedum, latitudo 20, profunditas ad latera est $4\frac{1}{2}$, in medio 5 pedum.

Prope hunc locum, ubi sunt vaccae, est aquarium (*pomp*), quod pecoris usui inservit: per quod aqua ducitur in canalem, qui factus est juxta 4 stabuli latera, (vaccae enim ita stant in figura quadrata (*een vierhoek*) ut omnes capitibus ad unum 4 laterum versae sint) ex hac igitur bibunt vaccae.

Pabulum iis non iisdem horis praebetur, quibus apud Consultiss. HORA SICCAMA, sed

hora $5\frac{1}{2}$ matutina edunt.
—— 6 —— bibunt.
—— 5 pomeridiana edunt.
—— $6\frac{1}{2}$ —— bibunt.

per unam et dimidiam horam continuam pabulum iis offertur.

Quinquies aut sexies per annum fimus aufertur e stabulo, et bis per hebdomadem taurus super fimum circumducitur, ut eum calcet, arcteque comprimat, eo consilio, ne nimis effervescat (*broeije*).

Multum lactis praebent vaccae, et saepe 10 illae, de quibus supra locutus sum, ut in ipso loco mihi affirmarunt, dederunt 132 sextarios (*kroezen*) uno die.

Stramentum et fruges in stabulo supra vaccas collocantur, et juxta earum latus frumentum in area teritur (*gedorscht*).

Quod

Quod ad caetera attinet methodus Nobil. HOFSTEDE plane convenit cum Consultissimi HORA SICCAMA.

Atque haec de Drenthia sufficiant (*).

§. 3.

Provincia Frisia.

Solum provinciae Frisiae plerumque non valde differt a provinciae Groningae; maxima pars est argillosa et optima habet prata; in his commendanda non videtur stabulatio perpetua; sed in parte orientali, et quodammodo meridionali, ubi multa eademque ma-

(*) Hac aestate (1826) colonias *Societatis Beneficae* (*Maatschappij van Weldadigheid*) perlustrans et maxime Venhusanam (*de Kolonie van Veenhuizen*), vidi in primo Aedificio (*Gesticht*) 160—180 vaccas, quae perpetuo in stabulo nutriebantur; in secundo autem atque tertio aedificio junctis 140. Hoc autem modo pabulum iis praebebatur.

Mense	Januario Februario Martio Aprili	Rapae, Solana, Herba dicta *Raijgras* et trifolium; utriusque herbae aequa pars.
	Majo Junio	In fine mensis Maji et mense Junio prima trifolii sectio atque trifolium.
	Julio Augusto	Secunda sectio trifolii.
	Septembri	Rapae Anglicae quae dicuntur *turneps.*
	Octobri	Vaccae plerumque stabulum relinquunt.
	Novembri Decembri	Rapae.

Bis de die edunt et bibunt.

Ab hora matutina 5—6 pabulum praebetur statimque etiam potus; hora pomeridiana 4—5 idem fit.

Postquam biberunt, singulis vicibus stramentum praebetur, eaque stramenti pars quam non comederint vaccae, fimi augendi causa in sterquilinium fertur.

Mane et vesperi stramentum vaccis subjicitur; fimus semel per hebdomadem e stabulo aufertur; Universe hic credunt pecus hoc modo educatum butyri minorem ferre copiam, lac vero nihil differre bonitate a ceteris regionibus; rapae lacti ne minimum quidem addunt malum saporem.

Apud praefectum arvalem (*Onderdirekteur van buiten*) primi Aedificii (*Eerste Gesticht*) vidi in stabulo (mense Julio) 55 vaccas et 4 equos; in singulis villis (*bouwhoeven*) 14 vaccas et 2 equos.

magna sunt ericeta; et agri multum continent sabulum, haec methodus insignis foret utilitatis, etiam in agris turfatis (*veenlanden*): quia prata ibi vulgo non bona sunt. Animadvertendum autem est, utrum agri turfati nimia aquae copia possint liberari; quod si obtinet, stabulatio perpetua optime potest introduci, sin autem non obtinet, nullius haec methodus foret utilitatis. Loca in provincia Frisia, ubi introducta est stabulatio perpetua, mihi nota non sunt, praeter colonias Societatis Beneficientiae, quarum pars in Frisia est.

§. 4.

Provincia Transisalania.

Solum hujus provinciae partim est sabulosum, partim turfatum, et magna parte paludosum: optima prata sunt ad ripas Isalae, prope vicum *Mastenbroek*, et in regione circumjacenti *Vollenhoviae*, in universum autem prata hujus provinciae praesertim in confiniis *Germaniae* pejoris sunt notae, et procul dubio ea omnia ope stabulationis perpetuae ad majorem ubertatem possent redigi.

Multi in hac provincia adsunt colles, qui illam prope e meridie ad septentrionem in duas partes dividunt, in parte etiam orientali parvum est collium jugum; hi omnes paucarum admodum bestiarum pastui inserviunt, et nunc difficulter fertiles possunt reddi, saltem non nisi magnae copiae fimi ope, quem nescio quomodo nanciscantur agricolae nisi adhibita stabulatione perpetua. Pravus ille mos, quem in Drenthia obtinere diximus, scilicet ut pecus procul a domo ad prata, quae exiguam praebent pabulum, pastum ducatur, etiam in Transisalania in usu est, ubi eodem modo eum meliorem reddere non difficile foret.

In colonia *Ommerschans* obtinet methodus pecoris per totum annum in stabulo nutriendi.

§. 5.

Provincia Gelria.

Haec Provincia, quod ad soli naturam attinet, commode in tres majores partes dividi potest.

1°. Illi tractus qui dicuntur *Betuwe*, *intra Mosam et Vahalin* (*tusschen Maas en Waal*) et *Thiel et Bommelerwaard*.

2°. *Velavia* (*de Veluwe*).

3°. *Comitatus Zutphaniae* qui antea vocabatur.

Betuwa etc. est terra argillaris fertilis nata e sedimento fluviorum Rheni, Vahalis, et Mosae; ad ripas horum fluminum egregia sunt prata, quae magno gaudent emolumento, quod statis temporibus hieme aquis fluvii teguntur et quasi ab ipsa natura stercorantur. In hac Gelriae parte, nimirum cis aggeres optimi inveniuntur agri, quorum multi consiti sunt cerasis et pomis.

Prata igitur extra aggeres (*uiterwaarden*) fertilissima sunt, quod idem de pratis intra aggeres (*binnendijksche weilanden*) dici non potest, quae adhuc multo meliora possent reddi; in praesenti autem statu tamdiu manebunt, quamdiu fimus necessarius iis non dabitur. Neque tamen ille fimus, quo pratis opus est, iis praeberi potest, quoniam vix ac ne vix quidem ipse sufficit ad stercorandos agros cultui cerealium inservientes. Hinc igitur patet pulchram hanc provinciae partem fimo adhuc indigere, cui inopiae non melius succurri posset, quam colendis plantis nutrientibus (*voedergewassen*) et hisce plantis pecus alendo in stabulis. In hac igitur provinciae parte et in omnibus aliis regionibus, quae in eadem sunt conditione, vehementer commendanda est stabulatio perpetua, quamvis dici non potest eam ibi prorsus esse necessariam. Hujus methodi autem insignis foret utilitas, quod arva et prata intra aggeres aeque possent stercorari, et hoc si locum haberet, haec regio certissime fertilissimis totius Regni annumerari posset.

Non tamen in animo mihi est aequare has regiones cum terris arenosis sterilibus vel cum minus fertilibus, ubi quam maxime commendanda est et fere unice recta methodus pecoris habendi est censenda stabulatio perpetua; — tale consilium nequaquam utile foret cum ob multas alias causas, tum inprimis propterea, quod magna praatorum pars tam longe a rusticorum habitationibus absit; — maneat igitur ut nunc est, bestiarum pastus, neque quidquam in eo mutetur, verum ut fimi copia augeatur, plures plantae nutrientes colantur et hae ab aliis vaccis comedantur in stabulo semper commorantibus. Quaenam autem hujus methodi forent sequelae? Nempe ut prata quotannis partim stercorata, tempore aestatis plures nutrire possent bestias, et ut hiemali etiam tempore melius posset ali pecus, cujus rei agricolae brevi animadverterent magna emolumenta e majori numero pecoris ad mactandum apti, nec non ex aucta butyri et casei copia.

Forte quis mihi objiciat fore, ut agricola, si majorem, quam ante, agrorum partem plantis nutrientibus conserat, non tot arva cerealibus possit conserere ideoque hanc methodum illi damno futuram; verum cogitet ille copiam cerealium non minutum iri; quandoquidem agri frumento consiti multo majore copia fimi stercorati erunt, quam unquam

quam antea locum habuerat; probe enim sibi conscii sunt agricolae, uberiorem messem non majore vel minore agrorum numero, verum multo magis adhibita fimi copia effici; fimus enim plantis nutrimentum praebere debet; quod si parcius est, fruges et tenuiores sint necesse est.

Negari quidem non potest, stabulationem perpetuam magnarum causam esse impensarum, verum hae partim venditione butyri et casei, praesertim etiam fimo abunde poterint compensari.

Velavia multis locis aptior est ad serendas sylvas abietum, quam frugum culturae; verumtamen ubi posterius obtinet, quam maxime commendanda est stabulatio perpetua. neque dubitamus affirmare, sine hac nunquam ad ullam fertilitatem produci posse arva in ea sita.

Comitatus *Zutphaniae* quamvis etiam arenosus, multis tamen in locis continet bonos agros, verum quod ad universum tractum attinet, si pecus in eo degens conspicimus, nobis certe persuadebimus, stabulationem perpetuam et hic minime supervacuam esse futuram.

Ex brevi hac Gelriae descriptione patet, quantopere in maxima hujus provinciae parte commendanda sit stabulatio perpetua, et longe anteponenda miserae illi methodo Drenthinae, quam et hic sequuntur plurimi agricolae.

§. 6.

Provincia Brabantia Septentrionalis.

Magnam in partem haec provincia similis est Drenthiae, solum est sabulosum, et multis in locis nil profert nisi ericas; prata plerumque pauca eaque pejoris notae habent gramina; optima quaedam sunt prata ad ripas Mosae, et in provinciae parte, quam vocant *land van Altona*, ubi tamen major est numerus agrorum cerealibus consitorum.

In partibus orientalibus provinciae multae sunt terrae turfatae.

Stabulatio perpetua fere ubique in hac provincia est commendanda.

§. 7.

Provincia Antverpia.

Haec provincia habet in partibus septentrionali et orientali multos agros sabulosos et ericeta.

Stabulatio perpetua ibi non tantum nota, sed etiam ex multis abhinc annis in usu est.

Peritissimus agricola J. N. SCHWERZ in egregio opere Germanice scripto, cui titulus est: *Anleitung zur kentniss der Belgischen Landwirtschaft*, Tom. II. p. 242—246, describit methodum, quam apud vicum *Contigh* sequuntur ita:

In vicinia Contighii perpetuo pecus in stabulo tenetur; vaccae per totum annum numquam e stabulo egrediuntur: nisi quando taurum iis admoveri necesse sit. Tam arcte prope se invicem sunt collocatae boves, ut singulis tantum 9 palmarum spatium concedatur, quo fit, ut raro omnes simul possint cubare, et ut plerumque una e tribus erecta maneat.

Quamvis haec stabulorum angustia non sit laudanda, hinc tamen patet, pecoris valetudini non nocere sempiternam illam captivitatem, quam nonnulli adeo culpant, quia experientia docuit pecus optima frui valetudine in stabulis angustis, quaeque bestiis repleta sunt, et praeterea magnam fimi copiam continent.

Praeter gramen, quod colligitur in agrorum exterioribus (*de kanten der landen*) rapae, quae per hiemem in agro remanserunt, tempore verno primum pecori praebent nutrimentum, sequitur deinde trifolium; difficile autem foret indicare villam, ubi solo trifolio nutrirentur vaccae, quia se peccare crederent agricolae, si non uterentur gramine atque herbis quae in agro, item in aliis locis passim inveniuntur. Raro pecus pascendum educunt in agrum trifolio consitum post secundam ejus sectionem. Ne mensibus quidem Septembri vel Octobri ulla vacca extra stabulum invenitur.

Neque hoc loco spergula arvensis colitur.

Nutrimentum hibernum constat stramento, et bis singulis diebus jure calefacto (*warme sop*) et potione. Constat autem illud jus lacte ebutyrato, rapis, solanis tuberosis, daucis carotis (*wortelen*), palea, et frumento ecocto cerevisiae; (*bierdraf*) postremum hoc non vili pretio emitur, et ex urbibus arcessitur, saepe 2 ad 6 horas distantibus. Praeterea etiam accipiunt vaccae per longe majorem hiemis partem satis magnam copiam crudarum raparum. Cum autem in magno frigore et gelu, non semper rapae ex agro advehi possint, curant agricolae, ut et satis magnam solanorum copiam habeant in promtu, quae in jure coquant loco raparum.

Addit peritissimus SCHWERZ e testimonio JOANNIS BARDEN, viri optime de agricultura in Antverpia provincia meriti, utilissimum esse rapas coquere, antequam pecoris nutrimento inserviunt; nunquam ille rapas nisi coctas vaccis praebet, easque ita comparatas ex omnibus alimentis plurimum et optimum butyrum proferre: hoc autem dici non posse de rapis crudis, praesertim non de iis, quae inter Secale fuere satae. Solana tuberosa praebet cruda pecori, quia credit ea valetudini magis conducere quam cocta, horum nempe si magna copia vaccis datur, haud raro fit, ut deinceps diarrhoea laborent.

JA-

Jacobus Nicolaus Dierxsen Vir Nobiliss. atque agriculturae amantissimus Schwerzio nostro sequentem tabulam nutritionis 10 vaccarum suppeditavit.

Tempore aestatis.

Hora matutina quinta praebentur duo parvi carri graminis atque trifolii.

Eadem quantitas hora meridiana.

Deinde tantidem hora vespertina octava.

Potus constat aqua frigida, mixta cum parva copia lactis ebutyrati, vel frumenti ecocti cerevisiae (*bierdraf*).

Tempore hiemali.

Inde a die 1 Novembris usque ad 1 Maji vesperi ahena super igne ponitur, et mane ei adhuc parvus ignis supponitur, ita ut hora 7 illa, quibus jus constat, emollita sint. Constat autem jus aqua, solanis tuberosis et rapis vel daucis carotis. Additur praeterea non magna frumenti ecocti cerevisiae copia et paleae. Palea vero spargitur in ahena super reliquum nutrimentum, non autem cum eo miscetur, quia tunc omnia simul gustum adustum acciperent (*zouden aanbranden*). Insuper etiam palea facit, ut plantae vel radices, quibus jus constat, bene coquantur (*goed gaar worden*), quia ea totam tegit ahenam.

Quando plantae, quarum radicibus (*wortelgewassen*) vescuntur boves, fiunt rariores, quod saepe fit tempore verno, jus tantum constat palea et frumento ecocto cerevisiae.

Uno alteroque bene cocto ahena ad stabulum ducitur, palea eximitur, et in minores quantitates dividitur. Deinde aqua frigida in ahenam injicitur, ut paulum refrigescat jus, quod nunc statim ex ea exemtum item in minores quantitates dividitur, et cum palea conjunctum singulis bestiis praebetur.

Stramentum post jus praebetur.

Hora meridiana accipiunt boves rapas et fasces stramenti tritici. Quando vehemens est gelu, et rapae ex agro adferri nequeunt, idem jus praebetur pecori, quod tempore matutino.

Vesperi semper jus iis apponitur.

§. 8.

Provincia Limburgum.

Solum hujus provinciae in universum fertilissimis minime annumerari potest, praesertim non ea pars, quae ad septentrionem fluvii *Demer* jacet; multa enim ibi sunt erice-

ta, et terrae valde sabulosae, quae insigniuntur nomine *Kempenland;* ad partem inferiorem fluminis *Demer* solum fertilius est, ad ripas Mosae, item in nonnullis aliis locis bona inveniuntur prata. Ex parva hac descriptione satis superque apparet, stabulationem perpetuam praesertim in superiore hujus provinciae parte valde esse commendandam. Sequuntur autem multi agricolae pravam illam pecoris nutriendi methodum, quam ad Drenthiam descripsimus.

§. 9.

Provincia Brabantiae Meridionalis.

Haec provincia habet solum altissimum, certe multo altius, quam provincia Antverpia; terra universe est fertilis, et profert fruges omnis fere generis; prata autem inveniuntur pauca, nec iis valde opus est, quia, ubi necesse est, utuntur stabulatione perpetua; methodum, quam hac in re sequuntur agricolae, describam verbis SCHWERZII, *Anleitung zur kentniss. etc.* Tom. II. pag. 237 seqq. et primum quidem, quomodo fiat in vicinia oppidi *Diest*, in ea provinciae parte, quae dicitur *de Kempen* vel *Campine.* In his igitur terris arenosis pecus versus medium mensem Augustum, simulac novum gramen (*het etgroen*) aliquantum crevit, in pratum ducitur post seclusionem novem mensibus longiorem.

Simulac pratorum gramen depastum est, pecus transferunt in agros spergula arvensi consitos, singulae autem vaccae separatim palo alligantur, ne statim omnem agrum conterant, atque plantas eradicent: primum igitur comedunt spergulam arvensem circa palum, deinde palus alio loco defigitur, ubi rursus pascatur pecus. Praeter hoc pabulum viride, pecori tum in prato, tum in agro spergula arvensi sato versanti, tempore matutino et vespertino in stabulo solitam praebent copiam nutrimenti calidi (*warm voeder*), quod adamat agricola illis in locis, et quam ob causam ejus caminus, nunquam, ut ajunt, fumare cessat.

Comesa Spergula arvensi, quod fere semper fit extremo mense Octobri, pecus rursus in stabulo retinetur, et nunc ter quoque de die accipit nutrimentum calidum, nempe tempore matutino, meridiano et vespertino. Nutrimentum illud calidum vel, ut vocatur, jus (*sop*) variis modis apparatur pro variis plantis leguminosis, quas anni tempus profert.

Per hiemem constat palea et paucis illis plantis viridibus, quae hic illicve possunt colligi; haec aqua miscentur, et omnia simul concoquuntur. Aheno ab igne remoto pro singulis vaccis adduntur duae manus furfuris, et sexta pars emollitae placentae brassicae campestris (*geweekte zaadkoek*) (placentae ex semine lini usitatissimi (*lijnkoeken*) optimae habentur) additur, et tandem copia non admodum magna lactis ebutyrati. Singulis

iis vicibus vacca accipit 2 aut 3 parvos congios (*emmers*) hoc jure repletos. Eo tempore, quo nullae amplius virides plantae iis comedendae apponi possunt, accipiunt foenum spergulae arvensis, id est, nempe cui semen ablatum est.

Cum frigus tempore hiemis in dies asperius fit, cura etiam, quam pecoris habent, augetur; tunc ii rustici, qui ditioribus annumerantur, pecori praebent loco furfuris (*zemelen*) farinam polygoni fagopyri (*boekweit*) vel secalis, e qua tamen optima farina prius extracta est, vel dant etiam spergulae semen, quod omnibus aliis longe praeferunt nutrimentis. Mensibus Majo et Aprili maximam pecoris curam gerunt agricolae, quoniam iis persuasum est, emolumenta totius prioris partis aestatis in eo prorsus sita esse. Ne pauperes quidem tunc vaccas farina defraudant, quia placentas brassicae campestris vel lini hac multo inferiores esse putant.

Primae plantae virides, quae vere redeunte pullulant in partibus exterioribus agrorum et fossarum, herbae noxiae (*onkruid*) quae ex agris cerealibus consitis extrahuntur, omnia haec quam accuratissime colliguntur, ut juris vim nutrientem augeant. Ex omnibus plantis leguminosis spergula est dilectissima. Propterea eam jam initio mensis Martii serunt, ut secari possit post sex septemve hebdomadas.

Simulac igitur spergula a pecore comedi potest, non amplius paleam accipiunt, neque etiam illud jus plantis constans coquitur. Sed tantum calefit, aut ope aquae coctae quodammodo uritur (*gebroeid*). Trifolium autem nunquam coquitur.

Post jus tempore hiemali singulis vicibus stramentum pecori praebetur, et simul sub eo sternitur; aestate pro stramento datur parva trifolii copia, spergulae aut omnis generis graminum vel herbarum noxiarum.

Extremo autumno pecori rapas dant, neque eas tamen magna copia. Saepe etiam agricolae rapas ex agro non auferunt ante ver sequens, quando simul cum flore et caule (*stengel*, *stronk*) bestiis projiciuntur.

In regione intra urbes Lovanium et Tirlemontum (*Thienen*) stabulatio perpetua non est universa. Non magnus est rusticorum numerus, qui per aestatem pecus in stabulo retinent; qui hoc faciunt, ei quotidie quinquies vel sexies trifolium praebent sine ullo alio pabulo. Per hiemem non datur jus calidum, sed palea, et brassicae campestris placentae (*zaadkoeken*) emolliuntur in aqua frigida. Dauci, solana, et rapae crudae dantur.

§. 10.

Provincia Leodiensis.

Haec provincia quod ad agriculturam attinet, in 5 dividi potest partes.

1°. Magna planities, quae septentrionalem efficit partem; sita intra Mosam et provinvincias Limburgi et Brabantiae meridionalis.

2°.

2°. Vallis Mosae cum ejus collibus.

3°. Agri culti ad dextram ripam Mosae sive regio, quae dicitur *Condros.*

4°. Prata ad ripas Mosae superioris (*Boven Maas*) vel pristini Limburgi Austriaci et illius vicinia.

5°. Terrae incultae et steriles, *Ardennae* dictae, quae confines sunt Magni Ducatus Luxemburgi.

Prima pars etiam dicitur *Hesban* sive etiam *Hesbaye;* sine dubio est fertilissima totius Provinciae; — Agricultura ibi floret, quamquam non attigit eundem perfectionis gradum atque in Brabantia Meridionali vel in utraque Flandria.

Sin excipias prata ad ripas fluviorum *Geer* et *Mehaigne*, pauca hic invenies prata naturalia. Pecus aestate nutritur ope trifolii et nonnullarum aliarum plantarum leguminosarum, praesertim mixtione fabarum, pisorum et viciae sativae; praecipue in hac provinciae parte colitur secale cereale; — inveniuntur tamen etiam triticum, triticum spelta et hordeum.

Secunda pars continet arva egregia et fertilissima prata; verum loca altiora, ut colles etc. universe sunt sterilia atque arida. — Pratorum partes exteriores arboribus fructiferis sunt consitae et ipsa prata a bestiis depascuntur, — arbores magnam partem sunt mali, e quarum fructibus valde bonum fit acetum.

Tertia pars habet solum humidius, ibique magna in agris colendis adhibetur cura; — praecipua producta sunt avena, secale et triticum spelta.

Ad stercorandos agros hic multum utuntur calce.

Quarta pars fere solis constat pratis, quae bene curantur et altero anno tum ad pascendum, tum ad foenisecium inserviunt. Praecipua producta sunt butyrum, et ita dictus caseus Limburgicus, qui nomen inde habet, quod haec regio antea pars erat Ducatus Limburgi.

Quinta pars est pessima. Terra est saxosa et non nisi tenui admodum argillae parte tecta, verum quoniam aqua permeare non potest, semper est nimis humida. Major totius hujus regionis pars jacet inculta, verum in vallibus, ubi plurimi inveniuntur rivuli, obviam veniunt nonnulla prata satis bona.

Quoniam sic, ut vidimus, haec Provincia magnam partem habet agros minus fertiles et praeterea multos steriles, quorum numerus censetur 37.400 jugera Belgica (*Nederl. Bunders*), nemo sane mirabitur me contendere stabulationem perpetuam etiam in hac provincia plurimis locis magnum allaturam emolumentum, ideoque eam vehementer rusticis Leodiensibus esse commendandam (*).

Mul-

(*) Videatur: *Staat van den Landbouw over* 1818 *opgemaakt op last van den Minister der Nationale Nijverheid*, bl. 55.

Multo magis etiam hanc opinionem tuebimur, si novimus aestatem minus prosperam causam esse solere magnae pabuli inopiae; ita anno 1819 propter insignem, quae tunc obtinebat, siccitatem coacti fuerunt agricolae ad nutriendum pecus stramento, veluti solent tempore hiemali (*).

§. 11.

Provincia Namurci.

Si excipias viciniam urbium *Gembloux*, *Hoei* et septentrionalem provinciae partem, terra fere ubique est saxosa.

Ad ripas Mosae bona inveniuntur prata.

Spergula arvensis in locis minus fertilibus provinciae non colitur; credunt tamen agricolae periti optime et magno cum fructu introduci posse.

Multa ericeta vel terrae steriles inveniuntur in partibus (*districten*) *Dinant* et *Philippeville* et juxta nonnullos pagos in provinciae parte meridionali et Ardennibus. Singulis 10 vel 15 annis superior harum terrarum pars in frusta secatur et deinde comburitur; quo in cinere serunt secale, tum avenam, rapas et solana, quo facto terra iterum per tot atque diximus annos inculta jacet (†).

Terris saxosis in hac provincia non minus quam iisdem in provincia Leodiensi pernoxia est continua aëris siccitas. — Anno 1818 exempli gratia prata adeo erant sicca, ut rustici non modo nullum emolumentum a vaccis acceperint, verum etiam ut unusquisque miraretur fieri potuisse, ut pecus invenerit, quo se nutriret. Etiam anno 1819 iterum magna pabuli erat inopia; feliciter tamen eo anno in arvis multi nati erant cardui et quidem adeo magna copia, ut multi pauperes vaccas et equos non nisi eorum ope in vita retinuerint (§).

Universe in hac provincia queruntur homines propter stercoris inopiam; qui praecipue constat turfis, cinere et calce; postrema fit ope carbonum fossilium (*steenkolen*) (**).

E plantis nutrientibus etiam in hac provincia colitur *trifolium*, cujus semen quoque colligunt agricolae; *beta* (*mangelwortelen*) et aliis plantis radicibus edulibus praeditis (*wortelsoorten*) ad alendum pecus etiam utuntur, raro tamen magna eorum copia colitur (††). Ma-

(*) Videatur: *Staat van den Landbouw over* 1819, bl. 107.

(†) Vid. jam memoratus liber: *Staat van den Landbouw over* 1818, bl. 115.

(§) Vid. *Staat enz.* anni 1818. p. 118. eodem 1819. p. 107 et 137.

(**) Vid. ibid. p. 119.

(††) Ibid. 1819. p. 96 et 1821. p. 83.

Magnus ericetorum numerus, prata minus fertilia et fimi in universa provincia inopia faciunt, ut stabulationem perpetuam, quam maxime et hoc loco commendemus.

§. 12.

Magnus Ducatus Luxemburgiae.

Colunt in hac provincia trifolium, Vicias fabas et Hedysarum Onobrychis, praesertim iis in locis, ubi lapis calcaris satis magna copia invenitur. Medicago sativa ibi non incognita est, neque tamen illius cultura augetur. — Qui in aliis provinciis obtinet mos, ut pecus alatur radicibus edulibus (*wortelgewassen*), non hic in usu est, et etiam perpauci tantum agelli rapis conseruntur, quamvis utraque plantarum species hic bene crescat. Collegium ad promovendam agriculturam (*kommissie van landbouw*) in hac provincia publice significavit se quam maxime optare, ut pratorum artificialium augeatur numerus (*).

Multa ericeta in hac provincia inveniuntur; annis 1817 et 1818 eorum nonnulla coli sunt coepta propter cerealium eo tempore caritatem, verum simul ac frugum pretium ad priorem rediit statum, omnis cultura ejusmodi terrarum plane desiit (†).

Sunt quoque in Luxemburgo multi agri paludosi, qui siccari possent, quod tamen eandem ob causam locum non habet (§).

Quae cum ita sint, vix opus est commendare stabulationem perpetuam, cujus insignis utilitas, etiam quod ad hanc provinciam attinet, unicuique certe manifesta fit.

§. 13.

Provincia Hannonia.

Et hic inveniuntur ericeta.

Colunt autem rustici ad pecoris alimentum trifolium, spergulam, fabas, lentes, daucos carotas et rapas, paucis etiam in locis medicaginem sativam et Hedysarum Onobrychis.

Proferunt praeterea agri brassicam campestrem, hordeum, secale, triticum, fabas, pisa, linum, tabacum, cichoreum et humulum lupulum.

Adest etiam in hac provincia satis magnus fodinarum quae dicuntur *leigroeven* et carbonum fossilium (*steenkoolmijnen*) numerus.

Quamvis autem haec provincia multos contineat agros valde fertiles, stabulatio tamen

(*) Vid. *Staat enz.* anni 1819, eodem 1820, eodem 1821.

(†) Ibid. anni 1819.

(§) Ibid. anni 1820.

men perpetua iis in locis, ubi ericeta et terrae minus fertiles inveniuntur, non inutilis censebitur.

§. 14.

Flandria Orientalis.

Haec provincia propter agriculturam per totam Europam adeo celebrata, magnam in partem felicitatem suam debet stabulationi perpetuae.

Apparet e Statu Agriculturae in nostro regno per annos 1818, 1819 et 1820, numerum arvorum in hac provincia esse 65 vel 70,000 jugera Belgica, eorumque messem tam tritici quam secalis quotannis fere esse inde a 2,200,000 ad 2,400,000 modios Belgicos (*Nederl. mudden*).

Computant tres partes quintas ($\frac{3}{5}$) hujus copiae inservire alimento incolarum, pecoris et usui opificinarum (*branderijen*) ita ut solito 1,000,000 modii Belgici exportari possint.

Polygonum, fagopyrus et solana maxime inserviunt nutrimento incolarum.

In partibus (*distrikten*) Gandavi et Sancti Nicolai pleraque invenitur fagopyrus; cujus satis magna etiam copia in opificinis utuntur.

Solana tuberosa etiam ubique in Flandria quam maxime coluntur. Inde ab aliquo tempore plantant ibi varietatem solanorum, quae ad maturitatem pervenit 9 hebdomades postquam plantata fuerit; cumque haec species ad solana matura (*vroege aardappelen*) pertineat, comedi potest in fine mensis Maji.

Alia praeterea adest species, quae etiam non ultra 9 hebdomadum tempus in terra esse debet, ut ad maturitatem perveniat; cum autem haec species melior sit, potest adhiberi tanquam secundus sive subsequens fructus post brassicam campestrem, post linum et etiam post hordeum; — sane res insignis utilitatis in ea provincia, ubi stabulatio perpetua justo aestimatur pretio.

Mentione vix opus est hanc provinciam propter linum, cannabin et humulum lupulum per totam Europam quam maxime esse celebratam.

Neque tamen prata in hac provincia sunt basis culturae: habentur tantum tanquam aliquid accedens: pleraeque enim villae prorsus nulla habent prata; non enim prati nomine uti licebit minoribus illis agellis viridibus, qui prope villas inveniuntur et in quos pecus per breve admodum tempus agitur, dum stabula purgantur. Tantum in vicinia urbium Teneramundae (*Dendermonde*) Alostae (*Aalst*) et Audenardae (*Oudenaarden*) aliquot villae habent prata, neque tamen ibi stabulatio perpetua ignota vel non in usu est.

In vicinia enim urbis Alosti (*Aalst*) pecus plerumque usque ad autumnum in stabulo retinetur, et trifolio nutritur. Quamdiu nondum adest trifolium, vescuntur boves secali viridi, et omnigenis herbis pejoris notae (*onkruid*) mixtis cum stramento in particulas secto. Hieme pecori non datur jus calidum, quia rapae inter secale hic tam bene crescunt, ut saepe pondus 3 vel 5 librarum habeant; itaque hae non immerito habentur pabulum praecipuum hibernum et propterea etiam, frondibus dissectis, diligenter seponuntur. Priusquam autem a pecore comeduntur, in frustra secantur, et mixtae cum palea et stramenti parvis frustris (*naksel*) bobus apponuntur.

In agro Wasiano (*Land van Waas*), id est nimirum in ejus parte meridionali et media stabulatio perpetua universa est, quod tamen de toto agro dici nequit. Quo propius acceditur ad Scaldin, id est versus Zelandiam, eo plures inveniuntur agri humiles, atque natura herbiferi. — Hinc sensim sensimque versus septentrionalem partem minus in usu est stabulatio perpetua. Nonnulli rustici, qui stabulatione utuntur aestiva, pecus jam tempore aestatis egredi patiuntur, alii autem serius, alii rursus prorsus non; pendet hoc a tempore et locis.

Quia autem hic nulla sunt prata praeter arboretum non ita magnum prope domum, et quia parva spergulae seritur copia, in autumno nil adest, quo pascantur boves, nisi tertio pullulans trifolium (*derde uitwas*).

Tempore verno et aestivo pecus in stabulo pascitur gramine, quod secatur in partibus exterioribus agrorum, et sub fruticibus, maxime autem sub fruticibus alni; tum herbis noxiis, quae ex agris extrahuntur, in primis autem trifolio. Hieme eis datur stramentum avenae, secale et avena molita (*gemalen rogge en haver*) palea, rapae, solana et lini placentarum farina (*lijnkoekenmeel*).

Non datur iis potio calida; etiam palea mollitur in aqua frigida, aut immiscetur solanis crudis atque in frusta sectis.

Prope vicum *Voorde* ad fluvium *Dender*, ubi stabulatio perpetua non in usu est propter soli idoneam ubertatem, boves tempore aestus vehementis hora nona matutina domum abiguntur, neque ante horam 4^tam^ pomeridianam ad prata redeunt.

Cum boves pascentur in agris trifolio consitis, antequam in eos ducuntur, iis in stabulo praebetur bonum avenae stramentum, ne eo morbo laborent, qui *ventus* vocatur.

Quando hieme omnes herbae et plantae virides comesae sunt, vaccae quotidie per stramentum accipiunt bis jus frigidum constans e palea, farina et aqua, quodque numquam igni imponitur.

Farina mixtura est viciarum fabarum molitarum et placentarum lini usitatissimi et brassicae campestris aequalibus partibus.

Palea non emollitur, sed sicca in situlam aliudve vas injicitur, unde edit pecus, de-

deinde aqua cum farina mixta superjacitur. Periti agricolae 6 hujus farinae sumunt libras pro singulis bestiis. Tempore meridiano boves parvam foeni accipiunt copiam, et deinde aquam frigidam.

Haec fere sunt quae de stabulatione perpetua aut minus diuturna tradit SCHWERZIUS in opere supra citato; nos autem jure stabulationi perpetuae tribuimus, quod nulla totius nostri Regni provincia, si rationem habeas numeri arvorum, tam multas nutriat vaccas quam Flandria Orientalis.

§. 15.

Flandria Occidentalis.

In vicinia urbium Ostendae, Neoporti (*Nieuwpoort*) Dixmudae et Furnae (*Veurne*) solum est argillosum et bona inveniuntur prata.

In vicinia oppidi *Damme* terra alluvione maris est orta et multas continet conchas marinas, quarnm nonnullae etiamnum sunt integrae. Oppidum nunc ad satis magnam a mari distantiam situm Seculo XII portus erat insignis, et hinc deducenda est causa magnae illius soli fertilitatis.

Juxta vicum *Oostkerke* optima sunt prata, quae nonnunquam ultra dimidiam partem villarum efficiunt.

Stabulatio itaque perpetua in hac regione minus necessaria et non adeo commendanda videtur.

§. 16.

Zelandia.

Ut notum est, haec provincia constat multis insulis et parva parte Flandriae, nempe ea, quae antea ad Belgium foederatum pertinebat, solum argillosum tam cerealibus colendis quam pratis aptum est, pratorum idcirco non magnus invenitur numerus; stabulatio perpetua in multis hujus provinciae partibus mihi videtur commendanda; atque etiam ante aliquot annos in insula *Walcheren* Germanus quidam homo in villa prope insulae et totius Zelandiae caput Medioburgum habitans, perpetuo in stabulo nutrivit 50 et plures boves, verum villae domus demolita est, quo tempore Medioburgi novus portus factus est, quoniam in iis terris sita erat domus, per quas canalis esset fodiendus: quo facto stabulatio perpetua ibi perturbata est, neque postea alio loco, quibus de causis nescio, rursus est instaurata.

In alia autem ejusdem insulae *Walcheren* parte, nempe in vicinia pagi *Grijpskerke* et quidem in villa dicta *Molenbaai* hujus dominus stabulatione utitur perpetua.

§. 17.

Provincia Hollandia.

Ut notum est, haec provincia propter magnitudinem in duas partes divisa est septentrionalem et meridionalem. Utraque haec pars fere solis constat pratis, et magnam saltem partem stabulatione perpetua prorsus non indiget: per littora tantum maris, ubi agri valde sunt sabulosi, cum fructu adhiberi posset haec methodus.

§. 18.

Provincia Trajectum.

Haec provincia quamvis non ita magna, habet tamen solum admodum inter se diversum, cujus quatuor sequentes species sunt maxime memorabiles.

In parte Boreali	ad orientem	invenitur	arena
——— Meridionali	———	———	argilla
——— Boreali	ad occidentem	———	terra turfata
——— Meridionali	———	———	argilla humilior.

Terrae sabulosae sunt vel ericeta vel terrae sabulosae jam per aliquot annos cultae. Ericeta, quorum superficies aestimatur 20,000 jugera pristinae mensurae, ut ubique, ita etiam hic sunt sterilia; — dividunt tamen agricolae in Provincia Trajecti ea in ericeta *altiora* et *humiliora*. Ericeta altiora praecipue sunt admodum sterilia, quoniam solum inferius constat arena tenui et longe supra aquae superficiem sita. Solum superius habet quidem tenuem laminam ortam e plantis putrefactis, verum haec lamina non sufficit, ut remanens quaedam fertilitas solo detur. — Ejusmodi ericeta tantum inservire possunt plantandis abietum sylvis.

Ericeta humiliora universe melioris sunt naturae, et videtur magnus eorum numerus sensim ope stabulationis perpetuae ad culturam redigi posse, qua methodo e sententia hominum in agricultura peritissimorum effici possit, ut haec ericeta tandem bona arva colendisque cerealibus admodum apta evadant.

Sita sunt autem haec ericeta juxta rivulos, qui dicuntur *de Amersfoortsche, Woudenbergsche en Barneveldsche beken.*

Terrae arenosae, quae jam ad culturam sunt redactae plerumque satis sunt fertiles; quo propius autem ad ericetorum accedimus fines, eo minor fit fertilitas; — in omnibus

bus

bus autem ejusmodi agris maximo cum fructu introduci posset methodus, qua pecus semper in stabulis retinetur.

Terrae argillosae etiam dividuntur in *altiores* et *humiliores*.

Terrae argillosae altiores constant arvis et pratis, quae utraque bene tractatae ad insignem fertilitatem possent redigi. Dolendum autem fimi inopia fieri, ut prata nunquam stercorentur. — In his tractibus magna casei fit copia, quamvis omnia quae ad pecus pertinent, hic secundo tantum loco a rusticis habentur.

Quae autem diximus de stabulatione perpetua, ubi agebamus de illa parte Gelriae, quae *Betuwe* appellatur; credimus, haec eadem etiam hoc loco maximos habitura fructus eamque methodum hic aeque atque illic posse introduci.

Ad ripas fluvii, qui dicitur *Lek*, optima sunt prata.

Terrae argillosae humiliores, uti etiam terrae turfatae solum aptae sunt pratis ideoque stabulatio perpetua illis in locis nullam haberet utilitatem.

Ex omnibus autem, quae diximus, satis apparet nostram esse opinionem, stabulationem aestivam adeoque perpetuam insignis esse utilitatis in omnibus illis Patriae nostrae locis, ubi indigent fimo aut ubi pratorum numerus non satis magnus est.

CAPUT TERTIUM.

QUO EXPONUNTUR DIFFICULTATES, QUIBUS STABULATIO PERPETUA IN PATRIA NOSTRA PREMITUR.

Hactenus vidimus, quibus in provinciis patriae nostrae methodus, qua et aestate pecus semper in stabulo retinetur, commendatione digna videatur; nunc autem pro virium tenuitate accurate difficultates enumeremus, quibus haec methodus illis in locis premitur: simul etiam videbimus, quomodo hae difficultates superari possint; ad decem autem sequentes praecipue redigi possunt:

1°. Novitas rei.

2°. Majores impensae quae stabulatione perpetua efficiuntur.

3°. Minores reditusi nde redundantes.

4°. Vetus forma libellorum locationis conductionis (*huurcelen*); in quibus nempe statuitur, quot et quale frumentum serere debeat agricola.

5°.

5°. Quoniam stabulatio perpetua trifolio tanquam basi nititur, illud minime sufficit, ut pecus eo per totam aestatem nutriatur.

6°. Trifolium plane deficere potest.

7°. Butyri minor est qualitas et copia.

8°. Pecus multis morbis obnoxium est.

9°. Praesertim ei morbo qui dicitur *de blaar* vel *het oploopen*, *de wind*.

10°. Vaccae facile fiunt quod Belgice dicimus *gunst*.

§. 1.

Novitas rei.

Prima igitur eaque praecipue difficultas est *novitas rei*; rusticus aviti moris est tenax, imo tenacissimus; maxima pars ruris incolarum agrum colunt, ut pater coluit, ut avus atque proavus coluerunt. Hi pecus per totam aestatem numquam in stabulo paverunt, non igitur filiis erit faciendum. — Sed ut unusquisque, ita et rusticus lucri est cupidus; si igitur per aliquot continuos annos viderit vicinum magno cum fructu stabulatione perpetua usum esse, sensim ad cogitandum adducetur, et tandem methodum ipse adhibebit. Ut igitur rusticos ad stabulationis perpetuae usum alliciamus, opus erit, ut multis in locis earum provinciarum, ubi fieri potest, optimi agricolae, vel domini qui agros et villas possideant, ejus initium faciant, atque ceteris exemplum praebeant. Optime sane de patria mererentur ii, qui socii sunt eorum conciliorum quae in singulis provinciis exstant, quaeque *Commissien van landbouw* vocantur, si in re tanti momenti signa ferrent; quodsi fieret, non dubito, quin multi secuturi forent agricolae.

In multis Patriae nostrae locis, ubi optandum est, ut stabulatio introducatur perpetua, jam aliquantum in hac re processerunt; quia nempe Dimidia ut ita dicam stabulatio perpetua (*halve Stalvoedering*) ibi jam cognita est.

Per diei partem pecus pascendum ducitur et per alteram partem in stabulis retinetur. Haec mutatio pecori non ingrata est nam

1°. Hoc modo bestiae nullum damnum accipiunt, noctibus illis frigidioribus tempore veris et autumni, neque etiam nimio calore in aestate.

2°. Mutatio appetitum auget.

3°. Et hinc fit, ut pecus majorem lactis praebeat copiam.

Quae cum ita sint, bona praeterea exempla (nam haec multo plus efficiunt quam cujusvis generis ratiocinationes) facile probabunt haec emolumenta difficilius acquiri in dimidia stabulatione perpetua, et raro aut fere nunquam iis in locis, ubi ea in usu est nam tum

1°. In stabulo semper adesse deberet satis magna copia pabuli, quod pecori gratum est.
2°. Prata bona esse deberent.

Haec postulata certeque posterius eorum semper fere desunt, et hinc etiam fit ut emolumenta semper desint.

Quando pecus nimis debet errare, antequam necessarium nactus sit pabulum, currendo perit lac; — multum errans forte quidem satis magnam pabuli nancisci potest copiam, verum hoc minoris est momenti; nam considerandum etiam est tempus, quo pecori opus est, ut humi jaceat ad ruminationem.

Dici tamen potest, ubi dimidia stabulatio introducta est, ibi dimidiam partem viae esse absolutam.

§. 2.

Majores impensae, quae stabulatione perpetua efficiuntur.

Quando pecus in exili circumerrans prato vel in ericeto, tenuem quaerere debet victum, ad illud sane alendum nullo opus est labore et nulla pecunia; verum simulac idem pecus in stabulo retinetur, plantae leguminosae et praesertim trifolium debent coli, hoc autem bis aut ter de die est secandum, domum deducendum et pecori statis temporibus saepius de die praebendum; — stabulum nonnunquam est purgandum etc. — Omnia haec nonnullarum causa sunt impensarum, et si rusticus ipse cum sua familia eas facere possit, majori constat labore; utrumque tamen longe lateque remuneratur copiosior fimus, quem nunc nanciscitur, et major quantitas lactis, butyri et casei.

§. 3.

Minores reditus inde redundantes.

Si stabulatio perpetua proposito revera inserviet, opus est, ut pecus bene nutriatur; aestatis igitur tempore virides plantae adesse debebunt; — cumque notum sit pecus per aestatem eo uberiorem copiam lactis dare solere, quo copiosius tempore hiemis nutritum fuerit, ita etiam necesse erit, ut in hieme aliud nutrimentum bestiis praebeatur praeter solum stramentum: ut igitur hoc pabulum hiemale praeberi possit, opus est ut quaedam plantae radicibus edulibus praeditae (*wortelgewassen*) colantur; huic usui initio hiemis inservire poterunt rapae, verum cum hae propter invadens gelu raro diutius durent quam usque ad finem mensis Decembris, curandum erit, ut eo tempore solana, dauci vel betae (*mangelwortelen*) ad manum sint. In iis autem agris ubi tria ultima plantarum genera coluntur, per eum annum nulla coli poterunt cerealia; agricola igitur primo anno minorem cerealium copiam vendere poterit, atque ita aliquod damnum pati

debebit. Verum haec difficultas, ut et proxime antecedens, non nisi initio adest. Post breve enim tempus accidet, ut ope majoris fimi quantitatis, quam acquiret, in minore agrorum numero plus colat frumenti, quam antea in majore.

§. 4.

Vetus forma libellorum locationis conductionis.

Multi nostra in patria agrorum domini (*landeigenaars*) plane sunt ignari progressuum in scientiis Naturalibus, et ne minimum quidem audiverunt legeruntve de insigni utilitate, quam eorum cognitio afferre possit agriculturae; hinc fit, ut multis in locis libelli locationis conductionis eandem adhuc habeant formam et easdem contineant conditiones atque ante centum et plures annos, quae conditiones saepissime aeque sunt noxiae conductori atque locatori.

Sic v. g. in nonnullis partibus Gelriae et Transisalaniae in usu est, ut merces locationis conductionis agrorum non pecunia solvi debeat, sed cerealibus. Haec locationis methodus multis de causis est probanda, et praeterea propter semper incertum cerealium pretium, ubi fieri possit, commendanda videtur; — verum quum agrorum dominus, progressuum aliis in regionibus in agricultura factorum prorsus ignarus, in libellis locationis conductionis accurate praescribat, quot jugera secali, quot vero avena, fagopyro, lino conseri debeant et in quot solana sint plantanda; — deinde qualis agrorum numerus per unum pluresve annos conseri non debeat; — cumque talis agrorum sive villae dominus villicum et villam amplius non curet, quam ut praescriptam cerealium sibi solvat partem, conductor sane veluti servus domini jussis adstrictus per totum conductionis tempus nullam ullius pretii introducere poterit meliorem agrorum colendorum methodum, et in ejusmodi villa stabulatio perpetua, cujus insignis foret utilitas, ne cogitari quidem poterit.

§. 5.

Quoniam stabulatio perpetua trifolio tanquam basi nititur, illud minime sufficit, ut pecus eo per totam aestatem nutriatur.

Quinta difficultas in eo consistit, quod, quamvis bene colatur, non semper tamen bene crescat trifolium, verum nonnunquam plane deficiat. Animadvertamus autem oportet, quamvis trifolium praecipuum sit atque esse debeat pecoris per aestatem pabulum; periculosum tamen esse illo solo confidere, quoniam etiam fit, ut, licet non plane deficiat trifolium, saepe tamen non satis magnam pastus praebeat copiam, et adesse quoque tempora, ubi minime utile est, trifolium jam a pecore comedi.

Tri-

Trifolium nondum medio vere potest secari, neque ita ab eo initium fieri potest viridis pastus, tempore praeterea intermedio inter duas sectiones adest periodus, qua aut nimis vetus est trifolium aut nimis recens, ut cum fructu adhiberi possit.

In bene igitur instituta methodo pecoris in stabulo nutriendi et alia coluntur plantarum leguminosarum genera; quae, si opus est viridis trifolii locum possunt tenere, quaeque etiam alio modo possunt esse utiles: huc praecipue pertinent viciae sativae et in aridiore solo spergula arvensis et polygonus fagopyrus.

Ut igitur hanc evitemus difficultatem, optimum erit sequi illam agrorum dividendorum et colendorum rationem, quam in stabulatione perpetua sequuntur rustici in Provincia Flandria Orientali, quaeque sane merito per universam laudatur Europam.

§. 6.

Trifolium plane deficere potest.

Stabulatio perpetua fere solo nititur trifolio hoc: igitur deficiente, pabulum pecoris etiam desit necesse est. — Saepe autem fit, ut trifolium satum et ad pabulum futuri anni destinatum, sive ob seminis minorem bonitatem, sive alia de causa non crescat; — magna haec est molestia methodi pecoris per totum annum in stabulo nutriendi, verum quoniam sese jam annum ante manifestat difficultas, magnam in partem pabuli defectui potest consuli et quidem hoc modo:

1°. Trifolium praecedentis anni aratro non vertatur, verum ad sequentem annum servetur et quando agri illo trifolio tecti, tempore veris si fieri potest, cinere stercorantur, saepe eo anno, quo novum adesse deberet trifolium, vetus bonam profert messem.

2°. Deficiente trifolio secale etiam magnam inopiae demit partem, cum enim secale tempore autumni ad pecoris usum seritur in agro bene stercorato, hoc cereale jam mense Majo poterit secari, et viride illud pabulum per satis magnum tempus bestiis praeberi poterit.

3°. *Viciae Sativae*, quae alternis hebdomadibus usque ad medium mensem Junium seruntur, ita ut per longum temporis spatium eorum fructibus uti possit agricola.

4°. Seritur *fagopyrus*, hoc enim cereale si modo nactum sit terram satis fertilem, tanquam pabulum viride multa afferre solet emolumenta.

5°. *Spergula arvensis* hujus insignis utilitas in terris sabulosis satis superque cognita est.

Major autem adest difficultas, quando trifolium primo quidem tempore bene crevit; verum in hieme per vehemens gelu mortuum sit. Ideo major est haec difficultas, quoniam tali in casu vetus jam trifolium aratro versum est, neque agri secali sunt consi-

 tis,

ti, ut ad viride pabulum inserviat: hoc si obtinet, satione secalis aestivi in bono solo et colendis majori quadam copia ceteris supra jam citatis plantis leguminosis defectui multum succurri poterit.

§. 7.

Butyri minor est qualitas et copia.

Septima difficultas est, quod nonnulli credunt, agricolae butyrum non aeque bonum esse in stabulatione perpetua, quam si boves in pratis pascantur. Multorum vero experientia docuit, id tantum in opinione esse, non revera obtinere.

Butyri major minorve praestantia fere sola dependet a puro, atque ut ita dicam Hollandico ejus faciendi modo; ubique fere, ubi butyrum ita conficitur, Hollandicum habet gustum. Et quamvis lac earum vaccarum, quae in stabulo nutriuntur, non ejusdem esset praestantiae, atque illarum, quae in pratis pascerentur, (quod experientia duce minime probatur) ne tamen obliviscamur, triplo majorem vaccarum numerum ex iisdem agris ali posse, quam quae ibi pasci possent; butyrique ita etiam triplo fere majorem; quod ut universe in regno nostro fieri posset, sane quam maxime foret optandum, non tantum rusticorum, sed etiam mercaturae cum exteris causa.

§. 8.

Pecus multis morbis obnoxium est.

A priori ratiocinantibus magnum hujus difficultatis videretur pondus, verum experientia satis docet contrarium; jam supra Cap. I. §. 2. hoc attigimus et Cap. II. §. 2.

Experimenta in Provinciis Septentrionalibus hanc ob causam instituta prorsus manifestum fecerunt vel vaccas e Boreali vel Meridionali Provinciae Hollandiae parte oriundas, quae consueverant per diem et noctem in pratis manere statim assuefieri stabulationi perpetuae, dummodo facile procumbere et jacere possint et pabulum salubre satisque copiosum iis praebeatur.

Animadvertendum tamen est oportere ut stabulum, quantum fieri poterit aëri sit expositum ita, ut januae per maximum diei aestum clausae possint manere hanc ob causam, ut muscae quantum hoc ab hominum cura dependet, arceantur.

§. 9.

Obnoxium est pecus ei morbo, qui dicitur DE BLAAR *vel* HET OPZWELLEN.

Quoniam hunc morbum supra Cap. I. §. 3. jam attigimus, illa quae eo loco diximus hic

hic repetere non placet; feliciter tamen hoc malum ibi rarissime occurrit, ubi maxime est optandum, ut stabulatio introducatur perpetua; — celeberrimus et venerandus THAER (in opere *Grundsätze der ration. Landwirtshaft p.* 340.) dicit hunc morbum fere nunquam locum habere ubi pecori statis temporibus alimentum praebetur, verum iis in locis, ubi modo esuriunt bestiae, modo vero nimium trifolium iis comedendum datur. Per integros 26 annos, quibus ille stabulatione usus est perpetua, ne semel quidem una ex illius vaccis edendo trifolio morbum sibi contraxit.

§. 10.

Vaccae facile fiunt quod Belgice dicimus GEUST.

Hoc initio saepe locum habere negari non potest, verum illud minus stabulationi perpetuae, quam incuriae et negligentiae tribuendum est. Neque etiam hac de re queruntur rustici Flandrici, optimi sane hujusce rei judices.

Qui didicit, patriae quid debeat.

HORATIUS.

PETRI OTTONIS VAN DER CHYS,

DELPHENSIS,
PHIL. THEOR. ET LITT. HUM. IN ACAD. LUGD. BAT. CAND.

RESPONSIO

DE

PECORE ETIAM IN AESTATE SEMPER IN STABULIS RETINENDO,

IN CERTAMINE LITERARIO

CIVIUM

ACADEMIARUM BELGICARUM,

Die VIII. *Mensis Februarii A.* MDCCCXXVI,

EX SENTENTIA

ORDINIS MATHEMATICORUM ET PHYSICORUM ACADEMIAE LUGDUNO-BATAVAE,

PRAEMIO ORNATA.

LUGDUNI BATAVORUM,
APUD S. ET J. LUCHTMANS,
ACADEMIAE TYPOGRAPHOS,
MDCCCXXVII.

NOMINA PROFESSORUM,

QUI

IN ILLUSTRI AMSTELAEDAMENSI ATHENAEO

inde a d. VIII *Februarii* MDCCCXXV, *a d.* VIII *Februarii* MDCCCXXVI,

DOCENDI MUNUS OBIERUNT.

CLARISSIMI ORDINIS PRAESES.

J. P. S. VOUTE.

ACTUARIUS.

J. VAN HALL.

DISCIPLINARUM MATHEMATICARUM ET PHYSICARUM PROFESSORES.

J. P. S. VOUTE.
H. C. VAN DER BOON MESCH.

THEOLOGUS.

W. A. VAN HENGEL.

JURIDICI.

J. H. VAN REENEN, Prof. honor.
C. A. DEN TEX.
J. VAN HALL.

NOMINA PROFESSORUM.

MEDICI.

G. VROLIK.
F. VAN DER BREGGEN, CORN. FIL.
H. BOSSCHA.

PHILOSOPHIAE THEORETICAE ET LITERARUM HUMANIORUM.

D. J. VAN LENNEP.
J. WILLMET.
J. P. VAN CAPPELLE.

———

LECTOR.

H. DE HARTOG.

SERIES

SERIES LECTIONUM ET INSTITUTIONUM,

QUAE HABENTUR A PROFESSORIBUS ILLUSTRIS ATHENAEI AMSTELAEDAMENSIS,

inde a feriis aestivis anni MDCCCXXV *ad ferias aestivas* MDCCCXXVI.

JOANNES PETRUS STEPHANUS VOUTE,

privatim, exponit Mathesin;
Physicam.
Elementa Psychologiae et Logicae tradit.

GERARDUS VROLIK,

publice IN HORTO BOTANICO, philosophiam tractat botanicam;
privatim, docet
Obstetriciam theoreticam et practicam;
Physicam plantarum.

DAVID JACOBUS VAN LENNEP,

publice, praecipua quaedam Historiae et literarum capita tractat, vel ipsi juventuti, exercitationis causâ, disceptanda exponit;
privatim, tradit
Literas Latinas, interpretandis, Ciceronis Paradoxis, Terentii Andria, Ovidii Heroïdum Epistolis; explicandis Antiquitatibus Romanis.
Literas Graecas, interpretandis locis Herodoti, Thucydidis et Polybii quibusdam in *selectis principum Historicorum*, a WYTTENBACHIO editis,
Hesiodi Scuto Herculis, Bionis Epitaphio Adonidis et Moschii Epitaphio Bionis;
Historiam Doctrinarum ab initio ad renatas in Italiâ literas.

JOANNES WILLMET,

publice, *de Ingenio Labidi Poëtico* agit, aut praecipua Philologiae momenta ad disceptationem proponit:

privatim, docet

Linguam Hebraeam, cum institutione Grammaticâ, tum interpretandis, ratione aetatis, argumenti et stili habitâ, sensim difficilioribus V. T. locis;

Linguam Arabicam, primum Grammatice, deinde explicandis *Sententiis*, *Fabulis*, et selectis ex Anthologiâ Schultensianâ locis;

Exegesin V. T. interpretatur, tam illustrandis *nonnullis diversorum Poëtarum diversique argumenti Carminibus*, quam moderandis Exercitationibus Exegeticis;

Linguas etiam *Chaldaicam*, *Syriacam* et *Samaritanam*, si adsint auditores; uti et

Haririi Consessus, aut *Corani quaedam capita* explicat, collatis *Scholiis*, in Corani *editione Petropolitanâ* exhibitis.

JOANNES PETRUS VAN CAPPELLE,

publice, partes quasdam historiae literariae Belgicae tractabit;

privatim, de stilo Belgico aget;

De Poëtis seculi decimi septimi Batavis disseret;

Historiam Patriae tradet;

Exercitationes oratorias moderabitur.

FRANCISCUS VAN DER BREGGEN, CORN. FIL.

privatim, tractabit

Pathologiam generalem,

Materiem Medicam,

Medicinam Forensem.

WESSEL ALBERTUS VAN HENGEL,

publice, Quaestiones aliquot argumenti Theologici juventuti disceptandas proponit.

pri-

privatim, *Doctrinae Religionis, tum Naturalis, tum Divinitus patefactae* tradit *Prolegomena.*

Christianam exponit morum disciplinam.

Priorem PAULI interpretatur ad Corinthios Epistolam.

De *Historiâ Societatis* et *Religionis Christianae* commentatur ita, ut praecipua exponat rerum capita, quae ab aetate JESU CHRISTI usque ad tempora CAROLI M. factae sint.

CORNELIUS ANNE DEN TEX,

publice, varia loca ex Jure Naturae, Publico et Gentium tractat vel ipsi juventuti disceptanda proponit.

privatim, tradit Jus Naturae;

Jus Gentium;

Historiam Juris Romani,

et Historiam politicam atque diplomaticam.

HENRICUS BOSSCHA,

publice, in THEATRO ANATOMICO *Partium corporis humani fabricam* et *usum explicat.*

Operationes Chirurgicas demonstrat variasque eas instituendi exponit methodos.

privatim, tradit *Anatomiam*, *Physiologiam;*

Praxin Chirurgicam.

HENRICUS CAROLUS VAN DER BOON MESCH,

privatim, tradit

Chemiae Doctrinam et Historiam;

Chemiam Pharmaceuticam, linguâ vernaculâ;

Doctrinae Chemicae usûs quoad artes;

Historiam Naturalem.

JACOBUS VAN HALL,

publice, selecta quaedam Juris Privati capita juventuti disceptanda proponit;
privatim, Institutiones JUSTINIANI Imp. explicat;

Institutionum GAII Icti commentarios quatuor, Veronae inventos, interpretatur;

Pandectas Juris Romani, WESTENBERGIO duce, ab init. ad lib. 20 Digestorum docet;

Principia Juris Hodierni secundum *primas lineas Jur. Civ. Holland.*, descriptas a NIC. SMALLENBURGIO, V. Cl., tradit.

HENDRIK DE HARTOG,

Lector in de Wiskunde, Zeevaart en Sterrekunde, zal Dingsdags, Woensdags en Donderdags, des middags om *twaalf* ure, in het klein *Auditorium* van het *Athenaeum Illustre*, publieke Lessen, in het Nederduitsch, over deze Wetenschappen geven; en dat wel in afloop van de volgende orde:

Eerstelijk over de *Rekenkunde*, *Decimale Breuken* en *Logarithmus Getallen*, vervolgens over de *Meetkunde* en *Algebra*, en het maken der *Sinus* en *Logarithmus Tafelen*, voorts over de Platte en Klootsche *Driehoeks-meting* en eenige Hoofd-Eigenschappen der *Kegelsneden;* waarin over de beginselen der Sterre- en Aardrijkskunde; en laatstelijk over de Theorie der *Zeevaartkunde;* en wel inzonderheid over de berekening der *Lengte op Zee*, zal gehandeld werden; het een of ander Stuk echter meer of minder uitgebreid, of wel met bijvoeging van eenige verklaring der Zeevaartkundige Instrumenten, naar mate het getal en de lust der Toehoorders zulks zal schijnen te vorderen.

LECTIONES

LECTIONES

IN SEMINARIO EVANGELICO-LUTHERANO HABITAE

inde a feriis aestivis anni MDCCCXXV *usque ad feriis aestivas anni* MDCCCXXVI.

D. JO. THEOPH. PLÜSCHKE, *Prof. Ord.*

Pauli Apostoli Epistolas ad Thessalonicenses, Corinthios et Romanos; itemque *selecta capita Jesaiae* interpretatus est.

Historiam Doctrinae et Ecclesiae Christianae proposuit.

Theologiae Dogmaticae praecipua capita cum provectioribus colloquendo pertractavit.

Encyclopaediam et *Methodologiam Theologicam* tradidit.

CHRISTIANUS HENR. EBERSBACH, *Prof. Extraord.*

Theologiam naturalem docuit.

Doctrinam morum Christianam exposuit, aliqua simul ratione habita historiae ejusdem.

GEORGIUS FREDERICUS SARTORIUS, *Prof. Extraord.*

Rationem exposuit habendarum *orationum sacrarum*, *institutionis puerilis* et reliquorum Pastoris Evangelici officiorum.

Provectiorum *exercitationes* moderatus est in Orationibus sacris componendis ac recitandis, puerisque Doctrinae Christianae notitia imbuendis.

GEORGII FREDERICI SARTORII,

ECCLESIAE EUANGELICO-LUTHERANAE, QUAE AMSTELODAMI EST, PASTORIS,

ORATIO

DE

MULTIPLICI FRUCTU, QUEM DIUTURNA IN ADMINISTRANDIS SACRIS EXERCITATIO ADFERT AD JUVENES S. S. MINISTERII OFFICIA DOCENDOS.

HABITA IN ILLUSTRIS ATHENAEI AMSTELODAMENSIS AUDITORIO MAJORI, DIE XXXI. OCTOBRIS MDCCCXXV,

CUM EXTRAORDINARIAM THEOLOGIAE PROFESSIONEM IN SEMINARIO EUANGELICO-LUTHERANO SUSCIPERET.

SEMINARII EUANGELICO-LUTHERANI CURATORES, VIRI AMPLISSIMI!

INCLYTAE HUJUS URBIS CONSULES, ILLUSTRISQUE ATHENAEI CURATORES, VIRI GRAVISSIMI!

ARTIUM AC DISCIPLINARUM PROFESSORES, VIRI CLARISSIMI, INTER QUOS, PROPTER MUNERIS CONJUNCTIONEM, PRAECIPUE VOS COMPELLO, COLLEGAE CONJUNCTISSIMI!

DIVINORUM ORACULORUM INTERPRETES, VIRI PLURIMUM VENERANDI!

QUARUMVIS ARTIUM AC DISCIPLINARUM DOCTORES ERUDITISSIMI!

JUVENES LECTISSIMI, PRAESTANTISSIMI, CUM VOS UNIVERSI, TUM IN PRIMIS SEMINARIO NOSTRO ADSCRIPTI, COMMILITONES CARISSIMI, EXOPTATISSIMI!

QUOTQUOT DENIQUE ADESTIS, CIVES, HOSPITES, CUJUSCUMQUE ORDINIS AC DIGNITATIS, BONARUM ARTIUM FAUTORES OMNES;

AUDITORES HONORATISSIMI!

Omnium doctrinarum, quibus unquam operam navarunt mortales, nulla omnino reperiri potest, quae majoris sit vel dignitatis vel utilitatis, quam cognitio Dei. Quamvis enim ex tot virorum illustrium, nominatim CICERONIS, sententia (de Nat. Deor. I, 1.) » perdifficilis et perobscura sit quaestio de » *natura Dei*," vera tamen ejus cognitio, qualis quidem homini contingere potest, latissime patet in omni vitae genere, plurimumque valet ad hominum animos excolendos, regendos et tranquillandos. Nimirum non illud, opinor, huic doctrinae propositum est, ut summam ac plane admirabilem Dei majestatem ab omni parte perscrutetur, eamque verbis congruentibus aptisque exponat. Quis enim vel confidentissimus sperare audeat, se divinam aeterni omnium rerum fontis praestantiam atque magnitudinem suo ingenio esse emensurum, vel comprehensurum? Sed in eo potius illam versari existimo, ut admirabilis supremi Numinis potentia, sapientia, benignitas, reliquaeque virtutes, quibus supera, infera et media reguntur, in primis vero genus humanum gubernatur, et ad summum bonum veramque felicitatem adducitur: ut illae, inquam, virtutes modeste investigentur, digne aestimentur, rite cognoscantur ac probabiliter exponantur. Ex ejusmodi autem cognitione universa pendet religio, omnisque cultus, quem pia grataque mente Deo tribuamus. Quamobrem eximiae illae laudes, quibus in celebratissima oratione *pro Archia poëta* M. T. CICERO studia humanitatis in universum prosecutus est, majorem in modum cognitioni Dei accommodari possunt; adeo ut sine hoc Summi Numinis cognitione vix quidquam sit *huma-*

nitatis nomine dignum. Haec nimirum rerum divinarum probabilis scientia prae caeteris *juventutem alit*, igniculos excitans ingeniorum nobilissimorum; haec *senectutem oblectat*, dulcem afferens animo pacem exoptatamque tranquillitatem; haec *secundas res ornat*, summam inspirans modestiam, omnemque procul abigens superbiam; haec in *adversis perfugium ac solatium praebet*, omnem spem ac fidem collocans in Praeside coelesti, qui etiam pessima quaeque, de quibus nos miseri mortales in hac terrestri vita conquerimur, potenti nutu suo ad optimum exitum convertit; haec *domi delectat*, curas domesticas mitigans, et privatorum officia sublevans religione; haec *foris non impedit*, inhabitans animi recessus, mentemque avertens ab injuria aliis inferenda et omni prava cupiditate; haec denique *nobiscum pernoctat*, *peregrinatur*, *rusticatur:* nam homo, religionis sensu probe imbutus, ita cum Deo versatur, ut nunquam nec uspiam ab ejus cogitatione, ab ejus fideli cultu, ac tot beneficiorum in se collatorum recordatione recedere velit.

Optime ergo generi humano consulunt, ejusque dignitatem altius tollunt, qui hanc Divini Numinis cognitionem propagare, hominum animis altissime infigere, religione ac pietate eos imbuere, ad quaevis honesta et laudabilia adducere, et sic viam parare student, qua genus nostrum ad exoptatam perfectionis beatitatisque metam perveniat. Quo quidem Christiani doctoris munere, quid cogitari potest praestantius et excelsius, quid illustrius et sanctius? Quare quod ad me quidem attinet, non possum non gratissimo animo recordari, et pro maximo beneficio habere, quod divina providentia tam egregium, tam honorificum munus mihi detulit, tam sancto ministerio me haud plane indignum judicavit.

At longe major est campus, et magis arduus cursus, ubi non tantum civibus Christianis nostra cura prodesse, verum etiam futuros Euangelii doctores institutione excolere et disciplina formare nitimur. Nimirum sic sunt erudiendi juvenes, sic afficiendi, ut sancto quodam ardore impleantur atque inflammentur; ut nihil praestabilius esse, quam de civibus suis bene mereri, penitus sibi persuadeant, ut huic sanctissimo negotio omnes vires suas seque ipsos tradant totos, nihil studiorum, nihil contentionum, nihil laborum declinantes neque recusantes, quibus idonei fiant ad munus sacrum olim consilio et ratione administrandum.

Ta-

Talem igitur ac tantam provinciam mihi jam demandatam video, Auditores! Professione extraordinaria in Seminario Euangelico-Lutherano ab AUGUSTISSIMO ET CLEMENTISSIMO REGE NOSTRO in me collata; et obtigit mihi voluntate CURATORUM SEMINARII, VIRORUM AMPLISSIMORUM, praecipue ea pars Theologicae Institutionis, quae concionandi rationem explicat, totumque sacri muneris, et ejus officiorum ambitum complectitur. Opus profecto saluberrimum, sed peractu difficillimum! Quot enim quantaeque requiruntur disciplinae artesque, non ex parte illae, sed penitus cognoscendae; qualis docendi facultas, quanta prudentia; adde quantum otii, ut totum te ad ejusmodi studia convertere possis! Haec omnia cum in me valde tenuia esse, ipse vel invitus fateri cogar, fieri non potest, quin animus meus muneris mihi delati amplitudinem ac difficultatem cogitans, horrescat, et imbecillitatis meae identidem me admoneat. Desperandum adeo esset de officiorum mihi commissorum successu, nisi me, praeter alias res, paululum erigeret illa cogitatio, quod per duodetriginta annos usus et exercitatio nec pauca nec levia praesidia attulerunt, certe afferre potuerunt; fretus rem arduam non omnis expers fiduciae aggrediar.

At ne nimis audax in capessenda provincia mea Vobis videar, Auditores! illud ipsum nunc paucis proponere vobis decrevi, quod ab hoc loco alienum esse nemo facile dixerit: *de multiplici fructu, quem diuturna in administrandis sacris exercitatio adfert ad juvenes S. S. ministerii officia docendos.* Hac de re me nunc dicturum eo sermone, quem tractare jam diu fere intermisi, ut Vos, Auditores Honoratissimi! humanissime et indulgentissime audiatis, etiam atque etiam rogo et obsecro.

Agite jam, videamus quantum facultatis, quantum praesidiorum, quantum solertiae ac dexteritatis, experientia duce, et usu magistro, sibi comparare potuerit doctor Christianus, qui in compluribus locis coetui Christiano praefuit ejusque res sacras administravit; videamus quantum ex hac diuturna muneris sui administratione emolumenti ceperit, vel capere potuerit ac debuerit ad feliciter instituendos et formandos juvenes, qui gerendae rei Christianae facultatem assequi cupiunt.

Ac primo quidem vix quisquam doctor Christianus, nisi ille quem usus et experientia adjuverit, sibi videtur comparare posse muneris Euangelici no-

notionem accuratam, perspicuam ac completam, nec temere affirmo, ex sacri muneris vera et idonea aestimatione in juvenibus instituendis plurimum commodi et adjumenti hauriri ac percipi. Ut enim qui alios ad ullam artem praeceptis suis erudire fidumque ducem imperitis se praebere cupit, ante omnia perspectum habere debet, quae sit ejus artis natura atque indoles, qua ratione quove modo et quibus adhibitis praesidiis propositum finem contingere queat; ita illi quoque magistro, qui formandis Christianorum doctoribus futuris studium ac laborem dicavit, opus est, ut plane perspiciat quae sit sacri muneris indoles ac ratio, quibus limitibus ac terminis circumscribatur, et quae notitiae quaeve exercitationes vel necessariae vel utiles censeri debeant. Hic nimirum solus idoneo modo adumbrare potest Euangelici doctoris imaginem, perfectam illam et omnibus numeris absolutam, qualem quisque probus ac generosus sibi eligere, suisque laudibus comprobare non dubitet. Hanc imaginem bonus et cautus Euangelii minister sibi ob oculos ponit crebro intuendam, ejus assidua contemplatione impense delectatur, omnibusque viribus enititur, ut eandem etiam conformandis discipulis non tantum levi delineatione vel adumbratione proponat, sed vividissimis et eminentissimis coloribus tamquam exemplum depingat, ad cujus imitationem omnes incendantur. Longissime igitur ille abhorret ab eorum sententia, qui muneri Ecclesiastico nihil dignitatis aut utilitatis, nihil adeo contentionis aut laboris inesse clamant, qui totum supervacaneum censent, vix quidquam in eo exhiberi dictitantes, nisi praeteritorum seculorum reliquias, nisi documentum antiquae superstitionis et ignorantiae vel etiam audacissime dominandi cupiditatis. Tales enim voces jactatas esse, satis constat. Quid, inquiunt, in illo munere inesse potest vel dignitatis vel utilitatis? quantum tandem est negotii et laboris, si quis post sex dies otiose aut deambulando aut salutando transactos verba facit ad populum ignarum, rudem et plane indoctum? si per unius horae spatium de rebus vociferatur, quae omnibus cognitae sunt? quas ipse ex Codicis Sacri dictis unice conflavit, iterum iterumque decantandis? de quibus denique faber lignarius aut ferrarius in ita dictis conventiculis, saepe cum majori audientium applausu sermocinatur, quam Doctor ipse, qui ad interpretanda oracula divina vocatus est, et constitutus? Profiteor ingenue, Auditores! si mei muneris rationem hanc esse judicavissem, jam pridem illud, tamquam homine probo

et

et liberali prorsus indignum, deseruissem, aliumque campum ingressus essem, in quem vires meae qualescumque excurrerent.

Ne quis autem putet, Auditores! quamvis non omnino tam vile censendum esse munus sacrum, multo minus plane repudiandum; aliquid tamen illius infamiae vel ignominiae ei revera inhaerere: jam praecipua Euangelici doctoris officia breviter recensebo. Sunt ea tam varia, tamque late patent, ut uno verbo comprehendi et exprimi non possint.

Concionatores, sive *verbi divini ministri* dicimur, qui docendi munus in Ecclesia suscepimus. Ad populum verba e suggestu sunt facienda, eique divina oracula pandenda, orationes sunt habendae, et tales quidem orationes, quibus Christiani vera pietate in Deum imbuantur, a pravis cupiditatibus avocentur, a flagitiis et sceleribus deterreantur, ad veri, recti honestique studium incitentur. Hunc scopum quomodo attingere poterit concionator Euangelicus, nisi sit orator disertus ac nervosus? Homines nimirum tam variis tamque firmis constricti sunt, et consuetudinis et voluptatum vinculis, ut iis exsolvi, et ad honestatem veramque animi libertatem perduci nequeant, nisi validissimis incitamentis, perspicue et graviter propositis. Oratoris sacri est, commovere animos, eos ab improbitate abstractos virtutis studio imbuere, ad eamque perpetuo colendam impellere. Cui officio ut probe satisfaciat Doctor Euangelicus, boni rectique sensu ipse sit penitus imbutus, oportet; sed vel flagrantissimum probitatis et honestatis studium parum efficit, nisi accesserit universa virtus oratoria. Oratoris autem officium quale et quantum sit, non est quod ipse exponam; melius hoc declarabit CICERONIS auctoritas. Is enim, postquam sese jure mirari dixit, ex omni memoria aetatum, temporum, civitatum, tam exiguum Oratorum numerum inveniri, statim subjungit (de Oratore I, 5.): » nimirum majus est hoc quiddam, quam homines opinantur, et pluribus ex artibus studiisque collectum. Quid enim » quis aliud in maxima discentium multitudine, summa magistrorum copia, praestantissimis hominum ingeniis, infinita causarum varietate, amplissimisque Eloquentiae propositis praemiis, esse causae putet, nisi rei quamdam incredibilem magnitudinem ac difficultatem? Est enim et scientia » comprehendenda rerum plurimarum; et omnes animorum motus, quos » hominum generi rerum natura tribuit, penitus pernoscendi, quod omnis

» vis, oratioque dicendi in eorum, qui audiunt, mentibus aut sedandis aut » excitandis expromenda est." Et alio loco (cap. 6), » mea quidem, in» quit, sententia, nemo poterit esse omni laude cumulatus orator, nisi aut » omnium rerum magnarum atque artium scientiam consecutus. Etenim » ex rerum cognitione efflorescat et abundet Oratio oportet."

Quam multae igitur oratori sacro sunt perdiscendae artes ac disciplinae, quanta in singulis collocanda industria et assiduitas, at quam caute etiam discrimen est faciendum inter ea, quae sunt plane necessaria, et quae utilia tantum censentur. Quod, ut recte fiat, juvenilia ingenia aliquo praeceptore egent, cujus ductu in tanta rerum discendarum multitudine ac varietate cognoscant, atque intelligant, quaenam ad munus sacrum obeundum necessarie requirantur, quaenam sufficiant, quaenam praeponi aut posthaberi possint ac debeant. Vereor enim, ne, si nimis durae conditiones Oratori sacro statuantur, unius hominis humeri tanti ponderis onus sustinere non valeant. Hactenus, quae sint Oratoris, levissime delineavi.

Sunt autem Doctori Christiano etiam partes agendae *viri prudentissimi et consultissimi*. Sedet nimirum religionis quasi patronus, et omnium rerum, quae ad animum pertinent, veluti arbiter. Valent plurimum apud cives Christianos ejus consilium, sententia, auctoritas. Ad eum se conferunt aerumnarum variis generibus onusti; fortunae vicissitudinibus vexati; animi angoribus contristati; conscientiae terroribus exagitati. Accitur ad aegrotos, quos molliter alloquatur et solatio reficiat; vocatur ad moribundos, quibus firmam fiduciam et spem laetam instillet; denique ad nutum praesto esse debet omnibus, qui exhortatione, deprecatione, consolatione vel alio ejusmodi divino beneficio indigeant. Pateat igitur pastoris Euangelici domus, ut quondam patronorum apud Romanos. Videat ipse, ne quis umquam frustra fores pulset, ne quis ab eo discedat consilii inops. Curet, ut pro sua quisque conditione domum ipsius relinquat sorte sua magis contentus, Deo submissior, et ad quasvis vitae calamitates tolerandas paratior! Quo quidem munere an excogitari potest aliud praestantius aut divinius?

Restat tertia muneris pars, quae *Catechesis* vocatur, et rudiorum institutione continetur. Non enim unius aevi limitibus circumscribitur religionis Christianae professio; sed ad ultima, quae subsequentur secula, pertinet. Est igitur doctoris Euangelici, cognitionem divinae Jesu Christi disciplinae etiam

etiam ad futurae aetatis homines transferre. Pueri inde a tenera aetate imbuendi sunt coelesti Jesu Christi doctrina, ejusque praeceptis salutaribus; adolescentium animi verae pietatis atque honestatis amore inflammandi; non tantum, ut grata meritorum Christi erga nos perpetuo vigeat memoria inter homines, tam singulari beneficio a Deo ornatos; sed praecipue, ut hominis aetas imbecilla, variisque animi motibus tentata ac sollicitata, hac cognitione fortior firmiorque reddatur, et repellendis sensuum illecebris aptior. Haec igitur puerilis institutio, quamquam minus honorifica videri possit, tamen utilissima est, et si varia ejus impedimenta spectes, totamque naturam perpendas, simul difficillima. Uno certe virorum peritorum consensu ardua res habetur, ita sese ad puerile ingenium demittere, ut omnium, quas magno labore consecutus sis, majorum rerum scientiam quasi obliviscaris, ac nihil sapere videaris, nisi quae huic aetati conveniant. Accedit ut pueri lenitate ac disciplina vere paterna tractentur, et ut omnes omnium rerum notitiae summa simplicitate et perspicuitate eorum ingeniis proponantur, vel, ut rectius dicam, ante oculos eorum depingi videantur. In ejusmodi negotio, quis aliis ducem se praebeat, nisi illud docendi genus cognitum habeat, ejusque facultatem longo usu sibi comparaverit, omninoque insignem cum puerilibus ingeniis familiaritatem contraxerit?

Nondum dixi de ultima parte officiorum, quae est *sacerdotis*. Profecto non ejus sacerdotis, cujus occupationes apud veteres Graecos et Romanos potissimum cernebantur in immolandis hostiis, et populo lustrando vel expiando. Nihil enim magis abhorrere potest a Christianae religionis indole, quam splendidus sacrificiorum apparatus, cum, ut ipsae sacrae literae monent, nullum aliud ad Deum placandum valeat, nisi unum et aeternum Jesu Christi sacrificium, nullaeque oblationes ei acceptae esse possint, nisi pietatis, obedientiae et caritatis sint specimina, ex grata beneficiorum Jesu Christi recordatione profecta. Nihilo minus etiam doctori Christiano sacerdotis munere fungendum est, dum in conventu solenni aut in precibus fundendis, aut in sacramentis, quae vocantur, administrandis occupatur. In his omnibus ille tanta cura versatur, ut nihil omittat aut negligat, quod ad civium Christianorum animos graviter afficiendos, efficaciter commovendos, atque ad Dei sincerum amorem cultumque perducendos aliquam vim habere possit.

Tot igitur tantisque officiis continetur munus Pastoris Euangelici; nec ullus dubito, quin mihi consentientem habeam unumquemque, qui rem sine praeconceptis opinionibus consideraverit; certe mecum facient omnes, qui huic muneri gerendo ipsi vitam suam consecrarunt, iidemque facile perspicient; quantum ex diuturna hujus provinciae administratione emolumenti redundet in doctorem, cui juvenes sunt praeparandi ad eadem negotia olim cum fructu peragenda. Quisquis enim hanc accurate constitutam sacri muneris notionem firmiter tenet, is facile mecum intelligere poterit, quibus naturae dotibus, quibus animi corporisque facultatibus instructum esse oporteat eum, qui aliquando omnibus officii sui partibus praeclare perfungi velit. Sentiet idem, quomodo, quod natura tenui tantum modulo largita est, assidua prudentique exercitatione augeatur ac corroboretur; quod illa vero plane denegaverit, nullis contentionibus, nullisque artificiis acquiratur vel compensetur.

Sunt enim nonnulla, quibus facilius, sunt item alia, quibus non sine gravissimo damno carebit, cum Doctor Euangelicus in universum, tum praesertim Orator Christianus. Hujusmodi vero naturae dotes, variisque generis facultates quis diligentius aestimare poterit, quam qui longo usu didicit ac penitus cognovit, quae sit Ecclesiastici muneris universa indoles ac ratio. Ad hunc igitur summo jure deferetur judicium variarum artium ac disciplinarum, quibus opus sit sacro Christianorum concionatori. Tantopere enim aucta est, nostris praesertim temporibus, copia rerum cognoscendarum, in tantamque amplitudinem excreverunt disciplinae et artes, ut vel cupidissimus discendi plurima vix primis labris degustare, pauca sibi familiaria et propria reddere possit. Is igitur, qui longo usu subactus sacri muneris officia recte aestimare didicit, quoddam quasi filum tenet, quo juvenes per tot artium ac disciplinarum ambages ad finem propositum feliciter perducat. Sunt sane omnes artes naturali quodam et arcto vinculo inter se conjunctae, nec fere ulla earum est, ex qua utilitatis plane nihil ad oratorem sacrum redundet. Sed qui accuratam muneris sacri cognitionem longo usu sibi comparavit, is multo facilius et rectius quam alii dijudicabit ac monstrabit, quaenam artes sint majori studio colendae, summaque virium intentione tractandae, quaenam levius attingendae, quaenam plane omittendae, ne quis, ingenio suo atque industria omnia complexurus, et idoneis

sub-

subsidiis destituatur, et multitudine rerum discendarum prorsus obruatur. Hinc longe maximum pretium statuendum est iis disciplinis, quae conducunt ad comparandam docendi facultatem, tum quod ad res tradendas, tum quod ad tradendi modum attinet. Ore nimirum ac verbis potissimum agi debet in Christianorum animos; itaque illum, qui sacris praeëst, de omnibus rebus ad religionem pertinentibus, perspicue, graviter copioseque dicere oportet. Quamobrem *Rhetoricam sacram* longe maximi faciet is, qui juvenibus ad munus ecclesiasticum formandis operam navat, quippe sciens, dicendi facultatem non merum naturae donum esse, sed institutione ac ratione magnopere adjuvari. Agnoscet quidem, ut CICERONIS verbis utar, (de Oratore I, 20), » nos homines ita natos esse, ut et blandiri et sup» pliciter insinuare iis, a quibus sit petendum, et adversarios minaciter ter» rere possimus, et rem gestam exponere, et id, quod intendamus, confir» mare, et id, quod contra dicatur, refellere; et ad extremum deprecari » quid et conqueri:" sed simul persuasum habebit, eandem hanc dicendi facultatem a natura datam, praeceptis atque exercitationibus formari et excoli, augeri et perfici. Nam naturae quoque dona meliora fiunt, ubi accedit doctrina; et quae praeclara sunt, si industriam adhibeas, etiam praeclariora evadunt. Alienissimus igitur erit ab eorum opinione, qui naturae bonitati omnia tribuentes, praecepta Rhetorica contemnunt; non temere spernendum esse ratus, quod a summis ingeniis ex animi humani natura repetitum et celeberrimis oratoribus probatum fuisse intelligit.

Curabit etiam ille, qui per longam annorum seriem muneri sacro praefectus, juvenes ad eandem provinciam olim digne administrandam instituit ac praeparat, ut verae probitatis veraeque eloquentiae vinculum indissolubile appareat. Verus enim ac perfectus Orator non id sibi proponit, ut auditores suos captationibus, blanditiis et aliis ejusmodi malis artibus fallat ac decipiat, et ad eas res vel credendas, vel intendendas vel faciendas perducat, de quibus longe aliter existimat ipse; sed in re honesta tantum omnem collocat facultatem suam, et eo, quo ipse fervet, probitatis amore, alios quoque incendere studet, nullis utens rationibus, argumentis, incitamentis, artibus, nisi quae hominem bonum et liberalem decent, nec alio consilio, nisi ut auditores vera lubenti amplexentur animo; honesta atque utilia, sibi peragenda proponant; quaeque animum reddant meliorem, ac mores

sanctiores, summo studio persequantur et exsequantur. Quare plurimum ille tribuit pervulgato quidem, sed paene divino QUINCTILIANI praecepto » *pec-* » *tus est, quod disertos facit,*" et prorsus inanem rem judicat omnem institutionem oratoriam, nisi dicentis animus sit proponendae veritatis amore plenus, de utilitate rei commendandae persuasus, et omnis honestatis probitatisque studio largissime imbutus. Arbitratur cum CICERONE » caput » Oratoris esse, ut iis, apud quos agat, talis videatur qualem se ipse op- » tet, idque fieri vitae dignitate" (de Orat. I. 19). Haud immemor est ejus, quod verissime monet HORATIUS,

Si me vis flere, dolendum est
Primum ipsi tibi, tunc tua me infortunia laedent;

ac mente reconditum tenet illud QUINCTILIANI » summa circum movendos » animos affectus in eo posita est, ut ipsi moveamur." Quodsi in omni Oratore requiritur, movente alibi FABIO, ut homo sit probus, quanto magis necessarium censeri debet, ut sacri Oratoris pectus pio quodam et sancto ardore sit inflammatum ac repletum.

Nec tamen solus ardor sufficit. Nam, nisi adsit accurata librorum sacrorum cognitio, in primis autem copiosa dictorum Jesu Christi scientia, omniumque ac singulorum hominis Christiani officiorum idonea notitia, elocutio, etiam magnificentissima et summo impetu peracta, inanis videbitur et paene puerilis.

In tradendis igitur praeceptis homileticis prudens et cautus magister se non continebit universalis Rhetorices finibus ac terminis, sed quae ad sacram potissimum Rhetoricam pertinentia ipse aut longo usu observaverit ac collegerit, aut industria et labore sibi comparaverit, haec quoque et similia ille e suae experientiae veluti thesauro depromet, praeceptisque communibus addet. Indicabit itaque in describendis hominibus, ad quos Orator Christianus verba facturus est, quinam et qualis sit status religionis atque universae humanitatis apud homines nostrates, nostris praecipue temporibus, et qualem ipse longissimo usu tam in minoribus, quam in majoribus Christianorum civitatibus vel coetibus, inter varias ordinum et negotiorum humanorum fortunarumque conditiones invenerit. Scilicet numquam defuit ei hominum observandorum opportunitas, vidit eos agentes, audivit loquen-

tes,

tes, spectavit variis implicatos negotiis, cognovit fortunae vicissitudinibus perculsos non tantum universe, verum etiam iis temporibus, ubi mortales non alienam, sed suam agunt personam, certe alienas partes diu sustinere nequeunt.

Sic ille longo vitae usu hominum ingenia et mores didicit ac probe perspexit, qua quidem peritia vix quidquam utilius et exoptatius contingere potest Pastori Euangelico; quippe quem, si modo vir sit omnis honestatis amantissimus, civibusque suis humanissime utatur, tanto amore homines excipere solent tantaque fiducia prosequi, ut libenter ei confiteantur, quae summa cum cura ac diligentia caeterorum oculis subducant; ut de ejusmodi rebus sub fide pastorali eum consulant, quarum apud familiares, domesticos aut cognatos ne verbo quidem mentionem faciant. Hujusmodi igitur virum, rerum et hominum usu probe subactum, minime latere potest, quibus vitiis homines cujusque status, sortis aut conditionis maxime sint dediti, quibus libidinum vinculis constricti, quibus opinibus praeoccupati, et quomodo pravas suas cupiditates aut malefacta non solum dissimulare ac tegere conentur callide inventis excusationibus ac defensionibus, verum etiam decoris exornare coloribus.

Haec hominum et rerum humanarum peritia, Auditores! plurimum sane emolumenti affert, non tantum scholae magistro in eligendis ac proponendis rebus gravissimis utilissimisque occupato, sed et maxime quidem futuro concionatori, cujus augere potest et agendi prudentiam et docendi facultatem. Facili nimirum negotio tractandorum hominum gnarus perspiciet, quid quaque in re unicuique hominum generi pro singulis rerum conditionibus sit proponendum, quibus praecipue utendum argumentis et causis moventibus, quibus vitiis et quali oratione sit maxime occurrendum ac resistendum, quibus denique affectibus homines efficacissime moveantur, ut nostris obtemperent monitis.

De caeteris officii sacri partibus non est, quod sigillatim dicam. Sufficit universe indicasse, earum omnino nullam esse, quae non mirifice adjuvetur istâ, longo usu acquisitâ, ingeniorum, consiliorum ac morum humanorum peritiâ.

Praeterea, Auditores! ad accuratam sacri muneris notionem etiam perti-

ne-

nere videtur, difficultatum atque aerumnarum notitia, quam sibi aut fatali experientia, aut assidua observatione comparare potuit idem, qui multos per annos in hominum vitiis emendandis occupatus fuit. Adsunt autem re vera difficultates plurimae, quae partim ex muneris natura, partim vero et praecipue ex hominum perversitate originem ducunt. Jam, quod ad prius illud difficultatum genus attinet, quae proficiscuntur e studiorum per totam vitam numquam remittendorum continuatione; ex indefesso labore minimis propositis praemiis; ex Ecclesiae perpetua cura, numquam negligenda, quamquam saepius neglecta; ex frequenti concionandi necessitate; ex ignorantium ac stultorum hominum judicandi temeritate; hae quidem omnes difficultates muneris amore, diligentia, exercitatione, usu superari possunt, nec unquam deterrebunt virum officii sui diligentem. Quae vero alterius generis sunt molestiae ex hominum perversitate ortae longe difficilius tolerantur. Homines enim plerumque aliorum dictis facile offenduntur et exasperantur, etiam ubi nulla exstat contumelia; hinc morosiores et difficiliores esse solent in ferendo monitore Euangelico; fugiunt ejus sermones; perverse interpretantur ejus admonitiones; vel adeo, pravarum cupiditatum suarum conscientia tacti, in ipsum convertunt omnem oculorum aciem, studioseque inquirunt, an humani quidquam in eo deprehendatur. Simulatque hujusmodi quid invenerunt, non solum in sinu gaudent, sed etiam de novo invento palam gloriantur, et sedulo curant, ut res sermonibus ac literis divulgetur. Quo quid potest esse validius ad auctoritatem et utilitatem muneris sacri diminuendam et enervandam? Sunt horum non dissimiles alii, iique omni verae religionis sensu destituti, et ab omni sapientia plane alieni, nisi quod sibi ipsi mirifice sapere videantur. Invehuntur in Doctorem Euangelicum ut simulatorem, qui meliora sciat, sed plebis causa et lucri gratia personam sibi alienam imponat; negant ipsum ex animo religioni addictum esse, nec raro, quibus possunt, opprobriis ac maledictis afficiunt; quid? quod aliquando tentant, et amicitiae specie eo adducere ipsum conantur, ut sibi assentiatur, utque fateatur, se de nonnullis rebus ad religionem pertinentibus a vulgo dissentire! Hac ejus simplicitate, vel ut rectius dicam, imprudentiâ pessime isti postea abutuntur, ut Christianorum animos ab Euangelico pastore abalienent. Quid mirum, si ejusmodi agendi ratione hominum perversitas impedit, quo minus tantos fructus ferat munus sacrum, quantos sperare et pro diligentia studiisque adhibitis etiam exspecta-

cta-

clare posse Doctor Euangelicus sibi videbatur. Quid mirum, si jam maximis curis et angoribus sollicitatur atque premitur; si intolerabilem in imo pectore dolorem sentit; si quanto officii sui fuerit studiosior, tanto jam morosior ac tristior evadit! In miserrima sane conditione versatur, qui talia expertus est! Nec videtur miseriae ejus quidquam addi posse, nisi forte angustiae domesticae, quas insuper saepenumero accedere, nemo facile infitiabitur. Quem igitur Vestrum, Auditores Honoratissimi! non mecum misereat ejusmodi viri, qui non sibi vivit, sed aliis; qui nec bonorum amplitudine nec praemiorum splendore ad negotia strenue peragenda incitatur, sed vario genere difficultatum et aerumnarum ab officio alacriter peragendo potius absterretur!

At vero timendum est, ne Vos, Praestantissimi Juvenes, qui munus Ecclesiasticum aliquando obire Vobiscum constituistis, terrore quodam percellam, ac tot tantisque molestiis enarratis a proposito avertam. Sunt igitur, ut rem ab altera parte consideremus, plurima etiam levamenta et solamina, quibus recreari possitis, et in coeptis strenue persequendis confirmari. Petuntur illa maximam partem a sacri muneris vel auctoritate vel utilitate, vel etiam jucunditate. Et auctoritas quidem alia est hominis, alia muneris; illa variis de causis tribuitur, haec nexa est ac pendet partim ex divina ejus voluntate, qui illud instituit, partim ex fine, ad quem destinatum est, partim denique ex praestantia virorum, qui in eo administrando excelluerunt. Tot enim auctoritatis fontes ei, de quo loquimur, muneri sacro adesse, nemo facile negabit. Quem tandem, Auditores! agnoscamus auctorem religiosae institutionis, nisi Deum O. M., qui ipse primus homines instituit, monuit, objurgavit, consolatus est? Et JESUS CHRISTUS, qui ut PAULUS diserte loquitur (1 Cor. XII, 28. Eph. IV, 11.) partim Apostolos, partim Prophetas, partim Euangelistas, partim Pastores et magistros dedit: nonne doctrinam suam ad patrem coelestem refert, munerique a se instituto divinam originem asserit? De Euangelii per omnes gentes propagandi, consilio ipse mentem suam satis aperte declaravit, nimirum ut homines, animis in melius mutatis, divinam recuperarent gratiam, ex qua re omnia, quibus in hac terra indigeamus, pacis et tranquillitatis bona cum spe beatae immortalitatis ad nos permanarent. Igitur si oculos convertere velitis, Auditores! ad eos, qui hoc Euangelii docendi munus ab initio susceperunt, nul-

lum usquam virum reperietis auctoritate cum illis comparandum. Quis enim talem se jactare potest principem hominum ducem, qualem JESUM CHRISTUM hac in terra fuisse certo scimus, quippe qui coelitus missus summi Patris sanctissima consilia et decreta nobis mortalibus aperuit, et intaminata sanctitate super omnes eminuit mortales? Quis Apostolos, non generis quidem aut gentis nobilitate, nec gestis reipublicae muneribus conspicuos illos, sed virtute, veracitate, magnanimitate et indefesso hominum juvandorum studio insignes, non lubens sibi eligat duces, quorum vestigiis insistat, ad quorum exempla se conformet? Nonne JESUS CHRISTUS humanam in his terris vitam degens, huic muneri adeo intentus fuit, ut monendo ac docendo, ut exemplum praebendo, ritusque sacros instituendo longe optimum et praestantissimum se praebuerit hominum doctorem? Quid igitur huic muneri deësse potest, quo aliquando inter primaevos homines ipse Deus Opt. Max., quo postea Prophetae, quo JESUS CHRISTUS, humani generis servator, quo Apostoli sunt functi, ad cujus administrationem se quoque divinâ providentiâ vocatum esse Doctor Christianus gratissimo fatetur animo?

Quae quum vera sint, non est, quod de utilitate ejusdem muneris dicam, ut pote quae ex hactenus monitis satis superque efficitur.

De jucunditate vero majori veritatis specie dubitari potest. Quid enim jucundi insit ejusmodi muneri, in quod incumbere toto pectore debemus, in quo nulla admittitur operae remissio, quodque tantis, quas indicavimus, difficultatibus obnoxium est, ut nec ipse JESUS CHRISTUS, nec Apostoli ejus officiis satisfacere ex omni parte potuissent, nisi tanto flagrassent miserorum hominum amore, ut etiam praematurae et cruentae morti se devovere non dubitarent?

Non desunt tamen Christiano Doctori plurimae jucunditatis causae, ex quibus tanquam fonte perenni omnis manat animi hilaritas atque summa alacritas. Vix enim cuiquam tanta de hominibus promerendi, iisque benefaciendi opportunitas data est, quanta pastori Euangelico, si modo coelestem magistrum per omnem vitam referre conetur. Quid, quaeso, praeclarius, quid luculentius, quid generoso viro dignius cogitari potest, quam relevare afflictos, confirmare in probitate bonos, revocare a vitiis pravos, retrahere ab exitio scelestos, omnibus denique modis veram hominum salutem adjuvare et augere? Num existimas, umquam majori, puriori, quin diviniori

gau-

gaudio affici te posse, quam si juvenem dissolutiorem tua cura atque opera ad sanam mentem revocaveris, et in virtutis viam reduxeris? Aut si hominem, animi angoribus cruciatum, alloquiis tuis a desperatione ad melioris vitae spem firmissimam erexeris?

Sed necessarium non est, ut hac in causa, Auditores! vos diutius demorer; Unusquisque Vestrum satis superque mecum sentit, quantum verae jucunditatis istis occupationibus contineatur.

Illud vero mihi firmiter persuasum est, in instituendis Euangelii doctoribus futuris nec difficultates muneris, quas supra exposui, occultandas esse; nec jucunditatis causas, quas cum maxime commemoravi, silentio tegi debere. Nemo enim eorum facile erit, quin magnam spem concipiat de futura muneris sui utilitate, ejusque successus sibi fingat justo majores. Munus videlicet adeptus, et in suggestu collocatus, omnium oculos animosque in se intentos videt, quodque suo munere dignum sit, a se propositum fuisse existimat; jam Orationis suae vim et efficaciam in omnium ore ac vultu expressam animadvertit; at relicto suggestu multorum animos a se alienatos, sibique infensos sentit, eorum certe, qui in se, et in suos mores, aliquid severius et acerbius declamatum autumant. Quid igitur? quoniam inani spe frustratum se videt, jam acerbatur animo, dubitare incipit de muneris auctoritate, dignitate atque utilitate; non audet aliquid ulterius tentare, sibi diffidit; de ipsius verbi divini efficacia ambigit, acerbe in cives suos invehitur, nec quidquam porro apud eos efficere valet.

Quid ergo, Auditores! magis necessarium videri potest, quam juvenibus, hoc munus ambientibus, eas molestias jam ab initio institutionis indicare, ne nimiam de futuro vitae suae statu spem concipiant, et contra simul monere, quantam fiduciam ponere possint in auxilio divinae providentiae, quae omne, quod bonum et honestum est, auget et amplificat? Sic ille juvenum animos eo diriget, ut non, nisi pietatis et officii causa, honorificum munus illud suscipiant; paratioresque reddet ad omnia, Dei gratia, constanter patienda, animoseque perferenda.

Summa igitur cura juvenes edocendos esse arbitror de muneris sui auctoritate ac divina ejus institutione, ut habeant quo erigantur et sustententur. Providentiae divinae iterum iterumque sunt admonendi, ut sibi persuadeant, DEUM nobis voluntatem suam aperire, et ad ea nos vocare, quae

sint officii nostri, licet in iis, quae nobis accidunt, nihil reperiamus, quod non conveniat constituto ordini Naturae.

Quis autem juvenum animos ad sacrum munus ambiendum efficacius et religiosius incitabit, quam qui ipse sancto quodam ardore est repletus, ipse de divina voluntate in Euangelico munere perficienda persuasus, ipse providentiae divinae auxilium crebro expertus, operisque sui inexspectato successu non semel atque iterum, sed saepissime exhilaratus? Nisi omnia me fallant, talis vir diuturno muneris sui rerumque humanarum usu, in formandis Euangelii doctoribus mirifice adjuvabitur.

Nec tamen his limitibus circumscriptum censeo, Auditores! auxilium, quod ex sua in tradendis religionis capitibus experientia capere potest vir cautus usuque peritus. Nimirum viri exercitati judicio etiam illa quaestio magnam partem dirimenda est, quid praecipue tradi et inculcari Christiano coetui debeat. Quandoquidem Christiana religio, ex aliqua Summi Numinis revelatione derivanda, et in hominum salutem a benignissimo patre, et humani generis procuratore, data est, vix dubitari licet, quin omnia, quae ex sacris literis erui possint, ad omnes homines pertineant, et neminem prorsus latere debeant. Jam vero doctrina Christiana ab ipso CHRISTO et Apostolis non scholae in morem, non ad systematis formam est tradita, sed ad plebis intelligentiam, maxime ad Judaeorum captum, est proposita. Apostoli in libris suis temporum ac locorum rationem habuerunt, linguaque sunt usi, quae ipsorum quidem aevo, et hujus cogitandi rationi erat accommodatissima; sed nunc a multis inde seculis antiquata. Quis igitur miretur, in literis sacris multa reperiri, quae, quantumvis planissima lectoribus Apostolici aevi, nobis jam multo obscuriora sint? Plurima sane in N. T. continentur placita, verbis conscripta, ex illorum temporum indole judicandis, ex sacrificiorum Judaicorum ratione depromtis, Judaicarumque opinionum vestigia referentibus, quae nostri aevi hominibus ineruditis, rerumque antiquarum ignaris, satis luculenter explicari omnino nequeunt. Delectus igitur habendus est, et quae ad omnium hominum intelligentiam pertinent, probe discerni debent ab iis, quae tantum ad paucos pertinere videantur. Nihilo minus doctrina JESU CHRISTI, etiam cum rebus historicis conjuncta, et priscarum gentium verbis expressa, purissimum et salutarem fontem continet, ex quo homines omnis aevi sapientiam vere divinam,

sin-

sinceram pietatem, ac spem laetissimam futurae felicitatis hauriant, ac percipiant.

Doctor igitur Euangelicus tam doctrinae, quam prudentiae copia instructus sit necesse est, ut non tantum ex literis sacris eruere sciat, quidquid ad religionem Christianam vere pertineat, sed etiam dijudicare possit, quid ad captum vulgi sit accommodatum, quid minus; quid ad alendam pietatem sufficiat, quid necessario requiratur. Et doctrinae quidem copiam majorem aliis compluribus facile concedet; sed illam discernendi facultatem suo sibi jure, tamquam propriam, vindicabit. De omnibus enim religionis capitibus, quae ad popularem institutionem pertinent, diu multumque cogitavit; eademque saepe, et variis modis, populo tradidit; quidque efficiant longo usu observavit. Harum igitur rerum cognitione plurimum adjuvari magistrum in formandis ad sacrum munus juvenibus, quis est, quin mecum videat atque intelligat? Et potuit profecto ejusmodi cognitionem facultatemque felicissimo successu ille sibi comparare, qui multos per annos in religione ad populi captum atque usum tradenda versatus fuit, et occupatus. Talis igitur, ad instituendos juvenes, Ecclesiae futuros doctores, vocatus, quandam veluti trutinam discipulis suis praebebit, ad quam explorent, quaenam capita in imperitorum institutione assumi debeant, quaenam omitti.

His subsidiis fretus, ego, qui per multos annos munus sacrum juvante Summo Numine gessi, ad futurorum religionis doctorum institutionem accedo; et novam provinciam suscipio, quae ex voluntate Vestra, VIRI AMPLISSIMI! SEMINARII EUANGELICO-LUTHERANI CURATORES! atque ex AUGUSTISSIMI REGIS decreto, mihi est mandata. Cujus muneris cum gravitatem magnamque difficultatem hoc ipso tempore persentiam, vehementer timeo, ne virium mearum tenuitate longe multumque sit superius. Paululum tamen Vestra me erigit benevolentia, qua eam institutionis partem mihi demandastis, in qua, ut antea dixi, concionandi exercitatio et usus plurimum valent. Omnibus ergo viribus eo enitendum mihi esse intelligo, ut benignissimae Vestrae de me opinioni satisfaciam; juvenesque, curae meae commissos, aptos reddam ad concionatoris officium aliquando summa cum laude implendum. Proinde gratias, quas possum maximas, Vobis ago, VIRI AMPLISSIMI! quod tam fructuosum mihi, tamque honorificum aperuistis curriculum.

DEUS Vos diutissime salvos et incolumes servet; et Seminarium Vestris auspiciis florere ac crescere jubeat, non tantum alumnorum numero, sed maxime etiam studiorum alacritate, et omnis generis prosperitatibus.

Vos vero, SEMINARII PROFESSORES! *Viri plurimum Venerandi!* ut me collegam in honoratissimum Vestrum Ordinem assumatis, Vestraque amicitia dignemini, ex animo rogo atque obsecro. Meam quidem amicitiam, eamque sinceram, Vobis offero; Vestras ingenii dotes, Vestraque de juvenibus merita, me semper in honore habiturum polliceor; per diuturnum tempus nos conjunctissimos fore, non sine animi alacritate spero ac confido.

Vos denique, SPECTATISSIMI JUVENES! qui in Seminario nostro in studia tam salutaria, incumbitis, in quibus feliciter peragendis unumquemque Vestrum adjuvare quam maxime conabor; Vos rogatos velim, ut me magistrum ducemque recipiatis amicum, benevolum, et augendae salutis Vestrae cupidissimum, mihique ex animo confidatis, quo majores laetioresque sint admonitionum institutionumque mearum successus. Ipse DEUS OPT. MAX. tot ac tantas Vobis ingenii animique vires largiatur, ut inter multos juvenes alios, tam doctrinae copiâ, quam morum probitate emineatis, utque cum alumnis, tam hujus Illustris Athenaei, quam splendidissimae ejus Academiae, cui haec nostra schola, veluti ramus arbori, insita est, de palma contendere videamini.

D I X I.

